ÇIPLAKLIK VE UTANÇ

Hans Peter Duerr

D

HANS PETER DUERR

ÇIPLAKLIK VE UTANÇ

UYGARLAŞMA SÜRECİNİN MİTİ

DOST

Çıplaklık ve Utanç

Hans Peter Duerr
(1943)

1943 yılında Mannheim'da doğan Hans Peter Duerr,
Bremen Üniversitesinde bulunbilim ve kültür tarihi profesörüdür.
Yayımlanmış kitapları:
Nie Dieu - ni mètre (1974); *Traumzeit* (1978); *Satyricon* (1982);
Der Mythos vom Zivilisationsprozeß, 1. Cilt: *Nacktheit und Scham* (1988);
2. Cilt: *Intimität* (1990); 3. Cilt: *Obszönität und Gewalt* (1993)
Frühstück im Grünen (1995); *Der Mythos vom Zivilisationsprozeß*,
4. Cilt: *Der Erotische Leib* (1997).

D

Duerr, Hans Peter
Uygarlaşma Sürecinin Mili:
Çıplaklık ve Utanç
ISBN 975-7501-66-2 / Türkçesi, Tarhan Onur / Dost Kitabevi Yayınları
Mayıs 1999, Ankara, 416 sayfa.
Kültür tarihi-Antropoloji-Kaynakça-Dizin

Uygarlaşma Sürecinin Miti: I

ÇIPLAKLIK VE UTANÇ

Hans Peter Duerr

DOST
kitabevi

ISBN 975-7501-66-2

Der Mythos vom Zivilisationsprozeß: Band I
Nacktheit und Scham
HANS PETER DUERR

© Suhrkamp, 1988

Bu kitabın Türkçe yayın hakları
Dost Kitabevi Yayınları'na aittir.
Birinci Baskı, Mayıs 1999, Ankara

Almancadan çeviren, Tarhan Onur

Editör, Zehra Aksu Yılmazer
Teknik Hazırlık, Ferhat Babacan - Dost İTB
Baskı ve Cilt, Pelin Ofset

Dost Kitabevi Yayınları
Karanfil Sokak, 29/4, Kızılay 06650, Ankara
Tel: (0312) 418 87 72 Fax: (0312) 419 93 97
taulman@ydomi.net.tr

Almanca özgün metinde, İngilizce, Fransızca ve Latince kaynaklardan alıntılanan cümle ve paragraflar Almancaya çevrilmemişti. Fakat biz bu kısımları Türkçeye çevirmenin daha uygun olduğuna karar verdik ve tıpkı özgün metinde de olduğu gibi tırnak içinde bıraktık.

İçindekiler

	Önsöz	**9**
	Giriş	**11**
1	*Eski Yunan'da çıplak kahraman*	**14**
2	*Çıplak şövalye ya da "Çok teessüf ederim ama..."*	**24**
3	*Ortaçağda banyo ve hamamlar*	**37**
4	*Ortaçağda kaplıcalar*	**56**
5	*Romalılarda, İlk Hıristiyanlarda, Yahudilerde ve Müslümanlarda hamamlar*	**69**
6	*Yeniçağda yıkanma*	**83**
7	*Japonya, Rusya ve İskandinavya'da çıplaklık*	**103**
8	*Arsız göz*	**119**
9	*Nüdist göz*	**132**
10	*Özel alan ve hayali duvarlar*	**146**

11 *Yataktaki utanç* **156**
12 *Küçük çocukların cinselliği* **173**
13 *Hela ve oturak* **183**
14 *Bizim kültürümüzde ve yabancı kültürlerde işemek, dışkılamak ve yellenmek* **196**
15 *Hizmetkârlar, köleler ve saygın olmayan kişiler önünde soyunma* **208**
16 *Cellat ile cadı* **216**
17 *Ceza olarak soyma* **229**
18 *Ortaçağda vücudun soyulması* **242**
19 *Ortaçağda oyuncu ve fahişelerin çıplaklığı* **249**
20 *Yeryüzü Cenneti* **262**
21 *Cinsel iktidarsızlığın kanıtlanması ve aleni cinsel birleşme* **275**

Notlar **285**
Kaynakça **373**
Konu Dizini **409**
Etnik Dizin **413**

Annette'ya

"Şimdi bir eğilime karşı savaşıyoruz. Ama bu eğilim sona erecek, yerine başka eğilimler geçecektir; o zaman onlara karşı ileri sürdüğümüz argümanlar anlaşılamayacak, bütün bunları söylemek zorunda kalmamızın nedeni kavranamayacaktır."

Wittgenstein

Önsöz

Elinizdeki kitapta ve izleyen üç ciltte, bugün yaygın olarak kabul gören uygarlık kuramının, toplumumuzun birkaç yüzyıldır genellikle kendini kutlamakta kullandığı, ama ara sıra da kuşku duyduğu bir mit olduğunu ortaya koymak istiyorum. Bu mite göre, hayvani doğamız Batı Avrupa'da ortaçağın sonuna doğru başlayan çok uzun ve zahmetli bir süreç sonucu ehlileşmiştir, oysa "ilkellerde" –kısa süre öncesine kadar hâlâ "vahşiler" diye adlandırılıyorlardı– bu süreç daha yeni başlamıştır. Bu mitin, eski ve yabancı kültürlerin çarpıtılmış bir imgesini sunduğunu ve bu imgenin "kültür fakiri" yığınlardan, edepli, yani *gerçek* insanlar yapmak bahanesiyle, sömürgeciliğin haklı çıkarılmasında pervasızca kullanıldığını gözler önüne sermek istiyorum.

Bu kitap üzerinde çalıştığım on yıl boyunca –bu süre içinde başka çalışmalarım da oldu– burada ancak topluca teşekkür edebileceğim sayısız bilim adamı, aktardığı bilgilerle bana yardımcı oldu. Buna Almanca konuşulan ülkelerin budunbilimcilerinden pek azı dahil, zira akademik kariyer yapmaya başladıktan sonra, mektupla ilettiğim sorularıma yanıt vermeye

artık yanaşmadılar. Müteveffa George Devereux'ye, editörüm Raimund Fellinger'e, Suhrkamp Yayınevi'nden Christoph Groffy'ye ve bu kitabı ithaf ettiğim –yazılışını karışık duygularla izleyen– karıma da ayrıca teşekkür ederim.

Heidelberg, 1987 ilkbaharı — Hans Peter Duerr

Giriş

Günümüzde öncelikle Norbert Elias ve okulunun yanı sıra çok sayıda başka ekol tarafından da temsil edilen ve Aydınlanma'dan bu yana kültür dünyamıza egemen olan uygarlık kuramı, ortaçağdaki insanların ve son "ilkel" toplumların üyelerinin dürtü ve itkilerini günümüz Avrupalılarına göre pek az gemleyebilmiş ya da kurallara bağlayabilmiş olduklarını, dürtülerini yeterince baskılamadıklarını, duygularını ve bunların dışavurumunu gemleyemediklerini savlar.[1]

Geç ortaçağda, bir erişkinden kendine bir çocuktan[2] daha fazla hâkim olması beklenmediği ifade edilerek, o dönemde yaşayan bir vatandaşın ya da uygarlaşma sürecinin alt basamaklarının henüz ötesine geçememiş[3] "uygar olmayan" toplulukların bir üyesinin bize bugün gerçekten de çocuksu, rahat, yontulmamış ve safdil gelmesi bundandır,[4] denmektedir. Çıplaklık, cinsellik, dışkılama, vücudun çıkardığı sesler, vücut kokuları ve benzeri şeylerin bu insanlarda daha aleni[5] ve çağımızla karşılaştırılamayacak ölçüde daha az utanç verici olduğu söylenegelmiştir.

Ortaçağın sonlarında ve erken yeniçağda hamam ve kaplıcalarda çıplak kadınlarla erkeklerin hafifmeşrep davranışları, birden çok kişinin aynı

yatakta hiç çekinmeden yatması ve bazı asil beyefendilerin 17. yüzyılda "oturakta" otururken huzurlarına adam kabul etme alışkanlıkları ya da üst tabakadan bazı hanımların küvette otururken erkek hizmetkârlarının önünde bacaklarını ayırmaları gibi örneklerin bunu kanıtladığı ileri sürülmüştür.[6]

Buna göre, insanın 'hayvani' doğası önceleri oldukça hafif bir denetim altındayken, Avrupalılar özellikle de 16. yüzyıldan[7] itibaren kendilerinde 'hayvani karakter'[8] olarak duyumsadıkları her şeyi yavaş yavaş bastırmaya girişmişler, Aydınlanma çağındaki İskoç ahlak felsefecilerinin "yabanıldan sivil topluma" ya da "kabalıktan kibarlığa" geçiş olarak adlandırdıkları süreci başlatmışlardır.[9] Sonunda kendi kendini uygarlaştırabilen batı dünyası, daha sonra yabancı halklara uygarlık müjdesini vermeye girişmiştir: "Şarklı ya da Afrikalı insanların batılı davranış kalıplarına göre yeniden biçimlendirilmesi, uygarlaşma hareketinin son dalgalarıdır."[10]

Elias'a göre "itki dağarcığımızdaki" bu önemli dönüşümün nedeni, "gittikçe artan işbölümü sonucunda insanların daha yoğun bir biçimde kaynaşmasında" yatmaktadır; insanlar arasındaki karşılıklı "ihtiyaç ve bağımlılık" artmış ve gittikçe daha da sıkılaşan bu "karşılıklı bağımlılık örgüsü", yani insanın giderek daha çok insanla işinin olması, diğerleriyle ilişkisinde daha ılımlı davranabilen, itkilerini daha iyi denetleyebilen insana avantaj sağlamıştır.[11]

Bu sava karşılık ben bu kitapta, bir bakışta kavranabilir küçük ve 'geleneksel' topluluklardaki insanların, kendi gruplarının üyeleriyle bugün bizde mutat olduğundan çok daha yakın bağlar ve ilişkiler kurduklarını göstereceğim; bu da dolaysız toplumsal denetimin geleneksel topluluklarda çok daha kaçınılmaz ve sıkı olduğu anlamına gelmektedir. Böylece, "toplumsal yaşamın baskı ve sansürünün" büyük ölçüde artmış olması nedeniyle,[12] bugün eskisine nazaran çok daha yoğun bir kurallar ve düzenlemeler çemberiyle çevrili olduğumuz savının ne kadar tartışmalı olduğu ortaya çıkacaktır.

İnsanlar, bugün olduğu gibi, ötekinin toplam kişiliğinin *parçalarıyla* karşı karşıya kalmıyorlar, aksine *tüm* kişiliğiyle[13] muhatap oluyorlardı, bu yüzden de bireyin hatalı bir davranışı, günümüzün büyük şehirlisinin yaşamında olduğundan çok daha utanç verici sonuçlar doğurabiliyordu.

Bu arada, "karşılıklı bağımlılık zincirleri"nin, bir yandan da kendine hâkim olmayı ve dürtülerden vazgeçmeyi kolaylaştırdığını yadsıyacak değilim. Öte yandan, başka pek çok kişiyle ilişki içinde olmak, bağımsız olmak anlamına da geliyor ki, bu davranış özgürlüğü 20. yüzyılda toplumumuzda izlenebildiği gibi utanma ve sıkılma eşiğinin düşmesinde de kendini gösterir.

Bunu bir örnekle anlaşılır kılmak istiyorum: Solor-Alor takımadalarında kumsalda çok yaman iki Ata Kiwan kızının önünde ıslak mayomu çıkarıp kot pantolonumu giymeye cesaret edemedim, zira yarım saat içinde köyün tamamının bu olaydan haberdar olmasını göze almam gerekirdi. Oysa Orta Avrupa'daki kumsallardan birinde genç kızlar önünde giyinip soyunmak herhalde daha sorunsuz olurdu.

Geç ortaçağ şehirlerine baktığımızda bile, akrabalık bağlarının gevşemesi[14] ve bireyin üzerindeki denetimin azalmasıyla, davranış biçimlerinde, 1558 yılında Fransız Parlamentosunun "alışkanlıkların çözünmesi eğilimi" diye tanımladığı bir özgürlük ortamının doğduğu görülebilir.[15]

Şehir havası bu bakımdan da özgürleştiriyordu ve bugün genellikle merkezi güçlerin gittikçe artan baskısı olarak tanımlanan şey, yitmekte olan ya da ortadan kalkan toplumsal denetim biçimlerinin yerine başkalarını koyma denemesinden başka bir şey değildi.[16] Bunlar daha katı kurallar gibi geliyordu insanlara, çünkü eskilerinin aksine *açık seçik* kurallardı ve bunlara uymayanlar ayıplanma yerine, daha sert bir biçimde cezalandırılıyorlardı.

Elias'ın kuramını tersine çevirmek, yani uygarlığın genelgeçer evrim kuramını *bizim* vahşiler, *onların* uygarlar olduğu bir tür 'çöküş kuramı'na dönüştürmek niyetinde değilim elbette – oysa bu tür bir savı destekleyecek fikirler de az değil hani.

Bugün "Tekvin" gibi bir mite gülüp geçenlerin kendilerinin de tarihi mitleştirmekten başka bir şey yapmamış olduklarını ve 'uygarlaşma sürecinin mitinin', büyük ihtimalle en azından son kırk bin yıldan beri vahşiler, ilkeller, uygarlaşamamışlar ya da ilkel kabileler bulunmadığı gerçeğini örtbas etmekte kullanıldığını göstermek bana yetecektir. *Hepimizin*[17] gözleri çoktan "açılmıştır" ve çıplaklık tarihsel olarak nasıl tanımlanmış olursa olsun, kendi çıplaklığından utanmak insanın özünde[18] vardır; yaşam ağacından tüm toplumların üyeleri uzaklaştırılmıştır:[19]

"Ve adamı kovdu; ve hayat ağacının yolunu korumak için, Aden bahçesinin şarkına Kerubileri, ve her tarafa döner kılıcın alevini koydu."[20]

1
Eski Yunan'da çıplak kahraman

Gemisi batan Odysseus dalgalarla Phaiaklar ülkesine sürüklenip geceyi sık bir çalılığın içinde güvenle geçirdikten sonra, sabahleyin genç kız sesleri duyar ve kulağına gelen bu çığrışmaların insanlara mı yoksa Nymphalara mı ait olduğunu kendine sorar:

"Tanrısal Odysseus böyle dedi, çalılıktan çıktı, sık ormandan bir dal kopardı güçlü eliyle, bol yapraklı bir daldı bu, örttü onunla bedeninde erkekliğini."[1]

Asil kahramanın, gözleri açıldıktan sonra utanıp cinsel organlarını incir yapraklarıyla örten ilk atalarımız gibi, bakirelerden utanıp utanmadığı konusunda yorumcular daima kuşku duyagelmişlerdir. Nitekim, iki gün iki geceden uzun süre denizin anaforlarında boğuşan Odysseus'un, pek de *comme il faut* denilemez bir halde, yani saçı başı dağınık, yüzü gözü şiş, cildi bir tuz tabakasıyla kaplı olduğundan utandığı ileri sürülmüştür.[2] Ve gerçekten de şöyle denir:

"Çıkacaktı karşılarına çırılçıplak, başka çaresi yoktu, ne yapsındı. Çok korkunç göründü kızlara tuzlu suda bozulmuş çıplak beden."[3]

Ama kazazede Odysseus neden "çıplak erkekliğini" (*μηδεα φωτοζ*) örtüyor, neden dalı tanınmaz hale gelmiş yüzüne değil de cinsel organının önüne tutuyor?

"Tanrılara benzeyen" Odysseus'un bakirelerin cinsel organını görmelerinden ne kadar utandığı, Nausikaa ondan ırmakta yıkandıktan sonra giyinmesini istediğinde ortaya çıkar, zira Odysseus şöyle der:

"'Kızlar, hele şöyle uzak durun benden, omuzlarımı yıkarım ben kendim, deniz kirini atarım üstümden, sonra oğunurum şu verdiğiniz yağla. Çoktan yağ görmedi, oğulmadı derim. Ama utanırım, sizin önünüzde yıkanamam, görünemem güzel örgülü kızlara çırılçıplak.' Odysseus böyle dedi, onlar da uzaklaştılar, gelip söylediler bunu kral kızına."[4]

Elbette Homeros döneminde[5] hizmetçi ya da kölelerin –hatta ender durumlarda ev sahibinin kızlarının– erkek konuğu[6] yıkamalarının yaygın bir âdet olduğu söylenecek ve bundan yola çıkarak, muhtemelen Odysseus'un hayli tutucu bir kahraman olduğu iddia edilecektir.[7]

Peki hizmetçilerin erkekleri "yıkamaları" ne anlama geliyor? Belli ki konuk soyunup boş küvete giriyor ve içine çömeliyordu. Sonra, *λοετροχοοζ*, "su dökücü" diye tanımlanan hizmetçi, konuğun başı ve omuzlarından aşağı ılık su döküyor, yıkanma işlemini ise konuğun kendisi yapıyordu. Sonunda örtünüp küvetten (*ασαμινθοζ*) çıkabilmesi için hizmetçi konuğun sırtına yünden bir havlu atıyordu:[8]

"Bu ara güzel Polykaste yıkadı Telemakhos'u, en küçük kızıydı o Neleusoğlu Nestor'un.[9] Yıkayıp oğduktan sonra parlak zeytinyağıyla, giydirdi ona güzel bir gömlek, bir de harmani attı sırtına."[10]

Demek ki hizmetçi, çömelmiş adamın cinsel bölgesine dokunmak ya da yıkamak bir yana, cinsel organını görmüyordu bile. Yegâne bedensel temas, erkeğin kendisinin ulaşamadığı yerleri, yani sırtını sabunladıktan sonra belden yukarısını yağla ovmaktan ibaretti.[11] Bu yıkanma işlemi öylesine usturuplu bir biçimde olup bitiyordu ki, geçen yüzyılın aydınları bile bunu ancak "edepli" sözcüğüyle tanımlayabilmişlerdi.[12]

Fakat eski Yunanlıların o ünlü 'atletik çıplaklığı' ve savaşçının mücadele esnasındaki çıplaklığı nasıl bir şeydi peki?

Erkeklerin yarışlara çıplak katılmaları, Yunan kültürüne özgü 'eski' bir olgu değildir. Platon'a göre bu çıplaklık Girit kökenlidir, Thukydides'e göre Lakedaimonlulardan, yani her iki durumda da Dor boylarından kaynaklanır –Dorlar gibi davranmak" deyimi 'açılıp saçılmak' anlamına gelen yaygın bir ifadeydi.[13] İÖ 5. yüzyılda Thukydides ise çıplaklığın henüz yaygın olmadığını söyler (*χαι ου πολλα ετη επειδη πεπαυται*).[14]

1. Akhilleus Patroklos'un yarasını sararken.
Sosias ressamının kırmızı figürlü çanağı, İÖ 5. yüzyıl.

Bu, en azından 7. yüzyıla kadar, atletlerin vazo resimlerinde giyinik tasvir edilmesiyle de teyit edilmektedir[15] ve Homeros destanlarında anlatılan tüm yarışların –güreş ve pankreas dışında– gömlekle yapıldığı bilinmektedir. Güreşe erkekler bir edepbeziyle (*ζωμα*) çıkıyordu ya da İthaka'ya geri dönen dilenci gibi:

"O ara Odysseus kaldırıp sardı çaputlarını beli altına, çıkardı ortaya güzel iri bacaklarını."[16] Başka bir yerde, kahraman disk atarken harmanisini bile çıkarmaz,[17] ama bunu Alkinoos'un oğlu Laodamas'ın onu aşağılayıcı sözlerle yarışmaya kışkırtması üzerine, Odysseus'un alelacele diske el atması ve harmanisini çıkaracak vakit bulamamasıyla açıklamak mümkündür.

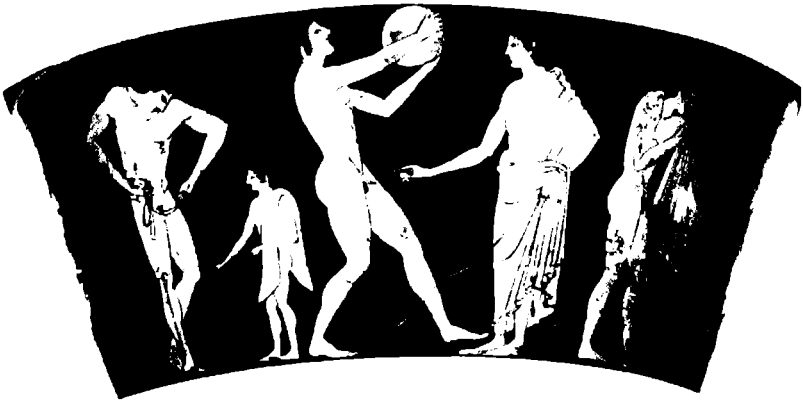
Akha savaşçıları da *ζωμα*[18] takarlardı ve edepbezi mücadele esnasında kayar da "edep yeri", *αιδοα*, görünürse, bu utanç verici bir şeydi.[19] Öldürülen

düşmanın cesedinden zırh gömleğini sıyırmak ve onu tozların arasında çıplak halde yatar bırakmak[20] ya da cesedi köpeklere atmak ve cinsel organı parçalayıp yemelerine izin vermekten daha aşağılayıcı bir şey yoktu.[21] Vulci'de bulunan ve 5. yüzyıla tarihlenen kırmızı figürlü çanakta görüldüğü gibi, Akhilleus'un yarasını sardığı Patroklos'un zırh gömleğinin altından penisinin ve erbezlerinin görünmesi, Homeros'un Yunanlısında pek düşünülemeyecek bir şeydi.[22]

Bu 'savaşçı çıplaklığı' gerçekten de Dor kökenliydi demek ki[23] ve belki de 'atletik çıplaklığa' örnek oluşturmuştu. Gerçi atletik çıplaklık klasik Yunan'da çok yaygındı, hatta Herodotos, Sardes tiranı Kandaules'in yatak odasında soyunmakta olan karısını, koruması Gyges'e seyrettirmesine dair o ünlü röntgenci öyküsüne dayanarak şöyle der:

2. Herakles Firavun Busiris'i yeniyor. Kırmızı figürlü Attika vazosu, İÖ 5. yüzyıl.

3. *Kynodesme* takan atlet (solda). Euphronios'un testisi, İÖ 510 civarı.

"Zira Lydialılarda, hemen bütün barbarlarda olduğu gibi, çıplak görünmek büyük ayıp sayılır, hatta erkekler için bile."[24]

Ama belli ki çıplaklık Yunanlılar için de *tamamen* sorunsuz değildi. Şurası muhakkak ki, 'atletik çıplaklığın' sıradışı karakterinin bilincinde olmakla kalmayıp[25] –Aristophanes'in anlattığına göre– genç erkeklerin otururken cinsel organlarını göstermemelerine ve kalktıktan sonra kıçlarının ve erbezlerinin kumda bıraktığı izleri silmelerine de özen gösteriyorlardı:

"İdman yerinde delikanlılar dinlenmek için kuma oturduklarında, utanç verici bir görüntüye neden olmamak için, bacaklarını uzatmak zorundaydılar. Kumdaki izlerinin (*ειδωλον*) sevgililerde şehvet uyandırmaması için ayağa kalkar kalkmaz izlerini yok etmeleri gerekiyordu. Sonra, hiçbir delikanlı göbekten aşağısını yağlamazdı. O nedenle, kıvırcık ayva tüyleri, olgunlaşan bir şeftali gibi edep yerinin etrafını süslerdi."[26]

Çıplak sporcuları izlemek kadınlara zaten yasaktı[27] –Pausanias'a göre, bu yasağa uymayanlar, ölüm cezasına bile çarptırılabilirlerdi– ve Etrüsk kadınların sporcuları izlemekte serbest olmaları tam bir rezalet sayılıyordu.[28]

Ama erkekler kendi aralarında da penis başının görülmesinden kaçınırlardı. Aslında klasik Yunanlılar çocuksu penise tutkulu bir hayranlık beslerlerdi.[29] Hatta kaslı bedeniyle Herakles, çırılçıplakken bir âşık olarak zayıf bir görüntü veriyorduysa da, bunun yerine arka arkaya sayısız

kez boşalabiliyor, yani niteliği nicelikle telafi ediyordu; Herakles resimlerde okula yeni başlamış bir çocuğunkine benzeyen bir penisle tasvir edilirdi.[30]

Yine de, sünnet derisi penis başını tamamen kapatmalıydı. Vazo resimlerinde ancak Satirler gibi utanmaz ve şehvetli varlıklar penislerinin başı açık tasvir edilirlerdi, oysa erkeğin penisi uyarılmış vaziyette olsa bile, sünnet derisinin ucu –tıpkı küçük bir oğlanınki gibi– bir sosisin ya da sucuğun uç kısmı gibi dururdu. [31]

Erkekler, atletik alıştırmalar sırasında sünnet derisinin geriye kaymasını önlemek amacıyla, penis başının üzerine çekilen sünnet derisinin ucunu, bir sosis ucu gibi görünecek şekilde kurdeleyle, *χυνοδεσμη*, bağlarlardı.[32]

Yunanlılar için sünnet derisinin kısalığı, hovardaca bir cinsel yaşamın ya da sık sık mastürbasyon yapmanın kesin kanıtı sayılırdı; sonraları Yahudilerin *gymnasion*'da sünnet edilmiş penisle görünmelerinin ne kadar ayıp karşılandığını tahmin edebiliriz. Nitekim, Tyros'taki Olimpiyat oyunlarına yalnızca yeniden bir sünnet derisi edinen Yahudilerin katılabileceğine dair bir karar çıkarılmıştı.[33] Bu ameliyata "uzatma", *επισπασμοζ*, deniyordu ve Galen'e göre, sünnet derisi çok fazla kesilmemişse çekilip uzatılıyor, uzatılan kısım yeniden çekmesin diye, deriye zamk sürüldükten sonra bir kâğıt şerit yapıştırılıyordu. Eğer Yahudi daha derinden sünnet edilmişse, genişletilen derinin altına bir kurşun boru koyuluyor ve derinin artan ucu yumuşak bir sırımla bağlanıyordu. Sünnet derisi hiç yoksa, tek çare cerrahi müdahaleydi.[34]

Kısacası, –bırakın Homeros'un Yunanistanını[35]–klasik Yunanistan'ın bile, Rönesans'tan beri sık sık idealize edildiği gibi utanç nedir bilmeyen bir çıplak erkek cenneti olmadığını kolaylıkla görebiliyoruz.

Erkeklerin durumu böyle. Ya kadınlarınki?

Bilindiği gibi, Spartalı genç kızların "çıplaklığı"nı Atinalılar hep bir rezalet olarak görmüşlerdir. Menelaos güzel Helena'sının Paris tarafından kaçırılmasına şaşmamalıdır, zira genç Spartalı kadınlar toplum içinde kışkırtıcı bir çıplaklıkla hareket ederler. Örneğin, Euripides Peleus'a şöyle dedirtir:

"Sizde hiçbir genç kız, neyin yakışık alıp almadığını istese de öğrenemez elbette. Çıplak bacaklarla, önü açık entarilerle sokağa fırlayıp genç erkeklerle birlikte koşu alanına, güreş yerine gidiyorlar. Hiç duyulmamış bir rezalet. Artık iffetli kadınlar yetiştirememenize şaşmamalı!"[36]

Spartalı koşucu kızların *γυμναι*, "çıplak" olmaları, onların gerçekten de çıplak oldukları anlamına gelmez. Baldırlarını ve belki göğüslerinin birini açıkta bırakan kısa harmaniyle koşan bu kızlar, sayısız tasvirde de

4. Spartalı "çıplak" koşucu genç kız. Bronz figür, İÖ 500 civarı.

böyle gösterilmişlerdir zaten, ama bu kadarı bile Atinalıları çileden çıkarmaya yetiyordu.

Peki, klasik çağda belden yukarısını yağlayan güreşçi kızlarda durum neydi?[37] Lokroi Epizephyrioi'den bir şarap testisindeki tasvirde üzerinde yalnızca bir tür külot olan bir genç kız görülmektedir. Spartalı bakirelerin birbirleriyle bu kılıkta güreştikleri sanılmaktadır,[38] ama bu 'külotların' yırtılma ya da kayma tehlikesini ortadan kaldırmak için yalnızca "grekoromen" güreşiyorlardı elbette.[39]

Çıplak göğüslerle güreşmek Atina'da hiç olmayacak bir şeydi; genç kızlann spor yapmasını tavsiye eden Platon da *Yasalar*'da, güreş ve pankreasa karşı çıkar ve sporun koşuyla sınırlı kalmasını savunur. Ayrıca, on üç yaşından büyük kızların "edepli giysilerle" (*πρεπουση στολη*) yarışmasına özen gösterilmesi gerektiğini ekler.[40]

Bu konudaki yegâne istisna, *arktoi*, genç "dişi ayılar"ın, yani küçük kızların ya da ergenliğin eşiğindeki genç kızların 'ritüel çıplaklıkları' olmuştur; bu kızlar ergenlik ritüelinde harmanilerini çıkarıp dans ederlerdi.

5. Degas: "Delikanlıları kışkırtan Spartalı genç kızlar" 1860 civarı.

Belki de, kurban edilirken üstündeki safran rengi "dişi ayı" giysisini fırlatıp atan İphigeneia'yı örnek alıyorlardı.[41] Ne olursa olsun, bu soyunmanın erkekler önünde yapıldığına dair hiçbir kanıt yoktur. Çünkü dişinin belden aşağısını çıplak görmek –en azından efsaneye göre– gözler için çok zararlıydı: Erymanthos, Aphrodite'yi Adonis'le yaşadığı aşk saatlerinin bedeninde bıraktığı izleri yıkarken gördüğünde kör olur, çıplak Athena'yı yıkanırken gören Teiresias'ın yazgısı da aynıdır.[42]

Bilindiği gibi, Aktaion'un başına gelenler, daha da kötüdür; çıplak Artemis'i gözetlediği için bir geyiğe dönüştürülen Aktaion, kendi av köpekleri tarafından parçalanmıştır. Yunanlı çoban ve köylüler, hafif giysili[43] dişi avcının öğleyin yıkanmayı âdet edindiğini bildiklerinden, tesadüfen ona rastlayan kişinin başına çok kötü şeyler geleceğinden korkarlardı.[44]

Gerçekte durum bu kadar vahim olmasa gerek, ama kadınlar toplum içinde herhangi bir şekilde çıplak görülmekten kaçınırlardı. Plutarkhos'un anlattığına göre, Miletoslu genç kızlar arasında bir intihar salgını baş gösterdiğinde ve bu salgın hiçbir şekilde durdurulamayınca, intihar eden genç kızın cesedinin gömülmeden önce çıplak olarak pazar yerine getirileceğine dair bir kararname çıkartılmıştı. Bu kararname intihar salgınını anında durdurdu, zira kızların hiçbiri öldükten sonra onurunu bu şekilde yitirmeyi göze alamazdı.[45]

6. Yıkanan kurtizanlar. Attika *stamnos*'u, İÖ 430 civarı.

Daha 6. yüzyıldan itibaren kullanılan hamamlar, gerek *λουτρον*, sıcak banyolar, gerekse *βαλανειον*, soğuk duş banyoları, cinsiyete göre ayrılmışlardı[46] ve kadınların çoğu kendi aralarında olsalar da, *λουτριζ* ya da *ωα* denen bir külot giyerlerdi.[47]

Erotik vazo resimlerinde banyo yaparken gösterilen geniş omuzlu[49] çıplak kadınlar fahişedir ve "resimlerde erkekler de yer alıyorsa, anlayın ki orası bir genelevdir."[49]

Phryne gibi satılık bir hanım bile böyle bir hamam-geneleve gitmezdi, zira –Athenaios'a göre– göğüslerinin ya da vücudunun çıplak görülmesini istemezdi.[50]

7. Duş yapan kurtizanlar. Siyah figürlü Attika vazosu, İÖ 6. yüzyıl.

2
Çıplak şövalye ya da "Çok teessüf ederim ama..."

O zamana kadar başından gerçekten de pek çok şey geçmiş olan Odysseus'un, "çıplak erkekliğini" genç kızların önünde sergilemek zorunda kalacağı için, Nausikaa ile nedimelerinin yanında ırmakta yıkanmaktan utandığını biliyoruz. Benzer bir utanma duygusuna ortaçağ şövalyelerinde de rastlıyoruz ve "şövalyelere hamamda kadınların hizmet etmesinden"[1] –şayet bu gerçekse– yola çıkarak eski şövalyelerin çıplak beden karşısında çok rahat oldukları sonucuna varan Norbert Elias gibi yorumcuların tezlerinde ne kadar haksız olduklarını göreceğiz.

Kendisine bir banyo hazırlanan Parzival neşe içinde küvete oturduktan sonra, genç adamın birazdan göreceği gibi, utançla iffeti şaşırtıcı biçimde bir arada barındıran, "nerden geldikleri belli olmayan" zengin giyimli genç kızlar aniden ortaya çıkarlar. Suyun yüzeyi, genç kızların pek 'bir şey göremeyecekleri' şekilde gül yapraklarıyla kaplı olsa da, Parzival çok utanır; küvetten çıkmayı ister, ama bakireler onu bırakmamakta diretirler, hatta ona havluyu uzatırlar, zira onun 'belden aşağısının' nasıl donatılmış olduğunu[2] görmek istiyorlardır, ama o bunu hiç fark etmemiş gibi yapar:

8. Ortaçağ sonuna ait bir *Wolfdietrich* ilüstrasyonu.

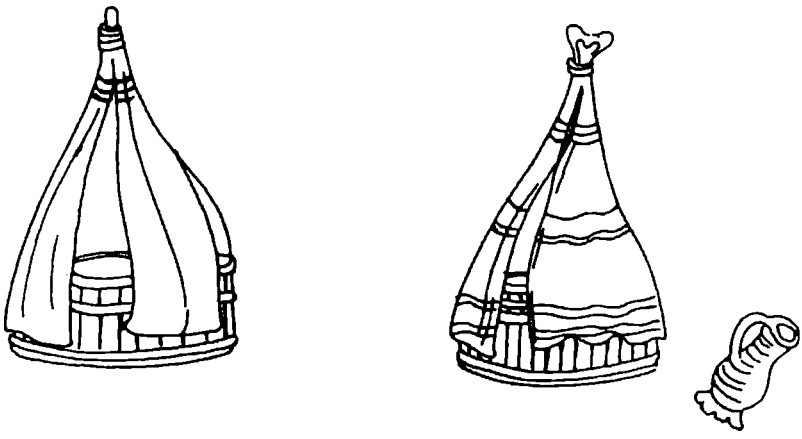
"Kendisine uzatılan banyo havlusunu aldı ama havlu küçük olduğundan utanıyordu, yanlış bir harekette bulunup kızları utandırmak istemiyordu. Bakireler gitmeliydiler, daha fazla bekleşip durmamalıydılar. Oysa kızlar, aşağı kısımda ne olduğunu görmeye can atıyorlardı."[3]

Parzival'in kendini kanıtlamış bir şövalye olmadığı, aksine, mama tabağından yemeyi yeni bırakmış "şaşkının biri" olduğu ve genç kızlar gece şerbetini yatağına getirmek istediklerinde, panik içinde "çarşafın altına saklandığı" ileri sürülebilir elbette.

O nedenle, aşk meşk işlerinde tecrübeli bir yiğit olan Wolfdietrich'in benzer bir durumda –atak bir ev sahibesi soyunmasına yardım etmek istediğinde– nasıl davrandığına bir bakalım:

"Kadın onun giysisini kendi elleriyle çıkarmak istedi, ama bu kılıç taşıyan biri için edebe aykırı olacaktı, şöyle dedi Wolfdietrich: "Pek asil hanım, burada böyle korkusuzca soyunmam yakışık almaz; bu sizin saygınlığınız bakımından aşırıya kaçmak olur."[4]

Wolfdietrich'in bir baskısında yer alan bir ilüstrasyonda, şövalyenin sevgilisinin yanına küvete girerken bile utandığı ve donunu çıkarmadığı[5] görülür. Donunu çıkarmış olsa bile, belden aşağısı görülecek diye korkmasına gerek yoktu, zira banyo teknelerinin üzeri genellikle saman,[6] bez, kadife, ipek örtüler,[7] ya da tahtayla kapatılırdı. Bu önlemin nedeni yalnızca

9. 14. yüzyılın sonuna ait bir banyo teknesi.

yıkananları hava esintisinden korumak veya suyun soğumasını geciktirmek değil, –Heinrich Kaufringer'in dokuzuncu şiirinden de anlaşılacağı üzere– adabımuaşeret kurallarına da uymaktı. Ayakkabıcının karısı ve kadının baştan çıkardığı din adamı hakkında şöyle denir:

"İkisi için perdeli, büyük bir banyo teknesi hazırlanmıştı. Adam içinde çıplak oturuyordu ve kadın da onunla birlikteydi. Kimse içindekileri görmesin diye, banyo teknesinin üzeri altın rengi ipek bir kumaşla örtülüydü."[8]

Gurnemanz'ın sarayındaki Parzival'de de gördüğümüz gibi, banyo suyuna gül yaprakları da dökülüyordu. Hatta 1227 yılında Ulrich von Lichtenstein'ın eserinde gül yaprakları öyle çoktu ki, suyu görmek mümkün değildi.[9]

Manesse'nin yıkanan trubadur Warteli Jacob'u tasvir eden ünlü resminde de suyun yüzeyi ve yaşlanmakta olan adamın belden yukarısı çiçeklerle kaplıdır ve ona hizmet eden genç kızlardan biri, saçları seyrelmiş sevimli ozana çiçekten bir taç sunmaktadır.

Bu bir aşk tacı olsa gerektir. Ortaçağda bir kadının bir erkeğe bu tür bir davranışı –üstelik adam çıplak ya da yarı çıplak vaziyette banyo küvetinde otururken– çiçeklerin çağrıştırdığından çok daha açık bir aşk ilanıydı.[10]

1467 tarihli *Schachzabelbuch*'ta [Schachzabel Kitabı] yer alan bir resimde, kadın aşk tacını hazır tutarken, erkeğin de ikinci adımı birinciden önce atarak kadının göğsüne el attığı görülür.

Bu, Elias'ın dediği gibi, rahat bir şövalyeye rahat kadınların hizmet ettiği son derece gündelik bir banyo sahnesinin görsel belgesi değil, aksine,

10. Baldakenli banyo teknesi. François Clouet, "Diane de Poitiers", 1550 civarı.

etrafı banyo hizmetçileriyle çevrili Bohemya kralı Venceslas'ı[11] tasvir eden resimlerde de göreceğimiz gibi, bir aşk alegorisidir.

Aşk şiirlerinde bahar sevincine sık sık övgüler düzen Jacob,[12] mayıs banyosunda oturmakta ve ona tacı uzatan genç kızın ağzından Neithart'ın şu dizeleri dökülmektedir:

"Size yürekten bağlıyım. Mayıs direğim siz olun; ben sizinim, siz de benim. Benden istediğinizi er ya da geç vereceğim. Beni gerçekten isteyenle birleşeceğim. Bundan sonra mutlu yaşayalım. Bu tacı size veriyorum."[13]

11. Warteli Jacob banyoda. *Manesse Elyazması*'ndan bir minyatür, 14. yüzyılın başı.

Yalnızca çiçek tacı değil, banyo suyundaki güller de –adabımuaşeret kurallarına uyulmasının yanı sıra– aşka işaret ederler, zira gül yaprakları vücudu canlandırır ve gençleştirirler,[14] özellikle de aşk için birincil öneme sahip vücut kısımlarını. Restif de La Bretonne, gülsuyunun kadının

12. Kadınlarla cilveleşen genç adam. *Stuttgarter Schachzabelbuch*, 1467.

"kutusunu" canlandırdığını söyler,[15] günümüz hekimleri de eterli banyo sıvılarının, özellikle de 38° sıcaklıktaki suya katılmış biberiye yağının, bızırın normal bir banyo suyuna göre yedi kat daha fazla kanla dolmasını sağladığını teyit ederler.[16]

Bir kadını mayıs banyosunda düşleyen bazı erkeklerin akıllarından ne geçtiğini, ortaçağ sonunda bir karnaval oyunundaki şu dizelerden anlıyoruz:

"Sizi bir mayıs banyosunda gördüğüm an,
Hemen oracıkta
Onbirinci parmağımla okşamak isterim."[17]

Yalnızca erkeklerle kadınların banyo teknesinde bir arada oturdukları resimlerde değil,[18] küvette oturan bir erkeğe hizmet eden bir kadın ya da kızı gösteren resimlerde de aslında sıradan sahneler değil, erotik sahneler tasvir edilmiştir.

Normal koşullarda bir kadının bir şövalyenin sırtını sabunlaması söz konusu değildi, zira kadınların dünyası erkeklerin dünyasından –şölen yemekleri ve yarışmalı oyunlar dışında– bütünüyle ayrıydı. Ardres beylerinin ailelerinde erkek ve kız çocuklar yedi yaşından itibaren ayrı tutulurlardı; kızların düğünlerine kadar geceleri kilitlendikleri ve göz hapsinde tutuldukları bir odaları vardı.[19]

Siegfried, Worms sarayında bütün bir yıl kaldığı halde, yiğit bedenini Kriemhild'e yıkatmak şöyle dursun, onu bir kez olsun görmemişti. *Kudrun*'da özellikle vurgulanır:

"Orada kadınlarla bir arada oturmaya izin veriliyordu."[20]

Genç kız ve kadınların toplum içinde asla biriyle konuşmamaları, bakışlarını etrafta gezdirmemeleri ve bir şövalyenin yüzüne bakmamaları tembih edilir:

Navarralı Philippe "Kızlar yürürken başlarını dik tutmalı ve bakışları sakin ve ölçülü olmalı," derken, Raoul de Houdenc, "gözünü yerden ayırmamalı ve kıpırdatmamalı, yerden en fazla beş karış yukarı bakmalı, ister sağdaki ister soldaki erkek ve kadınlara göz ucuyla bile bakmamalı, gülmemeli, etrafını süzmemeli, kimseyle konuşmak için yolda durmamalılar," der.[21]

Yani, yürürken başını en fazla üç kulaç önünü görecek kadar kaldırabilen ve bir şövalyenin arkadaşını eğerden indirişini ancak balkondan izleyebilen genç bir kadının şövalyeleri –donla ya da gül yapraklarıyla örtünmüş olsalar bile– yıkaması pek mümkün değildir.[22]

Bir kadının bir erkeği *tamamen* çıplak görmesi daha da ayıp olsa gerek. Örneğin, üç hizmetçi kız İwein'ı ormanda çıplak halde uyur bulduklarında, içlerinden biri önce "böyle kahraman bir erkeğin zayıf halde görülmüş olmak gibi bir ayıba uğramasına" ağlar. Sonra kadınlardan biri uyuyan adamı peri armağanı bir merhemle ovduktan sonra oradan kaçar gider. "Böyle utanç verici, rezil halde görülmenin kahraman erkeği üzeceğini hemen anladı ve yalnızca kendisinin onu gördüğünü, onun ise kendisini görmediğini ümit ederek saklandı. 'Kendine gelip de onu çıplak gördüğümü

13. Erotik sahne, 14. yüzyıl

anlarsa, vay halime, çünkü öyle utanacaktır ki, bir daha benim yüzümü bile görmek istemeyecektir,' diye düşündü."[23]

Ve "Der Nackte Bote" [Çıplak Ulak] öyküsünde bir şövalyenin uşağı, yabancı bir sarayda, boş olduğunu sandığı bir banyo odasına elinde yapraklı bir dalla girdiğinde, orada çalışan giyinik kadınlar, çıplak erkeği görünce dehşete kapılırlar ve edep yerini görmemek için elleriyle yüzlerini örterler. Şaşkına dönen uşak çareyi kaçmakta bulur, ancak derebeyi onu yakalayıp hadım etmek üzere silahlı adamlarıyla peşine düşer.[24]

Roman du comte de Poitiers'de [Poitiers Kontunun Romanı] anlatıldığı gibi,[25] "kadının çıplaklığının görülmesi" çok daha ayıptır ama; başkalarının önünde soyunmak, hele hele erkeklerin önünde soyunmak ancak bir fahişenin yapabileceği bir şeydir. Robers de Blois 13. yüzyılda şöyle yazar:

"Başkalarının önünde sık sık soyunmak kötüdür. Bu bir fahişelik belirtisidir."[26]

Ve aşağı yukarı aynı dönemde Pleier, bir çayırda üstü örtülü bir banyo teknesi gören genç bir erkeğin aklından geçenleri şöyle anlatır:

"Sonra aklım başımdan gitti, bu bir banyo teknesi olmalıydı ve içinde de bir kadın vardı. Tekneye bir göz atmak için arkadan dolaştım, içinde

14. Hans Memling, "Batşeba", 1485 civarı.

bir kadın varsa, korkarım çok utanacaktır, diye düşündüm ve çıplak kadını gördüğümde fuhuşa mı sürükleneceğim acaba, dedim. Banyo teknesindeki çıplak bir kadınsa eğer, günaha girecektim."

Banyo teknesinde gerçekten de bir kız oturmaktadır; kız "kadife perdeyi" aralayarak, genç adama burada ne işi olduğunu yapmacık bir öfkeyle sorar.

"Genç adam utançtan kıpkırmızı kesildi ve 'Sevgili hanımefendi, erdeminizin benimle daha da çok saygınlık kazanmasına izin verin ve bu kadar çok kızmayın lütfen,' dedi."

Kız zaten pek de kızmaz ve genç adama, kendisine banyo gömleği, manto ve ayakkabılarını getirmesini ve banyo teknesinden çıkabilmesi için oradan uzaklaşmasını emreder.[27]

Buradan, kadının –genç adam yakınlarda olduğu için– kadife örtü arkasında banyo gömleğini giydiğini, küvetten çıktıktan sonra da mantoyu sırtına geçirdiğini çıkarabiliriz ki bu, genç adamı yanından uzaklaştıran kadının ona banyo gömleğiyle bile görünmek istemediği anlamına gelir.

Yalnızca Rokoko ve Biedermeier döneminde değil, 13. yüzyılda bile, banyo yapan bir bakirenin kendi çıplaklığını görmesine karşı çıkanlar vardı. Örneğin, Vincent de Beauvais *De eruditione filiorum regalium* [Kral Oğullarının Eğitimi Üzerine] adlı eserinde şöyle der:

"Erişkin bir bakire kendisini çıplak görmemelidir ve kendine baktığında yüzünün kızarması gerekir, bu bakımdan banyoları tasvip etmiyorum."[28]

Peki, bu utangaçlık, bazı sanat tarihçilerinin ressam Bartholomäus Zeitblom'a atfettikleri[29] ve 1480 yılı civarında geç ortaçağ yaşamından başka sahnelerle birlikte, muhtemelen Konstanzlı Goldast ailesinin ev kitabı için hazırlanan o resimlerle nasıl bağdaştırılabilir, diye itiraz edenler olacaktır.

Elias'a göre bunlar, ortaçağın sonbaharında "erkeklerle kadınlar arasındaki erotik ilişkilerin" daha sonraki dönemlere nazaran "çok daha rahat" olduğunun birer kanıtıdır, zira "görüldüğü gibi" çıplak bir genç adam, yanına küvete giren "çıplak bir kadına alenen şehvetle uzanmaktadır"; ayrıca Daniel Hopfer'in 16. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen "Köy Bayramı" adlı resminde, dans eden insanların hemen ötesinde dışkılayan bir adam görülmektedir, ki buradan yola çıkılarak, "bedensel işlevlerin" yeniçağın başlarında "kapalı kapılar ardında" değil, herkesin gözü önünde yerine getirildiği iddia edilir.[30]

Elias, özellikle ilk resmin yorumunda iki önemli hataya düşmüştür. Önce, bunun sona eren ortaçağa ait bir köy yaşamı tasviri olmadığını tümüyle gözden kaçırmıştır.[31] Resim, köyde günbegün yaşanan bir gerçeği

15. Mittelalterliches Hausbuch [Ortaçağ Ev Kitabı] denen kitaptan aşk sahnesi, 1480 civarı.

16. "Kırda köylü dansı", Daniel Hopfer'in gravürü, 16. yüzyıl.

yansıtmamakta, daha ziyade Venüs burcunda doğan insanların ne gibi özellikleri olduğunu ahlak dersi verir bir havada anlatmaktadır. Resmin altındaki metinde şöyle denir:

"Beşinci gezegen narin Venüs / derler bana ve aşkı severim / güçlüyüm, nemli ve soğuğum / ve de elbette her türlü marifetim var. Benim burcumda doğan çocuklar / yeryüzünde neşelidir / kâh zengin kâh yoksul / Beş parmağın beşi de bir değildir / hepsi de lavta çalar, şarkı söyler / severek dinlerler ve çok şey yapmak isterler / org çalar, boruları öttürür / dans ederler ve boyundan öperler ve / bedenleri kıvrak, ağızları güzeldir/ kaşları keman, yüzleri yuvarlaktır / iffetli değildirler ve aşkı severler / böyledir işte Venüs'ün çocukları."[32]

Belki bundan da önemlisi, Elias'ın var olmayan bir önkoşuldan hareket ederek yorum yapmasıdır. Ona göre, çıplak kadın, "görüldüğü gibi", herkesin gözü önünde âşığının yanına küvete girmektedir.

Gerçekten de bu görülmektedir, daha doğrusu *görünüşe göre öyledir*, zira bu resmi yapan sanatçı ortaçağda yaygın olan eşzamanlılık ilkesine göre çalışmıştır: Aslında aynı anda gerçekleşmeyen olayları, yan yana sahneler halinde resmetmiştir. Resimde başka insanlarla birlikte görülen sevgililerin içinde bulundukları mekân, geometrik bir mekân değil, tersine bir anlam mekânı olarak adlandırılabilir.[33] Zaten ortaçağda aslında art arda gerçekleşen olaylar, aynı anda oluyormuş gibi tasvir ediliyordu ve doğru *okumayı* bilen herkes bunu kolayca anlıyordu.[34]

Şimdi bunu kabul edeceklerin yanı sıra, nerdeyse her kültür tarihi kitabında ortaçağ banyolarında hüküm süren hafifmeşrepliğin anlatıldığını, iki cinsin –çıplak ya da yarı çıplak– buhar banyosuna ya da küvete birlikte girdiğini ileri sürerek itiraz edenler olacaktır. Öyleyse, biz de zamanın o ünlü "banyo odalarına"[35] bir göz atalım bakalım.

3
Ortaçağda banyo ve hamamlar

Ortaçağda 12. yüzyılda yaygınlaşan umumi banyolarda[1] erkeklerle kadınların genellikle birlikte yıkandıkları iddia edilmişse de, bu iddia hiç kanıtlanamamıştır. Aksine, kaynaklara bakıldığında, bu banyoların çoğunda kadın erkek ayrımı uygulandığı hemen anlaşılmaktadır.

Örneğin, Paris'te umumi banyo işletenlere yönelik 1268 tarihli talimatnamede, bazı erkeklerin geceyi hamamda geçirdikleri ve ertesi sabah hamama gelen, durumdan bihaber kadınların içerideki erkeklerle karşılaştıkları öne sürülmüş, erkek ve kadınların ayrı mekânlarda banyo yapmalarına karar verilmiştir. Buradan, 13. yüzyılda Paris'te banyoların sabahları ve öğlenleri kadınlara, öğleden sonraları ve akşamları erkeklere ayrıldığı anlaşılmaktadır. Ancak çıplak ya da yarı çıplak kadınlar, kısmen durumdan habersiz oldukları, kısmen de "söylenmesi hoş olmayan başka bir yığın şey" için erkeklerle bir araya geldiklerinde, bu düzenlemenin değiştirilmesi gerekmiştir.[2]

Bir de o zamanlar halka, başkalarının önünde soyunmaktansa, kendi dört duvarının sağladığı mahremiyet içinde yıkanması salık veriliyordu.[3]

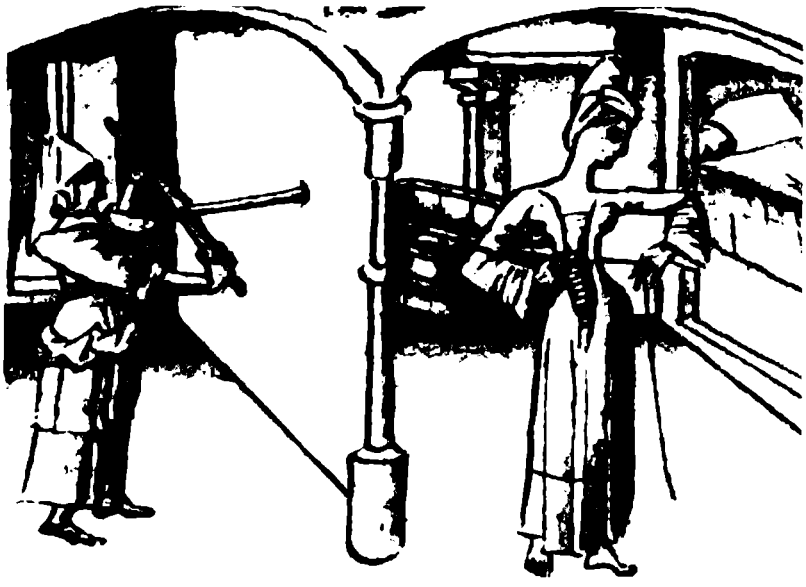

17. Roman de la Violette'den röntgenci sahnesi, 15. yüzyıl.

1375 tarihli Hamburg "Umumi Banyolar Talimatnamesi"ne göre, kadınlar hafta içi sabahtan saat 14'e, erkekler ise o saatten ikindi vaktine kadar, ondan sonra yine kadınlar akşama kadar yıkanabiliyorlardı ve bu düzende bir karışıklık olduğu takdirde banyo sahibini yüklüce bir para cezası bekliyordu.[4]

Flensburg'taki 1295 tarihli talimatnameye göre, kentin umumi banyosu pazartesi ve perşembe günleri kadınlara, diğer günlerde ise erkeklere açıktı.[5] Buna aykırı davrananların giysilerine el konuyordu. Başka yerlerle karşılaştırıldığında oldukça hafif bir ceza, çünkü 1300'lerde Luzern'deki erkekler banyosuna giren bir kadın on şilin para cezasıyla hayli ucuz kurtulmuş oluyordu; zira bir erkek, kadınlara ayrılmış çarşamba gününde hamamda görülecek olursa, bir ay süreyle şehirden uzaklaştırılmakla kalmıyor, tam bir sterlin de ceza ödüyordu.[6]

Ama bu cezaları fazla hafif bulan çok kişi vardı. Örneğin, 1451 yılında Zürihli din adamı Felix Hemmerlin, karısı ya da kocası dışında, karşı cinsten biriyle banyo küvetine giren birinin drahomasının elinden alınmasını[7] –bu zaten birçok yörede yaygın bir uygulamaydı[8]– ve zorla kadınlar hamamına giren birinin öldürülmesini talep ediyordu.[9]

18. Sadakatsiz hizmetçi duvara röntgenci için bir delik açarken. *Histoire de Girart de Nevers*, 15. yüzyıl.

Ortaçağda bu ceza da çok yaygındı. Örneğin, 15. yüzyılda Avignon hamamları için şöyle denmektedir:

"Kadınlara ayrılmış bir hamama, kadınlar içerdeyken giren bir erkek gözünün yaşına bile bakmadan öldürülecektir."[10]

Ortaçağ sonlarında Sassari'de kadınlara ayrılan günde hamama giren bir erkek, ağır bir suç işlemiş sayılır ve sanki cinayet işlemiş gibi cezalandırılır,[11] yüksek ortaçağda Kastilya'da, kadınlar yıkanırken hamamın pencerelerinden içeriyi gözetleyen röntgenciler, katillere reva görülen cezaya çarptırılırlardı.[12]

II. Jaime'nin 1324 yılında çıkardığı bir kararnameye göre, Valencia'da ayağını kadınlar hamamının eşiğinden içeri atan bir erkeğe en ağır cezalar verilecekti –bu suç *res perniciosa*, fesat olay, olarak tanımlanmıştı[13]– nitekim 1489'da bu topraklarda da şöyle denmektedir:

"Her kim ki hamamın mahremiyetine zorla girmeye kalkışırsa, o kişi en ağır cezaya çarptırılacaktır."[14]

Çıplaklık ortaçağda Elias'ın söylediği gibi gerçekten de son derece sıradan ve doğal bir şey olsaydı, sayısız minyatür, estamp ve gravüre konu olan röntgenci olgusu nasıl açıklanabilirdi? Bunlarda örneğin, küvette otu-

19. Dürer: "Kadınlar Hamamı", 1493 civarı (resimdeki yazıya göre 1496); kapı aralığında bir röntgenci görülüyor (belli belirsiz).

ran ev sahibesini kapı aralığından gözetleyen uşaklar ya da banyo odasının kapısına bir delik açarak hanımının gizli bir hayranına para karşılığı ortaçağ *peep-show*'u sunan bir oda hizmetçisi tasvir edilmiştir.[15]

Nitekim Dürer de 1493'te yaptığı "Kadınlar Hamamı" isimli tablosunun arka planına, kapı aralığından içeriyi gözetleyen birini koymayı ihmal etmemiştir.

Böylece, kültür tarihçilerinin, haz nesnesine dokunmaya gerek kalmadan onu görmekten heyecan duyan kişilerin, yani röntgencilerin, ancak 17. yüzyılda ortaya çıktıkları[16] yolundaki iddialarının tümüyle yanlış olduğunu görüyoruz.

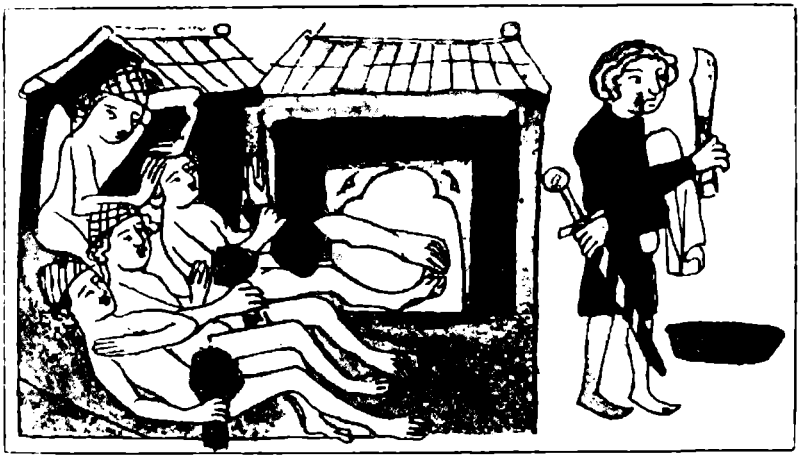

20. Hans Sebald Beham: "Kadınlar hamamı ve röntgenci," 16. yüzyılın ilk yarısı.

Bu kez de, ayrı ayrı hamamlarda ya da aynı hamamda değişik saatlerde yıkanılmış olsa bile, erkeklerle kadınların, aynı küvette olmasa da, aynı buhar banyosunda[17] hem de aynı anda bulunduklarını gösteren karşı örnekler olduğu ileri sürülebilir.

Örneğin, 1410 tarihli talimatnamede, Dijon'daki hamamların haftada iki gün erkeklere, iki gün de kadınlara ayrıldığı belirtilmiştir. Hamamın geri kalan üç gün boyunca kapalı olduğunu varsaymak istemiyorsak, hamamın kalan günlerde de öbür cinsle buluşmak isteyenlere açık olduğunu kabul etmemiz gerekir.[18]

Basel'deki hamamlarda kadınlarla erkeklerin bir arada yıkandığı kesindir, zira Kardinal Julianus 1431 yılında belediyeye gönderdiği karamamede "*quod amplius viri cum mulieribus in uno estuario non balnearant*" demiş, bunun üzerine "şehir meclisi üyesi beyler" bu kararı –bu kez Almanca olarak– "Bundan sonra şehrimizde kadınlarla erkeklerin aynı hamamda bir arada yıkanmaları yasaktır," şeklinde iletmişlerdir.[19]

21. Wolfenbütteler Sachsenspiegel [Wolfenbüttel Sakson Aynası] kitabından banyo sahnesi, 14. yüzyıl.

Bu, ayrı cinslerin en azından buralarda birbirlerini çıplak görebildikleri anlamına mı geliyor?

Öncelikle, 13. yüzyıldaki bir hamam anlatılırken de belirtildiği gibi, genellikle "karanlıkta" yıkanıldığını göz önünde bulundurmak gerekir.[20] Buhar banyolarının küçücük pencerelerinden içeriye çok az ışık sızıyor ve mahrem yerlere bir göz atmayı ümit eden saygısızlar, en kötü ihtimalle, sıcak taşlara su döküldüğünde ve banyo buharla dolduğunda bu isteklerinden vazgeçmek zorunda kalıyorlardı.[21]

Ayrıca, insan kendi cinsinden biriyle bile nadiren çırılçıplak yıkanırken, karşı cinsin yanında tamamen soyunmazdı elbette.

Nitekim, geç ortaçağda Wiesbadenlı bir gözlemci, erkeklerle kadınların giysilerinin müstehcen olduğunu, zira erkeklerin kıçlarının kadınlarınsa memelerinin çıplak olduğunu, bunun ise "Venüs'ün umumi evindeki" utanmazlığı kanıtladığını iddia eder.[22] Şundan emin olabiliriz: Hamam ziyaretçileri vücutlarının başka yerlerini de açsalardı, bu durum dikkatli çağdaşlarının gözünden kaçmazdı.

Ayrı cinsler çıplak halde bir arada olsalar da, özellikle de erkekler cinsel organlarını, resimlerde sık sık tasvir edildiği gibi, Âdem ile Havva'nın ilk günahtan sonra kullandığına benzeyen, huş ağacının bir demet halinde bağlanmış ince sürgünleriyle[23] örtüyorlardı –bu yüzden "Âdem'in yapraklı dalıyla edep yerlerini örtmek istediler"[24] denir– ya da Pozzuoli

22. *Bruoch* giymiş erkek. Burgonya minyatürü, 1470 civarı.

hamamlarının ortaçağ sonunda ve Rönesans başında yapılan bazı resimlerinde görüldüğü gibi (Resim 195), hiç olmazsa ellerini cinsel organlarının önüne tutuyorlardı.

Erkekler genellikle bir don, *bruoch*, kadınlar ise memelerini de örten uzun bir gömlek, *badehr*, giyiyorlardı;[25] o bakımdan modern tarihçilerin, yalnızca erkeklerin belden aşağısını örttükleri, oysa kadınların bütünüyle çıplak oldukları, çünkü antikçağın tersine ortaçağda kadının çıplaklığının erkeğinkinden daha çok hoş görüldüğü yolundaki savları tamamen yanlıştır.[26]

Örneğin, 1505 yılında Suebya'daki Huisheim'ın nizamnamesi, hamam sahibinin "hamamdaki erkeklerin edep yerlerini örtmeleri, kadınların ise giysilerini içeride de çıkarmamaları talimatını vermesini"[27] öngörüyordu; yine 1347'de Augsburg'da hamamda peştamal takmak mecburiydi[28] ve bu hemen hemen aynı dönemde Ulm hamamlarında da âdettendi.[29]

Natırlar* daha çok hafif, kolsuz gömleklere benzeyen uzun entariler giyerlerdi ve bazen –*Venceslas İncili*'ndeki resimlerde de görüldüğü gibi–

* Hamamda müşteriye hizmet eden kişilerin cinsiyetinin vurgulanması açısından, özellikle "natır" ve "tellak" sözcüklerini kullandık (e.n.).

23. Albrecht Altdorfer: *Badehr*'li kadın.
Regensburg Bischofshof'taki imparatorluk hamamını süsleyen fresk.

vücut hatlarının daha çok belli olması için terzi bu giysiyi penslerle vücuda oturturdu.[30]

Natırın müşterilere çıplak göğüsle hizmet etmesi –1550'den sonra yapılmış bir Fransız minyatüründe de görüldüğü gibi[31]– ancak kadınlara ayrılmış hamamlarda mümkündü; Strasbourg belediyesi ortaçağın sonuna doğru çıkardığı bir kararnamede, "natırların önlerini ve arkalarını örten keten çamaşırlar giymeleri gerektiği"ni vurgulamayı ihmal etmemiştir.[32]

Hamamcı ve tellaklar da hiç olmazsa belden aşağısını örten bir peştamal takıyorlar, –örneğin, 1480'de Freiburg'da, "önlük" takmayan hamam personelinin[33] beş gümüş para cezasına çarptırılacağı duyurulmuştu– ama genellikle, erkek ziyaretçiler gibi *bruoch* giyiyorlardı.[34]

24. Tellak ile natır. Nürnberg, 1669.

Fakat bu kılıkta sokağa çıkmaları kesinlikle yasaktı. Örneğin, 1361 tarihli Lüneburg hamam talimatnamesinde şöyle denir:

"Ve gündüz hiç kimse uzun pantolon giymeden çıplak bacakla sokağa çıkmamalıdır, buna uymayanlar yarım kilo balmumu cezasına çarptırılacaklardır," zira herkesin içine "çıplak baldırlarla" ya da "çıplak bacaklarla" çıkmak edebe aykırıydı.[35]

Peki, nasıl oluyor da sayısız ahşap baskı, bakır gravür, minyatür ve tabloda bir müzisyen çalgı çalarken hep birlikte banyo teknesinde çırılçıplak oturan, yiyip içen erkek ve kadınlar tasvir edilmiştir, diye bir soru akla gelecektir şimdi.

Örneğin, Elias 1470 civarında yapılmış olan ve ancak "hafifmeşrep" denilebilecek insanları tasvir eden bir Burgonya minyatürüne işaret ederek, "ortaçağ insanının birlikte çıplak yıkanmaktan utanç duymadığını ve kadınlarla erkeklerin sık sık birlikte yıkandıklarını" yazar.[36] İşte bu tür resimler, ortaçağdaki hamam adabı üzerine burada şimdiye kadar söylenenlerin tersini kanıtlamıyor mu?

Bu minyatürü biraz daha yakından inceleyelim. Yıkanan beylerden birinin elini, üstelik de herkesin gözü önünde, arzularının hedefine uzatmış olması, Elias gibi bir yorumcuda, burada alışılagelmiş bir hamamla karşı

25. Burgonya'da hamam-genelev. Muhtemelen Brugge, 1470 civarı.

karşıya olmadığımız kuşkusunu uyandırmalıydı. Yan odadaki çiftin, küvetlerde başlatılan şeyi nerdeyse bitirmek üzere olduğu görüldüğünde, kuşku daha da artar. Çiftin arkasındaki yatağın da ima ettiği gibi, ön sevişmeyi cinsel birleşme izlemektedir. Bir ortaçağ hamamına, insanlar üzerinde dinlensin diye konulan basit bir kerevet gözümüze batmazdı belki, ama böyle kuştüyü bir yatak söz konusu olunca...

26. Burgonya'da hamam-genelev, 1480 civarı.

Arka plandaki giyinik iki beye dikkat edildiğinde, bu tahmin nerdeyse doğrulanmaktadır: Zira ruhban sınıfından kellifelli biri, olanları biraz şaşkın şaşkın izleyen hükümdara, dükalığın bazı müesseselerinde her akşam neler olup bittiğini göstermektedir.

Ve gerçekten de burada sıradan bir banyo odası resmedilmemiştir. Bu resim, Antoine de Bourgogne'un bir elyazması için hazırlanan bir dizi minyatürden biridir. Bu elyazması, Romalı yazar Valerius Maximus'un *Anılmaya Değer Sözler ve Olaylar* adlı eserinin Fransızca çevirisidir ve yazar bu eserle, Roma imparatorunun –belki dolaylı olarak da Cesur Charles'ın[37] bir kuzeni olan Antoine'ın– dikkatini ülkede yaygınlaşan türlü rezalete çekmeye çalışmaktadır.

Bu minyatürde Valerius asil beyi, dükalığın büyükçe şehirlerinde, bağımsız Besançon, Dijon, Mâcon ve Nevers'te, daha çok da Brugge ile Anvers'te bulunan sayısız 'hamam-genelevlerden' birinin eşiğine kadar getirmiştir.

Yaklaşık on yıl kadar sonra, yani 1480 civarında yapılmış ikinci Burgonya minyatürü incelendiğinde, durum daha da belirginleşmektedir, zira burada resmin arka planında yer alan bir kadın –belki de 'genelev maması'– elinde satılık aşkı simgeleyen bir elma tutmaktadır.[38]

Yalnızca Burgonya'da değil, komşu Fransız şehirlerinde de bu tür 'hamam-genelevler' vardı. Örneğin, 1477 yılında Toulouselu Jacques Roy, bugün "masaj salonu" diyebileceğimiz bir müessese işlettiği için cemaatten bir yıllığına uzaklaştırılmış ve şehirde "çıplak" halde dolaştırılarak teşhir edilmişti.[39] 1441 yılında Avignon'da 'namuslu' hamamlara gitmek serbestken, genellikle genelevler semtinde bulunan 'adı kötüye çıkmış' hamamlar, evli erkeklere ve din adamlarına yasaklanmıştı ruhani meclis kararıyla (*"quod dictae stufae sunt prostibulosae et in eis meretricia prostibularia publice ac manifeste commituntur"*).[40]

O tarihten birkaç yıl sonra Genin del Geline adında, *Heaume* [Miğfer] lakaplı bir hamam sahibi, hamamına "saygın ve iffetli" kadınların devam etmesiyle övünüyor, bu nezih hamamın erkekler hamamından ayrı olduğunu ve içerde elbette yalnızca kadın personel çalıştırdığını sağda solda anlatıyordu.[41]

Ama bazen de saygın hamamla "hamam-genelev" aynı çatı altında bulunuyor olsa gerek: 1448 yılında Cervelière hamamının sahiplerine, hamamlar öteden beri çifte amaca hizmet ettiklerinden, müesseselerinde bir saygın bir de saygın olmayan, yani bir edepli bir de edebe aykırı (*"honestatem et inhonestatem"*) kısım işletme izni verilmişti, ama bu iki kısmın girişleri mutlaka ayrı ayrı olmalıydı.[42]

Tabii bu 'hamam-genelevler' sıradan genelevlerin en büyük rakibiydi, çünkü pek çok erkek için 'ıslak' seks 'kuru' olandan daha cazipti; bu nedenle, genelev sahipleriyle 'rezil' hamam sahipleri arasında sürekli anlaşmazlık çıkmasına şaşmamalı. Örneğin, 1477'de Montpellier'deki genelevin sahipleri, şehirde zaten "yasanın izin verdiği şekilde" aşk hizmeti veren "uygun bir yer" ve "insan bedeninin sağlığına hizmet veren hamamlar" bulunduğunu, dolayısıyla başka müesseselere ihtiyaç olmadığını ileri sürerek iki 'hamam-genelevi' dava etmişlerdi.

Bu iki hamam başka nedenlerle de tepki uyandırmıştı, çünkü natırlar zaman zaman komşu manastırın duvarına tırmanıp hayasızca açılıp saçılıyor, oralarını buralarını göstererek dindar rahiplere şok geçirtiyorlardı. Nitekim, Toulouse belediyesine şikâyette bulunulmuş, natırların üniversite öğrencilerini derslerinden alıkoymakla kalmayıp 'l'Observance Manastırı' rahiplerine de cinsel organlarını gösterdikleri (*"et utroque demonstrabant pudibunda"*) iddia edilmişti.[43]

27 Valerius Maximus'un 9. kitabı için
Simon Marmion tarafından yapılan bir minyatür, 1450 civarı.

28. Praglı natırlar. *Venceslas İncili*, 14. yüzyılın sonu.

Bu 'hamam-genelevlerden' bazıları o kadar çok genelevdi ki, adından başka hamama benzer bir yanı kalmamıştı: Örneğin, Avignon'daki 'rezil' hamamlardan birinde hiç küvet yokken, sayısız yatak bulunuyordu,[44] ve ortaçağ sonunda en önemli genelevi Rhone köprüsü civarında yer alan ve

1515 yılında yıktırılan 'Estuve de la Chèvre' olan Lyon'da da "*aller s'estuver*" sözü artık 'gidip yıkanmak'la pek alakası olmayan bir anlam taşıyordu.[46]

İngiltere'de "*stew*" [buharlamak] sözcüğü 'genelev' sözcüğüyle eşanlamlıydı; 1161 yılında, II. Henry'nin idaresi altındayken nerdeyse hepsi de Londra şehir surlarının dışında, Thames'in sağ kıyısında yer alan Southwark'ta bulunan "*bagnios*" ya da "*hothouses*" ve bazen de "*hummums*" (Arapça banyo anlamına gelen *hamam* sözcüğünden)[47] resmi genelev olarak hizmet veriyorlardı.[48] Bu arada, üç asır sonra Avignon'da olduğu gibi, hamamların zaten "fi tarihinden beri" genelev olarak işletildiği ileri sürülmekteydi, ki Romalıların bu tür müesseseleri Aşağı Britanya'ya bin yıl önce getirmiş oldukları anlamına gelir bu.[49]

Öte yandan, adı kötüye çıkmış olmakla beraber gerçekten 'hamam-genelev' olmayan hamamlar da vardı. Buralarda hamam sahibinin de göz yummasıyla, natır kılığına girmiş olan ve olası müşterilerle bağlantı kurma amacını güden profesyonel fahişeler[50] ya da fahişelik yapmasa bile, hamam müşterisine para karşılığında farklı türden eğlenceler sunan ya da yalnızca rahatlamasına yardımcı olan kadın hamam personeli bulunuyordu.

Böylece ortaçağ sonlarında Strasbourg belediyesi, hamam sahibinin "daha önce hayat kadınlığı yapmış birini çalıştıramayacağını, ancak bu yoldan dönen ve Hıristiyan ahlakını benimseyen kadınları hamamda çalıştırabileceği"[51] yönünde bir karar almıştı; bununla natırın müşterinin vücudunun daha başka yerlerini de ovması önlenmek isteniyordu.[52] 1457'de Burgonya'daki imparatorluk şehri Besançon'da çıkarılan bir kararnamede şöyle yazar:

"Jean Bailleau hanının hamam müdürü Jean le Rousseau ile Perrin Jouffroy hanının hamam müdürü Sauvestre'a yasak konmuştur; iffetsiz kadınların, pezevenklerin ve kötü yola düşmüş başka kişilerin uygunsuz davranışlarına izin verirlerse, 10 livre para cezasının yanı sıra bir ay hapis cezasına çarptırılacaklardır."[53]

Daha 13. yüzyılda, Viyana'daki hamamların hemen hepsinin gizli genelevler olduğu söyleniyordu. Viyana'da hâlâ yaygın olan "hamam fahişesi" ifadesinden de anlaşılacağı gibi, hamamlar bu kötü şöhreti yüzyıllarca korudular.[54] Natırların büyük çoğunluğu fırsat buldukça fahişelik yapan türdendi ve 15. yüzyılda söylendiği gibi, bu kızlar "aleni fahişe olmak istemiyorlardı."[55] Onlar, 13. yüzyıl başlarında aşk ozanı Reuentalli Neidhart'ın sırtını keseleyen "zarif genç kızlardan"dılar, bu hizmetten sonra da "erkeğe yumuşak bir aşk yatağı hazırlıyorlardı."[56]

Bu nedenle, 1400 yılında Bohemya kralı IV Venceslas'ın siparişi üzerine hazırlanan *Goldene Bulle*'nin [Altın Ferman] ünlü kenar süslemelerinde

olduğu gibi, natırların cinsel aşkın alegorisi olarak kullanılması olağandır. Bu tasvirlerde, natırlar genellikle dize kadar inen, omuzları açıkta bırakan, vücut hatlarını gösteren şeffaflıkta beyaz banyo gömlekleri giymişlerdir, kısmen de yarı çıplak veya çırılçıplaklardır, hatta birinde kızlardan biri eliyle memesini göstererek aşka davet etmektedir. Bu kızlar çoğunlukla kalçalarının üzerinde aşk düğümünü taşırlar. Kral da böyle bir düğümle kütüğe bağlanmıştır ve aşk ozanı Hornbergli Bruno'nun dizelerine örnek oluştururcasına, memelerini açan natıra bakmaktadır: "Kadınımın aşk ipleri / dilimi bağladı."[57]

Ortaçağ ilerledikçe, hamam-genelevler ve saygın olmayan hamamlar giderek çoğaldı, edebe uygun hamamlar azaldı. 15. yüzyılın ortalarında Besançon'daki hamam sahibi, fingirdek genç kızlar ve hafifmeşrep personel

29. Aşka davet eden natır ve kütüğe bağlı kral. *Goldene Bulle* [Altın Ferman], 14. yüzyılın sonu.

30. Aşk bağına dolanmış ozan. *Weingartner Liederhandschrift* [Weingarten Şarkı Elyazması], 1300 civarı.

çalıştırması nedeniyle sert bir biçimde cezalandırılmışsa da, 1535 tarihli "Şehir Hamamları ve Genelevleri Talimatnamesi" Besançon'un vesikalı fahişelerinin, "genelev ve hamamların zavallı kızlarının", iffetli kadınlara ayrılmış *tek bir* hamam dışında diğer hamamlarda çalışabileceklerini söylüyordu,[58] yani 1420 civarında yazılan "Des Teufels Netz" [Şeytanın Ağı] şiirinde anlatılanlar gerçek olmuştu:

"Hamam sahibi ve onun hizmetkârları / seve seve fahişelik ve oğlanlık yaparlar / can ciğer kuzu sarması gibi / hırsız, yosma ve pezevenk / ve daha binbir marifet./ Ve şehvetin kendilerine çektiği / halkı ve de rahipleri / müşteri tutarlar / kızları onlara sunarlar."[59]

Daha önce de belirttiğimiz gibi, 13. yüzyılda Paris'te kadınlarla erkeklerin birlikte yıkanmaları yasaktı, ama daha o dönemde bazı hamamlar yeraltındaki gizli dehlizlerle sıradan genelevlerle bağlantılıydı ve fahişeler bu dehlizlerden gizlice hamamlara sokuluyordu.[60]

31. Hamam-genelevde Bohemyalı rahipler.
Kilise karşıtı, Husçu elyazması, 1500 civarı.

Fakat adı kötüye çıkmış hamamlar ortaçağın sonlarına doğru mantar gibi çoğaldı; 16. yüzyıl sona ererken IV. Henri bu tür bir hamamı –Rue de la Cerisaie'deki 'Hôtel de Lesdiguières' hamamını– öylesine ısrarla ziyaret ediyordu ki, hamamın adı kralın "aşk sarayına" çıkmıştı.[61]

Oysa çağ bambaşka olaylara gebeydi. Veba ve frenginin başaramadığını,[62] önce Reform, sonra da o hızla Karşı Reform başardı, hamam-genelevler ve zamanla diğer hamamların çoğu bir bir kapatıldı.[63]

Böylece, Elias'ın –pek çok kültür tarihçisiyle birlikte– ortaçağın hamam-genelevlerini genellikle cinsiyet ayrımının egemen olduğu saygın hamamlarla karıştırmış olduğunu ve bu ikisinin birbirinden, günümüzde kapalı yüzme havuzuyla, müşterinin tüm vücut masajı, altmış dokuz ya da cinsel birleşme arasında seçim yapabildiği 'erotik' masaj salonu kadar farklı olduğunu görmüş olduk.

Bu kez de, bütün bunların banyo *odalarında* olup bittiği, oysa geç ortaçağdaki ve erken yeniçağdaki kaplıcalarda, nerdeyse çıplak kadın ve erkeklerin aynı havuzda yıkandıklarını belgeleyen sayısız anlatı olduğu ileri sürülebilir –bunun için Poggio'nun ünlü "Mektup"unu anımsamak yeterlidir– üstelik bu tür anlatılar uygun resimler, gravürler ve taşbaskılarla da desteklenmiştir. Öyleyse, genelev oldukları iddia edilemeyecek kaplıcalarda o dönemde neler olup bitiyordu bir bakalım.

4
Ortaçağda kaplıcalar

Geç ortaçağ insanının –yorumcunun ideolojisine göre– ahlaksızlığını ya da çocuksu masumiyetini betimlemek için, İtalyan hümanist Poggio Bracciolini'nin 1416 civarında Baden yakınlarındaki Aargau kaplıcalarında neler olup bittiğini anlattığı mektubuna son üç yüzyıl boyunca sık sık başvurulmuştur.[1]

Poggio, Niccolò Niccoli'ye yazdığı "Mektup"ta, sıradan insanların gittiği kaplıcalarda gerek genç kızların gerek yaşlı cadıların, erkeklerin gözü önünde edep yerlerini ve kıçlarını açmaya hiç utanmadıklarını,[2] daha düzgün kaplıcalarda bile kadınların yarı çıplak olduğunu anlatır. Gerçi kadınlar –yalnızca bir edepbezi ("*campestribus utuntur*")[3] takan erkeklerin tersine– keten gömlekler giyiyorlardıysa da, bu gömlekler yalnızca çıplak boyun ve kolların değil, memelerin de görünebileceği şekilde dikilmişti.[4] Poggio herhalde, kadınlar eğer vücutlarının önünü kapatan bir tür önlük takmamışlarsa, geniş kol kesiminden içlerinin görülebildiğini anlatmaya çalışıyor.

Sonunda ortaçağın günah nedir bilmeyen[5] Elias insanını bulabildik mi ya da hiç olmazsa ona biraz olsun yaklaşabildik mi?

32. Aargau'daki Baden kaplıcası, 1548.

Amacı okurlarını "eğlendirmek"[6] olan Epikürcü Poggio'yu güvenilir bir budunbetimci gibi görmek pek doğru gelmiyor ve "Mektup"unu enine boyuna okudukça derdinin Alpler'in öte yakasındaki '*bon sauvage*'ın idilik yaşantısı olduğunu ve bunun için 15. yüzyıl İtalyasının yoz uygarlığını –Tacitus'tan bile daha fazla– harcadığını anlıyoruz.[7]

Poggio, bu sıradan ve mutlu insanların, hamamda eşleriyle flört edilse bile hiç kıskanmadıklarını, hatta böyle bir duyguyu tanımadıklarından, Alman dilinde kıskançlık diye bir sözcük bulunmadığını, bu ilkellerin yalnızca şimdiki zamanda yaşadıklarını, bu nedenle de gelecek endişesi taşımadıklarını, buna karşın akılları fikirleri yalnızca parada olan, her şeyi ve herkesi kötüleyen, kuşkucu ve kötümser, kalleş ve kıskanç İtalyanların tam tersine, her günü bayrama dönüştürdüklerini ve eğlenceden başka bir şey düşünmediklerini yazar.[8]

Ortaçağ sonlarında Aargau'daki yıkanma âdetleri, kaplıcalarda bile cinsiyet ayrımı uygulanan[9] Rönesans İtalyasına göre daha hoşgörülü idiyse de, Poggio'nun sıradan insanların gittiği kaplıcalarda gözlemlediğini iddia

ettiği türden çıplaklık asla gelenekten değildi, tam tersine kovuşturmaya neden oluyordu. Bir kadın göğüslerini bile açamıyordu, çünkü 1506 tarihli bir kaplıca talimatnamesinde, hamamcının her kadının bir *badehr*, yani göğüsleri örten ve ince yün ya da ketenden yapılmış uzun bir gömlek giyip giymediğine dikkat etmesi gerektiği, aksi takdirde cezalandırılacağı yazıyordu. Ayrıca, hayâsızları önce iyi sözlerle bu davranışlarından vazgeçirmeye çalışmaları, ama sözlerin fayda etmediği kişileri de "kötekle" uslandırmaları teşvik ediliyordu.[10]

Zürih belediyesinin kaplıcadaki aşırılıklara dair 1492 tarihli tutanaklarından da anlaşıldığı gibi, çıplaklığa kapalı gruplarda da izin verilmiyordu:

"J. Aberli ile L. Holzhalb, birlikte oturup içki içen birkaç çıplak erkek ve kadını izlediler."[11]

Baselli profesör Pantaleon'un 1578 tarihli bir yazısına göre, yalnızca erkeklere ya da kadınlara[12] ayrılmış olanlar dışında bir de "Kazan" denen bir kaplıca vardı ve bu, Poggio'nun sıradan insanların kaplıcası dediğine uyar, hatta onunla bire bir örtüşür:

"Bu kaplıcada sayıları elliyi bulan halktan kadınlar ve erkekler birlikte edepli edepli yıkanırlar."

Elbette "it deliği", "güvercin yuvası" denilen ve çırılçıplak soyunanların ya da ahlaka aykırı suç işleyenlerin atıldığı iki hücre de vardı:

"Lafla ya da davranışla kaplıcada edepsizlik edenler, kaplıca kalfaları tarafından cezalandırılır, muhtar ve mahkemece uyarılır. Ama buna uymayanlar ya da çok büyük ayıp işleyenler ya da iç gömleği olmadan kaplıcaya gelenler, iffetli kadın ve erkekleri rahatsız eden ya da öfkelendirenler, şehrin belediye başkanı tarafından cezalandırılırlar."[13]

Daha Poggio'nun zamanında Aargau'daki Baden'ın fahişelerin cirit attığı bir yer diye adı çıkmıştı,[14] bu yüzden de iffetli kadınlar o yöredeki kaplıcalara gitmekten kaçınırlardı.[15]

Fahişelerin ve zinanın koruyucusu Azize Verena, felçlilerin, kamburların, eciş bücüşlerin ve cüzamlıların bedava yıkanmalarına izin verilen Verena kaplıcasını da koruyordu.[16] Ve kaplıca fahişelerinin yalnızca sokaklarda değil,[17] bu tür kaplıcalardan birinde de vücutlarının doğrudan doğruya bu meslekle ilgili kısımlarını erkek kaplıca ziyaretçilerine göstererek müşteri avına çıkmaları olmayacak şey değildi elbette, ancak bu sırada yakalanmamaya dikkat etmek gerekiyordu, aksi takdirde en azından "güvercin yuvasına" atılma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilirlerdi.

Peki, yalnızca kayıtlı fahişelerin değil, sıradan vatandaşın da soyunduğunu, üstelik de yalnızca kaplıcada değil, daha oraya giderken yolda soyun-

duğunu kanıtlayan güvenilir belgeler yok mu acaba? Elias ortaçağdan kalma eski bir kaynaktan alıntı yapmıyor muydu zaten:

"On, on iki, on dört, on altı ve on sekiz yaşındaki kızların çırılçıplak vücutlarını zar zor örten kısacık, çoğunlukla yırtık pırtık keten bir bornozla ya da yalnızca vücutlarının önünü örten ve sırtı, bacakları açıkta bırakan, buralardaki adıyla bir *badehr*'le gün ortasında evden çıktıklarını, elleri popolarının üzerinde, uzun sokaklardan geçip kaplıcaya gittiklerini kaç kere gördüm."

Alıntıyı ikinci elden veren Elias, burada bir ortaçağ şehrindeki kaplıca yaşamının betimlemesini bulduğunu sanarak, –hatta uzman tarihçiler bile ona uymuşlar[18]– bu tür bir pervasızlığın "16. yüzyılda yavaş yavaş, 17. yüzyılda daha kararlı biçimde", izleyen yüzyıllarda ise tamamen ortadan kalktığını söylüyor.[19]

Ancak ne ironiktir ki bu metin ortaçağa ait bir kaynaktan değil, Elias'ın kuramına göre, bu tür pervasızlıkların çoktan geçmişte kalması gereken 17. yüzyıla ait bir kaynaktan alınmıştır: Söz konusu eser, Tirollü hekim Guarinonius'un 1610'da yazdığı *Die Grewel der Verwüstung menschlichen Geschlechts* [İnsan Soyunun Yozlaşmasının Korkunçluğu] adlı eseridir; Guarinonius burada Hall belediye başkanı ile hâkimlerine Barok dönemin eşiğindeki halkın ahlaksızlığından yakınır.[20]

Peki –tarihindeki yanılgı bir yana– bu kaynağın değeri nedir?

Koyu bir Katolik olan Guarinonius, dönemine göre hayli iffet düşkünü olmalı –çünkü çeşme başında çamaşır yıkayan kadınlar yalnızca kollarını değil (Resim 33), bacaklarını da "taa dizlerinin üstüne kadar açtıkları"[21] için öfkelenmekte, insanların kendi evlerindeki küvette yıkanmaları bile, yıkanmak için soyunmak gerektiğinden, ona edepsizce gelmektedir.[22] Fakat bazı betimlemelerde abartıya kaçılmış olsa da, döneminin diğer belgeleriyle de karşılaştırdıktan sonra bunlara büyük ölçüde güvenebiliriz sanırım.

Ama bu ne anlama gelir? 13. yüzyılda insanların "yalınayak ve kuşaksız" kaplıcaya gittikleri[23] söylendiğine ve dört asır sonra Tirollü hekim, genç kızların üzerlerinde yalnızca bir iç gömleği, kaplıcaya koştuklarını anlattığına göre, buna hiç çekinmeden üçüncü bir açıklamayı ekleyebiliriz:

"Umumi kaplıcaların üstü açıktır, rüzgâra ve her türlü hava şartına maruz kalırlar. Şehir meydanındaki iki havuzda kalçalarında birer peştamalla erkeklerin, iç gömlekleri içinde kadınların, çocuklarla yaşlıların alt alta üst üste yıkanmaları, gelen geçeni kâh güldüren kâh iğrendiren garip bir manzara. Kadınlarla erkekleri gömlekleriyle otellerden çıkıp sokaklardan geçerken, kaplıcalara gidip gelirken ya da genç, yaşlı her tür

33. Nürnbergli çamaşırcı kadınlar, 1531 civarı.

34. Verena kaplıcası (sol alt köşede) ve Baden Aargau'da 'açık yüzme havuzu', 1808.

insanı herkesin önünde giyinip soyunurken görebilirsiniz. Orada âdet böyle olduğu için bütün bunlar insanda öfke uyandırmıyor."[24]

Nedir bu? İç gömleğiyle sokaklardan geçen ve herkesin önünde "soyunup giyinmekten" çekinmeyen ortaçağ insanının rahatlığını ve utanmazlığını modern Almancayla anlatan bir metin mi?

Hiç de değil! Bu, 1815 yılında Aargau Baden'daki kaplıca yaşamının bir tasviridir, yani Elias'a göre kibarlık ve edeplilikte en üst seviyeye ulaşacak ölçüde gelişmiş uygarlık döneminden kalma bir kaynaktır.

Şimdi bu metne dayanarak, 19. yüzyılın da ortaçağ gibi edepli ya da edepsiz olduğunu kanıtlamak niyetinde değilim, tersine, bu tür tanık metinlerinin her dönemde yazıldığını ve şu ya da bu tezi desteklemek için, özellikle de dönemi eleştiren, başka bir yörenin âdetlerini öven ya da yeren metinlerden faydalanılabileceğini ortaya koymak amacındayım.

35. Yaşlı Hans Bock: "Kaplıca" (tahminen Leuk), 1597.

Geç ortaçağ ya da erken yeniçağa ait pek çok kaplıca tasviri için benzer bir durum söz konusudur, yaşlı Hans Bock'un 1597'de yaptığı ünlü kaplıca resmi bunlardan biridir. Bu resmin daha antikçağda çok ziyaret edildiği bilinen Wallis'teki Leuk kaplıcasını tasvir ettiği tahmin edilmektedir.

Resim bir fotoğraf gibi ele alınacak olursa, o dönemde İsviçre'de kaplıca adabımuaşeret kurallarının gerçekten de çok gevşek olduğu ve insanların yıkanmaktan çok birbirlerini elleyip "ovaladıkları" izlenimine kapılınabilir.

Oysa bu resmin bir budunbetim belgesi olarak ele alınmaması gerekir. Dönemin pek çok kaplıcası, özellikle de İsviçre kaplıcaları saygın değildi; bazı hamamlar gibi genelev olduklarından değil, kaplıca yörelerine sayısız fahişe üşüştüğünden, ayrıca erkek olsun kadın olsun çoğu kaplıca ziyaretçisi kür boyunca birer kaplıca flörtü edindiğinden ve hiçbir fırsat kaçırılmadığından bu yerlerin adı çıkmıştı.

Daha Propertius bile Baiae ılıcalarına giden bakirenin evine bakire olarak dönmediğine işaret etmiş, Martin Usteri 1582 tarihli kurgusal bir mektupta Aargau'daki Baden hakkında, "evlerinde çok edepli olan" bakirelerin, Fransız ziyaretçilerin geldiği bu kaplıcada "geceleri yataklarda" artık 'evet' ya da 'hayır' demeyip yalnızca "*vuy*" ve "*nong*" dediklerini, "hatta, sevgili Andres, daha çok '*vuy*' dediklerini" yazmıştı.[25]

36. 17. yüzyılın sonunda "kaplıca kürü." Abraham a Sancta Clara'nın *Yüz Olağanüstü Soytarı* adlı kitabından.

Sözümona çoğu kadın kaplıcaya giderken kocasının kendisine eşlik etmesini pek istemezdi; 16. yüzyılda yine İsviçre'de şöyle denir:

"Bir kadın kaplıcaya gitmek istediğinde, bir de kocasını yanına almak istemez..."[26] ya da:

"Kısır kadınlar için kaplıca çok yararlıdır, / Kaplıcanın yapamadığını, ziyaretçiler yapar" ve yine benzer bir ifadeyle:

"Kaplıca kürü herkese çok yaradı / çünkü anası, kızı, hizmetçisi, köpeği hamile kaldı."[27]

Bu dizeler kaplıcalardaki yaşamı nasıl alaya alıyorsa, Hans Bock'un resmi de, kaplıcalarda günbegün olup bitenin gerçeğe uygun anlatımından ziyade, pek çok insanı kaplıcalara gitmeye teşvik eden asıl nedenin bir alegorisinden başka bir şey değildi. Çünkü 16. yüzyıldan kalma tüm metinlerden, bir kaplıcada çıplak ya da yarı çıplak kişilerin veya grup seksi

37 Balneum Plummers (Plombières), 1553.

benzeri sahnelerin düşünülemez olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, 1548 tarihli Leuk kaplıca talimatnamesine göre, banyolara donu ve "namus giysisi" olmaksızın giren erkek ve kadınlar yakalanacak olurlarsa, on şilin ceza ödemek zorundaydılar.[28]

Buna karşın, Plombières kaplıcasını tasvir eden ve ortaçağda kadınlarla erkeklerin birlikte çırılçıplak yıkandıklarını belgelemek için yüzyıldan fazla bir süredir kültür tarihçileri tarafından ikide bir kullanılan bir ahşap

gravürün, zina ya da fuhşun bir alegorisi olmadığı kesindir. Resimdeki sahneleri, kaplıcayı 1580'de ziyaret eden Montaigne'in anlattıklarıyla bir karşılaştıralım:

"Orada garip bir edep duygusu vardır; insanlar çırılçıplak soyunmazlar, erkekler küçük bir don, kadınlar ise bir iç gömleği giymeden başkalarına görünmezler."

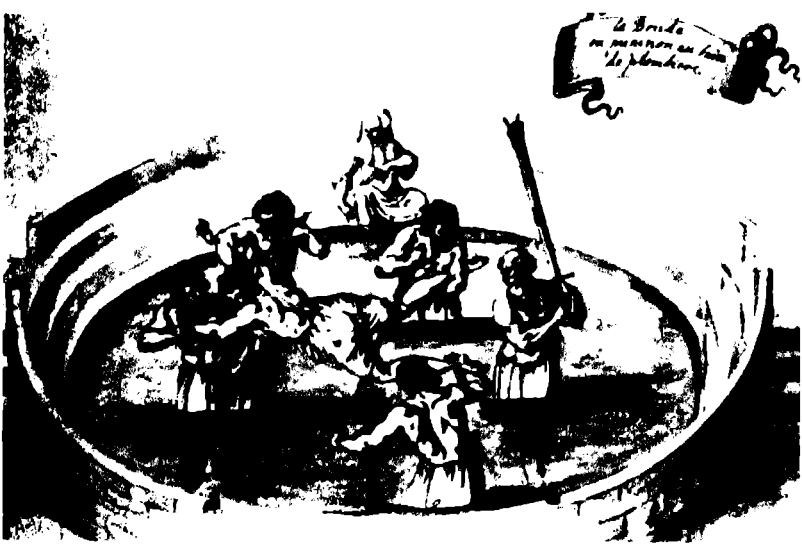
Ahşap gravürün yapıldığı tarihin üzerinden geçen yirmi yedi yılda adabımuaşaret kurallarının sıkılaşmış olduğu düşünülemez mi? Bu pek olası değildir, çünkü Montaigne, edebe uygun giyinmeyenlerin sopa yiyeceğini, 4 Mayıs 1500 tarihli Plombières kaplıca talimatnamesinden harfi harfine yazmıştır:

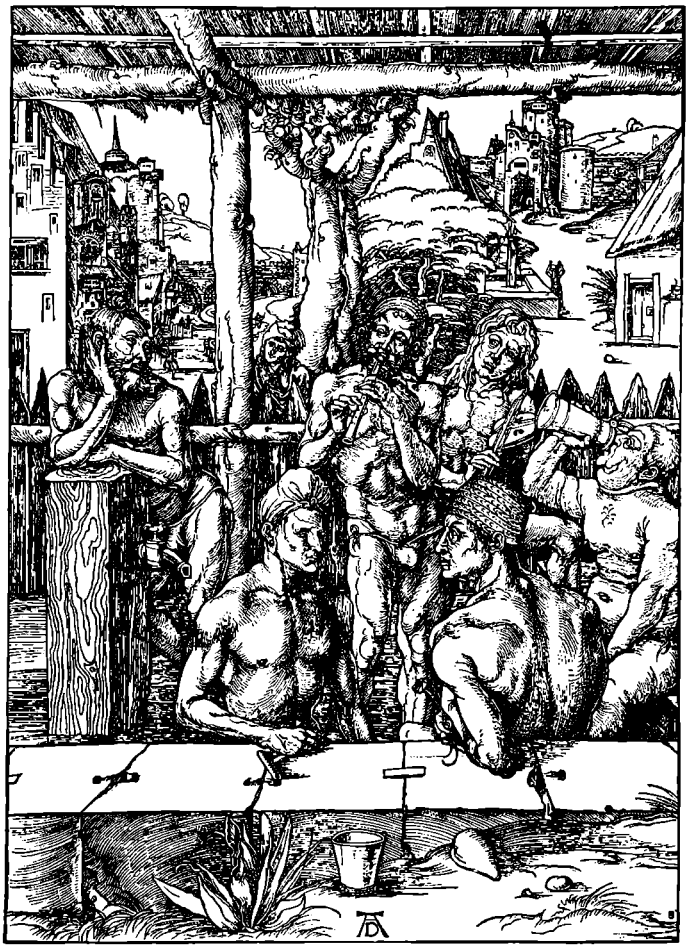
"Hanımefendilere, genç kızlara, diğer kadın ve kızlara edepsiz sözler söylemek, onların mahrem yerlerini ellemek, söz konusu kaplıcalara kamu ahlakını hesaba katmadan girip çıkmak yasaktır; bu yasak ve cezalar herkes için geçerlidir."[29]

Plombières kaplıcasının tasvirinde (Resim 38), bir kadını edebe aykırı şekilde ellemiş ya da onu soymuş bir adamın sembolik olarak tahta bir kılıçla cezalandırıldığını, *de facto* dayak yediğini görüyoruz.

Bu gibi resimlerin (Resim 37) belgesel değeri pek yoktur, zira aynı resmi kullanarak farklı farklı kaplıcalar tasvir edilmiştir,[30] o nedenle resmin,

38. "Plombières Kaplıcasında gürgen sopası cezası" Suluboya, 16. yüzyıl.

39. Albrecht Dürer: "Erkekler Hamamı", 1496.

belli bir kaplıcanın gerçeğe bire bir uygun tasviri olarak değil, kaplıcalar için bir *gösterge* olarak anlaşılması gerekir,[31] yani *bakılan* değil, *okunan* bir gösterge.[32] Bunun ötesinde, o dönemde giyinik oldukları bilindiği halde, bir arada yıkanan insanların 16. ve 17. yüzyıllardaki gravürlerde çıplak *resmedilmelerinin* hiç de olağandışı olmadığını biliyoruz.[33]

Nitekim, Dürer'in "Erkekler Hamamı" adlı gravürü gibi sanat bakımından iddialı yapıtlarda, sanatçının dönemin hamam yaşamını

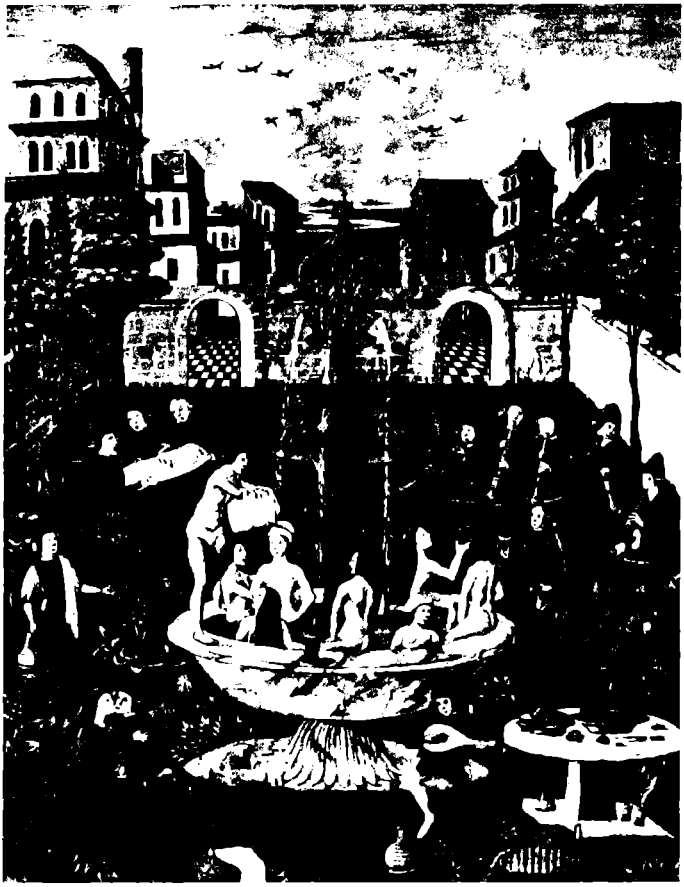

40. Ebedi gençlik pınarı. Anonim çizgi bant ustasının bakır gravüründen bir detay, 1460 civarı.

gerçeğe bire bir uygun şekilde aktarmak gibi bir kaygısı olmadığını göz önünde bulundurmalıyız. Sanatçı daha çok hareketin kompozisyonuyla ilgileniyor, her şeyden önce de çıplak insan vücudunu resmetmeye çalışıyordu.[34] O nedenle, insanları biçimsiz banyo gömlekleri ya da başka giysiler içine hapsetmeye meraklı olamazdı.[35]

Anonim çizgi bant ustasının 15. yüzyılın üçüncü çeyreğine ait ünlü bakır gravüründeki tasvirlere gelince, hamam-genelevler bir yana, burada döneme özgü bir gerçeklik yansıtılmamaktadır, çünkü bu çıplaklar ebedi gençlik pınarında yıkanmaktadırlar ve davranışlarıyla –örneğin, erkeğin genç kadının cinsel organına el atması gibi– yeniden kazandıkları gençliklerini kanıtlamaktadırlar.

Öte yandan ebedi gençlik pınarı, geç ortaçağda sevilen bir alegoriydi: Pınarın suları yaşlılıktan yorgun düşmüşleri nasıl gençleştiriyorsa, sevişen çiftleri de aşk gençleştiriyordu.[36]

41 "Ebedi gençlik pınarı" Lombardiya Okulu, 15. yüzyıl İtalyası.

5
Romalılarda, ilk Hıristiyanlarda, Yahudilerde ve Müslümanlarda hamamlar

Kitabın başında Yunanlıların, ne Homeros zamanında, ne klasik, ne de Helenistik dönemde çıplak insan vücuduyla rahat bir ilişki kurabildiklerini gördük. Yunanlıların erkek çıplaklığını doğal karşıladıkları miti, Helenlerin erkek eşcinselliği konusunda rivayet olunan hoşgörüleri kadar ısrarlı bir biçimde, hatta daha da ısrarla yaşatılmaktadır elbette. Bu mitin ardında, Yahudi-Hıristiyan geleneğinin bu işe elverişli olmaması, Cermenlerle Keltlerin ise aranan saflığı fazlasıyla barbar bir biçimde yaşamaları nedeniyle, kültürümüzün kaynaklarının hiç olmazsa birinin günahsız olduğuna inanma ihtiyacı yatıyor olabilir.

Her ne kadar Yunanlı atletler başkası görmesin diye sünnet derisini penis başının üstüne çekip bağlıyorlar,[1] çıplakken uygun olmayan pozisyonlar almamaya özen gösteriyorlardıysa da, Yunanlıların "atletik çıplaklığı" pek çok Romalı için bir skandaldı.

Yaşlı Cato'ya göre bu çıplaklık utanmazlıkla birdi.[2] Cicero da "doğanın, dışkılamaya yarayan vücut organlarını bakışlardan gizlemesi, hoşa giden yerleri herkesin açıkça görebileceği şekilde yaratması boşuna değildir,[3]

bu nedenle onlar da '*qui sana mente sunt*' bunu değiştirmemelidir," der, çünkü daha Ennius'un söylediği gibi vücudunu başka bir vatandaşın önünde açmak kepazeliktir ("*flagitiosus*").[4]

Suetonius'un anlattığına göre, Sezar komplocular tarafından bıçaklandığında, ölürken bir eliyle togasını başına örtmüş, diğer eliyle de, cinayet esnasında yukarı kayan harmanisinin eteğini aşağıya çekmişti ("*quo honestius caderet etiam inferiore corporis parte velata*"), çünkü otururken bile bu giysinin[5] dizlerin üstüne kayması[6] çok ayıp sayılıyordu; giysisinin yukarı sıyrılmasına aldırmayan kişiler çoğu kez "çıplak" ya da en azından "yarı çıplak" olarak tanımlanırlardı.[7]

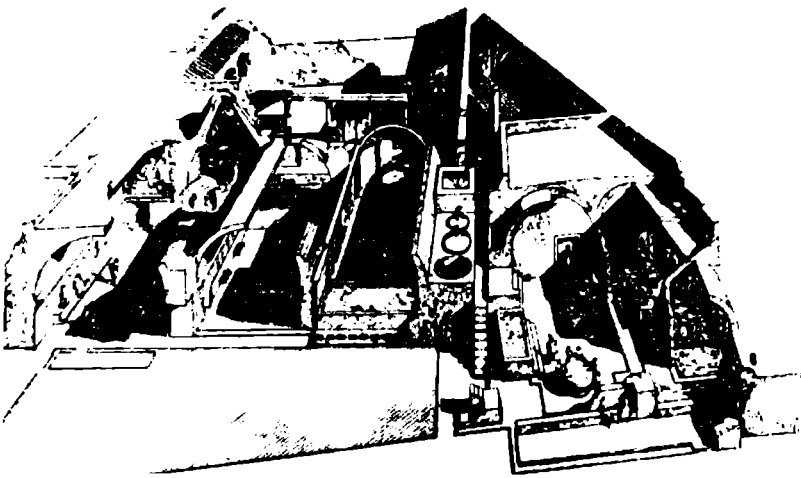
Ama bir kadının belden aşağısının soyulması daha da vahimdi. Rivayete göre, Romalı bir cellat zina nedeniyle ölüme mahkûm edilen bir kadını infaz yerine götürürken kadının elbisesini çekip yırttığı ve kadının cinsel organları göründüğü için kendisi de ölüme mahkûm edilmiş ve diri diri yakılmıştı.[8] Cornelius Celsus gibi bir hekim bile "*partes obscenae*" hakkında yazması gerektiğinde, müstehcen bölgelere tekabül eden bu sözcükleri –("saygın insanlar bunları en yakınlarının yanında bile sarf etmezler")– kullanmak istemediğinden sıkıntıya düşmüştü. Hem edebini korumak hem de bilimdışı kalmamak için –biz nasıl Latinceye başvuruyorsak– o da Yunancaya başvurmuştu.[9]

Bildiğimiz kadarıyla, Roma tarihinde erkeklerin iffetli kadınlarla bir arada yıkandıkları bir dönem asla olmadı, hatta Cumhuriyetçi dönemde iffetli bir kadının bir hamama gitmesi tümden uygunsuz sayılıyordu.[10]

Hadrianus, Marcus Aurelius ve Alexandros Servius tarafından yasaklanan, ama Heliogobalus'un izin verdiği "*mixta balnea*" [karışık hamamlar] –edeplice söyleyecek olursak– "hafif" hamamlardı; Heliogobalus'un bu tür müesseselerde hanımlarla birlikte yıkandıktan sonra edep kıllarını almasından da anlaşılır bu.[11] Bu hamamlara giden hanımlar ve beyler genellikle, tellak ve natırların kendilerine çeşitli biçimlerde masaj yapmalarına izin verirlerdi, görünüşe bakılırsa "*frictiones genitalium*" [cinsel bölgenin ovulması] en çok rağbet gören masaj türlerinden biriydi.[12]

Hatip Quintilianus Hıristiyanlık sonrası ilk yüzyılın sonlarına doğru "erkekleri yıkamak zina yapmaktır" der, ki ancak hafifmeşrep bir kız böyle bir şeye razı olabilirdi. Plinius ise, bugünlerde böyle âdetlerin olduğunu bilse, cumhuriyetçi Fabricius gibi namuslu bir adamın mezarında ters döneceğini düşünür.[13]

Öyle görünüyor ki, 7. yüzyılda tahrip olana kadar, 2. yüzyılın başından itibaren lüks genelev (*παιδισχηα*) olarak hizmet veren Efes'teki "Skolastikia hamamları" gibi hamam-genelevler vardı – daha sonra geç ortaçağda

42. Pompeii'deki Forum kaplıcalarının rekonstrüksiyonu. Solda erkekler, sağda kadınlar bölümü.

bizde de olduğu gibi.[14] Bunun yanı sıra, hafif kızların, fırsat buldukça fahişelik yapan kadınların ve özel ihtiyaçlarına göre masaj yaptırmak isteyenlerin gittiği 'adı kötüye çıkmış hamamlar' vardı.

Ama bu tür şüpheli hamamlarda kadınlar çıplak değildi, eğer hanımefendi mekânın tadını belden yukarısını da örten tek parçalı bir mayo (*salneans vestis*) içinde çıkarmayı tercih etmiyorsa, *λουτριζ*'e tekabül eden bir edepbezi, *subligar*, takıyor[15] ya da deri bir banyo şortu, *aluta*, giyiyor göğüslerinin üzerine enli bir kurdele bağlıyordu.[16]

Çırılçıplak olmak, saygın, yani cinsiyete göre ayrılmış hamamlarda da olağan değildi; Juvenalis, erkekler hamamında edepbezi takmayanın, hiç olmazsa cinsel organının önüne bir yağdanlık tutması gerektiğini yazar.[17]

Cinsel organlar şu ya da bu şekilde örtülse de,[18] *bütün* erkekler bir arada yıkanmazdı; Cicero, Plutarkhos, Valerius Maximus ve daha başkaları gibi Milanolu Ambrosius da şöyle der: "Gerek Roma'da gerekse başka pek çok şehirde erişkin oğulların babalarıyla, damatların kayınpederleriyle birlikte yıkanmamaları eski bir gelenekti (*mos votus*), zira babanın otoritesi ve saygınlığı zedelenmemeliydi."[19]

Geleneksel hamamlarda –ki bu taşradaki hamamlar için de geçerlidir[20]– kadınların ve erkeklerin ayrı ayrı kısımlarda yıkandığını, bu mekânlar genellikle aynı çatı altında olsalar bile, ısıtma tertibatının bulunduğu

kısımla (*hypocaustum*) birbirinden ayrıldığını kazı bulgularından görebiliyoruz. Ayrı kısımları olmayan hamamlar ise farklı saatlerde kullanılıyordu. Nitekim, Metallum Vispascense hamamının, Portekiz köyü Aljustrel'de bulunan bronz tabletlerden birinde yer alan talimatnamesinden de anlaşıldığına göre, hamam "*a prima luce in horam septim*" [ilk gün ışığından yedinci saate kadar kadınlara], "*et ab hora octava in horam secundam nocti*" [sekizinci saatten gecenin ikinci saatine kadar] erkeklere açıktı.[21]

İlk Hıristiyanlar bu edepli hamamlara bile düşmanca duygular ya da en azından kuşku beslemekle kalmıyor –bu yüzden Havari Yahya'nın neden hamama gittiğini açıklamakta çok zorlanmışlardır[22]– yıkanmaya da kötü gözle bakıyorlardı.

Nitekim Aziz Hieronymus bakirelere hiç yıkanmamalarını –aksi takdirde çıplak vücutlarını göreceklerdi– ya da en azından havanın kararmasını beklemelerini ya da pencere kanatlarını kapatmalarını salık veriyordu.[23] Yine de asıl eleştiri, erkeklerle kadınların adı kötüye çıkmış hamamlarda bir arada yıkanmalarına yöneltiliyordu; ve bazı sofu beyler, her saygın Romalının, en azından Cumhuriyetçi dönemde, bu laneti gönülden onayladığını bilselerdi, herhalde çok şaşırırlardı.

Nitekim, 320 yılında Laodikeia Konsili kilise mensupları, rahipler ve keşişlerin bu yerlere adım atmalarını yasakladı (*εν βαλανειζ μετα γυναιχων απολουεδαι*) ve bu yasağı her Hıristiyanı kapsayacak şekilde genişletti (*παντα χριστιανον η λαιχον*). Sonunda, 692 yılında toplanan Trullo Konsili ya da Qinisexta bu yasağa uymayan din adamlarının kiliseden, halktan kişilerin ise cemaatten atılmalarına karar vererek cezayı daha da ağırlaştırdı.

Henüz 582'de İmparator Justinianus "*commune lavacrum viris libidinus causa*" [zevk için erkeklerle birlikte yıkanan] bir kadını kocasının boşayabileceğine[24] dair bir kararname çıkarmıştı ve daha önce de gördüğümüz gibi, bu tür kararlar tüm ortaçağ boyunca geçerliliğini korudu.[25]

Ama bir erkeğin kadınlar hamamına girmesi olacak şey değildi. Bunun ne demek olduğunu, 6. yüzyılda yaşamış bağımsız bir keşiş olan ve "Hıristiyanlık adına deliren," otlar ve köklerle beslenen Symeon, "otlayan hayvan" (*βοσχοζ*) örneğinde görebiliyoruz: Sonunda *απαδεια*'ya (yani *satori*'ye) ulaştıktan sonra artık alenen yelleniyor, sokaklarda ölü bir köpeği sürükleyerek dolaşıyor ve rahiplere tokat atıyordu, bunun en ileri aşaması ise Emesa'da bir kadınlar hamamına çırılçıplak girmesi olmuştu.[26]

Oysa kadınlar hamamına küçük çocukların girmesi bile, hele hele bunlar erkek çocuklarıysa, bazı dindar kişilerde infial uyandırıyordu. Nitekim, Johannes Chrysostomos *Çocuk Eğitiminin Altın Kitabı* adlı eserinde

43. Israhel van Meckenem: "Kadınlar hamamında çocuklar", 1495.

kadınları, daha sonraları tüm İslam ülkelerinde bile hoşgörüyle karşılanan bir âdet, yani küçük haylazların kadınlar hamamına götürülmesi konusunda uyarmayı ihmal etmedi.[27]

Bu kesin talimat ve tavsiyelerde *belki de* oğlanların ve erkeklerin kadının vücut salgılarından, öncelikle de aybaşı kanından zarar görebilecekleri korkusu bir rol oynuyordu; bu korku Hint-Avrupa kökenli olmaktan çok bir Yahudi-Hıristiyan mirasıydı.

Zira henüz Sezar, Galyalı erkek ve kadınların ırmak sularında, daima iddia edildiği gibi çırılçıplak olmasa bile,[28] birlikte hoplayıp zıpladıklarını anlatırken, erken ortaçağda Hıristiyanlaştırılmış Keltlerden olan Rahip Maedóc, manastırının yanından akan ırmakta çamaşır yıkayan bir kadını lanetlemişti, çünkü kirlenmekten korkuyordu.[29] 14. yüzyıldan kalma *Imtheacht na Tromdháimhe*'de Kelt ozanlarla kadın refakatçilerini konuk edecek olan Kral Guaire, erkekler ve kadınlar için sekizer banyo (*tobair*, sözcük anlamı "kuyu") yaptırmıştı, "çünkü inananların (*ollaimh*) ellerini yıkadıkları suya kadınların dokunmasını istemiyordu" ve kadınların kullandığı suyu da erkeklerin kullanmasına razı değildi.[30]

Gördüğümüz gibi, hem saygın Romalı bir kadının hem de Hıristiyan bir kadının, adını lekelemeden ve kocasının onu boşaması tehlikesiyle

karşı karşıya kalmadan, vücudunu tümüyle örten bir giysi içinde bile öteki cinsle birlikte yıkanması imkânsızdı ve çoğu Yahudi için böyle bir durum söz konusu bile olmadığından, buna nerdeyse hiçbir yerde değinilmemiş, tartışılmamıştır.

Gerçi Hıristiyanlık sonrası 2. yüzyılda *tanna* Rabbi Meir, karısı erkeklerin önünde ya da erkeklerle birlikte yıkanan bir erkeğin, ondan boşanmakla yükümlü olduğunu, çünkü bunun zina olduğunu söylemişse de, daha sonra *amora*'lar, Rabbi'nin kadınlarla erkeklerin birlikte yıkandığı bir hamamdan söz etmiş olamayacağını düşünmüşlerdir. Ortaçağdaki Talmud yorumcuları böyle bir şeyin imkânsız olduğunu öne sürmüşlerdir; onlara göre, en hafifmeşrep kadın bile, bir erkeğin kendisini seyretmesine izin vermeyecek kadar edeplidir, hele hele bir erkeğin kadınların önünde soyunması düşünülemez. Bu nedenle Rabbi herhalde, erkekler tarafından görülmesi *ihtimali* olan bir yerde yıkanan bir kadının zina işlediğini söylemek istemiştir. *Tanna*'ların sözleri Midraş'ta da bu şekilde yer aldıktan sonra, bu talimatlara artık hiçbir yerde rastlanmaz; bunun nedeni kadın-

44. "Yahudi hamamı" Ahşap baskı, 1535.

ların açık havada, yani bir ırmak ya da gölde yıkanmaya artık cesaret bile edememeleri olsa gerektir.[31]

Öte yandan, çoğunluk Sefardim Rabbilerin verdiği ağır cezalardan, Talmud zamanında ve ortaçağda Yahudi erkeklerin esir kadınların önünde yıkandıklarını[32] çıkarsak da, bu esnada, kendi aralarında da âdet olduğu üzere bir peştamal bağladıklarını varsayabiliriz. Bunu, geç ortaçağda ve erken yeniçağda yapılan Yahudi hamamı resimlerinde de görebiliyoruz, nitekim 14. yüzyılda Talmud âlimi Alexander Süslin, daha sonra Rabbi Moses Isserles de bunu teyit ederler.[33]

Yahudi geleneğine göre çıplak yıkanılırdı, çünkü arındırıcı suyun vücudun her yerine doğrudan temas etmesi gerekiyordu,[34] fakat yıkanırken kendi cinsel organına ve başkasınınkine bakmak edebe aykırıydı.[35] Cinsel organı elle kapatmak da ayıptı,[36] çünkü bu takdirde ona dokunmak gerekecekti, oysa Talmud'a göre cinsel organa ancak işerken dokunulabilirdi, ama bekâr erkeklere bu da yasaktı.

Bir erkeğin –istemeden de olsa– ara sıra başka bir erkeğin cinsel organını görmesi kaçınılmaz olduğundan, bir erkeğin –tıpkı Romalılarda olduğu gibi– babasıyla, kayınpederi ya da kayınbiraderiyle, hatta bazı yörelerde

45. Nürnberg'de Yahudi kadınlar hamamı, 1726.

kendi erkek kardeşiyle yıkanmasına bile izin verilmezdi, aksi takdirde yıkanırken cinsel organını gördüğü için Nuh tarafından lanetlenen Ham'ın durumuna düşebilirdi. Talmud zamanında öğretmenlerle öğrenciler de bir arada yıkanmamalıydılar, ama bu konuda zamanla daha ılımlı davranılmıştır.[37]

Erkekler yıkanırken, başkalarının önünde penislerinin sertleşeceği ve utançtan ölecekleri korkusuyla acı çekerlerken,[38] kadınların hiç olmazsa böyle bir derdi yoktu. Kadınların başka bir avantajı daha vardı: Topuklarına kadar uzatmaya çalıştıkları saçlarını hamamdayken açıyorlardı; çoğunun saçları göğüsleri ve edep yerini örtecek kadar uzundu.[39]

Yahudilerin tersine, Müslümanlarda suyun vücudun her yeriyle temas etmesi gibi bir kural olmadığı için bellerine bir peştamal bağlayıp rahat rahat yıkanıyorlardı.

Yine de başlangıçta Peygamber hamamlar –tabii bunlar cinsiyete göre ayrılmıştı– konusunda çekingen davranmış ve bir hadisinde inananlara şöyle demiştir:

"Hamam denilen o evlere gitmekten kaçının!"

Fakat bu mekânların günah yuvası değil, arınma yeri olduğu kendisine açıklandığında –"Ey Allah'ın elçisi, hamam kir ve acıdan kurtarır!"– fikrini değiştirmiş ve şu karara varmıştır:

"İçinizden biri oraya gidecek olursa, örtünsün!"

Muhammed'in en sevdiği karısı Ayşe, kocasının, belden aşağısı bir peştamalla örtüldüğü takdirde erkeklerin birlikte yıkanabileceklerini, ama kadınların buna yeltenmemesini, zira "bir kadın kocasının evinden başka bir evde soyunacak olursa, Allah'la arasındaki bağ kopar" diye buyurduğunu söylemiştir.[40]

Başka bir kaynağa göre, Muhammed daha açık konuşmuş ve birlikte yıkanan kadınların akıllarının fikirlerinin hep aynı şeyde olduğunu söylemiştir:

"Hangi kadın hamama girerse girsin, şeytan da ona eşlik eder."[41]

Ama Peygamber için ayıp ve günah olan yalnızca kendi cinsinin yanındaki çıplaklık değildir. Rivayete göre, bir keresinde kendi dört duvarı arasında soyunurken duyduğu ilahi bir ses ona derhal örtünmesini emretmiştir.[42] Bu nedenle, sünnete göre hiç kimse yalnızken bile –Eyüb'ün yaptığı ve sonradan bedelini ağır biçimde ödediği gibi[43]– çırılçıplak soyunmamalıdır.

Zira insan hiçbir zaman gerçekten yalnız değildir, Allah her yerde hazır ve nazırdır. Lamiî Çelebi, "Peştamalla kalçalarınızı örtmeden asla suya girmeyin," tavsiyesinde bulunur, "çünkü suyun gözleri vardır!"[44] Genç bir kadın budunbilimci Doğu Anadolu'daki bir hamamda, ayakta

46. Kadınlar hamamında Türk kadını. Jost Amman'ın gravürü, 1577.

yıkanmanın günah olduğu konusunda natır tarafından uyarılmıştır. En iyisi yere çömelmesidir, çünkü Allah çıplaklığını görmemelidir. Allah'ın ve diğer kadınların görmemesi gereken şeyler herhalde öncelikle göğüsler ve karın, belki bir de baldırlardır, zira hiçbir kadın hamamda külotunu çıkarmaz.[45]

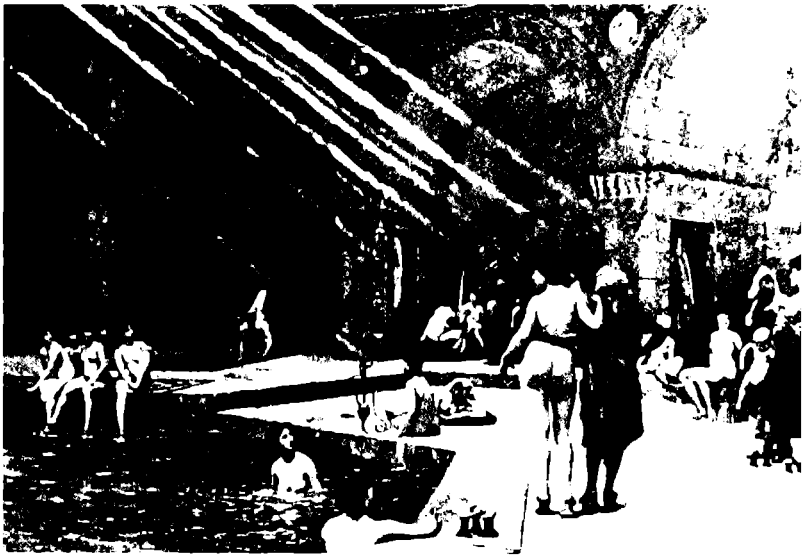
Töreye göre, tüm Müslüman kadınlar hamamda göbekleriyle dizleri arasını örtmek zorundaydılar; büyük Gazalî, bu edepli kılıkta bile hamama

47. Lady Montagu Sofya'daki kadınlar hamamını ziyaret ediyor.
Bakır gravür, Daniel Chodowiecki, 1778.

sadece lohusalarla hasta kadınların gitmesine izin veriyordu.[46] Ama pek çok yörede kadınların bu kurallara uymadıkları dönemler olmuştur.

18. yüzyılın ortasında İstanbul'da kadınlar hamamlarda peştamal takıyorlarken,[47] o tarihten daha 20-30 yıl önce Türk egemenliği altındaki Sofya'da kadınlar hamamında çıplak yıkanılıyor olsa gerek. 1717'de Lady Mary Wortley Montagu, sonradan Ingres'in ünlü "Türk Hamamı" tablosuna esin kaynağı olan bir mektubunda, yıkanan kadınların anadan doğma olma-

48. Jean Léon Gérôme: Bursa kadınlar hamamındaki büyük havuz, 19. yüzyıl.

larına karşın, asla yakışıksız ya da edepsiz davranmadıklarını yazar. Bununla herhalde kadınların bacaklarını ayırmadıklarını ya da 'bir şeylerin görünebileceği' şekilde oturup kalkmadıklarını kastediyordu (bkz. Resim 47).

Öte yandan Lady Montagu, kendisinin de giysilerini çıkarmasını öneren kadınlara ısrarla karşı koymuştu: "Sonunda, eteğimi kaldırıp onlara korsemi göstermek zorunda kaldım, çok memnun oldular; bu makinanın içine kilitlendiğimi ve onu açmanın benim elimde olmadığını sanıyorlar, bu mekanizmayı kocamın yaptığını düşünüyorlardı."[48]

1830 civarında Kahire'de de kibar hanımların peştamal takıp takunya giydiklerinden, oysa alt tabakaya mensup kadınların edep yerlerini bile örtmediklerinden[49] söz edilir ve başka Arap bölgeleri hakkında da benzeri şeyler anlatılır.[50] Nitekim, erkekler öteden beri, kadınlar hamamının kadınlarda lezbiyen duyguların kabarmasına neden olduğunu, çünkü kadınların birbirlerine "ziynetlerini" gösterdiklerini,[51] oysa bunları görmeye yalnızca kocaların hakkı olduğunu[52] iddia etmişlerdir.

Ayrıca bazı yörelerde Müslüman kadınların Yahudi ya da Hıristiyan kadınlarla yıkanmaları yasaktı. Örneğin, Halep kadısı, bu yasağın gerekçesi olarak, Müslüman bir kadının bir Yahudi ya da Hıristiyan kadın önünde

49. Prens Mihr'in hamam ziyareti. İran minyatürü, 1570 civarı.

soyunmasının, bir Arap erkeği önünde soyunması kadar günah olduğunu savunan İslam hukukçularını referans göstermiştir.[53]

Buna karşın, kız ve erkek çocukları kadınlar hamamına götürmek her yerde doğal karşılanıyordu. Ortaçağ sonlarında Ebro kıyısındaki Müslüman Tortosa'da hamama götürülen oğlanlar yedi yaşını geçmemiş olmalıydılar,[54] aslında "akli baliğ" (*mümeyyiz*, Şam'da *fahman*) olmadıkları sürece kadınlarla birlikte hamama gitmelerinde bir sakınca yoktu.

Bugün Suriye'de hamamcı kadın çoktan *fahmanin* olduklarından kuşkulandığı erkek çocuklara bir ekmeğin kaça satıldığı gibilerden sorular sorar.[55]

Öte yandan, göbek dansı yapılırken –Gustave Flaubert'in Mısır'daki Esna hakkında anlattığı gibi– çocukların yüzüne bir tülbent örtülürdü.[56] Belli ki, kadınlar hamamının çocuklar için zararsız çıplaklığıyla, erotik kalça kıvırmalarıyla uyuyan aslanı uyandırabilecek göbek dansının uyarıcı çıplaklığı arasında belirgin bir ayrım yapılıyordu.

Erkekler öteden beri kendi aralarında kadınlara göre daha utangaç oldukları için Peygamber'in emirlerini yerine getirmeleri daha kolay olmuştur.

Erkekler, soyunurken hamam tellağı tarafından önlerine tutulan peştamalı (*futa*)[57] bellerine bağlarlardı, tellak bu sırada kimsenin, hatta kendisinin bile erkeğin cinsel organını görmemesine özen gösterirdi. Tellak müşteriyi keseler ve sabunlarken adamın cinsel organını ve kıçını *futa*'yla

50. Bursa'da eski bir hamam.

güzelce örterdi; edep kıllarını erkek kendisi alır, geri kalan bölgelerdeki kılların alınmasını tellağa bırakırdı.[58]

Bir hadiste şöyle denir: "Allah, Müslüman kardeşinin edep yerine kasten bakan birinin dualarını kırk gün boyunca kabul etmez." Zaten bazı erkekler utanıp sıkılacakları bir duruma düşmemek için önceden tedbir alırlardı.

Nitekim, Gazalî başa da bir örtü sarılmasını, yıkanmaya gelen biri soyunmaya yeltendiğinde[59] bununla derhal gözlerin örtülmesini tavsiye eder; aslında bazıları daha da temkinli davranır, gözlerini bağlamayı ve hamamda tellak tarafından dolaştırılmayı tercih ederdi.[60]

Öyle görünüyor ki, İslam kültüründe erkekler ancak kendi çıplaklıklarına alışkındılar; o nedenle, 12. yüzyılda Suriye emiri Usame İbni Munkid'in bir hamamcıdan dinleyip otobiyografisine aldığı bir öykünün emirin gözündeki önemini anlamak zor değildir. Salim adındaki bu hamamcının anlattığına göre, bir zamanlar, Ma'arrat an-No'man'daki hamama "Frenk" bir şövalye gelmiş. Bu yabancı çırılçıplak soyunmakla kalmamış, üstelik hamamcının peştamalını da çekip çıkarmış.[61]

Buna karşın bazı Müslüman erkekler, yabancı erkeklerin, hele hele "bıyığı terlememiş delikanlıların" çıplaklığı karşısında büyük bir coşku ve heyecana kapılıyorlardı.

Örneğin, 1665 yılında Viyana'da bir erkekler hamamını ziyaret eden Türk gezgin Evliya Çelebi şöyle yazar:

"Ve şöyle garip bir âdetleri var: Bu hamamlarda yaşlı gâvurlar beyaz peştamallara sarınırken, yürek hoplatan delikanlılar, yeni donmuş etsuyu gibi titreyen o diri etli bembeyaz vücutlarıyla çırılçıplak hamama geliyorlar. Vücutları kulak memesi kadar narin ve yumuşak. Misk kokulu saçları kıvır kıvır; hamamda nasıl da oynaşıp eğleniyorlar."[62]

Fakat bazı yerlerde Müslüman erkekler arasında da belden aşağısını örtmeden yıkanma alışkanlığı olsa gerek. Daha 11. yüzyılın başında Fatimi halifesi El Hâkim Kahire'de çıplak yıkanmayı yasaklamıştı.[63] 14. yüzyılda Mısır'da Minya şehrindeki bir hamamda erkeklerin peştamal takmadan yıkandıklarını gören Tancalı İbni Battuta şok geçirmiş ve şehrin kadısı tüm hamamcılara bu edepsizliğe bir son vermeyi emredene kadar kimseye rahat vermemişti.[64]

Çıplak yıkanmak 1074 yılında Bağdat'ta da yasaklanmıştı, ama bugün bile Irak'ta genellikle penis ve erbezlerini elle ya da sönmemiş kireç ve arsentrisülfit karışımı olan ve vücut kıllarını almakta kullanılan *nura* ile kapatmak yeterlidir.[65] Bu durumda, erkeklerin hiç örtünmeden yıkanma âdetinin, Mısır ve Mezopotamya'daki şehirlerde yaygın olduğunu varsayabiliriz.

6
Yeniçağda yıkanma

Schönheit [Güzellik] adlı nüdist derginin ilk kez 1906 yılında açtığı fotoğraf yarışmasının ilan metni şöyledir:

"Stüdyoda ya da odada çekilen fotoğraflar kolayca müstehcen ve yapay bir etki bırakabilirler; o nedenle, açık havada, güzel bir manzarada çekilen fotoğrafların ödül alma ya da satılma şansı daha yüksektir."[1]

Çıplaklığın erotize edilmesini elbette ki hiç istemeyecek olan nüdistlerin bu gözlemi her yerde doğrulanır. Kapalı bir mekândaki kısmen ya da tamamen çıplaklığın insana açık havadaki çıplaklıktan daha itici gelmesinin nedeni, kapalı mekânların çoğunlukla mahrem yerler olmasından kaynaklanır. Dört duvarla çevrili mekânlarda çıplak insan görüldüğünde, orada az çok çıplak şekilde yapılan tüm o mahrem eylemlerle gayri ihtiyari bir bağlantı kurulur. Bu nedenle, çekingenliğinin üstesinden gelerek kumsalda 'üstsüz' yatan genç bir kadın, yatak odasında sütyenini çıkarırken gafil avlandığında dehşete kapılabilir.

Bugün Japonya'da karışık yıkanmanın (*kon'yoku*) artık yalnızca kaplıcalarda, yani açık havada mümkün olması ilginçtir, keza geç ortaçağ ve

51. Yüzen adam. II. François'nın *Traité de fauconnerie* [Şahin Yetiştirme Üzerine Deneme] kitabından, 13. yüzyılın sonu.

yeniçağda da iki cinsin kaplıcalarda bir arada yıkanması, kapalı hamamlarda yıkanmalarından daha olağandı.

Ama Reform ve Karşı Reform'un hamamlara karşı önlem almaya başladığı dönemde, resmi merciler ırmaklarda ve göllerde çıplak yıkanılmasına karşı da seslerini giderek yükseltmeye başladılar. Fakat sonraki dört yüz yıl boyunca ırmak ve göllere çıplak girmekle suçlananlar nerdeyse yalnızca genç erkekler olmuştur. 1752 tarihinde Nürnberg'de konulan yasağın gerekçesi şudur: "Pegnitz nehrinde ve küçük göllerde eğlenip duran genç oğlanlar, yetişkin gençleri ve diğer namuslu insanları kızdırıyorlar."[2]

Daha 1541 yılında Frankfurt'ta sekiz genç adam, Aziz Petrus Günü'nde "Tanrı'nın yarattığı gibi çırılçıplak ve edepsizce" Main nehrinde yıkandıkları için[3] dört hafta boyunca yalnızca su ve ekmeğe talim ettikleri zindana atılmışlardır. Keza on yedi yıl sonra Fransız Parlamentosu "kamuya açık yerlerde sık sık gerçekleşen teşhircilik ve benzeri olayların artık sona ermesi" konusunu görüşüyordu.[4]

Fransa'da da Seine'de ya da başka nehirlerde –nerdeyse çırılçıplak– yüzüp eğlenenlerin hemen hepsi yeniyetme çocuklardı; buna –en azından güpegündüz– bir kadının da kalkışması 16. yüzyılda öylesine düşünülemez bir şeydi ki, bir keresinde gerçekten de bir kadın buna cesaret ettiğinde, Fransız sarayının yarısı hop oturup hop kalkmıştı. IX. Charles ve saray halkından pek çok kişi genç kadının Seine nehrinde çırılçıplak yüzüşünü

Tuileries sarayından izlemiş ve olayı aktaran Pierre de Lancre, bu durumu "hanımların utangaç doğalarıyla hiç bağdaşmayan edepsizce bir hareket" olarak nitelendirmişti.[5]

Zaten 17. yüzyılda Seine'e sadece erkeklerin girmesine izin veriliyordu. Belli ki, onlar da yüzerken pek fazla örtünmeye gerek duymuyorlardı. Her halü kârda bir şarkıda, Porte Saint-Bernard'dan nehre bir göz atan hanımefendi şöyle der:

52. İsviçreli erkek çocuklar ırmakta yıkanırken, 15. yüzyıl.

"Gözlerimin önünde sergilenen ne edepsiz bir görüntü bu! Nehir kenarında çırılçıplak erkekler görünce, düşüp bayılacak gibi oluyorum! Ah, sevgili dostum, lütfen bu korkunç şeyden söz etmeyelim! Haydi arabacı, çabuk şehre geri dönelim!"[6]

Göllere ve nehirlere çıplak girenlerin sayısı 17. yüzyılın sonuna doğru ve 18. yüzyıl boyunca yavaş yavaş azaldı; nitekim 1760'larda, daha çok da 1770'lerde doğal yaşama dair yeni fikirlerden etkilenen genç erkekler, ırmak ve göllerde çırılçıplak yüzerlerken alışılmadık bir görüntü oluşturuyor, kendilerini isteyerek ya da istemeyerek izleyenlerde öfke uyandırıyorlardı.

Goethe'nin anlattığına göre, 1775 yazında seyahatlerinde kendisine eşlik eden ve "insan doğal haline dönmeye çalışmalıdır" öğretisinden etkilenen iki genç Stollberg kontu, Darmstadt yakınlarındaki bir gölette çırılçıplak yüzerken, öyle bir skandala neden olmuştu ki, Goethe ve genç dostları apar topar Mannheim'a doğru devam etmek zorunda kalmışlardı.

Bu nedenle, Alman topraklarındayken "bu tür doğal hareketlerden" kaçınmışlar, ancak Vierwaldstaetter gölüne geldiklerinde Goethe bile şeytana uyunca, dostları şaire ve onun asil eşlikçilerine, "cennette yaşamadıklarını, çok eskilere dayanan, ortaçağdan aktarılagelmiş ahlak ve adabımuaşeret kurallarına uymayı iyi ve yararlı bulan bir ülkede olduklarını" anlatmaya çalışmışlardı.

Bu sözlerden ve bir kez daha çıplak yüzmeye kalkışan bu iki kontun taşa tutulmasından[7] anlıyoruz ki, 17. yüzyılda delikanlıların İsviçre gölle-

53. Benjamin West: "The Bathing Place at Ramsgate" [Ramsgate'de plaj], 1788 civarı.

rinde çıplak yıkanma alışkanlıklarına göz yumulduğu halde, üzerinden yüz yıl bile geçmeden bu âdet İsviçre töreleriyle asla bağdaştırılamayacak akıl almaz bir davranış olarak görülmüştür.

Nitekim, 1666 yılında Zürih'te "gençlerin göllerde ve ırmaklarda hiç utanmadan bir arada yıkanmalarından"[8] yakınılıyordu ve hemen hemen aynı dönemde yine Zürih'te "delikanlı ve kişilerin" –tabii burada kastedilenler genç kızlardı– göle birlikte girmelerine karşı önlem alınıyordu, zira "bunun sonuçları kötüye varabilirdi."[9]

Yine de, daha 1692 tarihinde şöyle denir:

"Zürih'in yukarılarında, gölün çeyrek saatte yüzülerek geçilebildiği yerde, parasını donuna bağlayan pek çok genç karşı kıyıya yüzmüş, oradaki "Bei den Sternen" lokantasında içki içmiş, sonra yine yüzerek eve dönmüştür. Genç kızın birinin de bu erkeklerle birlikte karşıya yüzdüğü söylenmektedir."[10]

Erkeklerin aksine, genç kızlar elbette uzun *badehr*'ler giyiyorlardı, çünkü 1538 yılında yayımlanan *Colymbetes sive De Arte Natandi* adlı eserde geçen bir diyalogda, Erotes adında biri Pampinus'a, "İsviçreli fahişeler Zürih gölünde çıplak yüzmeye utanmıyorlar mı?" diye sorduğunda beriki, "Bu işe çok elverişli gömlekler giyerler,"[11] yanıtını vermişti.

54. Kumsalda utanç verici durum, 1830 civarı.

O tarihten sonra delikanlıların da suda donlarını çıkarmamaları âdeti giderek yerleştiyse de, çırılçıplak yüzen genç erkeklere 19. yüzyılın ortalarına kadar pek çok yerde rastlanabiliyordu – hem de tarihimizin, biraz da haksız yere, en iffet ve fazilet düşkünü dönemi diye nitelenen bir döneminde.

Bazen de, fabrika personeline ayrılan yıkanma yerlerinde pek çok işçinin çırılçıplak yıkandığı, o sırada oradan geçen kadın işçilerin onları o halde gördüğü ve bu gibi durumların sıklıkla yaşandığı anlatılır.[12] Ve ilkel olarak tanımlanan bazı insanların, Avrupalıların yıkanırken tamamen soyunmalarını akıl almaz buldukları bilinir; örneğin Yukarı Kongo'da yaşayan Bangalalar –ki erkekleri bile yıkanırken cinsel organlarını itinayla örterler– Victoria döneminin sömürgeci beylerini buharlı gemilerinin küpeştesinden Kongo nehrine çırılçıplak atlarken gördüklerinde dehşete kapılmışlardı.[13]

Rotschild ailesi 1858 yazını Scarborough'da geçirirken, ailedeki genç kadınlardan biri günlüğüne şunları not eder:

"Burada, atalarımızın cennette ilk günahı işlemeden önceki halini andıran insanlar, köpüklü sulara çırılçıplak dalıp çıkarken yüzlerce hanım ve bey onları seyrediyor."

55. "Seine denen banyo teknesi." Honoré Daumier'nin litografisi, *Le Charivari*, 1839.

Tabii aslında cennete gelmediğinin farkındaydı, zira şöyle devam eder: "Gerçekten de, polisin müdahale etmesi gerektiğini düşünüyorum."[14]

Suya çıplak girmek, hemen her yerde olduğu gibi Vevey'de de yasaklanmıştı. Buranın 1842 tarihli polis talimatnamesine göre, "Bu kıyıda on yaşından büyüklerin donsuz denize girmesi yasaktır." Bu tür "az çok ilkel davranışların" yüzmeye ya da yıkanmaya elverişli hemen her yerde görülmesi ve polis tarafından engellenememesi nedeniyle plajlar kuruldu,[15] bunlardan biri de daha 1777'de Mannheim'da açılan plajdır.[16]

Önce ırmak ve göl kenarında, sonraları deniz kıyısında da açılan ve etrafları çevrili olduğu için denetlenebilen bu plajlarda adabımuaşeret bakımından daha sert önlemler alınmıştır.

Gerçi Honoré Daumier 1839 yılında yaptığı "Seine denen banyo teknesi" adlı tablosunda oğlanlarla erkekleri çıplak resmetmişse de, bu en nihayetinde bir karikatürdü; durumu olayı karikatürize etmeyen resimlerden ve döneme ait metinlerden bildiğimiz kadarıyla, erkekler genellikle günümüzdeki erkek şortlarına benzeyen bir mayo, kadınlar ise genellikle kolları ve dizden aşağısını açıkta bırakan mayolar giyiyorlardı.[17]

George dönemi sona erer, Victoria dönemi başlarken Brighton gibi İngiliz plajlarında bazı kadınlar sözü edilen türden, kısmen de dekolte mayolar giyiyorlardı –bu arada George Cruikshank'ın 1819 yılında resmettiği gibi, kadınların mayo giymeye de boş verip etraftaki röntgencileri

56. George Cruikshank: Lyme Regis plajının kadınlar kısmında röntgenciler, 1819.

fazlasıyla memnun ettikleri durumlar pek sık olmasa gerek– ve bu plaj giysileri pek çok insana edepsizce geliyordu.

1860'larda bir gözlemci şunları söyler: "Britanyalı kadınlar plajda uygar edep kurallarına uymak bakımından erkeklerden biraz daha ileridedirler, çünkü genellikle mavi yünlü uzun bir gömlek giyerler, bunun göğüs kısmı dekoltedir ve boynun etrafından bağlanır. Bu giysi, dizleri ancak örtse de, yüzmeyi imkânsız kılacak kadar uzundur, yine de gerek ölçü gerek biçim açısından kesinlikle adaba uygun değildir."[18]

Pek çok kadın da aynı şekilde düşündüğünden olsa gerek, plajda ponço benzeri pelerin giyer, suya girer girmez, en berrak suda bile vücut ya da bacaklar görünmeyecek şekilde bu pelerini yayardı.[19]

Ama böyle pelerinli hanımlar bile kimi plaj ziyaretçisine edepsiz gelirdi, suya giren bir kadın gördüklerinde şok geçirenlerin sayısı da az değildi hani.

1780'de Fanny Burney yüzmeye çalışan kadınlar hakkında şöyle der: "Doğru, başları bonelerle örtülü; ama isteyenin onları böyle bir halde görebilmesi olasılığı başlı başına nahoş bir durum." [20]

Bu arada bu tür nahoşluklara çoktan bir çözüm bulunmuştu: Margate'de daha 1750 civarında, atlar tarafından çekilen yirmi adet 'Beale's Bathing Machine' [Beale'in Deniz Banyosu Makinası] suya indirilmişti, böylece hanımefendi –elbette bir pelerinin koruması altında–

57. Güney İngiltere kıyılarında deniz banyosu arabası, plaj hizmetçileri ve denize giren kadınlar, 1813.

kendini kibarca suya bırakabiliyor ya da plaj hizmetçilerinin yardımıyla suya girebiliyordu.[21]

1770'lerde Margate gibi İngiliz plajlarını ziyaret eden Lichtenberg, kısaca '*machines*' denen bu deniz banyosu arabaları hakkında şunları yazar:

"Arka tarafta, kasnaklı bir etek gibi açılıp kapanabilen bir tür çadır vardır. Soyunan ziyaretçi arka kapıyı açıp merdivenlerden iner ve zemini deniz olan çok güzel keten bir çadırın içine girer."

58. Kuzey Fransa'nın Atlantik kıyılarında aile plajı, 20. yüzyılın başı.

Ama hanımefendinin "burada bile orası burası görünecek diye çekingenliğe kapılması" ihtimaline karşı plaj hizmetçileri "bir tür bol giysi" de kiralıyorlardı elbette. Bunlar "giysinin verdiği güveni suyun içinde de veriyorlar, böylece zifiri karanlıkta korunan masumiyet denizlerde de kutsallığından bir şey yitirmemiş oluyordu."[22]

Bu tür düşüncelerin hiç de acayip olmadığını ve Püriten Albion'la sınırlı kalmadığını, Fransa kraliçesinin nedimesi olan ve o tarihten yüzyıl kadar önce saraydan iki kadınla birlikte kuduz bir köpek tarafından ısırılan Madam de Ludres'ın başına gelenlerden anlayabiliriz. Köpek tarafından ısırılınca "*thalassothérapie*" [su terapisi] için Dieppe'e gönderilen kadın, orada çırılçıplak denize sokulmuş, ancak mahrem hazinelerini denizden başka kimsecikler görmediği halde, bundan derin bir utanç duymuştur.

Madam de Sévigné bu olayı "Deniz onu çırılçıplak görünce gururu arttı, yani denizin demek istiyorum, çünkü güzel kız çok utanmıştı,"[23] şeklinde yorumlamıştı.

Daha önce de gördüğümüz gibi, Aziz Hieronymus bakirelere yalnızca zifiri karanlıkta yıkanmalarını salık vermişti. 1768 yılında bir şahıs, hem de böyle davranması kendisinden hiç beklenmeyecek biri, konuyu yeniden ele aldı: Diderot. Tahitili bir genç kız değil de kendi kızı söz konusu olduğunda başka türlü konuşan Diderot'nun kızının kafasına sokmaya çalıştığı şuydu: "Edebin gerçek temeli, görüldüğünde şehvet uyandırabilecek vücut kısımlarının ancak yalnızken açılmasında yatar."[24]

Bu bağlamda, 1804 yılında Dr. Marie de Saint-Ursin banyoda "bilmediği hazinelerini" keşfeden genç bir kızın utançtan nasıl kıpkırmızı kesildiğini anlatır. Madam Celnart, 1833 yılında yayımlanan *Manuel des dames ou l'art de l'élégance* [Hanımların El Kitabı ya da Zarafet Sanatı] adlı kitabında okurlarına cinsel organlarını kurularken gözlerini kapatmalarını salık verir.[25]

Biedermeier döneminde iffetli kadınlara, çıplak göğüslerini ve edep kıllarını görmemeleri için, küvete girmeden önce suya talaş serpmeleri önerilirdi;[26] yüzyılın başındaki genç kız takvimlerinde bu tavsiyeye hâlâ yer veriliyordu.[27] 1925 yılında bile, Troyes'daki genç işçi kızlar yurdunda kalanlar –yalnız başlarına yıkansalar da– cübbemsi ağır örtüler altında sabunlanıp yıkanmak, üstelik de nöbetçi rahibenin ikide bir gelip onları denetlemesini hesaba katmak zorundaydılar.[28]

Yeni plajlarda delikanlıların çıplak yüzmesi yasaklanmakla kalmadı, kadınlarla erkeklerin suya birlikte girmeleri de yasaklandı, oysa kaplıcalarda yeterince denetleme imkânı olmadığından resmi makamlar buna göz yummak zorunda kalıyordu.

59. "Peki kızlarımı Berlin'de tanıyabilecek misiniz, Bay Baron?" – "Sokakta tanır mıyım bilmem, ama saray balolarında elbette." Karikatür, 1907.

Sonunda, uzun tereddütlerden sonra, yalnızca ailecek girilebilen "aile plajları" açıldı, böylece hem cinsel açlık içindeki bekâr erkeklerin kadınları gözleriyle yiyip bitirmeleri önlenmiş oldu, hem de yaşını başını almış kadınların kocalarının sağa sola kayan bakışlarını takip etmeleri kolaylaştı.

Örneğin, geçen yüzyılda Lozan'da plajlar cinsiyete göre ayrılmıştı; 1912 tarihli plaj yönetmeliğinde şöyle deniyordu: "Erkek ve delikanlıların kadınlar plajına sandalla ya da yüzerek yaklaşmaları yasaktır."

Ancak 'serbest plaj' 1922 yılında artık yalnızca *ismen* serbestti ve üç kısma ayrılmıştı: Biri kadınlar, genç kızlar ve küçük çocuklar için, biri bekârlar delikanlılar ve erkek çocuklar için, diğeri de aileler içindi, elbette aile babalarının, dişi gözlere hürmeten, belden üstünü de örtmeleri gerekiyordu.[29]

Aile plajları, belli bir tereddütle de olsa, ilk kez geçen yüzyılda deniz kıyılarında açılmıştı; çok daha sonra, özellikle de 1920'lerde, aile plajlarına göl ve ırmak kenarlarında da rastlanmaya başladı. Münih, "kilise mensuplarının şiddetle karşı çıkmalarına rağmen"[30] ilk aile plajına 1924 yılında kavuştu ve üç yıl sonra Mannheim belediyesi Ren nehrindeki Reiss adasında kadın erkek ayrımı bile yapılmayan bir plaj açtığında, Ren köprüsünden

60. Beyaz mayolu kadın. Kuzey Almanya'da bir plaj, 19. yüzyıl sonu.

tahta perdelerle çevrili kadınlar plajını gözetleyen dürbünlü beyler akşamdan sabaha ortadan kayboldular.[31]

Daha önce de değinildiği gibi, bu aile plajlarına giden hanımlarla beylere, plaj giysisinin edebe uygun olması bakımından bazı yükümlülükler getirilmiştir. Bu yüzyılın başında Danzig körfezindeki Zoppot aile plajının yönetmeliğinde şöyle denir:

"Kadınların mayosu yalnızca flanel ya da yünlü kumaştan dikilmeli, Reform giysisi gibi pilili, yakası kapalı olmalıdır. Erkekler de boğazına kadar kapalı mayolar giymelidir. Mayonun kumaşı açık renk, şeffaf ya da ajurlu olmamalıdır."[32]

Birinci Dünya Savaşından hemen önce piyasaya sürülen ince, triko mayolar vücut hatlarını ve hanımların göğüs uçlarını fazlasıyla belli ettiği için hemen her yerde edebe aykırı bulunurken, bol kumaş mayolara hoşgörüyle bakılıyordu, çünkü en azından mayo kuruyken hatlar belli olmuyordu.[33]

Özellikle de 1920'lerde plaj giysileri genel modaya uyarak daraldığında, pek çok din adamı, kumaşı geren ve vücut hatlarını gözler önüne seren hareketlerde bulunulmasını yasaklamıştı.

61. 'Mayo Apışlığı Genelgesi' öncesi ve sonrası kadın mayosu, 1932.

Örneğin, 1926'da Angers piskoposu yalnızca "modern" plaj giysilerini değil, kumsalda güneşlenmeyi ve eski giysiler içinde oyun oynamayı da yasaklamıştı. 1880'lerde sudaki kadınların çıplak baldırları bile skandal yaratırken, sokakta giyilen eteklerin boyları diz üstüne çıkmaya başlayınca, piskopos en azından kadınların baldırları konusunda merhametli davranmaya karar verdi: On yaşından büyük kızlar baldırlarını açamazdı ama uzun çorap giyip dizleri mayonun paçalarıyla örtmek yeterliydi.[34]

Fakat genç kız ya da kadınlar 'bazı hareketler' yaptığında, böylesi bir mayo bile çok fazla şey gösteriyordu. Bu görüşte olan yalnızca Fransızlar

değildi; o tarihten bir yıl önce Fulda piskoposlar konferansı kızların beden eğitimi derslerinde mayo giymelerini yasaklamıştı, oysa bu dersler zaten uluorta yapılmıyordu ve öğretmenler mutlaka kadındı.[35]

Eskiden, "Çocuk perilere artık inanmıyorsa, dünyanın bir yerinde bir peri ölür," derlerdi. Ama bir mayonun 'ağı' gerildiğinde yalnızca tek bir *masumiyet* değil, aile plajında bu görüntüye maruz kalanların sayısı kadar çok masumiyet ölüyordu.

Buna da bir çare bulabilmek için 1932 yılında yayımlanan "İçişleri Bakanlığı Genelgesi," namı diğer "Mayo Apışlığı Genelgesi"nde şöyle denmektedir:

"Kadınlar plajda, bedenin üst kısmını ve göğsü tamamen kapatan, kol altı sıkı sıkıya oturan, paçası ve apışlığı olan mayolar giymeye mecburdurlar. Mayonun sırt açıklığı kürek kemiklerinin alt ucunu geçmemelidir.

Erkekler toplum içinde ancak apışlığı olan paçalı bir mayoyla yüzebilirler. Aile plajları denen yerlerde erkeklerin mayo giymesi zorunludur."[36]

Barok dönemde bu tür sorunlar pek yoktu, çünkü en azından kaplıcalarda –ve sayıları giderek azalan hamamlarda– genellikle bir kumaş bolluğu içinde yıkanılırdı, fakat bu bile kamuoyunun, iffetli kadınlar evde yıkanır, hamamlara ancak adı kötüye çıkmış kadınlar gider diye düşünmesini engelleyememişti elbette.[37]

Nitekim 1687 civarında Celia Fiennes kadınların İngiltere'deki Bath'da sert yelken bezinden mayolar giydiklerini, suyun bu bezi sertleştirdiğini, böylece bezin vücuda yapışarak vücut hatlarını ortaya çıkarması

62. Banyo teknesinde hanım. Nürnberg işi bakır gravür, 18. yüzyıl

tehlikesinin önlendiğini yazar.[38] Ancak muzır ve muzip suyun –tıpkı karada da rüzgârın yaptığı gibi– etekleri havaya kaldırmak gibi kötü bir huyu vardı ve bu meme uçlarının belli olmasından daha beter sonuçlara yol açıyordu, zira hanımların bu giysinin altına hiçbir şey giymemek gibi bir alışkanlıklan vardı. Bu nedenle, 1649 yılında Viyana'daki Herzogsbad'da yıkanan "kadın kısmı"nın "uçlarına kurşun dikerek eteklerin suyun yüzüne çıkmasını önlemeleri" istenmişti[39] ve bu âdet yüz yıl sonra bile geçerliliğini koruyordu.[40]

Özellikle de kadınlar, kimsenin –kaplıca personelinin bile– çıplak tenlerini, her şeyden önce de göğüslerini ya da cinsel organlarını görmemesine çok özen gösterirlerdi.[41]

1758 yılında Schwarzwald kaplıcasında, "kadın kısmı" banyo giysisini giyerken bile "kaplıca kadınına" sırtını dönerdi, oysa hanımın herhangi bir yerine göz atabilmek bile olanaksızdı ve utanacağı bir duruma düşmesi söz konusu olamazdı, çünkü hamama gelince önce bornozunu çıkardık-

63. "Yazın kendimi gerçekten iyi hissettiğim tek yer burası...", Daumier'nin bir karikatürü, 1847.

64. Kısmen açık renk mayolu genç kadın, Aachen'daki Kleine Schwimmhalle.

tan sonra bir kolunu gömleğinden çıkarıp banyo gömleğinin içine sokar, vücudunun herhangi bir kısmını açmadan soyunup giyinmeye devam ederdi.[42]

O nedenle, Marie-Antoinette'in tepeden tırnağa kapalı bir flanel gömlekle yıkanırken yanında yalnızca iki hizmetçi bulundurmasına şaşmamalı. Yine de, kadınların kendisini vücuduna yapışan ıslak gömlekle

görmemeleri için küvetten çıkarken önüne bir örtü gerdirmeyi hiç ihmal etmiyordu.[43]

Belli ki, kumaşın altından belli olan meme uçlarının görülmesini istemiyordu. Oysa Marie-Antoinette 16 Ekim 1793'te giyotine götürüldüğünde, cellat kraliçenin dekoltesini örten fularını sert bir hareketle çekiverdi, bunun üzerine Marie-Antoinette –tanık Madam de Genlis'nin anlattığına göre– "öylesine kraliçelere yaraşır bir harekette bulundu ki, cellatlar çekindiler." Kraliçe, başını giyotine koyduğunda oradakilerin dekoltesine bakmalarından korkuyordu mutlaka. Cellat, kralın kız kardeşi Elisabeth'in şalını tutan iğneyi çekip çıkardığında, elleri arkada bağlı olan kadın ona şöyle çıkışmıştı: "İffet adına, göğüslerimi kapatın!" [44]

Bu yüzyılın başında Zoppot aile plajında mayoların koyu renkli olması gerektiğini anımsayalım. 1978 yılında bile Frankfurt am Main belediyesi Spor ve Havuzlar Müdürlüğü "şeffaf kumaştan ya da ince pamuklu trikodan" mayo giyilmesini yasaklamıştı,[45] çünkü açık renk mayo göğüs uçlarını, apış arasını ve erkek cinsel organlarını çok belli ediyordu. 18. yüzyılda banyo gömleklerinin çok ince ya da açık renk olmamasına çok daha fazla dikkat ediliyordu elbette. Örneğin, 1758 yılında erkek ve kadınların banyo giysisi hakkında şöyle deniyordu:

"Elbette ince beyaz kumaş uygun değildir, çünkü vücuda fazla yapışır ve tüm hatları ortaya çıkarır; bunun yerine, koyu renk ya da kenevir ipinden bir kumaş kullanılmalıdır. Bazı kadınlar böyle bir banyo gömleği diktirirler, bazıları da belden üstünü örten kapüşonlu bir yarım manto giyerler; ayrıca pamuklu kumaştan ya da pazenden astarsız iç etekleri giyerler."

Bu gömleklerin, kimseler bir şey göremesin diye, "boyun ve bel kısmı bağcıklarla bağlanıyordu."[46]

Doğu Anadolu'da kadınlar hamamında, üzerinde sadece külot olan bir kadının ayakta yıkanmasının bugün bile –Tanrı göğüslerini, karnını ya da edep yerini görür diye– ayıp olduğunu yukarıda okuduk.

1860 yılında Wallis'teki Leuk kaplıcalarında da kadınlar "eğilerek" suya giriyorlardı, ama bu herhalde sevgili Tanrı'nın değil, diğer kaplıca ziyaretçilerinin bakışlarından kaçınmak içindi. Ayrıca insanların ayak bileklerine kadar koyu renk yün mantolar giydiklerini öğrendiğimizde, bu durumda vücudun neresinin görülebileceğini sormadan edemiyoruz. Bu nedenle, kaplıca hekimi Meyer-Ahrens kür için gelen iffetli müşterilere şu vaatte bulunabiliyordu:

"Kırk kadar kişiyi aynı anda konuk edebilen ve halka sürekli açık olan, yani havuzu çevreleyen galerilerde daima ziyaretçi ve hizmetliler

65. Leuk kaplıcası, 1780 civarı.

bulunan bu tür bir kaplıcada insanın başına uygunsuz herhangi bir şey gelmesi olanaksızdır; koyu kahverengi yünden uzun giysiler ve yıkananların havuza girip çıkarken iki büklüm olmaları da cabası. Bu nedenle sanırım en müşkülpesent olanlar bile bu gelenekten memnunlar ve kaplıca ziyaretçilerinin büyük bir kısmının, topluca yıkanılan bu kaplıcaları, ayrı ayrı banyo odalarına tercih ettikleri de bir gerçektir."[47]

Koyu renk giysiler ve iki büklüm duruşlar bir yana, hem arzu edilen hem de çekinilen o erotik atmosferin oluşması pek mümkün değildi herhalde. Biedermeier döneminde Viyana Hofburgtheater müdürünün yazdıklarına bakılırsa, Viyana yakınlarındaki Baden'da böyle bir havanın olmadığı kesin:

"Beyaz giysilere büründük ve erkeklerle kadınların bıcı bıcı yaptıkları sıcak kükürt havuzuna girdik. Su ışığı öyle kötü kırıyordu ki, tüm biçimler eğri büğrü ve cücemsi görünüyorlardı; insanın her koşulda âşık olduğu bir dönemde değilseniz eğer, orada erotik şeyler düşünmeniz pek mümkün değil..."[48]

66. Antoine Dieu: "Yıkanan hanım", 17. yüzyıl sonu.

Buna karşın, bütün toplumsal tabakaların temizliğe en az önem verdikleri 17. ve 18. yüzyıllarda insanlar erotik nedenlerle olmasa bile ahbaplık ve eğlence olsun diye havuzlara girerlerdi.

16. yüzyılda ayda bir kez yıkanan I. Elisabeth,[49] Güneş Kral'la karşılaştırıldığında temizlik hastası bir kadın sayılabilirdi. Kralın saray hekimlerinin 1647 ile 1711 yılları arasında tuttukları *Journal de la santé de Louis XIV*'dan [XIV. Louis'nin Sağlık Güncesi] anladığımıza göre, kral altmış dört yıl içinde yalnızca bir kez –1665 yılında– yıkanmıştır, oysa sağlık nedenleriyle bu sayıyı artırmaya acilen ihtiyacı vardı. Bunun dışında, iki günde bir yüzünü ispirtoya batırılmış bir bezle silmekle yetiniyordu.[50] Kralın erkek kardeşinin durumu da daha iyi değildi. Yine de o, dönemine göre oldukça temiz birine benziyor, çünkü Saint-Simon dükü anılarında onun hakkında şöyle yazar:

"Mösyö her tür parfümü kullanırdı ve bir temizlik timsaliydi."[51]

Samuel Pepys'in 1664 yılında hayatında ilk kez hamama giden karısı vücut temizliğinin hazzını tattıktan sonra, kocasından, eğer onunla sevişmek istiyorsa, yıkanmasını talep etmişti. O güne kadar ayaklarından başka

bir yerini yıkamamış olan Pepys üç gün boyunca somurtmuş, ama sonra nefsiyle başa çıkamayınca, Lysistratasının isteklerine boyun eğmiş ve gidip yıkanmıştı.[52]

Bunu izleyen yüzyılda da çoğu insan için su yabancı bir unsur olarak kaldı, öyle ki Johann Siegemund Hahn *Unterricht von Krafft und Würckung des Wassers* [Suyun Gücü ve Etkisi Üzerine Ders] adlı eserinde şu bilgiyi vermeyi gerekli görmüştür: "Suyun temizleme ve yıkama özelliği vardır."[53]

Demek ki, bu gerçeğin genel olarak bilinebileceğini, küçük çocuklarını yıkayan sıradan kadınlarla ebelerin suyun bu nitelikleriyle tanışmış olmaları gerektiğini varsayamıyordu, nitekim Amaranthes'in 1715 tarihli *Frauenzimmer-Lexicon*'unda [Kadın Lügati] şöyle bir tanım vardır:

"Banyo teknesi, halktan kadınların banyo küveti yerine kullandıkları ve içinde küçük çocuklarını yıkadıkları tahtadan yapılmış bir kaptır."[54]

Fakat 19. yüzyılda da hiçbir gelişme kaydedilmedi. 1841 yılında William Acton İngiliz kadınların "vücutlarının başka her kısmını yıkadıkları halde, hem kendilerinin hem kocalarının rahatını hiçe sayarak vajinalarına hiç su değdirmemelerinden"[55] esef duyuyordu. On dokuz yıl sonra, Roding eyalet mahkemesi hekimi, Yukarı Pfalz'daki köylü kadınların cinsel organları yıkamanın günah olduğunu sandıklarını, yalnızca pazar günleri yüz, boyun, kol ve ayaklarını yıkadıklarını söyleyerek bunu teyit eder.[56]

Bu bakımdan, o dönemlerde *cunnilingus*'un* pek yaygın olmamasına şaşmamalı.

* *Cunnilingus* (lat.): Erkeğin, kadının cinsel organını ağzıyla uyarması.

7
Japonya, Rusya ve İskandinavya'da çıplaklık

Antikçağda Yunan-Roma kültüründe, ortaçağda ya da Batı Avrupa'da yaşanan başka dönemlerde, çıplak vücuda karşı rahat bir tutum içinde olunmadığı görülse de, şimdiye kadar kendi kültür çevremizle sınırlı kaldığımızı ileri sürenler çıkacaktır. Nitekim, yüzlerce gezi anlatısı, Japon kültüründe bu yüzyıl ortalarına kadar çıplak insan vücudundan utanılmadığını ortaya koymuyor mu?

Örneğin, Amerikan buharlı fırkateyni *Powhatan*'ın kumandanı Kaptan Johnston, 1850'lerin sonuna doğru Japon kadın ve erkeklerin tıpkı Âdemle Havva gibi, "eksi incir yaprağı", birlikte yıkandıklarını, üstelik bunu onların masumiyetini bile gölgede bırakan bir kayıtsızlık ve doğallık içinde yaptıklarını gördüğünde nasıl şok geçirdiğini anlatmıyor mu?

"Tuhaf insanlar! diye düşündüm. Ama dişi zarafet konusundaki düşüncelerime aykırı bu şoku atlatmam kolay olmadı ve daha bilgili ama fazlasıyla iğrenmiş bir insan olarak yoluma devam ettim."[1]

Japonların hamamdaki bu sözümona 'kayıtsız doğallık'larını ele almadan önce, yıkanan kadın ve erkeklerin çıplaklığının, büyük ölçüde 19.

67. Japon savaş esiri ABD savaş gemisi 'Jersey'de sabah temizliği sırasında, 1944.

yüzyılla sınırlı kalan nispeten yeni bir âdet olduğunu belirtmekte yarar var.

Bundan önceki iki yüzyılı kapsayan Edo dönemi boyunca, kadınlarla erkeklerin bir arada yıkandıkları mekânın tamamen karanlık olmasına özen göstermekle kalınmamış, suyun içindeyken bile erkeklerin edepbezlerini, kadınların ise bir tür iç eteği olan *jugu*'yu çıkarmamalarına ya da özel bir banyo giysisi giymelerine dikkat edilmiştir. Fakat Engelbert Kaempfer, 1690 yılında hamamlarda Japonların "edepbezi dışında anadan doğma" olduklarını anlatır ve çırılçıplak oldukları sık sık anlatılan bazı hacılar hakkında da şöyle yazar:

"Kış ortasında edep yerini yalnızca bir tutam samanla örtmüş çıplak insanlara rastlamak garip doğrusu. Bunlar belli tapınak ve ilahlara hac ziyareti adağında bulunan kişiler."[2]

68. Yıkanan Japon kadınlar, 19. yüzyılın sonu

Erkekler belden aşağısını, kadınlar göğüslerini de örtseler de, –kadınlar ancak geç Edo döneminde, kalçaya dolanan ve dizlere kadar inen ve "kadının mahrem giysisi" olarak tanımlanan pamuklu bir örtü, *jumaki*, kullanmaya başladılar– pek çok Japon bir arada yıkanmaktan kaçınır ve cinsiyetlere göre ayrılmış hamamlara giderdi.[3]

69. Yoshiiku Ikkeisai: "Kadınlar hamamı", renkli estamp, 1840 civarı.

Bunda elbette, hamamların başından beri, –ilk karışık hamam 1591 yılında Edo'da, bugünkü Tokyo'da, açılmıştı[4]– bacaklardan başka şeyler ovdukları da kesin olan ve 17. yüzyıl Edosunda "*ashisasuri onna*", bacak ovanlar,[6] denilen hamam fahişeleriyle dolup taşmasının da payı olsa gerek.[7]

Eskiden açık havada yıkanılırken –ılıcalarda (*onsen*) örneğin– kadınlar kalçalarına bir peştamal, *koshimaki*, bağlarlardı.[8] Erkekler –katı bir cinsiyet ayrımı uygulanan kabinlerde soyunduktan sonra– çoğunlukla çıplak yıkansalar da, cinsel organların önüne daima bir havlu tutarlardı. Havuza ya da yıkanacakları yere böyle örtünmüş olarak gider ve çabucak suya girerlerdi.[9]

Örneğin, Kuniyoshi'nin 1820 civarında yaptığı "Bir Çağlayan Altında Yıkanan Erkekler" tablosunda, etrafta hiç kadın olmadığı halde, erkeklerin suyun kenarında peştamalla durdukları, peştamalı suya girdikten sonra çıkardıkları görülür.

Ilıcalardaki âdetler bugün de pek farklı değil: Havlunun (*tenugui*) cinsel organ önüne tutulması[10] yüksek sesle söylenmeyen adabımuaşeret kurallarındandır ve buna uymayanlar, "kültürsüz birer barbar olarak saygınlıklarını yitireceklerdir."[11]

O nedenle, Japonların kendi aralarında yıkanırken cinsel organlarını "alenen gösterdiklerini" ve "sırf bizde geçerli olduğunu düşündükleri utanç duygularıyla özdeşleştiklerinden"[12] Avrupalıların önünde belden aşağısını örttüklerini ileri sürmek doğru değildir. 1840 civarında Yoshiiku Ikkeisai tarafından yapılan ve bir kadınlar hamamını gösteren estampa (bkz. Resim 69) baktığımızda, yirmi kadından her birinin havlusuyla ya da

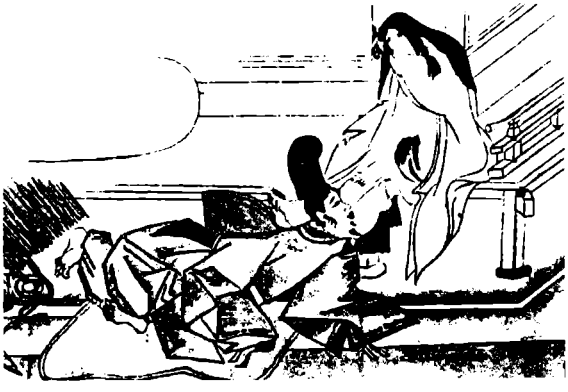

70. Utamaro Kitagawa: "Kadınlar hamamı", renkli estamp, 18. yüzyıl.

bacaklarının duruşuyla cinsel organını şu ya da bu şekilde gizlediğini görürüz; bu, pornografik amaçlı olmayan başka hamam tasvirlerinde de böyledir.

Bunun yalnızca bir sanat geleneği olmayıp geleneksel Japonya'nın hamam adabına tekabül ettiği, Japon hamam yaşamını iyi bilen sayısız kişi tarafından da onaylanır.[13] Ayrıca bu kişiler, Japonların öteden beri cinsel organlar konusunda kendi cinsinden olanlara karşı bile çok olağandışı

71. Koshibagaki-zoshi, 13. yüzyıldan kalma orijinal bir resmin 1800 civarında yapılan kopyası: Cinsel organların incelenmesi.

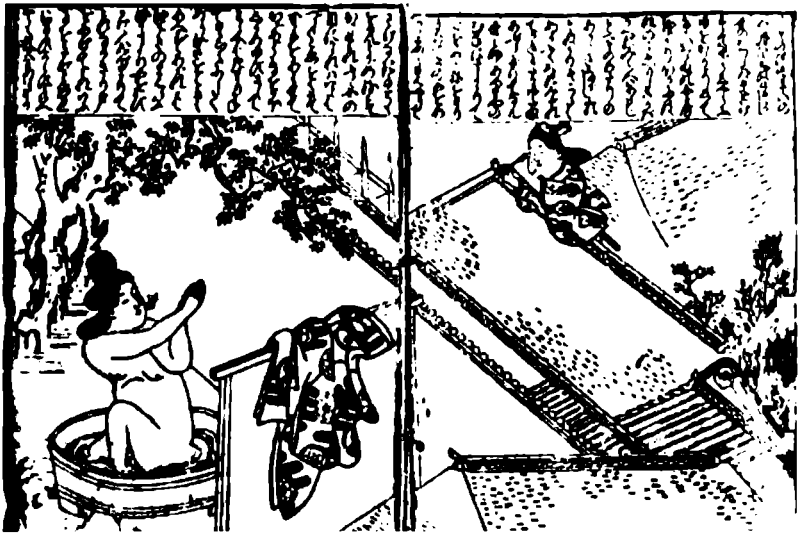
bir utanç beslediklerine[14] ve bu utancın, kadın cinsel organına karşı duyulan, Avrupalıların hiçbir şekilde anlayamadığı röntgenci bir ilgiyle birleştiğine işaret ederler.

1892 yılında Kyoto'da bir halk tiyatrosuna giden bir Avrupalı, sahnede sessizce oraya buraya seğirten siyah giysili kişiler gördüğünde şaşırır ve kendisini konuk eden kişiye bunların kim olduğunu sorar; bu kez beriki şaşırır ve "Bunlar tiyatro işçileri, ama *onları görmeyiz*,"[15] der.

Aynı şekilde hamamda da yanıbaşında yıkanan çıplak kişi 'görülmez'. Başka türlü ifade edecek olursak, Japonlar hamamda Goffman'ın "kibarca görmezlikten gelme" dediği şeyi yapıyorlardı;[16] yani bakışlar hamamdaki diğer kişileri sıyırıp geçiyordu, 'görüyorlar' ama tıpkı bizim kumsalda tesadüfen karşılaştığımız tanıdık 'üstsüz' bir kadının çıplak göğüslerini 'algılamadığımız' gibi gördüklerini algılamıyorlardı. Uzun süre kendilerine bakılması ya da birinin gözünü dikmesi, göz temasından hazzetmeyen[17] Japonlarda her halü kârda utanç (*haji*) doğurur[18] ve bu bir hamamda ya da bir kaplıcada oluyorsa, duydukları utanç daha da yoğundur.[19]

Bu yüzyılın başında henüz genç bir kızken karşı cinsle aynı hamamda çıplak yıkanmış olan yaşlı bir Japon hanımefendisi, kendisiyle bundan uzunca bir süre önce görüştüğümde, hamamdaki atmosferin kesinlikle rahat olmadığını, özellikle de genç kızların, ama kadınların da, erkeklerin

72. Yıkanan bir kadını dürbünle gözetleyen röntgenci, 1700 civarı.

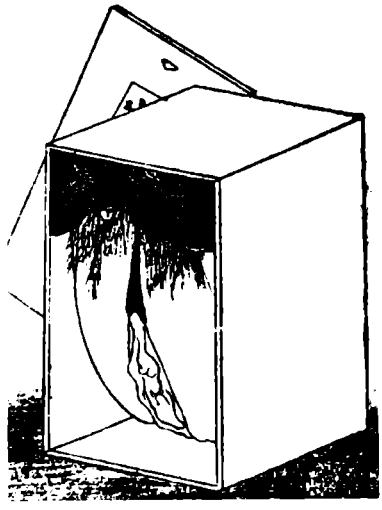
'kendilerine bakmalarından' korktukları için genellikle çok gergin olduklarını anlatmıştı; nitekim yıkanan kadını gözetleyen röntgenci eski erotik estampların sevilen bir konusuydu.

Saygınlığını tamamen yitirmekten korktuğu için hiçbir erkek hamama gelen bir kadına doğrudan doğruya bakmaya cesaret edemiyormuş ama pek çok erkeğin, Amerikalıların *beaver shot* [kıllı manzara] ve *pink shot* [pembe manzara] dediklerini görebilmek için göz ucuyla bakmaktan kaçınmadığı da doğruymuş, yani kadın beceriksiz bir hareketle orasını açtığı takdirde, kadının edep kıllarına, hatta vulvasına bir göz atabiliyormuş.

Kadınlar ince bir duyarlılık geliştirdiklerinden, bu tür 'dolaylı bakışların' farkına varıyorlardıysa da, bir erkek bacaklarının arasına bakmayı başardığında duydukları büyük utanca rağmen, en azından hiçbir şey olmamış gibi davranabiliyorlardı.

73. Japon kadınların hamamda tipik duruşları. Wilhelm Burger'in bir fotoğrafı, 1870 civarı.

74. Japon "Am Kutusu", 1840 civarı.

Bu nedenle, eskiden geceleri 'sevgilinin penceresine dayanan' genç adamlar yüzlerine bir mendil bağlarlardı. Seçilen kadın erkeğin kim olduğunu genellikle biliyorsa da, sanki bilmiyormuş gibi yapar, böylece erkek, kadın onu reddetmiş olsa bile, itibarını yitirmez, ertesi gün utanç verici bir duruma düşmeden yüz yüze bakmak mümkün olurdu.[20]

Çıplaklığın ya da vücut hatlarının gözler önüne serildiği ve insanın bunları artık görmezden gelemeyeceği durumlar da vardı elbette. Nitekim, 1886 yılında Japon kumsallarında ilk Avrupai mayolar görülmeye başladı, bunlar gerçi vücudu örtüyordu ama hatları –geleneksel Japon giysisinin tersine– özellikle de ıslak kumaş tene yapıştığında vurguluyorlardı.

Bu nedenle, özellikle de kadın mayoları –daha sonra batı kökenli dekolteler gibi– müstehcen bulunuyordu ve 1888 yılında Kanagawa valiliği kadınlarla erkeklerin denize birlikte girmelerini yasakladı. Ama edepsiz Avrupa modası insanları heyecanlandırmayı sürdürdü ve *Choya* gazetesi, bu kılıkta kumsalda arzı endam eden Tokyolu kadınların edebe aykırı bulunmasının "fazlasıyla şaşırtıcı" olduğunu yazdı.[21]

Çıplak resimler de skandala yol açmıştı, çünkü bu durumda çıplaklığın 'görmezden gelinmesi' daha da güçleşiyordu elbette. 19. yüzyılın sonuna doğru Avrupalı bir gözlemci, sanat galerilerinde ilk çıplak resimleri gören

75. Seiki Kuroda: "Sabah Tuvaleti"

Japonların bunları çok garipsediklerini ve tablolara bakıp bakıp gülüştüklerini yazar.[22]

Daha sonra da göreceğimiz gibi, müstehcen ya da ayıp bir şey görünce gülmek Japonların geleneksel ve tipik tepkileridir: "Gülünen" pornografik resimlere *warai-e* denir, yapay fallus, *warai-dogu*, "gülünen şey" olarak adlandırılır.[23]

Bir çıplak resmin Japonya'da yol açtığı en ünlü skandala Seiki Kuroda'nın Paris'te yaptığı "Sabah Tuvaleti" adlı tablosu neden olmuştur. Bu tablo 1893 yılında Kyoto'da Meiji Topluluğu'nun bir resim sergisinde görülür görülmez yasaklandı.[24] Resmin derhal yasaklanmasının başlıca nedeni,

76. Seiki Kuroda: "Triptychon"

resimde arkası dönük kadının edep kıllarının –her ne kadar belli belirsiz olsa da– aynadan görünüyor olmasıydı, zira 1899 tarihli "Triptychon"da edep kılları ve vulvası olmayan üç kadın, çırılçıplak olmasına karşın çok daha az tepki uyandırmıştı.[25]

Japonya'da cinsel organların mahrem kalması gerektiğini Japon dilinden de anlayabiliyoruz: *İnmo* [edep kılları], *inbu* [cinsel organ], *inno* [erbezi] ve *inmon* [vulva] sözcüklerinde bulunan *in* hecesi "karanlık", "gölge", "gizli" anlamlarına gelir[26] – ve cinsel organları gün ışığına çıkaran sanatçının o zaman olduğu gibi bugün de polisle başı derde girer.[27] 1901 yılında resmi merciler Tokyo'daki bir sanat galerisinde sergilenen çıplak resimlerin tümünün belden aşağısının kahverengi kumaşla örtülmesini emretmişler, 1903'te kadın heykellerinin cinsel organlarının üstüne alçıdan yapılmış incir yaprakları yapıştırılmıştı. Ama bir erkek heykelinde yapraklar fazla kabarık duracağından, polislerin penisi testereyle kesmekten başka çaresi kalmamıştı.[28]

Bugünse, yerinde olsalar bile, incir yapraklarından vazgeçme eğilimi ağır basmaktadır ve –tıpkı ortaçağda da âdet olduğu üzere– cinsel organlar tamamen es geçilmektedir. Nitekim Saburo Miyamoto'nun Tokyo Ulusal Modern Sanatlar Müzesinde yer alan 1971 tarihli "Havva"sı cenneti kılsız ve yarıksız terk etmek zorunda kalmıştır.[29]

77. Ishimoto'nun "Çıplak Geyşa"sı, edep kıllarına rağmen, 1970'lerde Tokyo'da bir galeride sergilenebilmiştir.

Görüyoruz ki, ortaçağ insanının doğal çıplaklığından nasıl söz edemiyorsak, Japonların da, hep iddia edildiği gibi, çıplaklık konusunda rahat olduklarını söyleyemeyiz. Günümüzde bu mit genellikle, çıplaklık utancının ilk günahtan ziyade, Hıristiyanlığın Avrupa'yı istilasıyla birlikte ortaya çıktığını ileri sürenler tarafından ayakta tutulmaktadır, oysa bu görüş bundan yüz yıl önce özellikle de, Japonların ilkel ve uygarlıkdışı olduklarını göstermekten çıkarı olan sömürgeciler tarafından savunuluyordu.

Japon hükümeti bunu gayet iyi biliyordu; Avrupalıların ve Amerikalıların kabalığı ve ilkelliği karşısında öteden beri dehşete kapılmalarına

karşın,[30] hükümet Japonya'nın batılı anlamda 'uygar' bir ülke olduğunu yabancı ülkelere göstermek için büyük uğraşlar vermişti.

Nitekim, 1871 yılında Tokyo belediyesi, erkek işçilerin herkesin içinde donlarına varıncaya kadar soyunmalarını yasaklamış, *Nichinichi* gazetesi şöyle bir manşet atmıştı:

"Yabancıların size gülmesine izin vermeyin!"[31]

Yabancıların çoğu, Japonya'da çıplak vücudun görünmez bir koruyucu haleyle çevrili olduğunu anlayacak kapasitede olmadığından, hamamların kapısının önüne batılı gözlere de görünebilen bir koruyucu paravan konulması öngörülmüştü, böylece içerisi sokaktan görülemeyecekti. Hamamlarda 1869 yılının ocak ayından itibaren zorunlu olan kadın erkek ayrımı, hamamın alçak bir parmaklıkla erkekler ve kadınlar bölümü diye ikiye ayrılmasıyla –tıpkı yeniçağın başında Rusya'da da olduğu gibi[32]– daha çok sembolik biçimde uygulanmıştır.

Adı geçen gazete bu önlemlerin kesinlikle eski gelenekleri lanetlemeye değil, halkın Japon âdetlerini anlayışsızlıkla karşılayan iffet düşkünü yabancıların karşısında gülünç duruma düşmesini engellemeye yönelik olduğunu yazmıştı.[33] Bu çaba, Japonların haklı olarak, çoğu yabancının Japon adabımuaşeretini anlayamayacağından hareket ettiklerini gösterir, ki bu da batılıların güçlü barbar statüsünü daha da pekiştiriyordu.

Bu nedenle, daha sonraki dönemlerde yurtdışında, çıplaklığı tabu olarak görmeyen Japonların "doğaya yakınlıklarından" söz edildiğinde, Japonlar geleneksel Japon adabını açıklamaya kalkışmamış, modern 'batılı' yasalara işaret etmişlerdir.

Örneğin, Japonya'da on yıl boyunca jeoloji dersleri veren jeolog Edmund Naumann 1886 yılında Münih İnsanbilim Derneği üyelerine Japonların kamusal çıplaklığı konusunda bir konuşma yapınca, Münih'in *Allgemeine Zeitung* gazetesinde de basılan[34] bu konuşmaya tıp öğrencisi Ogai Mori aynı gazetede şöyle karşı çıkmıştır:

"Japonya'nın iç kesimlerinde insanların 'nerdeyse çıplak' dolaştıkları yolundaki büyük yanılgıyı burada düzeltmek istiyorum. Naumann, bacakların dizden üstünün bile çıplak olmasına para cezası koyan Japon yasasından (*Ishiki kaii*) bihaber mi yoksa? Bu yasa Japonya'da uzun yıllardan beri yürürlüktedir."[35]

18. yüzyılda Batı Avrupalı gezginler uygarlıkdışı Ruslara da benzer bir yafta yapıştırmışlardı ve tıpkı Japonya'da olduğu gibi, Rusya'daki egemen çevreler de gülünç duruma düşmekten korkuyorlardı. Bir Alman subayı 1765 yılında Rusların yıkanma âdetleri hakkında şunları yazıyordu:

"Bu hamamları ilk kez gördüğümde, kendimi Amerika'da yerliler arasında sandım. Birtakım erkeklerle kadınları, genç kızlarla delikanlıları, çocuklarla yaşlıları, bakışlarımdan hiç utanıp sıkılmadan önümde çırılçıplak dolaşırken gördüm. Beni en çok şaşırtan da, kadınlarla erkeklerin, yaşlılarla gençlerin, en ufak bir utanç duymadan bir arada yıkanmalarıydı; anneler oğullarının edepsiz bakışlarına, babalar kızlarının meraklı gözlerine hiç aldırmıyorlardı."[36]

O dönemde Abbé d'Auteroche'un *Voyage en Sibérie fait en 1761* [1761'de Sibirya'ya Yolculuk] adlı kitabı çok popülerdi. Rahip, Batı Avrupalı okurlara, sıradan halk kaplıcalarında kadın erkek ayrımının çok yetersiz olduğunu ve herkesin birbirini çıplak görebildiğini yazar:

78. Abbé d'Auteroche'un *Voyage en Sibérie fait en 1761* adlı kitabında yer alan resim: "Rus kaplıcası"

"Malvarlığı en mütevazı olanlar bile evlerine bir banyo yaptırmışlar; bu banyolarda baba, anne ve çocuklar çoğunlukla birlikte yıkanıyorlar. Alt tabakadan olanlar hamamlara gidiyor, kadınlar ve erkekler bu hamamları ortak kullanıyorlar: Erkek ve kadınlar bölümü tahta perdeyle birbirinden ayrılmışsa da, her iki cins de hamamdan çıplak çıktıklarından birbirlerini bu halde görebiliyor."

Bu anlatılanlara, çıplak bir kadının orjiyi andıran bir ortamda bacaklarını pornografik bir biçimde ayırdığı bir de resim eklenmişti. Dünyanın her yerinde olduğu gibi, Rusya'daki bir kaplıcada da böyle bir vücut pozisyonu elbette imkânsızdı: Resmin bu müstehcen niteliği derin aşağılama ve düşmanlığın bir ifadesiydi. Jacob Ulfeldt'in yazdığına göre, 1578 yılında Danimarkalı elçilerin başına da benzer bir olay gelmişti: Novgorod'da kadınlar eteklerini yukarı sıyırdıktan sonra pencereden elçilere edep yerlerini ve kıçlarını göstermişlerdi.[37]

II. Katharina'yı öfkelendiren, bunun gibi resimler olsa gerek, çünkü bu tasvirler yurtdışında sanki Rus kaplıcaları genelevlerden pek de farklı değilmiş izlenimi yaratıyorlardı ve çariçe milletinin tüm itibarını yitirdiğine öyle inanmıştı ki, 1770'te anonim basılan iki ciltlik *L'antidote, ou Examen du mauvais livre superbement imprimé, intitulé Voyage en Siberié par M. l'abbé Chappe d'Autroche* [Panzehir, ya da Auteroche Kilisesi rahibi bayın yazdığı Sibirya Yolculuğu adlı nefis şekilde basılmış kötü kitabın incelenmesi] adlı kitabında asabi ve alaycı bir dille, Fransız rahibin münasebetsiz bir yalancı olduğunu kanıtlamaya çalışmıştı.[38]

Batıyla ilk yoğun ticari bağlantıları kuran Korkunç İvan, erkeklerle kadınların bir arada yıkanmalarını daha 16. yüzyılın ortasında yasaklamıştı,[39] ama 1743'te Çariçe Elisabeth Petrovna'nın, daha sonra da Büyük Katharina'nın bu genelgeyi yeniden yayımlama ihtiyacı duymasına bakılırsa, bunda pek de başarılı olamamıştı.[40]

1783 yılındaki son yasaktan sonra kadınlar kaplıcasına girmek yalnızca görevlilere, hekimlere ve –araştırma amacıyla– ressamlara serbestti. Bir rivayete göre, o dönemde Rusya'da daha önce hiç olmadığı kadar hekim ve ressam türemişti.[41]

O zamanlar Rusya'da her yerde anlatılan bu anekdottan da anlaşılacağı gibi, kaplıca ziyaretçilerinin çıplaklığı sanıldığı kadar normal ve masum değildi aslında. Ve o döneme ait pek çok tasvirde, Abbé d'Autroche'un kitabındaki resmin tersine, bir arada yıkanan kadın ve erkeklerin ya edepbezi taktıkları ya da en azından kadınların belden aşağısını yapraklı dallarla örttükleri görülür.[42]

Aynı durum –en azından belli dönemlerde– İskandinavya için de

geçerli olsa gerek, ancak bu konudaki bilgiler hayli çelişkilidir. Örneğin, İsveçli Olaus Magnus 16. yüzyılın ortalarında ülkesinde hamamların daima erkek ve kadın bölümü diye ikiye ayrıldığını anlatır;[43] 1613'te Nürnberg'de yayımlanan bir yazıda kuzeyli bir gezgin Almanların hamam âdetlerine çok şaşırır:

"Erkekle kadın aynı hamamda bir bankta nerdeyse çırılçıplak yan yana oturabiliyor ve hiçbir münasebetsizlik olmuyor; Almanların kendilerine bu kadar hâkim olmalarına şaşmamak gerek."[44]

Başka bir metin ise bunun tam tersini söyler. 1635 yılında Fransa elçisinin sekreteri Charles d'Ogier Stockholm'de bir hamama gittiğinde, keten giysiler içindeki kızların erkeklere parmak uçlarıyla masaj yaptıklarını, üzerlerine su döküp huş ağacı dallarıyla dövdüklerini görünce hayretler içinde kalır:

"Bu işlem, ne gariptir ki, üzerlerinde sadece bir gömlek olan genç kızlar tarafından uygulanıyordu. Etraftaki çıplak erkeklerden, onları yıkıyor, sabunluyor, duruluyor ve kuruluyor olmaktan hiç utanıp sıkılmışa benzemiyorlardı. Erkekler, kadınlar ve genç kızlar hamama birlikte geliyorlardı. Kadınlar yalnızca bir gömlek giyiyor, erkeklerse huş ağacı dallarıyla önlerini örtüyorlardı."[45]

Burada ilginç olan, Fransızın İsveçlileri, daha önce alıntıladığımız İsveçlinin ise Almanları utanmaz bulmasıdır, ki bu da böylesi anlatılarda yabancı olanı 'egzotikleştirme' eğiliminin ağır bastığı, olayın gerçekte olduğundan daha garip, daha yabancı hale getirildiği kuşkusunu uyandırmaktadır. Bunun nedeni ille de yazarların okurun "garip şeyler" okuma ihtiyacını karşılama isteği değil, kendilerinin de bildiği bazı şeylere *yabancı* bir ülkede bambaşka gözlerle bakmaları ve bunları aniden garipsemeleridir.

Ancak, başlı başına bir 'kuzeyli adabından' söz edilemese de, İskandinavya'da farklı cinsiyetlerin bir arada yıkanmaları konusunda bir batı-doğu farkı olduğu kesindir.

Gerçi 14. yüzyılda Norveç'te hamamlar genellikle insanların yiyip içtiği, zar atıp satranç oynadığı eğlence yerleriydi, ama yine de iki cins, Danimarka'da olduğu gibi burada da birlikte yıkanmıyordu.[46] Danimarkalı saray danışmanı Jacob Ulfeldt 1578 yılında Novgorod'da çok sayıda erkeğin, orada bulunan kadın ve genç kızların gözü önünde, dalgalara çırılçıplak atladığı bir 'su vaftizi'ne katılmış ve kendi ülkesinde hiç kimsenin karşı cinsin gözü önünde soyunmayacağını belirtmiştir.[47]

Ancak bu batı-doğu farkının utanç eşiği farkı olduğuna işaret eden bir şey de yoktur, zira Fin saunasında da –tıpkı Japonların karışık hamamında olduğu gibi– son derece ince edep kuralları hâkimdi. Eski bir Fin atasözü

79. Fin erkek saunası, 1930 civarı.

"İnsan saunada kilisedeymiş gibi davranmalıdır," der. Genellikle saunaya hafif giyimli bir şekilde gidilir, iç çamaşırlarla yukarı kerevete çıkılır, orada soyunulur ve giysiler bir kirişe asılırdı. Cinsel organların önüne huş ağacı dalları tutulur ya da –kadınlar örneğin– edepli biçimde oturmaya özen gösterilirdi. Ayrıca genç kadınların saunada çalışması yasaktı.[48]

Eski Fin kaynaklarına göre, saunada genellikle kadın erkek ayrımı uygulanırdı ve Karelya berzahında erkekle kadın evlendikten ancak birkaç yıl sonra birlikte saunaya giderlerdi. 1892 tarihli bir metne göre, Finlandiya'nın güneyindeki saunalarda ancak yukarı kerevete çıktıktan sonra soyunulurdu ve aşağı inerken cinsel organlar mutlaka örtülürdü.

Erkekler saunadan eve kadar çıplak gitseler de, önlerine banyo liflerini tutarlar, kadınlar ise uzun gömlekler giyerlerdi. Eve varınca kadınlar oturma odasında perdeler ardında giyinirlerken erkekler daha rahat davranırlar, ateşin önünde ya da sedirde giyinirlerdi.[49]

8
Arsız göz

Kadınlarla erkeklerin bir arada yıkandıkları kültürlerdeki utanç eşiğinin –örneğin, Elias'ın sandığı gibi– insanların giyinik yıkandıkları kültürlere nazaran daha düşük olduğu anlamına gelmediğini, özellikle de geçen yüzyılın Japonyası örneğinde gördük. Tersine, iki cinsiyetin bir arada yıkandığı hamamlarda, bir yandan sağa sola bakmamak için insanın kendine sürekli hâkim olması, öte yandan, özellikle de kadınların, mahrem yerlerinin başkalarınca görülmemesine, hele hele seyredilmemesine dikkat etmeleri gerektiği için, bu hamamların farklı cinsiyetten kişilerin bir arada yıkandığı hamamlara göre 'dürtülerden vazgeçmek' konusunda daha talepkâr olduğu aşikârdır. Sonuç olarak, böylesi bir ortam, batılı gözlemcilerin sık sık iddia ettikleri gibi rahat değil, tersine tutuk ve gergindi.

Belki bu noktada, ilkel değil, ileri bir kültüre sahip olan Japonların dürtülerini büyük ölçüde bastırmalarında zaten şaşılacak bir yan olmadığı ileri sürülebilir.

Bu nedenle, bugün her ne kadar "geri kültürler" demeye cesaret edilemese de –biraz da iki yüzlü bir tavırla "ileri olmayan kültür" ifadesi tercih

edilmektedir– özellikle de Anglosakson budunbilim literatüründe "ilkel"[1] diye tanımlanan bazı kültürleri ele alalım.

Sepik nehrinin kuzeyindeki Peilungua dağlarında çıplak dolaşan Kwomalarda, genç kız ya da kadınların cinsel organlarına bakarken yakalanan küçücük oğlanlar bile cezalandırılır. Herhangi bir küçük haylazı vulvasına bakarken yakalayan bir genç kız ya da kadın, genellikle onu azarlar, hatta döver. Bu sırada da orasına bakamayacağını, çünkü oranın "kendisinin şeyi" (*enji mbumbowi*) olduğunu çocuğun kafasına sokmaya çalışır; kişisel mülk[2] olarak görülen bir nesne için kullanılan bu ifade, İngilizcede cinsel organlar için kullanılan "*privat parts*" [mahrem bölgeler] kavramını aynen karşılar.

Yetişkin ya da ergenlik çağındaki bir erkek bir genç kızın vulvasına bakmaya cesaret ederse, bu yakınlaşma girişimi olarak algılanır ve kızın akrabaları bunun intikamını alırlar. Bir erkeğin, karşısındaki kızın ya da kadının, cinsel organlar bir yana, vücudunu şöyle baştan aşağı süzmesi bile,[3] etrafta kızın olaya tanık olabilecek akrabaları olmasa da, intikam düşüncelerini harekete geçirir, çünkü kızın eve gidip erkeğin göğüslerine biraz fazlaca baktığını anlatması yeterlidir.

Bu yüzden budunbilimciler kadınların fotoğrafını çekmekte büyük güçlüklerle karşılaşmışlardı. Fotoğrafçının ruhlarını çalacağı ya da fotoğrafların büyüyle manipüle edilebileceği gibi kaygılar yüzünden değil, fotoğrafın vulvalarını "yakaladığını" ve böylece herhangi bir erkeğin sonradan "kendilerinin şeyini" istediği gibi, hem de kimseye hesap vermek zorunda kalmadan seyredebileceğini bildiklerinden kadınlar fotoğraflarının çekilmesine izin vermiyorlardı.

Bir kadının karın bölgesine istemeden de olsa fırlatılan bir bakışın olumsuz sonuçlarından kaçınmak için olsa gerek, erkekler –etrafta kadınlar olduğu zaman– genellikle ya sürekli yere bakarlar ya da mümkünse kadınlara sırtlarını dönerek otururlar. Nitekim, yolda karşılaşan bir erkekle kadın ancak sırt sırta sohbet edebilir.

Elbette Kwoma erkekleri birer dolaylı gözlem ustası olup çıkmışlardır. Örneğin, birkaç kadın bir grup erkeğin yanından geçerken, erkekler her ne kadar edepli edepli önlerine baksalar ya da yan dönseler de, bu onların hemen sonra o kadınların vulva ya da göğüsleri hakkında sohbet etmelerini engellemez.[4]

Yeni Gine'de yaşayan başka bir kabile olan Bangu-animlerde ise erkekler kadınların ya da genç kızların yanına fazla yaklaşamazlar, çünkü onlar çıplaktırlar; kendileri de –etrafta kadınlar olduğunda– penis başları görülmesin diye penislerini örgü kuşaklarının altına sıkıştırırlar.[5]

80. Kuşak altına sıkıştırılmış penisleriyle Marind-anim erkekleri.

Yeni Britanya'da yaşayan Qunantunalarda eskiden bir erkek bir tanıdığını ziyarete gittiğinde, ev sahibinin karısı ya da yetişkin kızı, alelacele bir selamlaşmadan sonra kulübenin arka tarafına çekilmek zorundaydı. Çıplak dolaşan Qunantunalar –yaşlı bir bilgi vericinin budunbilimciye söylediğine göre– konuğun ya da orada bulunan diğer erkeklerin çıplak kadını görünce organlarının sertleşmesini ve derin bir utanç duymalarını engellemek için böyle davranırlardı. Ayrıca, penisinin o anda sertleşmesi, ailenin kadın üyelerini taciz etmekle aynı anlama geldiğinden konuğa pahalıya mal olabilirdi.[6]

Erkek avluya girer de evin kadınını ya da büyük kızını damın gölgesi altında uyur bulursa, hiç ses çıkarmadan hemen oradan uzaklaşırdı. Zira

81. Vulvasını eliyle kapatan Tierra del Fuegolu, 19. yüzyıl.

kadın uyanacak olursa, kendisi uyurken konuğun gizli gizli cinsel organını seyrettiği zannına kapılabilirdi.[7]

Tierra del Fuego'da (Ateş adası) tüm yetişkinler ve "aklı baliğ" çocuklar, özellikle de ergenlik çağındaki kızlar cinsel organlarını deriden üçgen bir edepbeziyle örtseler de,[8] hiç kimsenin belden aşağısına "dikkatle" bakılamayacağına dair yazısız bir kanun hüküm sürer.

1768'de James Cook, tayfalarının bu kurala aykırı davrandıklarını, bunun üzerine yerlilerin utandıklarını, kızarıp bozardıklarını anlatır.[9] Bu örtüyü

82. Umatilla yerlilerinden bir kadın, Oregon.

–Yahganlarda (Yámana) guanako derisinden yapılır ve *machakana* denirdi[10]–takmayan kimse yoktu; cinsel birleşme sırasında bile cinsel organlara bakmak ayıptı[11] ve geçen yüzyılın sonunda, eve döndüklerinde gerçek bir vahşinin fotoğrafını göstermek isteyen fotoğrafçılar çıplak bir kadının fotoğrafını çekmekte ısrar ettiklerinde, kadın vulvasını eliyle kapatmıştı.

Gezginler ve budunbilimciler, vahşileri fotoğraflamak, ölçüp biçip tanımlamak uğruna onların utanç eşiklerini sık sık vahşice çiğneyip geçmişler ve bu insanları derinden incitmişlerdir.

"Becerikli amatör fotoğrafçı Mr. Lee Morehouse"[12] 1900 yılında Oregon'daki bir rezervasyonda bir Umatilla kadını olan Wapaletehihi'yi, memelerinden birini açmaya zorlarken nispeten iyi niyetliydi belki de ama Alman sömürge subayı Max Weiss'ın, çırılçıplak fotoğraf çektirmelerini

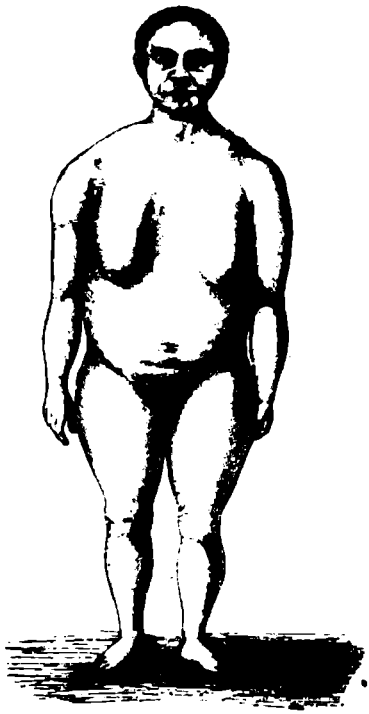
83. Soyulmuş Hima kadınları.

emretmesi, tüm Afrikalı kadınlar gibi, cinsel organlarının görülmesinden çok utanan Hima kadınları (Resim 83) üzerinde şok etkisi yaratmış olmalıdır.

Fakat okyanus ötesinden gelen okumuş beyler duruma el koyduklarında her şey daha da vahim bir hal aldı. Nitekim, Dr. G. Schweinfurth tarafından keşfedilen Akka ya da –Nubyalıların dediği gibi– Tiki Tiki kabilesinden bir "örnek"le karşılaşmak gibi "hoş bir sürpriz" yaşama şansını elde eden insanbilimci Marno, adamın kendisini kesip yiyeceğini sanan "bu örneğin" (Resim 84) acı acı ağladığını anlatır. Gerçi bilim adamımız buna kalkışmamıştır, ama kadının özellikle de göğüsleri, kalçaları, edep kılları ve vulvasıyla ilgilenmiş, "sarkık göğüslerin altından göğüs ölçüsünü" almış, "göğüs uçlarının arasındaki mesafe"yi ölçmüş, onu bir böcek gibi inceden inceye tetkik etmiştir.[13]

Resim 85'te Andaman adalarından bir Onge kadınını –resimdeki diğer kadın gibi gözlerini utançla yere indirmek istediği halde– kameraya bakmaya zorlayan İtalyan araştırmacı Cipriani, günümüz budunbilimcilerinin bile ormanda balta gibi hareket ettiklerine iyi bir örnektir.

Üstelik yüz yıldan uzun bir süre önce Andamanlıları inceleyen ilk araştırmacıların, özellikle de Onge kadınlarının aşırı utangaç olduklarını belirtmelerine rağmen[14], onları kaba kuvvetle kameraya bakmaya zorlayan Cipriani bir de, "Ongeler utanç nedir bilmezler,"[15] diye yazabildiğine

84. Akka kadını. 19. yüzyıldan bir çizim.

göre, bize bu araştırmacının aptallığının utanmazlığını da geride bıraktığını tespit etmekten başka çare kalmıyor.

Andamanlı kadınlar fotoğrafları çekildiğinde "yakalandıklarının" ve her isteyen tarafından seyredilebileceklerinin Kwoma kadınları kadar bilincinde değillerdi belki, ama Ongeler için –Kwomalarda olduğu gibi– fotoğraf çekmenin gözünü dikip bakmak kadar ayıp olduğunu görüyoruz.

Yine de, öylesine bakmak bile "bakıp da görmemekten", genellikle daha inciticidir. Nitekim, Astrolabebai kıyısındaki Bongo kadınları, çıplak göğüslerine fazla bakılmamasına dikkat ederler ve bir erkeğin kendilerine baktığını fark ettiklerinde arkalarını dönerler.[16]

Filipinliler, az buçuk örttükleri cinsel organlarına gözlerini dikip baktıkları zaman Negritolar, özellikle de kadınları, çok incinip utanmışlar ve bu yüzden onların "kötü" olduğunu düşünmüşlerdi.[17] Ngaju Dayaklar

85. Budunbilimci Cipriani, utanan bir Onge kadınını kameraya bakmaya zorlarken.

kadınlara ve de erkeklere gözünü dikip bakanlara engel olmak için, "arzulu bakış cezası" (*singer bandung mate*) koymuşlardı: Bir erkek bir kadına ya da bir kadın bir erkeğe baktığında, "bu bakış normal bakışlardan farklıysa", bakan kişi on rupiah ceza ödüyordu.[18]

Bakışlara hedef olan erkek, özellikle de kadın çıplaksa, örneğin yıkanıyorsa, durum daha da vahimdi. Genellikle cezalar Niaslılarda olduğu gibi

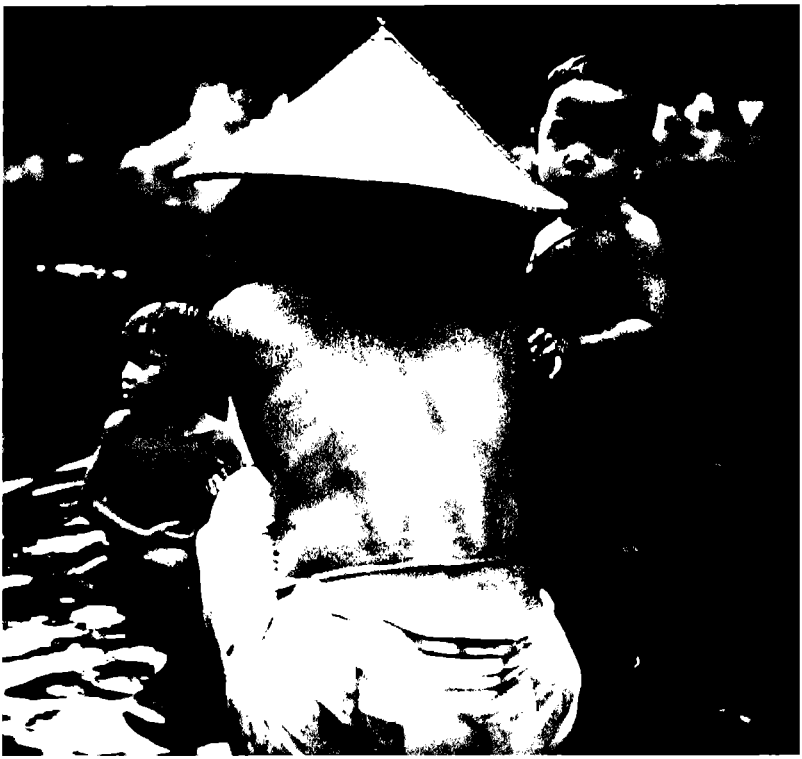

86. Utanan Onge kadınları ve gezgin Heinrich Harrer.

–misyonerler cezayı yumuşatıncaya kadar[19]– yıkanan bir kadına bakan bir erkeğin gözlerinin kör edilmesi ölçüsünde sert değildiyse de, örneğin Toba-Bataklarda, kadınların yıkanma yerine önceden "*Bo!*" demeden yaklaşan bir erkek ya da orada yıkandığını herhangi bir şekilde belli etmeyen bir kadın zina işlemiş sayılıyordu.[20]

Ngaju Dayaklarda "yıkanan bir kadının yanından ve giysilerinin üzerinden geçme cezası" (*singer mahalau mandui mingkang pakaian*) nispeten hafifti. Ama bir erkek o kadına doğrudan bakarsa ya da onunla konuşursa bu ona daha pahalıya patlıyordu. Örneğin, kayığıyla kıyıya yanaşır, kayığın örtülerini indirir ve yıkanmaya gelen bir kadınla "bile bile şakalaşırsa" altmış rupiah ödemek zorunda kalabiliyordu.[21]

Flores adasının doğu ucunda yaşayan Ata Kiwanlarda denizde yıkanan bir kadını seyreden bir erkek, orada kadınların açık havada alenen yıkanması âdet olmadığından, işin içinde kışkırtma olduğu için[22] cezalandırılmaz ama günümüzde bile iki cinsin bir arada yıkandığı Bali'de durum farklıdır. Su kaynaklarında kadın ve erkeklerin yıkanma yerleri bir duvarla birbirinden ayrılmıştır, erkekler ırmağın yukarısında, kadınlar ise aşağı-

87 Küçük çocuklarla yıkanan Dayak kadını.

sında yıkanırlar, zira erkekler aybaşı kanı ya da vajinal salgıların yıkandıkları suya bulaşmadığından ancak böyle emin olabilirler. Kadınların yıkandığı yerin yanından geçen bir erkek ya başını çevirir ya da önüne bakar. Bakışları kadınlardan yana çevirmek, hele hele onları seyretmek çok ayıptır, çünkü "gözler istenmedikleri yerlerde gezdirilmemelidir", buna yeltenenler cezalandırılır.[23]

Ama aynı cinsiyetten olanların da birbirlerinin cinsel organlarını görmemeleri gerekir, bu yüzden eskiden genç kız ve kadınlar yıkanırken vulvanın görülmemesi için genellikle bacaklarını birbirine bastırır ya da bacak bacak üstüne atarlar, erkekler ise ellerini cinsel organlarının önüne tutarlardı. Bugün artık yalnızca yaşlı kadınlar çıplak yıkanırlar, yine de vulvalarını –tıpkı erkeklerin haya ve penisi örtmeleri gibi– elleriyle kapatırlar. Genç erkekler, orta yaşlı kadınlar, ama özellikle de genç kızlar

88. Yıkanan Balili kadın. Bacakların duruşuna dikkat ediniz.

genellikle donlarını çıkarmazlar.[24] Kadınlar yıkanmak için ırmağa gittiklerinde, suya girdikçe saronglarını da yavaş yavaş yukarı sıyırırlar ve su kalça hizasına geldiğinde peştamalı aniden sıyırıp atarak suya atlarlar, böylece diğer kadınların hiçbiri vulvalarını göremez.[25]

Geleneğe göre, hiç kimse, ne sevgili ne de koca, bir kadının vulvasını görmemelidir. Nitekim, Lombok'ta Balili yaşlı bir erkek ömründe hiç çıplak kadın görmediğini ve öyle bir durumda kalsa çok utanacağını anlatmıştır.[26] Her şey karanlıkta olup bittiği halde, Balililer sevişirken bile soyunmazlar ve gündüzleri kadınlar donları üstüne iki sarong bağlayarak cinsel organlarını güzelce paketlerler.[27]

89. Balili erkek yıkanırken eliyle cinsel organını örtüyor.

Bali'de üstünde yalnızca bir donla yıkanan bir kadına bakmak son derece ayıptır ama 1906'da açılan Berlin Wannsee plajında kadınlar hayli edepli mayolar giyiyor olmalarına rağmen, polisin "hanımlara bakmayı" yasaklamasına bakılırsa, bizde de durum farklı değildi.

Ama bu tür bakışları tamamıyla engellemek olanaksız olduğundan, "açık hava hareketi"nin biraz daha hafif giyinen –erkekler bir spor şort ve kadınlar gömlek benzeri uzun bir elbise– yandaşları bile, ayrı ayrı güneşlenmeyi tercih ediyorlardı. [28]

Çıplaklığın *özünde* erotik olmadığını savunan nüdizm yanlıları daha o dönemde de vardı elbette ve cinsiyet ayrımı yapmadan çıplaklığın tadını çıkarıyorlardı. Bundan sonraki bölümde, nüdistlerin bu görüşü davranışlarıyla da onaylayıp onaylamadıklarına bir bakalım.

90. *Die Frau als Hausärztin* [Ailenin Hekimi Kadın] dergisinden; 'Kadınlar için güneş ve temiz hava banyosu', 1908.

9
Nüdist göz

'Washington Woman's Club' tarafından çıkarılan *Alpha* dergisinde 1878'de yayımlanan bir yazıda şöyle denir: "İnsanlar doğru dürüst eğitilmiş olsalardı, hiç kimse insan vücudunun çıplak herhangi bir uzvundan cinsel olarak uyarılmazdı."[1]

İnsanın çıplaklığının aslında erotik olmadığını ileri süren bu sav, daha sonra da nüdistlerin temel görüşü oldu. Çıplaklık kültürünün Fransız yandaşlarının 'Ligue Vivre'inde ifade edildiği gibi, "Aslında çıplaklık cinsellikten yoksundur, çıplaklık ruhu merak ve düş gücünün ürünü olan tüm erotik düşüncelerden kurtarır."[2]

Nitekim, 1923'te bir Alman nüdist kendi çıplak fotoğraflarının yardımıyla, "saf, iffetli çıplaklığın kaba cinsel dürtüleri öldürebileceğini"[3] – Ufa'nın "Güç ve Güzelliğe Giden Yollar" adlı filmini seyrettikten sonra insanın buna nerdeyse inanası geliyordu– savunmuş, nüdist Ungewitter daha 1907'de çıplak bir insanın görüntüsü[4] ancak "sapkın yaratıkları" cinsel olarak uyarabilir[5] gibilerinden ahkâm kesmişti.

Fakat Ungewitter ve yandaşları da biraz sapkınlaşmışa benzerler, zira Ungewitter bir süre sonra şunları yazmaya başlar:

91 İlk kez 1925'te gösterime giren Ufa filmi
"Güç ve Güzellığe Giden Yollar"

92. Nüdist Ungewitter "evde tinsel çalışma esnasında"

"İnsan çıplak bir toplulukta, giysili insanlar arasında olduğundan daha edepli davranmalıdır; sözlerine, jestlerine ve bakışlarına çok dikkat etmelidir." Ayrıca, nüdistlerin her tür cinsel heyecanı engellemek için, "kendilerine hâkim olmak" konusunda yoğun bir çaba sarf ettiklerini kaydeder.[6]

Gerçekten de bugün bile bazı Amerikan nüdistleri, göz temasını uzun süre sürdürebilmekten gurur duyarlar,[7] bu ise bakışların erojen bölgelere kaymaması için gözleri karşıdakinin yüzünden ayırmamak anlamına gelir.

1930'larda bir gazeteci, "Nüdistlerin vücutları özgür, ama ruhları korsalar içinde,"[9] diye yazar. Amerikan nüdistlerini gözlemleyen biri şöyle bir tespitte bulunur: "Hepsi de yukarıya, göğe bakarlar, asla aşağılara bakmazlar."[8]

Özellikle de kadınlar "Asla aşağıya bakma!" kuralına sıkı sıkıya bağlıdırlar, oysa bazı erkek nüdistler özellikle de genç kadınları seyrettiklerini,

93. Diane Arbus: "Çıplaklar kampında evli çift", New Jersey, 1963.

ama bunu ancak hiç kimsenin fark etmediğinden emin olduklarında yaptıklarını toplumbilimcilere itiraf etmişlerdir.[10]

Ama pek çok nüdist kadın, tıpkı karışık Japon hamamındaki kadınlar gibi, erkek bakışlarına karşı fazlasıyla duyarlıydı, öyle ki çıplaklar kampına üye bir erkek şu sonuca varmıştı:

"Karşı cinsten uzak duruyorum. Öyle duyarlılar ki, olmayacak şeyler hayal ediyorlar."[11]

Geçen yüzyılda Japonların hamamdayken üzerlerinde 'hayali bir giysi' olduğunu yukarıda söylemiştik; aynı şey, "doğal giysi" ya da "iffetli ışın giysisi" giydiklerini söyleyen ve bunda ne kadar haklı olduklarını –elbette biraz farklı bir anlamda– herhalde bilmeyen batılı nüdistler için de geçerlidir.[12]

Fakat gözler zincire vurulmakla kalmıyor, erotik bir atmosfer yaratabilecek her şey mümkün olduğunca devre dışı bırakılıyordu. Soyunmak genellikle çıplaklıktan daha erotik olduğundan –aksi takdirde striptiz

94. Nüdist kadınlar. 1920'lerde çıkan *Lachendes Leben* [Gülen Yaşam] dergisinden.

şovlar değil, '*nude show*'lar olurdu– nüdistler kabinlerde soyunuyorlardı.[13] Bir keresinde Darmstadtlı nüdist kadınlar nüdist bir Fransız konuğun önünde soyunduklarında, adam cinsel organının gözle görülür bir değişime uğrayacağından çok korkmuş ve hanımlar soyunmayı bitirip de çıplak kaldıklarında rahat bir nefes almıştı.[14]

Ayrıca, insanın özdenetimini ve Ungewitter'in "katı özdisiplini"ni tehlikeye sokabileceği için çıplaklar kampında alkol kullanmak yasaktı. Seks hakkında konuşmak ve her tür beden teması, sadece şöyle bir dokunuş bile olsa, çok ayıp sayılıyordu.

Örneğin, bir kamp yönetmeliğine göre, "Çıplakken dans etmek yasaktır", çünkü belden aşağısının birbirine değmesinin dans pistinde bir ereksiyona neden olabileceğinden çekinilir. O nedenle, dans ederken her iki cinsin de en azından belden aşağısını, ama çoğunlukla belden yukarısını da örtmesi gerekiyordu, böylece kadının çıplak göğüsleriyle temas edilmemiş oluyordu.

Çiftler birbirlerine ancak giyinikken dokunabiliyorlardı.[15] Allison Oaks çıplaklar kampında bir erkek eğlence olsun diye genç karısını kucağına alıp havuza atınca, daha sonra her ikisi de bu davranışın uygunsuzluğu konusunda uyarılmıştı.

Geleneksel toplumlarda sevgililerin birbirlerine herkesin içinde sevgi sözcükleri söylemesi nasıl ayıpsa, nüdistler arasında da ayıp karşılanıyordu.

95. "Yedi Suebyalı Tavşan Avında", 1927.

Örneğin, çıplaklar kampında bir erkek karısına "*Honey*" [tatlım] deyince, adam bütün gün diğer nüdistler tarafından "*Honey*" diye çağrılmıştı.

Göğüslerin ve penisin hoplayıp zıplamasını, vulvanın ayrıntılarıyla görülmesini engellemek için, spor faaliyetlerinin bile mümkün mertebe az tutulması dikkat çekicidir. [16]

Çınlçıplak dolaşan Avustralya yerlilerinde de benzer bir durum yaşanıyordu. Bu yerlilerde iki cinsin herkesin gözü önünde birbirlerine dokunması tabu olmakla kalmıyor, bir kadının kalçalarını sallayarak ya da göğüslerini hoplatarak yürümesi, cinsel birleşmeye davet olarak algılanıyordu.[17]

Bir kadının bacaklarını vulvası görünecek şekilde ayırması ise utanmazlığın dik âlâsı sayılıyordu ve geleneksel nüdistlerde de bir kadının "hanımefendilere yakışmayan" şekilde oturması ya da başkaca bir duruşla cinsel organını sergilemesi şok etkisi yaratıyordu.[18] Bir gün bir kampa edep kılarını tıraş etmiş bir kadın geldiğinde herkes onu "iğrenç" bulmuştu. Öte yandan, cinsel bölgenin asla bir kumaşla örtülmemesi gerekiyordu, çünkü o zaman, açıkça ifade edilmese bile, çıplaklığın seksi olduğu kabul edilmiş oluyordu.[19]

96. Diane Arbus: "Çıplaklar kampında evli çift", New Jersey, 1963.

Fakat son yıllarda utanç eşiği daha da düşmüş görünüyor. Gerçi Kaliforniya çıplaklar kumsalları ya da Santa Barbara kaplıcalarının yeni yayınlarda yer alan fotoğraflarında, çıplak kadınların büyük kısmının bacaklarını sıkı sıkıya birbirine yapıştırdığı görülür[20] ve yaygın oturma biçimi, bacakları karna çekip çeneyi dizlere dayamak, kolları da bacaklara dolamaktır. Erkeklerden ziyade kadınların yüzükoyun yatmayı âdet edinmiş oldukları göze çarpar, bu yüzden de güneşe fazlaca maruz kalan kıçları kıpkırmızıdır. Yine de bugün bir erkek, 1960'ların başında çıplaklar kampındaki bir erkeğe göre daha çok "*pink shot*" yakalama şansına sahiptir.

1969 yılında basılan nüdist bir kitaptaki fotoğraflara bakmak yeterlidir. On yedi çıplak kadından onunun fotoğrafı arkadan, beşinin yandan –bunlardan yalnızca ikisinin göğüs uçları, birinin edep kılları seçilebilmektedir– ve ikisinin önden çekilmiştir. Bu sonunculardaki fotoğraftaki dört küçük kızın aksine, cinsel organların izi bile yoktur ve yalnızca tek bir kadının göğüs uçları belirgin bir biçimde görülmektedir. Bir grup fotoğrafında genç erkek ve kadınlar yarım daire olmuş oturuyorlar, ama yine

göğüsler, edep kılları ve cinsel organlar ortada yok. Kitapta görülen çıplak erkeklerden üçü arkadan, üçü yandan çekilmiş, ama bunların da edep kılları ve cinsel organlar görünmüyor.

Bu kitaptakilerle, örneğin *1987 Oböna Çıplaklar Kampı Kataloğu*'ndaki fotoğrafları karşılaştıralım. Fotoğraflarda yer alan kırk beş çıplak kadından[21] en azından yedisinin edep kılları, bağdaş kurmuş bir kadının cinsel organı ise apaçık görülür, ancak kılları bol olduğundan vulvası seçilmez. On üç çıplak erkeğin yarısının cinsel organı ortadadır.

İkinci Dünya Savaşının arifesinde "şu ana kadar mevcut standartların çok ötesine geçecek gibi görünen daha yeni ve sıkı dürtüsel bağlantıları üreten bir atılımın habercilerini"[22] gördüğünü sanan Norbert Elias, kuramındaki bu değişimi artık bambaşka yorumlamaktadır.

Elias, daracık bir mayoyu ya da çırılçıplak olmayı mümkün kılan, "cinsel dürtülerimiz konusunda ulaştığımız yüksek standartlardır," der. Ona

97 Santa Barbara kaplıcalarında genç kızlar. Kaliforniya, 1970'lerin başı.

98. *1987 Oböna Çıplaklar Kampı Kataloğu*'nda yer alan bir fotoğraf.

göre, "yüksek dozda bir özdenetim doğal bir hale geldiğinden" ve cinsel dürtülerimizi gemleyebileceğimizden "tamamen emin olduğumuzdan"[23] uzun yüzyıllardan sonra bunlara yeniden müsaade edilmektedir.

Elias buradan yola çıkarak, utanma eşiğinin son yüzyıllardaki gelişmeler sonucu düştüğünü ve günümüzde batılı ülkelerdeki insanların cinsel dürtülerine daha az hâkim olduklarını sanmanın yanlış bir çıkarım olduğunu ileri sürer. Ona göre, davranış ve dürtülerin zırhı, giysi giyme zorunluluğunu bir tarafa bırakabilecek kadar kalındır artık – hiçbir şey bir erkeğin plajda aniden ereksiyon olmasından daha incitici değildir."[24]

Oysa bu görüşlerin isabetli olmadığı zamanla anlaşılmıştır.

1960'larda çıplaklar kampında bir ereksiyon, duruma göre kamptan atılmaya neden olabilecek kadar ayıpken ve böylesine utanç verici bir duruma düşmekten çok korkulduğu için "ereksiyon" sözcüğünü kullanmak bile, sanki bu eylemi gerçekleştirecekmişçesine tabuyken,[25] durum bugün büyük ölçüde değişmiştir.

99. Edep yerleri rötuşlanmış Amerikalı nüdist kadınlar, 1946.

Günümüzün çıplaklar kumsallarında ereksiyonlar artık genellikle doğal tepkiler olarak görülmekte ve tıpkı cinsel faaliyetler gibi kolaylıkla 'görmezden gelinmektedir',[26] ancak heteroseksüeller arasında cinsel ilişki ve *cunnilingus* ("*going French*"), homoseksüeller arasında arkadan birleşme ("*going Greek*") ender olmakla birlikte her iki grup da genellikle *fellatio** ve mastürbasyonla ("*hand job*") yetinmektedir.[27]

Eski kurtlardan yaşlı bir nüdist, bir erkeğin penisinin sertleşmesine otuz yıl içinde topu topu iki kez tanık olduğunu söylerken,[28] bugün bir erkeğin heyecanlanan penisini sakinleştirmek için denize dalması ender bir manzara değildir.[29]

Şu ya da bu erkeğin bacakları arasına bir göz atmasına izin veren ve vücutlarını, özellikle de göğüslerini güneş yağıyla uzun uzun ovarak ora-

* *Fellatio* (lat.): Kadının, erkeğin cinsel organını ağzıyla uyarması.

100. Zerbo kumsalı, 1972.

dan geçen ya da yakınında duran erkekleri "tahrik eden" kadınların sayısı bugün eskiye nazaran daha fazladır.[30]

1970'lerde ABD'deki "yeni nüdistler"in pek çoğu, evli erkekleri tahrik ederek hareketlerine yeni çiftler kazanmak amacıyla, kadınların ayrık bacaklarla görülebildiği fotoğraflar kullanıyorlardı.[31]

Yani Elias'ın iddialarının tersine, son yıllarda cinsel dürtülerin daha az denetlendiğini ve çıplaklıkla erotizmi korkak ve tutuk bir tavırla birbirinden ayırmaya daha az hevesli olunduğunu açıkça görebiliyoruz.[32]

Bundan henüz on yıl kadar önce Arizona'daki "Healing Waters" [Şifalı Sular] adlı *new age* komünün "Conscious People" [Bilinçli İnsanlar] adını taşıyan üyeleri, komünü inceleyen bir toplumbilimcinin, komündeki çoğu kadının "çıplak rahibeler"[33] olduğunu söylemesine neden olacak kadar aşırı bir aseksüel tutum sergilemeye özen gösterirlerken, bugün artık hiç kimsenin alenen çıplak dolaşmakla, çıplaklığın hiçbir cinsel cazibesi olmadığını kanıtlamaya çalışmadığı kesindir.

Nüdistler gibi Naziler de çıplaklığın özünde aseksüel olduğu görüşündeydiler. Hermann Wille'ye göre, Ari çıplaklardan, çıplak bir bedenin şehvet uyandırdığı düşüncesinin "Almanlıkla ilgisi olmayan eski bir ahlak anlayışı" olduğunu göstermeleri bekleniyordu. Saçları örgülü genç kız

101 Kopenhag'daki "Özerk Christiania Cumhuriyeti"nin sakinleri, 1970'lerin sonu.

fotoğrafı gibi, "erotik bir ilgiyle bakan birinin bile, en fazla göğüslerin emzirme kapasitesi hakkında fikir yürüteceği"[34] fotoğraflara ya da tıpkı nüdist fotoğraflar gibi, erotizmin yok edildiği nasyonal sosyalist çıplak resimlere bakıldığında, çoğu ressam ve fotoğrafçının bunu gerçekten de başardığını teslim etmek gerekiyor.

Nüdistlerle nasyonal sosyalistlerin çıplaklık hakkındaki görüşleri arasında önemli bir fark olmamasına karşın, "Üçüncü Reich" başlangıçta nüdizme karşı çıktı. Nitekim, Mart 1933'te çıkardığı "Çıplak Kültür Hareketine Karşı Savaş Karnamesi"nde kadınlardaki "doğal utanma duygusunu" yok ettiği ve erkekleri "kadına saygı duymaktan" alıkoyduğu için çıplaklığın "kültürel bir sapkınlık" olarak reddedilmesi gerektiğini duyurdu.[35]

102. Arı nü. *Dein 'Ja' zum Leibe* [Vücuduna 'evet' de] dergisinden, 1939.

Fakat nüdizm yanlıları çok geçmeden "Özgür Beden Kültürü Halk Arenası"nda bir araya geldi. 1936 yılından itibaren bu harekete izin verildi, Bavyera eyaleti dışında tüm federal eyaletlerde uzun yıllar boyunca yürürlükte olan "Plajların Düzenlenmesine İlişkin Polis Talimatnamesi" uyarınca 1942'de yeniden serbest bırakıldı.[36]

20 Ekim 1938 tarihli *Das Schwarze Korps*'ta [Kara Müfreze] şöyle denir:

"Öylesine ilerlemiş bulunuyoruz ki, kadınlarımız ve kızlarımız ırmak, göl ve deniz kıyılarında artık nerdeyse çıplak vaziyette güneş, hava ve sudan yararlanıyor. Bu tür görüntüleri 'müstehcen' bulan o aşağılık domuz soyu nihayet tükendi."[37]

103. Ivo Saliger: "Paris'in Seçimi"

10
Özel alan ve hayali duvarlar

Çıplaklığın, başkalarının bakışlarından rahatsız olmamak, utanmamak anlamına gelmediğini Kwoma, Qunantuna ve Tierra del Fuego yerlileri gibi yabancı kabileler ya da avcı toplulukların yanı sıra, geçen yüzyılda Japonlar ve geleneksel nüdistler örneğinde de gördük.

Fakat insan bedeninin mahremiyeti bir yana, içinde yaşadığımız mekânların mahremiyetinde durum nedir? Bizim modern batı toplumumuz ortaçağ toplumundan ya da özel alana, yani girilebilmesi bir kişinin ya da birbirlerini tanıyan belli bir grubun denetimindeki alanlara nerdeyse hiç sahip olmayan küçük avcı ve toplayıcı gruplarından farklı değil mi?

Norbert Elias özel alan oluşumunun, yani mekânın "bir mahrem ya da gizli alana, bir de kamusal alana" bölünmesinin uygarlaşma sürecinin nispeten geç bir ürünü olduğunu,[1] bedensel işlevler, dışkılama, bedensel sesler, çıplaklık ve cinselliğin ancak yeniçağın başlarında ayıp görülmeye başlandığını, bu nedenle de "toplumsal yaşamın sahne arkasına taşındığını" iddia eder.[2] Hatta Richard Sennett "insanlararası yakınlığın", "özellikle de aile içinde özel yaşam alanının" değer kazanmasının "aslında 19.

yüzyılda kapitalizmin ve laikliğin etkisiyle ortaya çıkan kökten değişimin birer ürünü" olduğunu[3] söyler.

Bu iddiaları budunbilimcilerin ve tarihsel kaynakların bize aktardıkları gerçeklerle bir karşılaştıralım bakalım.

Peru'nun kuzeydoğusundaki cengelde yaşayan Yagualarda bütün aileler, ne ara duvarları ne de paravanları olan büyük bir evde birlikte otururlar. Böyle bir evi ziyaret eden bir Avrupalı, edindiği ilk izlenimlerden sonra, Yaguaları Elias'ın savına kanıt gibi görecektir, ne de olsa bu kadar çok insanın alt alta üst üste yaşadığı bir evde özel alan yaratmak mümkün olabilir mi? Yine de, bu ziyaretçi yanlış bir sonuca varmıştır. Çünkü Yagualar ihtiyaçları olan özel alanı –çıplak yıkanan Japon kadınların 'hayali giysisi' gibi– 'hayali duvar' denen şeyle oluştururlar.

Bir erişkin ya da bir çocuk yalnız kalmak istediğinde, karakteristik bir tavırla evin palmiye yapraklarından örülmüş duvarına yaslanır. Bu duruşu aldığında, artık 'mevcut değildir' ve acil durumlarda bile kendisine hitap edilmez, hatta bakılmaz,[4] tıpkı Araplarda yalnız kalmak ve rahatsız

104. Yaguaların büyük evi.

105. Ban Methuot'daki Rhadélerin 100 metreden uzun evlerindeki bölmeler, Vietnam.

edilmek istemeyen birinin sohbetten çekilip suskunluğuyla bunu belli etmesi gibi.[5]

Böylesi bir özel alan, 'artık mevcut olmayanın' kendisini diğerlerinin bakışlarından tamamıyla koruyamaması nedeniyle mükemmel değildir elbette. Evlerinde hiç ara duvar bulunmayan Shavantelerde aile, evlendikten sonra da kendileriyle birlikte yaşayan kızları için bir bölme duvarı inşa eder, böylece kocası geceleri kendisini ziyaret ettiğinde genç kadının utanmasına (*i-sem-di*) gerek kalmaz.[6]

Mahremiyet Mehinákularda da az bulunan, çok değerli bir şeydir; bu yerliler de bölme duvarları olmayan büyük evlerde hep birlikte yaşadıklarından, özel alana sahip olmak sürekli büyük çabalar gerektirir.

Yabancı bir eve ya da aynı evde yaşayan başka bir ailenin alanına 'öyle elini kolunu sallayarak' girmek çok ayıptır; başka bir evdeki bir akrabaya bir şey söylenmek istendiğinde, evin duvarının ardından seslenilir ya da yabancı eve girmesine izin verilen küçük bir çocuk gönderilir.

Dokuz ya da on yaşına basan çocuklara başka bir eve girmenin ayıp olduğu öğretilir. Anne-babası çocuğun avcuna, her dokunulduğunda tortop olan bir gece kelebeği larvası koyar ve ona, "Başka bir eve girmeyi aklından geçirdiğin an, utançtan bu larva gibi tortop olmalısın!" der.

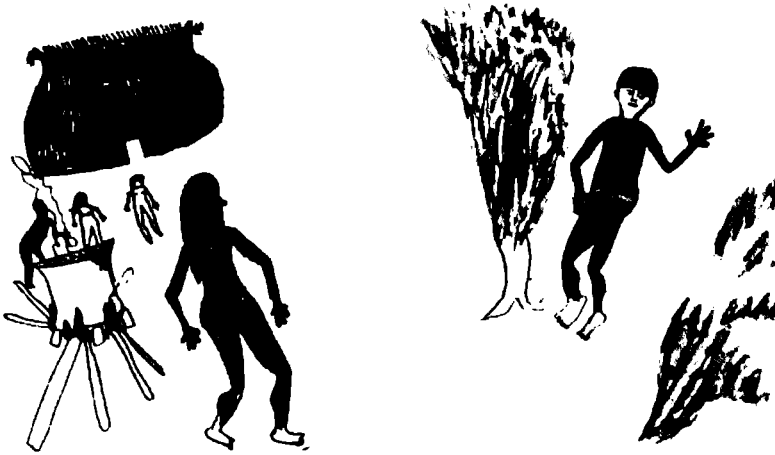

106. Bir büyük ev önünde Mehináku kadınları.

Bu uyarı yeterince etkili olmamış ve çocuk buna kulak asmamışsa, o zaman daha ağır önlemler alınır ve ceza olarak çocuğun vücuduna sivri bir balık dişiyle çentik atılır.

Mehinákular, ortak evlerinde kayınvalide, kayınpeder, torunlar ve evlenme yoluyla akraba olunan başka kişilerin yaşadığı bölmelere de giremezler, bu da bazı kişilerin büyük evlerde ancak kendi yaşam alanlarında hareket edebildikleri anlamına gelir.

Bu özel alanlara adım atılamıyorsa da, mekânlar gözlere ve kulaklara açıktır, dolayısıyla o kadar hasret duyulan mahremiyete ev içinde pek fırsat bulunmaz. Bu yüzden köyün dışındaki cengelde gizli ikinci bir köy vardır; topluluğun bilmemesi gereken her şeyin yaşandığı gizli patikalar, kuytular, yıkanma yerleri ve kayıklıklardan oluşan bir labirenttir burası. Köy yollarını kullanamayan hırsızlar buralarda dolanır ya da çiftler evlilikdışı cinsel ilişki için burada buluşurlar

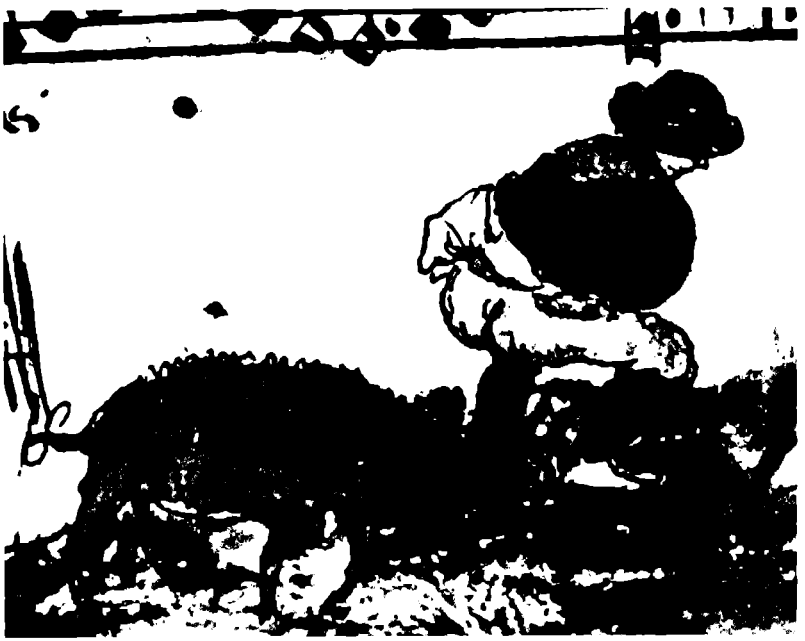
107. Mehináku erkeği ve kadını evlilikdışı cinsel birleşme için buluşuyorlar. Mehináku çizimi.

Bazı evli çiftlerin, köyden uzakta şöyle esaslı bir kavga etmek ya da doğru dürüst sevişmek için çekildikleri bahçeleri vardır. Köydeki bu özel alan eksikliğinden bunalan ve sürekli kamusallığa dayanamayan kimi çift bu bahçelerde aylarca kalır.[8]

Yeni Gine'deki Baktamanlar da köylerinde hiç özel alan olmadığı için sıkıntı çekerler, bu nedenle erkekler yorucu av seferlerinin sonunda doğruca köye gitmek yerine, önce kendilerini toparlamak ve yenilemek için bir süre köy yakınlarında bir yerde kalırlar. Hastalar ormanda korunaklı bir yere sığınmayı tercih ederler, ölümün yaklaştığını hisseden yaşlılar da ormana çekilirler.

Mehinákular gibi Baktamanlar da sevişmek için bahçelerdeki kulübelere gitmeyi tercih ederler ve köye beyazların sayesinde giren helalara bayılırlar, çünkü dışkılama esnasında biri tarafından görülme olasılığı –özellikle de kadınlar çok çekinir bundan– hayli azalmıştır, ayrıca insanın dışkısını havada kapan domuzlardan da kurtulmuşlardır.[9]

Demek ki, görünüşte ilkel olan toplayıcı, avcı ya da çiftçiler arasında da özel alana şiddetli bir ihtiyaç duyulmaktadır, bu –örneğin Laos'taki Lametlerde olduğu gibi– bir ziyaretçinin asla aşmaması gereken görünmez "tabu çizgileri"yle[10] ya da Çeyenlerde yalnız kalmak isteyen bir çiftin

108. Dışkıyı bertaraf eden domuz. Karakalem, 1543.

üzerlerine örttükleri bir örtüyle[11] ya da bir evin üyelerinin birbirlerini 'görmezden gelmeleri'yle sağlanabilir: Bölme duvarları olmayan küçük kerpiç evlerde yaşayan Tzotzil yerlileri, tek odadan ibaret evin içinde karşılaştıklarında, aradaki mesafeyi korumak için gözlerini genellikle başka tarafa çevirirler.[12]

Eski budunbilimcilerin, 'geleneksel topluluklarda' evlerin içinde 'özel alan' diye nitelenebilecek hemen hiç yer olmadığı izlenimine kapılmalarının nedeni, bu araştırmacıların kökenleri itibariyle, 'ruhsal' sınırlardan çok 'fiziksel' sınırlar aramaları olsa gerek.[13]

Bir evin *içinde* özel alana ihtiyaç duyulmasının yanı sıra, ailenin özel alanını, evin 'içini', 'dışarıya', kamuya karşı mahrem kılma ihtiyacı zaman zaman çok daha yoğun biçimde duyulur. Bu iki alanın herhangi bir biçimde üst üste binmesi ve birbirine karışması, Yeni Britanya'daki Bainingler[14] ve başka pek çok halkta, yoğun bir utanca neden olur.

Nitekim, yukarıda anılan Tzotziller evlerini, hem kimsenin içeriye göz atamayacağı kadar yüksek tahta çitlerle çevirerek hem de evin duvar-

109. Kongo havzasındaki Kubaların (Buşongo) köyünde bir sokak.

larına hiç pencere açmayarak mümkün olduğunca kamudan ayrı tutmaya çalışırlar. Hükümet yerliler için pencereli evler inşa ettiğinde, Tzotziller özel dünyalarına çıkan bu yollara yeniden duvar örmüşlerdir, çünkü "pencereler Ladinolara göredir", yani yerli olmayanlara göre, zira onlar herkesin kendilerini yemek yerken görebileceği şekilde pencere kenarına oturmaktan utanç duymazlar.[15]

110. Kanikwe yerlilerinin çitle çevrilmiş kulübeleri.

Ailenin gözetlenmemesi, ama kamusal alanda olan bitenden de haberdar olabilmesi için, Brezilya'daki Mebengokrelerin kulübelerinin köy meydanına bakan tarafında duvar değil, palmiye yapraklarından örülmüş kalın bir perde vardır. Bu perde tek yönlü cam işlevi görür: İçerdekiler dışarıyı görebilir, ama dışardakiler içeriyi göremez.[16]

Mbuti pigmelerinin kulübelerinin düzeni, aileler arasındaki gerilimlerin iyi bir göstergesidir, birbirleriyle sorunları olanların kulübelerinin girişleri asla karşı karşıya bakmaz.[17]

Yeni Britanya'daki Qunantunalar hem avlu hem de kulübe girişini daima karşı karşıya gelecek şekilde açarlardı, böylece aile kulübedeyken birinin sürpriz ziyaret yapması önlenmiş olurdu. Zaten kulübeye yalnızca aile efradından olanlar girebilirdi; konuk, kulübenin içine şöyle bir göz bile atamazdı. Ev sahibi ziyaretinden hoşnutluk duyduğu konuğu kulübenin çatısının altındaki gölgeye alır ve orada bir yaprak mata oturturdu.[18]

Birinin kulübenin duvarına yaklaşmasını ve aralıklardan içeriye bakmasını ya da kulağını duvara dayayıp dinlemesini önlemek için, Ngami bataklıklarındaki Kanikwe yerlileri kulübelerinin çevresine kırk santim-

lik bir koruyucu duvar örerler. Tıpkı Kunglarda[19] da olduğu gibi bu orman yerlilerinde de çekirdek aile en mahrem ve "yegâne sağlam toplumsal birimdir."[20] Evli çiftin ve küçük oldukları sürece çocukların da uyuduğu kulübe en özel alandır.[21]

Geç ortaçağda Franklarda pencerenin önünde durup içeriyi dinlemek haneye tecavüz[22] sayılırdı; Borneo'nun kuzeyindeki Kadazanlarda evin palmiye duvarının liflerini ayırmaya kalkışanlar, cinsel organlarına bakmak için bir kadının eteğini sıyıran erkeğin çarptırıldığı cezaya çarptırılırlardı. Kadazanlar için özel alan "kutsaldır." Örneğin eşlerden biri, evin içinde ya da evden yirmi metrelik bir daire içinde zina yaparsa, yalnızca zina yaptığı için değil, ailenin özel alanına tecavüz ettiği için de cezalandırılır.[23]

Kainganglar, aileden olmayan herkes "düşmandır" derler,[24] Yeni Gine'deki Mbowamblar da kamusal alanda özel alanda olduğundan çok farklı davranırlar. Kamu içinde haşin ve saygısızdırlar, dirsekleriyle kendilerine yer açarlar –bu yalnızca gerçeğe değil, gerçeğin kafamızdaki idealine de tekabül eder–, oysa aile içinde yumuşak, barışçıl ve işbirlikçi davranırlar.

"Dışardaki 'sıcaktan' sonra 'serin gölge' idealdir, bunu ise aileye *men*, dirlik düzenlik, uyum ve sevgi verir."[25] Burada kimse zor kullanarak kendini savunmaz, çatışmalarda kişi alıngan davranır, diğer aile fertleri gelip onu teselli edip barıştırana kadar gücenmiş bir yüz ifadesiyle (*koimp keta enem*) evin küstüm köşesine çekilir.[26]

Özel alanla kamusal alan arasındaki bu katı ayrım nedeniyle, ziyaretlerin de daima sorunlu bir tarafı vardır. Rio Xingu kıyısında yaşayan Mehinákularda yalnızca küçük çocukların yabancı evlere girebildiğini, en yakın arkadaşın bile eve ancak önemli bir nedenden ötürü mecbur kalmışsa utana sıkıla gelebildiğini yukarıda belirttik.[27]

Nasıl 13. yüzyıl İngilteresinde, insanlar evlerinde başkasının görmesini istemedikleri şeyler yaptıkları için, yoldan geçen birinin pencereden içeriye bakması ayıpsa, ev sahibini müşkül duruma düşürmemek için ziyaretçinin kapıya varmadan önce öksürmesi ya da yüksek sesle konuşması gerekiyorsa,[28] bir Kaffa da bir eve yaklaşırken bunu yeterince belli etmek zorundadır.

Gittiği ev kendi evi bile olsa bunu yapmak zorundadır, çünkü aile üyeleri bile hazırlıksız yakalanmamalıdır: Daha çite yaklaşırken öksürülür, önce eve on adım, sonra beş adım kala, en sonunda da kapı eşiğinde üç kez seslenilir. Bu aşamalardan sonra, yabancı biri kapı eşiğinde durup kabul edilmeyi beklerken, aile üyelerinden biri eve artık rahatça girebilir.[29]

Bainingler de konuk, tesadüfen görülüp de içeri buyur edilinceye kadar bir süre evin etrafında dolanır;[30] arkadaşını ziyaret eden bir Tarahumara

da eskiden böyle davranırdı: Önce eve yirmi otuz metre kala durur ve öksürürdü. Sonra genellikle, iyice görülebileceği bir tümsek seçer, evden tarafa bakmamaya ya da dönmemeye özen göstererek otururdu. Arkadaşı evde değilse, saatlerce orada oturması işten bile değildi, zira arkadaşının karısının evin önüne çıkıp da kocasının evde olmadığını söylemesi bütünüyle imkânsızdı.[31]

Bu noktada şöyle bir soru sorulabilir: Peki, kulübe ilkel halklarda bile sıkı sıkıya korunan bir özel alanken ve ortaçağda yabancı bir eve 'paldır küldür' girmek bir yana, evin penceresinden içeriye kulak kabartmak bile çok ayıpken, nasıl oluyor da her iki kültür tarihçisinden biri, ortaçağda her iki cinsin de yatağa çıplak yatmakla kalmayıp üstelik de geceyi aynı yatakta birlikte geçirebildiğini iddia ediyor?

111. Bir arkadaşını ziyaret eden Tarahumara.

11
Yataktaki utanç

Elias'ın, ortaçağ insanının bedeniyle olan çocuksu ve rahat ilişkisinin, "geceliğin" ancak 16. yüzyılda yavaş yavaş kullanılmaya başlanmasında da kendini gösterdiği ve böylece "insanların bedenle temas eden her şeye karşı duyarlılıklarının da arttığı" yolundaki iddiası ne derece doğrudur?[1]

Aslında Elias'tan önce de sayısız kültür tarihçisi, ortaçağda, hatta yeniçağın başında erkeklerle kadınların yatağa çıplak girdiklerini ve sık sık da aynı yatakta birlikte yattıklarını, üstelik kimsenin aklına kötü bir şey gelmediğini, yazılı ve resimli kaynakların kanıtladığına işaret etmiştir.

Oysa, bu kaynaklara dikkatle baktığımızda, onların bambaşka bir dilde konuştuğunu çok geçmeden fark ederiz. Önce yataktaki çıplaklık üzerinde duralım.

Kuzey Cermen kadını bile çıplak uyumuyordu, ya iç eteği, *skyrta*, ya gündüzleri dekoltesini bir örtüyle kapattığı uzun gömlek, *serkr*, ya da keten bir gecelik, *náttserkr*, ve genellikle erkeklerin de geceleri çıkarmadıkları geniş ağlı paçalı bir don, *brokr*, giyiyordu.[2]

Bu gece kılığı ortaçağda önemli bir değişime uğramışa benzemiyor. Tristan ile Isolde uyurken bulunduklarında, Isolde'nin üstünde uzun bir gecelik vardı –ortaçağ başlarında *subucula* denen iç eteği olsa gerek– Tristan ise

112. Hasta kadın geceliğiyle yatakta. Hekim idrar şişesini elinden düşürüyor, 13. yüzyıl.

bruche[3] denen edepbezini takmıştı. Gunther için çok incitici şekilde sonuçlanacak o gece Brunhilde yatağa "kar kadar beyaz bir gecelikle" girmişti.[4]

Ayrıca daha geç ortaçağda bile, biraz sofu olanlar "*chemise à trou*" [delikli gömlek] da denen "*chemise cagoule*" [kukuletalı gömlek] giyerlerdi; Kudüs'teki Ortodoks Yahudiler bugün hâlâ bu tür gecelikler giyerler.[6] *Chemise cagoule*, evlilik görevlerinin hiç soyunmadan yerine getirilebilmesi amacıyla, cinsel organın tam hizasında bir deliği olan kalın, ağır bir gecelikti.[7]

Ama gezgin bir şarkıcının söylediklerinden de anlaşılacağı üzere, bu işler genellikle –özellikle evlilikdışı zevkler söz konusu olduğunda– kumaşların aracılığı olmadan olup bitiyordu:

> "Beyaz dudaklarımı yakaladı
> *non absque timore* [ürkmene hiç gerek yok]
> Dedi: Gel seni uçurayım,
> *dulcis es cum ore* [sözleri ne tatlıydı]
> Gömleğimi sıyırıp çıkardı
> *corpore detecta* [vücudumu elledi]
> ve içime girdi,
> *cuspide erecta.*"[8] [dimdik bir ok]

113. Bir Fransız köylü kadının geceliğindeki cinsel ilişki deliği.

Özellikle de yüksek ve geç ortaçağa ait resimlerde –erotik sahneleri bir yana bırakırsak– erkeklerle kadınların tıpkı hamamdaki gibi giyinmiş olduklarını görüyoruz: Erkekler genellikle *bruche*, yani "uyku donu"[9] da denen bir don, ender olarak da gecelik, kadınlarsa genellikle uzun bir gömlek bazen de bir külot giyiyorlardı.[10]

Belli ki, taşrada yaşayan insanlar da –örneğin 14. yüzyılın başında Foix Kontluğundaki köylüler– iç çamaşırlarıyla yatıyorlardı.[11] 1516 yılında Perrette adındaki genç kadın geceyarısı kendisine tecavüz eden erkekler tarafından zorla yataktan çekilip çıkarıldığında "üzerinde yalnızca bir gömlek vardı".[12]

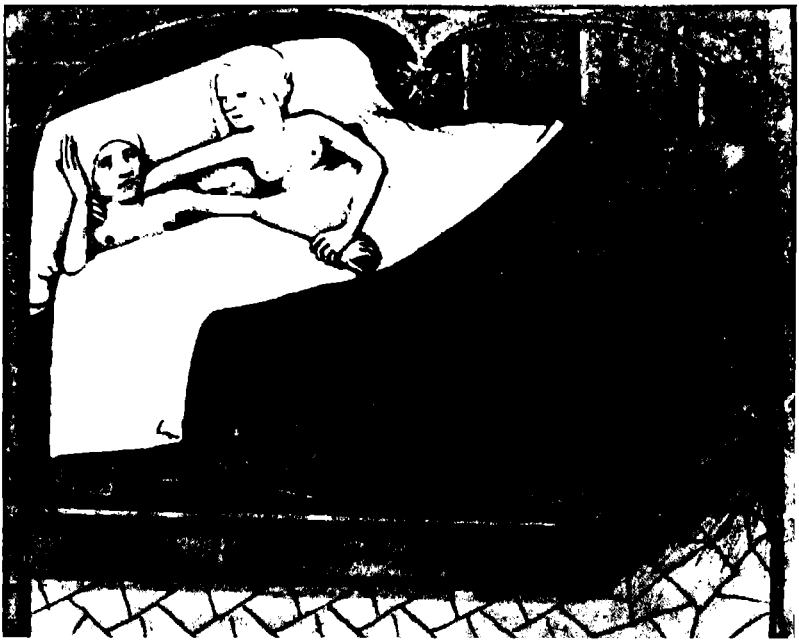
Fakat birinin yatakta "çıplak" yattığı söylense bile, bunun gerçekten de böyle olduğundan emin olamayız. Örneğin, 1400 yılında Floransa'daki bir zina davasında, Monna Selvazza'nın komşusu bir kadın, adı geçen hanımın

114. Kolsuz gecelik, Bohemya. 14. yüzyılın sonu.

"*tamamen* çıplak erkeklerle çıplak halde" yatakta yattığını pencereden gördüğünü söylemişse de,[13] bunu, Monna'nın bir gömlekle ya da hiç olmazsa bir külotla yattığı şeklinde yorumlamak gerekir.

Giysileri çıkarmadan uyumak da çok yaygındı herhalde, çünkü ortaçağın sonlarından kalma bir talimatnameye göre, hacılarevinde geceleyenlerin seyahat giysileriyle çarşafları kirletmemeleri için yatağa girmeden önce iç gömleğine kadar soyunmaları gerekiyordu.[14]

115. Sevişmek isteyen kadın isteksiz kocasına yanaşıyor.
Fransız minyatürü, 15. yüzyıl.

Birbirlerini tanımayan erkeklerle kadınların, özellikle de seyahatlerde zaman zaman aynı yatakta yattıkları iddiası ne ölçüde doğrudur acaba? Böyle bir şeyin söz konusu olmadığını aşağıda göreceğiz.

Örneğin, yukarıda anılan, 15. yüzyıldan kalma Bavyera hacılarevi talimatnamesine göre, birbirleriyle evli olduklarına dair and içseler bile erkeklerle kadınların, bırakın aynı yatakta yatmayı, aynı odada gecelemeleri bile yasaktı[15] ve Burgos, San Marcos de Léon ya da Santiago de Compostela'daki büyük hanlarda, evli olduklarını kanıtlayabilen çiftler bile aynı odada kalamıyorlardı.[16]

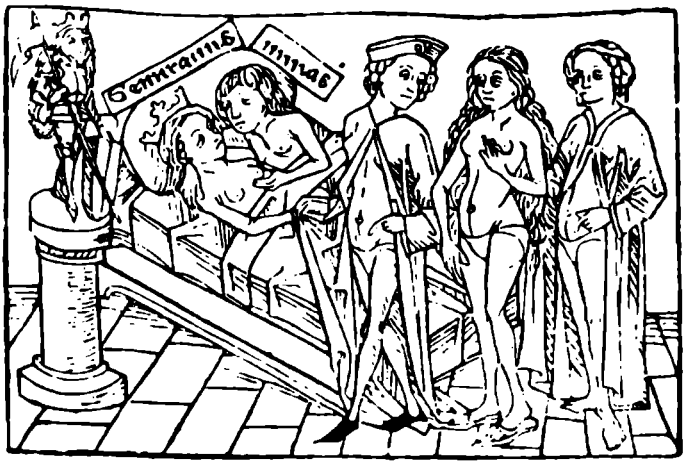
Her ne kadar 14. yüzyılın ortalarında hanlarda bir yatakta genelde iki kişi yatıyor[17] ve 12. yüzyılın hacievlerinde bazen bu sayı dördü geçiyorduysa da,[18] bunlar daima aynı cinsiyetten insanlardı.[19]

13. yüzyıl başlarında Waldens tarikatının bazı toplantılarında ya da 12. yüzyıl başlarında Pauperes Christi meclislerinde, nefsin kışkırtmasına kulak vermediklerini kanıtlamak isteyen erkeklerle kadınların aynı yatak-

116. Uzun kollu gecelik, 15. yüzyılın sonu.

ta yatmaları çok ayıp karşılanıyordu.[20] Thomas Murner, geç ortaçağda Hollanda'da ev sahibinin çok değer verdiği bir konuğun odasında "karısını büyük bir güven içinde yatırması"[21] âdeti olduğundan söz etse de, bu erkeklerle kadınların birlikte yatmalarının normal olduğu anlamına gelmez, olsa olsa bazı erkeklere duyulan güvenin bu şekilde ifade edildiğini anlatır.

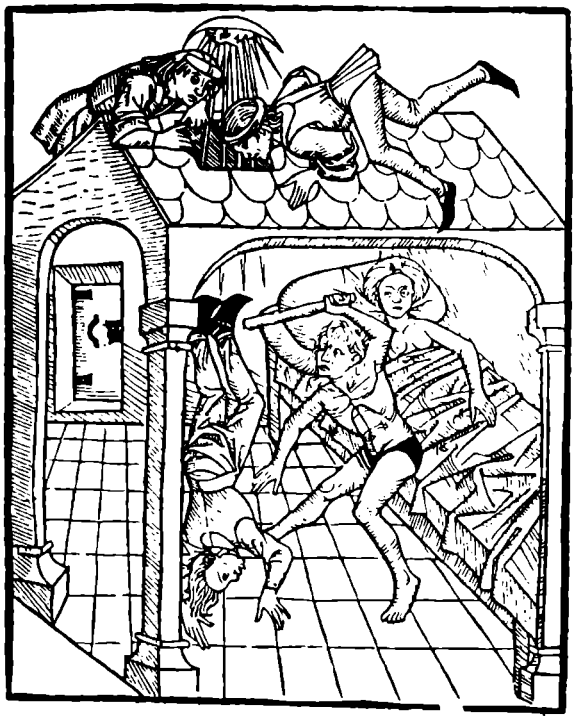

117 Külotlu Semiramis. Ahşap gravür, 1479.

Ortaçağda ve daha sonraki dönemlerde de evli olmayan bir erkekle bir kadının aynı yatağı paylaşması, aralarında hiçbir şey geçmese de, son derece ahlaksız bulunuyordu. Örneğin, 1571 yılında Hans Rapp adında biri Breisgau'nun Freiburg şehrinde "yatakta bütün gece çıplak bir kadınla yattığını, ama ona elini bile sürmediğini" itiraf ettiğinde, kendisi için on, kadın için de beş kilo gümüş para ödemek zorunda kalmış, sonra da şehirden ömür boyu sürgün edilmişti.[22]

İngiltere'de de durum farklı değildi. 1618 yılında Burton-on-Trent'de bir erkekle bir kadının aynı yatakta geceleyecekleri duyulduğunda, halk ikisini de evden zorla dışarı çıkarmış, yuhalamalar arasında sokaklarda sürüklemiş ve ayak takımı, "Bir orospuyla hergelenin biri! Orospunun biri, orospunun biri!" diye bağrışmıştı. Çift geceyi kuştüyü yatakta geçireceğine, bütün gece kazığa bağlanmış, ertesi sabah da şehir dışına sürülmüştü.[23]

En azından 17. yüzyıl Amerikasında, tamamen giyinik olsa bile evli bir çiftin yatağa üçüncü bir kişiyi alması suçtu. Nitekim, 1659 yılında Maineli Mary Clay "James Harmon ile karısının, onunla aynı yatakta yatmasına izin vermekle gösterdiği edepsiz cesaret" nedeniyle [24] yirmi şilin para cezasına çarptırılmıştı. Çünkü böyle durumlarda kötü sürprizlerle karşılaşılabileceği hesaba katılmalıydı, nitekim 17 yüzyıl başında Withicombe'dan bir İngiliz köylü kadın, kocası ve konuğuyla aynı yatakta yatarken, konuğun penisini vajinasına sokması üzerine uyanmıştı. Fakat daha sonra

118. Gece yatakta giyilen *bmoch*. Ahşap gravür, 15. yüzyıl.

kocasını "aldattığını" inkâr etmiş, sırnaşık adamın yarı yolda yelkenleri suya indirdiğini ileri sürmüştü:

"Ansızın uyanan kadın, yarı yarıya içine giren cinsel organı dışarı çıkardı."[25]

Kadınlar, yabancı bir erkekle aynı odada gecelemek zorunda kalınca başlarına neyin gelebileceğini ortaçağda da gayet iyi bildiklerinden, bütün gece mumları söndürmezler, böylece karanlıktan faydalanmak isteyenleri engellemiş olurlardı.[26]

Tabii erkek de sürprizlerle karşılaşabiliyordu. Sastrow, geceyi geçirmek üzere Alman bir dul kadının evine yerleştirilen şehvet düşkünü bir İspanyol'un başına gelenleri şöyle anlatır: "Kadına tecavüz etmek niyetiyle geceliği içinde onun yatağına gider, yatağa çıkıp işe girişmek isteyince, kadın bıçağını kaptığı gibi adamın karnına sokar ve adamın arzusu anında sönüp gider."[27]

119. Handa geceleme. Kanatlı bir sunakta yer alan rölyef, 1520 civarı.

120. Aşk ateşiyle yanan Heinrich Teschler bir kadına kur yaparken. *Manesse Elyazması*, 14. yüzyılın başı.

Evlerinde bir konuk yatıya kalacağı zaman Navaho kadınları aynı odada uyumayı genellikle reddederler. Çünkü konuğun, herkesin uyuduğundan emin olduktan sonra, gizlice kadınların yanına gidip uyuyan kadınlardan birinin eteğini kaldırdığı ve vulvasını uzun uzun seyredip elledi̇ği sık sık görülmüştür.

Erkek konuk da geceyi ellenmeden geçirdiğinden emin olamaz elbette, çünkü bazı Navaho kadınları uyuyan bir erkeğin penisiyle sertleşinceye kadar oynamayı pek severlerdi.[28]

Böyle şeyler bir erkeğin başına ortaçağda da gelebilirdi, fakat kadınlardan ziyade, başka erkeklerle aynı yatağı paylaştığında. Örneğin, 1399 yılında bir aşçı, yatakta eline hâkim olamayıp yanında yatan bir mübaşirin cinsel organını okşadığı ve üçüncü bir kişi bunu gördüğü için diri diri yakılmıştı. Öteki adam ise, cinsel organına dokunulmasına göz yumduğu için ömrünün sonuna kadar şehir dışına sürülmüştü. Mahkeme buna "adamın nefsine hâkim olamaması", yani boşalması nedeniyle karar vermişti.[29]

Görünüşe bakılırsa, çoğu mahkeme için eşcinsel ilişki ancak boşalma olduğu takdirde geçerli sayılıyordu. Örneğin, 1631 yılında Lord Castlehaven'a karşı açılan ünlü livata davasında, uşakları lord hazretlerinin yalnızca bacak arası ilişkide bulunduğu yönünde ifade vermişlerdi:

"Vücudumu bir kadınmışım gibi kullandı, ama duhul olmadı, ancak kalçalarımın arasına boşaldı."

Bunun üzerine davalı, tanıklardan hiçbirine duhul olmadığından "*buggery*" [kulamparalık] ile suçlanamayacağı itirazını getirdiğinde, başhâkim şu yanıtı vermişti:

"Yasalara göre kulamparalıktır, çünkü eğer meni akmışsa, bu ülkenin yasaları kulamparalık yapılmış sayar."[30]

Ortaçağda Arap kervansaraylarında yabancı erkeklerin "sırnaşmalarına" (*dabib*) en çok da henüz "bıyığı terlememiş" genç delikanlılar maruz kalıyorlardı; bazı oğlanlar gecenin bir vaktinde, bilmedikleri bir şeyin makatlarına girmesi üzerine uyanıyorlardı.[31]

İster aynı odada olsun ister aynı yatakta, birlikte yatmanın hiç de söylenegeldiği gibi sorunsuz olmadığını görüyoruz. Taraflar, yatak arkadaşının cinsel saldırıda bulunmayacağından emin olsalar bile, yakın beden teması ve başkalarının önünde soyunma tehlikesi, mahrem alana az çok utanç verici bir müdahale olarak algılanıyordu.

Örneğin, 18. yüzyılda Paris'te bir otelde yatağını başka bir adamla paylaşmak zorunda kalan eldiven tüccarı Peter Porsch'un "bütün gece hiç gözünü kırpmadığı" ya da bir seyahat esnasında aynı yatakta yatmak zorunda kalan iki arkadaşın birbirlerine değmemek için çaba sarfettikleri[32]

anlatılıyorsa, insanların daha eski çağlarda da benzer şeyler hissettiklerini varsayabiliriz.

Yeniçağın başında Rotterdamlı Erasmus, "İnsan başka biriyle yatağı paylaşmak zorunda kaldığında, yatağa girip çıkarken açılıp saçılmamaya büyük özen göstermelidir; yatakta yorganı açarak ya da başkasının üstündeki yorganı çekerek çıplaklığa meydan vermemelidir,"[33] der. Bu gibi durumlarda başka halklar da edep kurallarına çok dikkat ederler.

Örneğin, Araukanlarda ev sahibi ile konuklar sıkışık şekilde yan yana yatmak zorunda kaldıklarında –büyük küçük herkes– birbirlerine değmemek için büyük çaba harcardı.[34] Brezilya'nın kuzeydoğusundaki köylerde insanlar sık sık aynı yatağı paylaşsalar da, son derece edepli davranırlar ve soyunmak kimsenin aklının ucundan bile geçmez.[35]

Hele hele karşı cinsle birlikte gecelemek söz konusuysa yakın temastan özenle kaçınılır elbette. Örneğin, evli bir şövalye konuğunu eşiyle yattığı odada asla yatırmazdı.[36] 12. yüzyılın sonlarına doğru, Alman destanı Tristan'ın en eski versiyonu *Tristrant und Isalde*'yi yazdığı sanılan Obergeli Eilhart, Tristan'a Kral Marke'nin yatak odasında bir yatak hazırlandığını anlatan bir Breton şarkısı duyduğunda çok şaşırır.[37]

13. yüzyılın başında *Historia comitum Ghisnensium*'da bir zenginin evi betimlenirken evli çift için ayrı, uşaklar ve küçük çocuklar (*pueri*) için ayrı yatak odaları olduğu anlatılır. İkinci katta ise, evin yeniyetme oğullarının "istediklerinde", genç kızlarının da "töre öyle istediği için" yattıkları ayrı ayrı odalar vardır.[38]

"*Heimelichkeit*" [mahrem] sözcüğü orta yüksek Almanca'da yalnızca kadın cinsel organları ve aybaşı için kullanılan bir sözcük değildi –"yarığın suyu kadınlara, aybaşı denen mahremiyetlerini verir"[39]– *Nibelungenlied*'de de söylendiği gibi, evli çiftlerin "gizli şeyler" yaptıkları, yani cinsel ilişkide bulundukları yatak odası anlamına da gelirdi.[40]

Bu ifadenin ortaçağdan sonra da aynı anlamı koruduğu görülüyor, çünkü 1538'de Köln'deki bir pezevenklik davasında, davalının "kızın koluna girdiği ve Katharina'yı zorla mahremine götürdüğü ve kendisiyle yatması için soyunmasını emrettiği" ileri sürülmüştür.[41]

Şövalyelerin banyo âdetlerinin anlatıldığı bölümde, o dönemde kadınlar dünyasıyla erkekler dünyasının birbirinden tamamen ayrı olduğunu görmüştük. Yani, eski Cermen töresini temel alan adaba göre, daha önce yabancı bir erkeğin dokunduğu bir şeye dokunmak bile yasakken,[42] konuk erkeğin kadınların "mahrem" odasında yatırılmış olması mümkün değildir.

Daha 16. yüzyılın ilk yarısında bile, kadınlar konuk kabul edeceği zaman saray kâhyasının odada hazır bulunması gerekiyordu, eğer işi varsa

yerine mabeyinciyi veya başka bir saygın namus kumkumasını bırakmak zorundaydı. Asil bir genç kadın geceleyin rahatsızlanacak olursa, önce kâhya kadın, eğer çok gerekiyorsa da bir hekim ya da bir "berber" çağırılırdı ama genç bakirenin odasına başka bir erkeğin adım atmasına hiçbir koşulda izin verilmezdi.[43]

Liancourt düşesi torununun iffetini daha iyi koruyabilmek için, genç kızın odasında iki hizmetçinin yatmasını buyurmuştu, ama aynı yatakta yatmamalıydılar, zira bu göstermek zorunda oldukları saygıya aykırı olmakla kalmaz, adabımuaşerete de ters düşerdi.

1671 yılında Madam de Sévigné evli kızına yazdığı bir mektupta, bir kez daha hamile kalması sağlığına zarar verebileceği için odasında bir hizmetçi yatırmasını tavsiye eder. Öte yandan, hizmetçi ya da hizmetkârların efendilerinin yatak odalarında yatmaları, bugün iddia edildiği kadar yaygın bir uygulama değildi.[44]

Ortaçağdaki rahip ve rahibeler de iffetlerini koruma konusunda en az bu kadar –belki de daha fazla– kafa yormuşlardır. Yukarıda sözü edilen mübaşirin başına gelenlerin, bir Benedikten rahibinin başına gelmemesi ve rahip kardeşlerinden birinin "nefsine hâkim olamaması" gibi bir durumla karşılaşmaması için, tüm rahipler "ayrı yataklarda yatmalıdır ve gecelik giymeleri şarttır."[45] Bu kural başka bir yerde şöyle geçer:

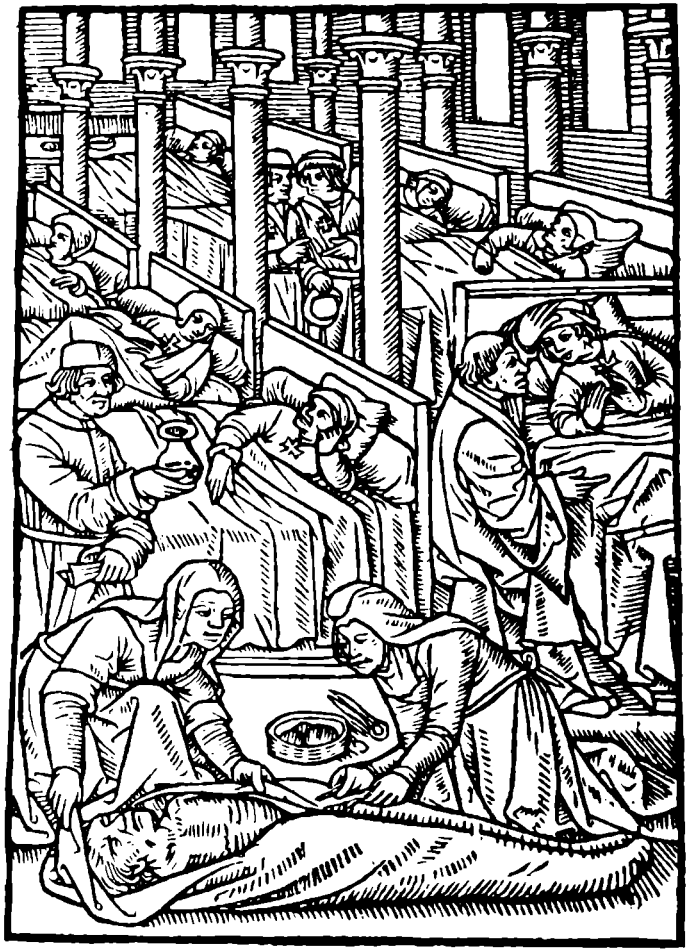
"Kalabalık bir halde yatmalılar, gençler kendilerinden sorumlu olan yaşlı rahiplerle birlikte uyumalılar. Yatakhanede sabaha kadar ışık yanmalıdır. Rahipler giysileriyle yatmalı, cübbelerinin beline bağcıklı kemerler bağlamalıdırlar."

Genç rahiplerin birbirlerinin yatağına girmemeleri için aralarına ateşi sönmüş yaşlı bir rahip konuluyordu.

"Genç rahiplerin yatakları yan yana olmamalıdır. Yaşlıları onların arasına yatırmak gerekir."[46]

11. yüzyılda Hirsaulu Wilhelm, bir rahibin yatağa girmeden önce cübbesini çıkarmasını, sonra yatağa girmesini, gömleğini yorganın altında çıkarmasını, ertesi sabah gömleği yine yorganın altında giyerek yataktan çıkmasını emreder. Yatağa girerken de "*crus cruri non superponat*", yani bacaklarını ayırmamaya dikkat etmelidir ve kardeşlerinin bir şey görmelerine fırsat vermemek için bacaklarını yatağa aynı anda sokmalıdır.[47]

Daha 4. yüzyılda Aziz Basilius her rahibe, çekici bir kardeşinin yanına asla oturmamasını ya da onunkine yakın bir yatakta yatmamasını, hatta onunla bir arada olmamasını öğütler. Konuşmanın maalesef kaçınılmaz olduğu yerde, bakışlarını yere indirmeli ve ona bakmamalıdır.[48]

121 Fransız hastanesi, 15. yüzyılın

Bugün bu tavsiye ve kuralların abartılı olduğu söylenebilir. Ama örneğin 12. yüzyılda Benedikten rahibi Deutzlu Rupert'in sevgili Tanrı'sıyla nasıl flört ettiğini okuduğumuzda –"Onu tuttum, kucakladım, uzun uzun öptüm. Bu okşamalarıma tereddüt içinde izin verdiğini sezdim, tam o sırada kendisini daha da derinden öpebilmem için ağzını iyice açtı"[49]– bunlara başka gözle bakabiliriz belki.

122. Gömlek ve don giymiş hasta, 15. yüzyıl.

Ortaçağda aynı yatakta yatmak, el ele dolaşmak ya da herhangi bir vesileyle, örneğin hamamda, kardeşlerine çıplak ya da yarı çıplak görünmek rahibelere de yasaktı.[50] Karmelit tarikatına bağlı rahibelerin el kitabında bugün hâlâ şöyle yazar:

"Ne kadar masumca olursa olsun, hiç kimseye dokunma ve acil ya da mecburi bir durum yoksa, sana dokunulmasına izin verme."[51]

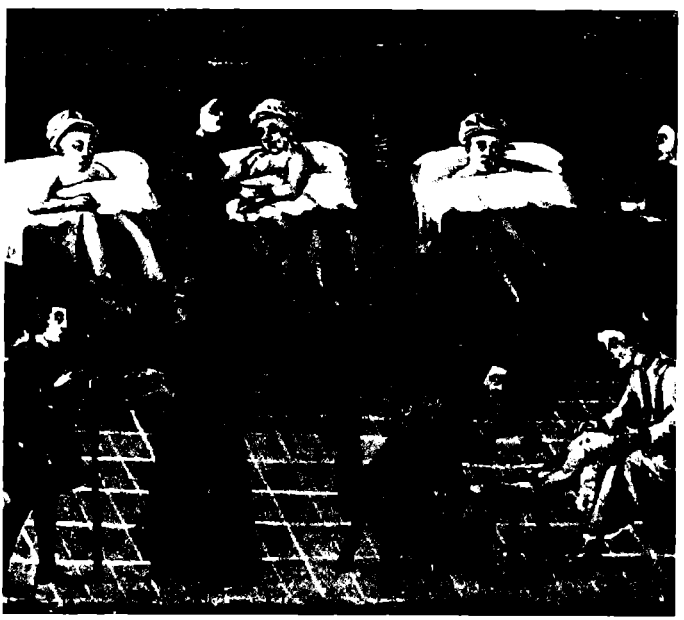
Ortaçağ hastanelerinde ya da üniversite yatakhanelerinde talimatnameler manastırlardaki kadar katı değildiyse de, ahlak kurallarına buralarda da dikkat ediliyordu.

Nitekim, Leiden'daki *Theoderich Elyazması*'nda yer alan ve 14. yüzyılın hastane revirlerini tasvir eden resimlerde, tüm hastaların gecelik giydiklerini görebiliyoruz[52], –aynı dönemde Paris'teki Ave Maria Collège öğrencileri de yatakhanede gecelik giyiyorlardı[53]– bazı resimlerde hastaların geceliğin altına don da giymiş oldukları açıkça seçilebilmektedir.[54]

Ara sıra mecbur kalındığında, iki hasta aynı yatağa yatırılsa da,[55] bunlar daima aynı cinsiyettendi, zira erkek ve kadın revirleri ayrıydı ve genellikle

123. Hollanda'da bir hastane, 1500 civarı.

124. İtalyan hastanesi, 14. yüzyıl.

kadınlara kadın, erkeklere ise erkek personel bakıyordu. Örneğin, 1182 yılında başrahip Roger des Moulins, Saint Jean şövalyelerinin Kudüs'te[56] açtığı hacı hastanesinde yatakların tek kişilik olması zorunluluğunu getirmişti,[57] zaten Bizans ya da Batı Avrupa hastanelerinde de öyleydi.[58]

Yüksek ortaçağdaki cüzamhanelerde son derece katı ahlak kuralları hüküm sürüyordu, belki de bunun nedeni, cüzamlıların aşırı şehvetli oldukları önyargısıydı.[59] Bu nedenle, erkeklerle kadınlar ne birbirlerini ziyaret edebilirler ne de birlikte sohbet edip yemek yiyebilirlerdi. Ancak bu kural evli çiftler için geçerli değildi ve Lille'de cüzamlı evli çiftler hiç olmazsa pazar günleri birlikte yemek yiyebiliyorlardı.[60]

Ortaçağın sonlarında, Strasbourg'daki hastane ve cüzamhanelerde erkekler koğuşundaki gece bakımı için bir uşak, kadınlar koğuşunun gözetimi için de bir hizmetçi kız tutulmuştu. Açık saçık gecelik giymek yasaktı ve buna uymayanlar bakıcıların "keyfine göre" cezalandırılıyorlardı.[61]

1480 tarihli Freiburg bakımevi talimatnamesine göre, "hayırevi" sakinleri yalnızca edepli giysiler içinde yıkanabiliyorlardı: Erkekler pantolonla, kadınlar ise uzun "banyo gömlekleri" içinde.[62] Reval'deki St. Johannis bakımevinde "erkek ve kadınların birlikte yıkanmaları yasaktı" ve buna uymayan garibanlar iki kazan bira cezasına çarptırılıyorlardı.[63]

12
Küçük çocukların cinselliği

1738 yılında Breisgau'nun Freiburg şehrinde genç bir kızla yeniyetme erkek kardeşinin aynı yatakta masum masum geceledikleri duyulduğunda, kardeşler bu ahlaksız davranışları yüzünden ağır şekilde cezalandırılmışlardı. "Kötü bir şey yapmadıkları" halde, "Sophia çıplak sırtına yediği on beş okkalı kamçı darbesiyle terbiye edilmiş, oğlan ise kulede dayak yiyerek cezasını çekmişti."[1]

Bu iffet anlayışı, kızlarla oğlanların, karşı cinsten akrabalarla aynı yatakta yatmak konusunda uyarıldıkları adabımuaşeret kitaplarına da yansımıştır. Örneğin, 1712 tarihli bir kılavuz kitapta erkek çocuğa, yatakta mümkün olduğunca tek başına yatması ve hiçbir koşulda bir kız veya kadınla aynı yatağı paylaşmaması salık verilir: "Kız kardeşiniz ya da ananız da olsa, aynı yatağı paylaşmak namusa ve saflığa aykırıdır."[2]

Ama çocuklar yatakta tek başlarına yatarken bile edepli olmalıydılar. Nitekim, 17. yüzyılda Jean Baptiste de La Salle, küçük oğlanlara bile, yatakta edepli olmalarını ve yatağa yaklaşan birinin "vücut hatlarını" göremeyeceği şekilde örtünmelerini, yalnızca yüz ve ellerinin yorganın dışında kalabileceğini öğretmek gerektiğini yazar.[3]

Nihayet, 1714 tarihli *Civilité honneste pour l'instruction des enfans* [Çocukların Eğitimi İçin Adabımuaşaret Kuralları] adlı kitap karşı cinsten hiç kimsenin erkek çocuğun yatak odasına girmemesi gerektiğini belirttikten sonra söyle devam eder: "Odada yalnız bile olsanız, öyle dikkatli bir biçimde ayağa kalkın ki, vücudunuzun hiçbir yeri çıplaklık izlenimi uyandırmasın."

Zira, tıpkı ortaçağda hamamda Müslümanlara olduğu gibi, Barok dönemde de Fransız erkek çocuklarına, insanın asla *tamamıyla* yalnız olmadığı öğretiliyordu:

"Bunu sizi gözleyen yüce Tanrı'ya saygı adına yapın."[4]

Genellikle bu tür metinler, çocuğun çıplaklığına ya da karşı cinsten biriyle aynı yatakta yatmasına daha fazla müsaade etmeyen ve çocuğun bedeninin mahremiyetini teslim eden bambaşka bir görüşün 18. yüzyılda yerleşmeye başlamasının bir kanıtı olarak görülür.

Peki, ortaçağ ve yeniçağda bu konuda gerçekten de "bambaşka" bir görüş mü hâkimdi?

Daha 13. yüzyılın ortalarında Regensburglu Berthold anne-babaları, kız ve erkek çocukları aynı yatakta yatırmamaları konusunda uyarır:

"Erkek ve kız çocukları ayrı yatırmalısınız, çünkü onlar çok edepsizdir."[5]

Yaklaşık yüz elli yıl sonra Gerson, aynı ya da farklı cinsiyetten yeniyetme çocukların aynı yatağı paylaşmalarının "iyi olmadığını"[6] söyler ve Fransızların bu tür şeyleri önlemeyi iyi bildiklerini vurgular:

"Çok şükür, ister kız ister erkek kardeşler olsun, çocukları ayrı ayrı yatırma âdeti Flandre'da olduğu gibi Fransa'da da yerleşti." Ortaçağ sonunda, Paris'teki Hôtel-Dieu'de "küçük kızları küçük oğlanlarla birlikte" yatırmak zorunda kalınmasından yakınılmıştı.[7] 1507 yılında Saint-Brieuc piskoposu, "yedi yaşından sonra erkek ve kız kardeşlerin ya da farklı cinsiyetten akrabaların bir arada yatmalarını" yasakladığını, çünkü böyle bir alışkanlığın "korkunç bir günahlar silsilesini harekete geçirebileceğini" söyler.[8]

Yüksek ortaçağda bile, aynı yatakta yatan kızların birbirlerini cinsel olarak uyardıklarından kuşkulananların sayısı az değildi.[9] 1354 yılında İtalyan bir vakanüvisin –Poggio gibi– 14. yüzyılın ahlaksızlığından yakınarak, vaktiyle, dünya daha bozulmamışken, yirmi yaşında bir bakirenin "*sine peccato*" [günah işlemeden] komşunun aynı yaşlardaki oğullarıyla aynı yatakta gecelediğinden[10] söz ettiği yazısına rahatlıkla idilik bir kurgu gözüyle bakabiliriz.

Rönesans sona ererken, Baldassare Castiglione'nin, anneleri ve kız kardeşleriyle aynı odada yattıklarını hatırlayan yaşlı erkeklerle alay etmesinden,[11] yeni bir çağın müjdesinden çok, eski eleştiri geleneğinin sürdürüldüğünü çıkarabiliriz.

Nitekim, daha 1405 yılında Giovanni Dominici, çocukların üç yaşından itibaren karşı cinsten çocuklarla aynı yatağa yatırılmamalarını, zira iki ayrı cinsiyet olduğunu çocuğun daha o yaşta idrak ettiğini söyler;[12] ayrıca anne-babaların çocuğun geceleri "dizlerin altına kadar inen uzun bir gecelik giymesine", üstünü açmamasına ve çocuğun bedenine ne kendilerinin ne de başkasının dokunmasına dikkat etmeleri gerektiğini yazar.[13]

O zamanlar bu tür tavsiyelerde bulunan tek kişi Domici değildi ve Ariès'in "o dönemde ergenlik çağına girmeyen çocukların cinselliğe yabancı ve ilgisiz olduğuna"[14] inanıldığını iddia etmesi hayli tuhaftır.

Örneğin Giraldi, kız ve erkek çocukların –kardeş olsalar bile– kapalı kapılar ardında oynamalarına izin verilmemesi gerektiğini savunur. 15. yüzyılda babalara, küçük kızlarıyla konuşurken, "erkeksi hatları zamanından önce sevmeyi öğrenmemeleri için" buz gibi bir ifade takınmaları tavsiye ediliyordu ve nihayet Floransalı Vespasiano da Bisticci de bir kızın yedi yaşından büyük bir erkek çocukla konuşmasının yakışık almadığını söylüyordu.[15]

Tüm ortaçağ boyunca ve daha sonraki dönemlerde, annelerin emzikli bebeklerini yatağa almalarına karşı çıkanlar giderek çoğalıyordu, ancak bunun nedeni daha 9. yüzyılda Mainz ve Worms piskoposluk meclislerinde de eleştirilen "*opressio infantium*", yani çocukların yatakta ezilmesiydi.[16]

Gerçi bu annelerin ellerinden bir şey gelmediği için suçsuz bulunduklarını da oluyordu; örneğin, Regensburglu Berthold onları suçsuz ilan etmişti:

"Çocuklarını ezen anne-babanın cezalandırılmasına dair: Anne-babalar soğuktan korumak için ya da kurtlar ve hayvanlardan korktukları için çocuklarını yataklarına alıyorlar, sonra da çocuk yatakta ölüyor, çünkü uyurken eziliyorlar, ama bu ölümlerde anne-babalar suçsuzdur."[17]

Yine de, anneler çocuklarına zarar vermeme konusunda daima uyarılmışlardır. Örneğin, Saint Jean şövalyelerinin 1181 tarihli hastane talimatnamesine göre, emzikli hacı kadınlar yatakta, bebekleri ise yanlarındaki küçük bir beşikte yatmalıdır.[18] 14. yüzyılın başında Montailloulu köylü kadınların bebekleri yatağa almadıkları halde, biraz daha büyükleri ara sıra yanlarında yatırdıkları bilinmektedir.[19]

İtalya'da Rönesans'ın başından itibaren, "dürtülerin zamanından önce uyanması" tehlikesi nedeniyle, küçük çocukların anne-babanın yanında yatmasına[20] tek tük itirazlar olmuşsa da, bunlar 18. yüzyılda ve hatta 19. yüzyılda birer istisna olmaktan öteye gidememişlerdir.[21]

Güya bu toplumlarda 'sevimli küçüklerin' henüz 'cinsel varlıklar' olarak görülmedikleri savını desteklemek için sık sık başvurulan ve geleneksel toplumlarda çok yaygın bir âdet –yetişkinlerin ya da daha büyük kar-

125. Beşikteki emzikli bebek, 1448.

deşlerin, bebeklerin ve küçük çocukların cinsel organlarıyla oynaması– konusunda işin aslı farklıdır ama.

İster Ko buşmenleri gibi,[22] çocuğu eğlendirmek amacıyla cinsel organını öperek, emerek, yalayarak ya da şefkatle ısırarak olsun, ister Laos'un güneyindeki Nya Hönler gibi çocuğun penisini şaka yollu çekiştirmek[23] biçiminde olsun, her çağda ve her kültürde susturmak ya da eğlendirmek amacıyla küçük çocukların cinsel organlarıyla oynandığı doğrudur, anne şebekler yavrularının penisini ağzına aldıklarında penisin anında sertleştiği[24] de bilinir ama burada iki önemli olgu göze çarpar.

Birincisi, çoğu toplumda yalnızca erkek çocuklar uyarılır, küçük kızlara asla böyle şeyler yapılmaz.[25]

Örneğin, Cayapálarda anne-baba ya da büyük kardeşler küçük oğlanı sık sık havaya kaldırıp penisini ağza alırlar, oysa küçük kızlara asla böyle davranılmaz.[26]

Çocukların *cinsel olarak uyarıldığının* ve kızların cinselliğinin 'rahat' bırakıldığının pekâlâ farkında olunduğu, farklı ve ender âdetlerden de anlaşılır. Dahomey'deki Fonlarda anne, günlük banyo sırasında kızının klitorisine şefkatle masaj yapar, yaklaşık on dakika kadar vulvasına su döker, büyük dudaklarını çekiştirir ve poposunu okşar. Kız çocuk dört yaşına basıncaya kadar tekrarlanan bu işlem, çocuğun ilerde cinsel isteksizlik çekmesine, yani frijid olup çocuksuz kalması olasılığına karşı alınan bir önlemdir.[27]

İkincisi, çocuk üreme organlarının uyarılmasının, çoğu kültür tarihçisinin iddia ettiği gibi, hiç de öyle masum bir şey gibi görülmediği açıktır, çünkü insanlar çocukların *cinselliklerinin uyarıldığının* bilincindedirler.

Ortaçağda Yahudiler çocukların uyurken gülümsemelerinden hoşlanmazlardı, çünkü bu gibi durumlarda Lilith'in çocukların cinsel organlarıyla oynadığına inanırlardı;[28] Cezayir vahalarında erkek ve kızlar, bebek yaştaki kardeşlerinin hoşuna gittiği için onun cinsel organlarını okşarlar, ama bunu asla alenen yapmazlar.[29]

Ponapeliler de bebekleri hoşnut etmek için, ufaklığı havaya kaldırıp cinsel organını öperler ya da ağza alırlar[30] ama bu âdetin tamamen 'masum' olmadığı görüşü de yaygındır; bu yüzden babayla kızı arasındaki ensest ilişkiye şöyle bir özür bulunur:

"Kızını havaya kaldırıp koklayan kimse yok mu sanki?"[31]

Belucili kadınlar sık sık küçük oğullarının penisiyle oynarlar, ama bunu kocaları, erkek kardeşleri ya da başka bir erkeğin yanında yapmaya asla cesaret edemezler.[32] Batı Sepik artbölgesinde yaşayan Bimin Kuskusmin kabilesinde, oğlunun cinsel organıyla oynayan bir kadın, bu sırada kendisinin cinsel olarak uyarılmamasına çok dikkat etmelidir, zira bu özdenetimin yitirilmesine ve ana sütünün kalitesinin bozulmasına neden olabileceği gibi çocukta "olgunlaşmamış şehveti" (*aur auk*-saar) uyandıracağından ağır gelişim bozukluklarına yol açabilir.[33] Bazı halklarda çocukların cinsel organlarının okşanması tümden yasaktır. Örneğin, Flores adalarında yaşayan Ngadhalarda çocukları bu şekilde sakinleştirmek annebabaya yasaklanmıştır[34] ve küçük oğlunu göbeğinin altından öpen bir Yoruba kadını 'ensest tabusunu' çiğnemiş sayılır.[35]

Avrupa'da da 18. ve 19. yüzyıllarda çocukların elle "doyurulması" çok sayıda şikayete neden olmuştur.

Örneğin, Anglosakson hekimler, gençlerin mastürbasyon alışkanlıklarından "çocuk bakıcısı yabancı kızları", özellikle de İrlandalı ve Fransız bakıcıları sorumlu tutmuşlardır, çünkü erkek bebekleri elle doyuma ulaştırmakla kalmamış, üşengeç küçük yaramazlar işemek istediklerinde, oğlanların çüklerini pantalonlarından çıkarmışlardır:

"Başkaları onun cinsel organlarını elledığinde, çekiştirip oynadığında, erkek çocuk vücudunun kutsal, kirli ve utanç verici bulması gereken kısımlarıyla yakınlık kurmuş oluyor."[36]

Almanya'da 18. yüzyılın başında oda hizmetçileri ve beslemeler, "oğlanları kafalarından tutup bağırlarına bastıkları, hatta kucaklarına aldıkları, gıdıkladıkları ve onlarla şakalaştıkları" için azarlanmış ve ayıplanmışlardır. "Çünkü oğlanlar bu yüzden utanmaz ve saygısız olurlar, memeleri cüretle ellerler ve bu durumlarda bağrış çığrış gülündüğü için iyi bir şey yaptıklarını sanırlar, oysa bu tür şeylere izin vermek, istenmeyen bir sürü kötü sonuca neden olabilir."[37]

Ve 1807 yılında bir hekim, Rostocklu çocuk bakıcılarını ve sütanneleri, erkek çocukların cinsel organlarıyla oynayarak kendilerini cinsel olarak uyarmakla suçlamıştır. Bu hekim, genç kadınların "baktıkları çocukları şehvet duygulanyla öpüp okşamalarına, bazısının da elini şehvetle çocukların giysileri altına soktuğuna ve daha uzun süre uykuda kalması gereken duyguları uyandırmaya çalıştığına sık sık tanık olduğunu" sinirli sinirli anlatır.[38]

Bu kaynakların 18. ve 19. yüzyıla ait olduğunu, ortaçağda ya da yeniçağda da bu tür davranışlara karşı çıkıldığını varsayamayacağımızı söyleyerek itiraz edenler vardır elbette.

Nitekim, 1787 yılında lise öğretmeni Villaume, "yol açtığı korkunç zarar bile bile yapılıyorsa, düşüncesizlik değil, olsa olsa çılgınlık diye nitelenebilecek" bir alışkanlığa, yani "çocukların cinsel organlarıyla oynanması alışkanlığına"[39] karşı duyduğu öfkeyi dile getirirken, sesi beş asır önceki seslerden daha tiz çıkmaktadır belki de.

Örneğin, Regensburglu Berthold, erkek çocukların sabah uyandıktan sonra uzun süre yatakta kalmamalarını salık verir: "Eğer yatakta yatar kalırsa ve şeytan onu sağa sola döndürürse, yanında kadın ya da erkek olmasına gerek kalmadan kendi kendine büyük günah işleyebilir."[40]

Ama buradan, ortaçağda ya da 16. ve 17. yüzyıllarda bir annenin ya da sütannenin toplum ya da aile içinde küçük oğlanı mastürbasyonla sakinleştirdiği ya da heyecanlandırdığı sonucu çıkarılamaz.

Bu kez de, her iki kültür tarihi eserinden birinin, biri yazılı, diğeri görsel olmak üzere iki kaynağa dayanarak, o dönemde küçük oğlanların kuşuyla nasıl da hiç çekinmeden oynandığını ortaya koyduğu ileri sürülebilir.

Önce görsel kaynağı ele alalım. Baldung Grien'in 1511 tarihli bir ahşap gravüründe, Azize Anna'nın bebek İsa'nın penisini sol elinin işaret ve orta parmağı arasında tuttuğu görülmektedir. Ariès ve başka pek çok kişi bu sahneyi, büyükannenin bağırıp çağıran bebeği sakinleştirmek için onu eliyle tatmin ettiği şeklinde yorumlamıştır.[41]

126. Hans Baldung Grien: "Azize Anna, Meryem, İsa üçlüsü ve Aziz Joseph", 1511.

Peki bu yorum doğru mudur? Azizenin üreme organlarına işaret ederek Tanrı'nın oğlunun üreme gücünü, bununla da Tanrı'nın insanlaşmasını gözler önüne sermek istediği biçiminde yeni bir yorum bana daha isabetliymiş gibi geliyor. Nitekim, 1592 civarında Cavaliere d'Arpino tarafından yapılan tabloda İsa'nın bir bezle örtülü penisine parmağıyla işaret eden

127 Bartolommeo di Giovanni: "Meryem Ana ve bebeği", 1490 civarı.

Anna'nın ya da o tarihten yüz yıl önce Bartolommeo di Giovanni'nin bir tablosunda işaret parmağını oğlunun penisinin üzerine koyan Meryem'in el hareketinin anlamı aynıdır.[42]

Daima alıntı yapılan yazılı kaynaklardan biri de, Jean Héroard'ın *Journal sur l'enfance et la jeunesse de Louis XIII, 1601-1628* [XIII. Louis'nin çocukluk ve gençlik güncesi, 1601-1628] adlı eseridir. Saray hekimi Héroard burada,

küçük prensin nasıl da cinsel uyarılarla dolup taşan bir ortamda büyüdüğünü ve çevresindekilerin onun penisiyle ne büyük bir ilgiyle meşgul olduklarını ayrıntılarıyla betimler.

Norbert Elias, Héroard'ın bu eserini 17. yüzyıl başlarında "yüksek tabakadan" bir çocuğun şartlandırılmasının "hayli tipik bir tasviri" olarak görür.[43] Ariès ve daha pek çok kültür tarihçisi de onunla hemfikirdir.[44]

Daha önce gördüğümüz gibi, pek çok toplumda erkek çocuğunun penisine, kız çocuğun vulvasından farklı davranıldığı bir gerçektir. Örneğin, Puerto Rico'da kız çocuğun cinsel organının, doğduğu andan itibaren daima örtülü olmasına dikkat edilir, oysa erkek çocuklar yedi yaşına kadar yalnızca kısa bir gömlekle dolaşırlar. İki yaşındaki bir keratanın penisini bir lastik gibi çekip uzattığınızda ve, "Söyle bakalım küçük haylaz, bu ne için?" diye sorduğunuzda, çocuk "Kadınlar için," yanıtını verir, oysa aynı şeyi bir kız çocuğa yapmak imkânsızdır.

Küçük oğlana başından beri *muy macho*, yani gerçek bir erkek olacağı, şimdilik küçük olan şeyiyle bir gün gelip kadınları 'alacağı' öğretilmeye çalışılır.[45]

Küçük Louis'ye karşı neden öyle davranıldığının anahtarı da buradadır: Geleceğin kralının ereksiyon kabiliyeti devletin çıkarınaydı ve erkenden uyarma yoluyla güvence altına alınmak isteniyordu.[46]

Nitekim Héroard, çocuğun "çüküyle" oynayan tek kişinin dadısı olmadığını –"Kadın çükünün ucuna dokununca, çocuk katıla katıla gülüyordu"– küçük Louis'nin de çükünü herkese gösterdiğini ve etrafındakilere öptürdüğünü anlatır.

Müstakbel karısı İspanyol prensesini ima ederek, "Prensesin ufaklığı nerede?" diye sorduklarında, Louis elini "çükünün" üzerine koyuyordu. Verneuil markizi prensin erbezleriyle oynamak için elini onun giysilerinin altına sokuyordu, ama Louis, markizin elini itiyordu, zira dadısı kafasına şunu sokmuştu:

"Mösyö, kimsenin memelerinize ya da çükünüze dokunmasına izin vermeyin, yoksa çükünüz kesilir."

Ama küçük yaramazın ereksiyonları, ya da saraydaki tabiriyle "iner kalkar köprü oynayan çükü" herkes tarafından ilgiyle izleniyordu: "Sabah saat sekizde kalkıyor, Matmazel Bethouzay'ı çağırıyor ve 'Zezi, benim çüküm iner kalkar köprü gibi, bir bakıyorsun kalkıyor, bir bakıyorsun iniyor,' diyordu. Çünkü onu indirip kaldırıyordu."[47]

Bu eğitim anlayışı amaçlananın tam tersi bir etki yarattı elbette ve Louis iner kalkar köprüyü en önemli anda kaldırmayı beceremedi. Prenses Anna ile zifaf gecesine girmeden önce Louis büyük bir korku ve utanç

içindeydi ve daha sonra günah çıkardığı rahibe anlattığına göre, iki girişimde bulunmasına rağmen "çükü" onu yarı yolda bırakmıştı. Bunun üzerine cinsel ilişki denemelerini bir yana bırakınca, saray ahalisi çok huzursuz olmuştu, zira kral bunalıma giren eşinden ziyade Luynes düküyle ilgilenmeye başlamıştı. Başarıyla sonuçlanan bir cinsel birleşme, ancak beş yıllık evlilikten sonra –o da kralın önce kız kardeşlerinden birinin kocasıyla çiftleşmesini seyredip heyecanlanması üzerine– zar zor gerçekleşebilmişti.[48]

Ama bütün bunlar onun namus bekçiliği yapmasına, en masum erotik imaları bile yasaklamasına, bir hanımefendinin cömert dekoltesine tükürmesine, 4 Nisan 1641'de edepsiz resimlerin ortadan kaldırılmasına yönelik bir kararname çıkarmasına ve tiyatro oyuncularının "halkın namusunu zedeleyebilecek nitelikte" sözler söylemelerini yasaklamasına engel değildi.[49]

Had safhada davranış bozukluğu gösteren kralın aşırı iffet düşkünlüğünün ve cinselliğe duyduğu tiksintinin, Louis'nin hem 17. yüzyıl[50] hem de asiller için tipik olmayan aşırı bir cinsel uyarıya küçük yaşlardan itibaren maruz kalmasının bir sonucu olduğu düşünülebilir; kesin olan şudur ki, Héroard'ın güncesiyle karşılaştırılacak başka kaynak yoktur.

Durum farklı olsaydı ve Barok dönemin başında saray ahalisi genel olarak küçük çocukların penisleri ve onların ereksiyon kabiliyetleri hakkında bir kült oluşturSaydı bile, bu örnek Elias'ın ve diğer yorumcuların iddiasını, yani o çağların bizimkine göre nispeten 'hoşgörülü' olduğunu kanıtlamaktan çok uzaktır.

Örneğin, ufaklıkların penisine büyük ilgi gösterdiği halde, Puerto Rico toplumu 'hoşgörülü' olmaktan çok uzaktır ve bu sıfatı savaş sonrası Alman toplumuna da yakıştıracak kimse çıkmayacaktır sanıyorum, oysa akraba ve tanıdıkların ara sıra "ufaklığı" pantalondan çıkarıp göstermem karşılığında bana on fenik vermeyi vaat etmeleri çocukluk anılarım arasındadır.[51]

13
Hela ve oturak

Norbert Elias'ın, geç ortaçağda mekânın bizim bildiğimiz anlamda, özel alan ve kamusal alan diye ikiye ayrılmadığını, bunun defi hacet gibi bedensel işlevlerin "kapalı kapılar ardında" yerine getirilmemesinden de anlaşıldığını,[1] o çağda küçük çocuklar gibi hiç çekinmeden "ihtiyaçların herkesin gözü önünde giderildiğini" iddia ettiğini anımsıyoruz.[2]

Oysa Elias ortaçağda helayı tanımlayan ifadelere dikkat etseydi, bu iddiasının doğruluğundan kuşku duyardı. Zira, genellikle merdiven altlarındaki gizli köşelerde[3] bulunan bu mekânlara, çoğu zaman "*heimlikeit*" [mahrem], "*haymlich gmäch*"[4] [mahrem oda], *necessarium*[5] [hacet odası], orta Latince *privata camera*[6] [özel oda] sözcüğünden türetilmiş "*prifet*"[7] ya da ortaçağ İngilteresinde yine "*privie*",[8] sık sık da "*garderobe*" ya da "*wardrobe*" [dolap] denmiştir.[9]

Bu örtmece sözcükler bile ağza alınmak istenmiyordu çoğu zaman ve bu yerlerden –13. yüzyılda örneğin– "insanın adını ağzına alamayacağı kadar iğrenç bir yer"[10] diye söz ediliyordu; 16. yüzyılda Henri Estienne evin bu köşesini "ağza alınması münasip olmayan yer" diye tanımlar.

128. İtalyan helası. *Decameron* için yapılan bir ilüstrasyon, Rönesans başı.

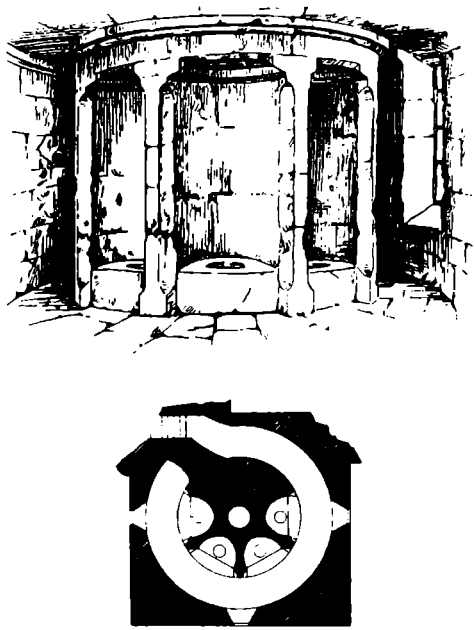
Bu mekândan söz etmek "uygunsuzdu", ama orada ihtiyaç giderirken görünmek daha da utanç vericiydi. 1662 yılında Durham manastırındaki "*privies*" için, klozetlerin "üç taraftan ahşap duvarlarla çevrili" olduğu ve bunları "kullananların birbirlerini göremediği"[11] belirtilir; ortaçağda Southwell sarayında ve başka yerlerde de oturaklar kimsenin komşu oturağa göz atamayacağı şekilde yerleştirilmişti.[12] Buna karşın, ortaçağdaki manastırlarda rahiplerin *domus necesseria*'nın oturaklarında yan yana oturmaları olağandı ve gerekli mahremiyet, yüzün kukuleta altına olabildiğince gizlenmesiyle sağlanıyordu.[13]

Elias'ın iddiasının aksine, açıkta, herkesin gözü önünde defi hacet ise, doğal karşılanmıyor, toplumda öfke uyandırıyordu.

1307 yılında İngiltere veliahtının uşağı Thomas Scott bu öfkeye maruz kalmıştı. İki kişiyle kavga edip içlerinden birini tartakladığı için para cezasına çarptırılmıştı: Zira bu iki vatandaş, bir ara sokakta pantolonunu indirip hacet gördüğü için Thomas'a fena kızmışlardı, çünkü o sıralar Londra'da en az bir düzine "hacet evi ya da dolap" vardı ve bunlardan birini kullanması "daha edepli" olurdu.[14]

Hele hele bir kadının karşı cinsin gözü önünde hacet görmesi çok ayıptı. Hiç de acemi bir çaylak sayılamayacak yiğit Wolfdietrich bile, pagan bir genç kız gözünün önünde işemeye kalktığında şok geçirmişti:

"'Görüyorum ki,' dedi kız işveyle, 'beni bırakmayacaksınız. Ama bir dakika izin verin de, hemen şuracıkta yere çömelip işeyeyim önce' O

129. Southwell sarayındaki klozet.

zaman genç Wolfdietrich onun adına çok utandı. Kızın böylesine edepsiz olmasından öyle büyük hicap duydu ki, onu yanından gönderdi."[15]

1470 yılında Bruggeli Anselmo Adorno, Tunis'teki Mağribilerin utangaçlığını anlatırken, kadınların defi hacet sırasında nasıl davrandıkları konusunda bir şey söyleyemeyeceğini, çünkü onların da tıpkı Avrupalı kadınlar gibi, hatta daha fazla utangaç ve mesafeli olduklarını yazar.[16]

Erkeklerin alenen işemelerine biraz daha hoşgörüyle bakılsa da, bunun uygunsuz olduğu düşünülüyordu, çünkü o sırada karşı cins tarafından görülme tehlikesi vardı. 1553'te Überlingen nizamnamesinde şöyle denir:

"Bilinen günahlar ve kötü huylardan sonra bir de sarhoşluk yüzünden, saygın bir erkeğin, kadının ya da genç kızın önünde sokakta alenen hacet görmek âdeti çıktı. Büyük ya da küçük ihtiyacını gidermek isteyenler ya bir eve ya da başka münasip bir yere gitmeliler. Bu nedenle, efendilerim ciddi bir istişare sonucu şu karara vardılar: Açık yerlerde alenen edepsizce, rezilce işler yaptığı belirlenenler, sarhoşlarla aynı cezaya çarptırılacaklardır."[17]

130. Vahşilik işareti olarak alenen işeme.
Vespucci'nin *Quatuor Navigationes* adlı eserinden, 1509.

Fakat Rotterdamlı Erasmus o tarihten on yirmi yıl önce de delikanlılara, hacet görürken başka biri tarafından görülmeseler de ahlak kurallarına harfiyen uymalarını söylüyordu:

"Doğanın utançla donattığı uzuvları / mecbur kalmadan açanlar / iyi ve dürüst karakterden yoksundur./ İnsan ihtiyacını gidermek için buna mecbur kaldığında / etrafta hiç tanık olmasa da / çok utangaç davranmalıdır./ Çünkü erkek çocukların edep ve haysiyetini her şeyin üstünde tutan / ve namus ve iffetin sadık yoldaşı olan / sevgili melekler / daima yanımızdadırlar."[18]

Erasmus'un burada savunduğu görüş, 16. yüzyıl başlarındaki hümanizmin bir ürünü değildir sadece. Bilindiği gibi, Paulus bile kadınların, "melekler sebebinden" dini törenlerde başlarını örtmelerini[19] istemişti ve eski Yunanlılar da açıkta, çayır ve tarlalarda rahatça ihtiyaç gidermezlerdi,

131. Dehşete kapılan kadın önünde dışkılayan adam, 13. yüzyıl.

çünkü bu güneşe hakaret etmek demekti. Bu nedenle, genellikle bir duvar dibine çömelinirdi. Ama *αιδωζ*, utanç, geceleyin de elden bırakılmamalıydı, zira Hesiodos'un dediği gibi, gecenin "tanrıları vardır" ve insan gözü olmayan gözlerle doludur.[20]

Dhodialar da asla güneşin ya da ayın kendilerini işer ya da dışkılarken göreceği ve tiksineceği şekilde davranmazlar. Bir ırmakta ya da gölde de ihtiyaç gideremezler elbette, çünkü bu, su ruhlarının rencide edilmesi anlamına gelir, bu yüzden de makatlarını suyla değil, Hindular gibi ya toprakla ya da yaprakla temizlerler.[21]

Hesiodos ya da Erasmus gibi İslam geleneği de hacet görürken fazla açılıp saçılmamayı salık verir, çünkü görünürde kimse yoksa da, yalnız olduğunu sanmak bir yanılgıdır. Tersine, özellikle de böyle yerlerde insanın etrafı cinler ve meleklerle çevrilidir.[22] Bu nedenle, ortaçağda insanlar gözden uzak bir yere giderler, yere çömelip başları dahil her yerlerini örterlerdi, kadınlar geceleri bile –çifte emniyet bakımından– bunu ihmal etmezlerdi.

132. Rembrandt: "İşeyen kadın", 1631.

Sa'd ben Ubada ile Sinan ben Abi Haritha bu konuda biraz kayıtsız davranınca, utanç duygusundan yoksun oldukları için hemen oracıkta cinler tarafından öldürülmüşlerdi.[23] Ne de olsa Gazali'ye göre, insan defi hacet sırasında kıçını Mekke'den tarafa dönmemeli, ayın önünde açılıp saçılmamalıydı ve üzerinde, Allah'ın ya da aziz Peygamberin adının yazdığı bir şey bulundurmamalıydı.[24]

Klozet bizde de ifritlerin oturmaya bayıldığı yerlerdendi ve Martin Luther orada şeytana rastladığını iddia eden ilk kişi değildi. Örneğin, ortaçağda Aşağı Almanya'da şöyle hikâyeler anlatılırdı:

"Dindar bir rahip klozette otururken dua ediyordu. Tam o sırada şeytan karşısında belirdi ve 'Burada dua etmemelisin,' dedi."[25]

Böyle bir yerde dua etmemesi gerektiğini, rahibe şeytanın hatırlatması bir yana, Talmud zamanında ve ortaçağda Yahudilerin helada nasıl davranmaları gerektiğine dair katı kurallar vardı.

133. Evden dışarı kara işeyen oğlan. Brugge, 1520 civarı.

134. Bir evin duvarına işeyen hacı. Ortaçağ sonlarından bir Fransız minyatürü.

135. Şeytan 'mahrem odada' görünüyor, 16. yüzyıl.

Defi hacet için, *beth ha-kisse*, "oturak yeri" denen ve üzerine oturulan tuğlaların üst üste dizilmiş olduğu yere kadar yaklaşık yirmi dakika yürünürdü. Genellikle bir çitle çevrili bu pis yere girmeden önce insanı adım adım izleyen koruyucu meleklerle törensel bir biçimde vedalaşılırdı.[26]

Böylece meleklerin müstehcen bir olaya tanık olmaları önlense de, mümkün olduğunca az açılıp saçılmak gerekiyordu. Nitekim, Joseph Caro'nun 16. yüzyılda yazdığı ve bugün bile pek çok dindar Yahudi için bir ölçüt oluşturan *Schulchan Aruch* kodeksinde şöyle yazar:

"Bu esnada vücudun arkasının ancak elin ayası kadar, önünün ise bunun iki katı kadar açılması caizdir, ancak kadınların önlerini açmaktan kaçınmaları gerekir."[27]

Böylece, bu utanç verici iş esnasında, melekler bir yana, başka bir insan tarafından görülme tehlikesi büyük ölçüde ortadan kalkmış oluyordu.

İçeriden kilitlenebilen bir hela "saygın" idi. Aksi durumda, tuğla klozete epey bir mesafeden öksürerek ya da sümkürerek yaklaşmak ve hacet gören kişinin orada olduğunu belli etmesine fırsat tanımak gerekiyordu.

4. yüzyılda Nahmani ben Halil Hakohen defi hacet için arazide yürürken sağa sola bakmamayı tavsiye eder, zira işeyen ya da dışkılayan bir kadına rastlamak çok ayıp olur.[28] Talmud da insanın kendisiyle hela komşusu arasına mesafe koymaya özen göstermesini sıkı sıkı tembihler:

"Hemen bir çitin ardında temizlenmeli; açıklık bir yerde (uzaklaşmalı), başkaları yellenmeleri duymamalı. Isi ben Nathan şunu öğretirdi: Bir çitin ardında, yellenmenin duyulmayacağı şekilde oturmalı, açıkta kimsenin göremeyeceği bir uzaklığa gitmeli."[29]

Tabii burada, 17. yüzyılda, hatta 18. yüzyıl başlarında bazı beylerin "oturakta" hacet görürken bir yandan da konuklarıyla sohbet etmelerinin, yalnızca Arap ve Yahudi değil, Alman ve İngiliz adabımuaşeretiyle de nasıl bağdaştığı sorusu ortaya çıkacaktır.

Öncelikle, bu alışkanlığın bir ortaçağ kalıntısı, yani bir bakıma 'arkaik' bir olgu olmadığını bilmek önemlidir.

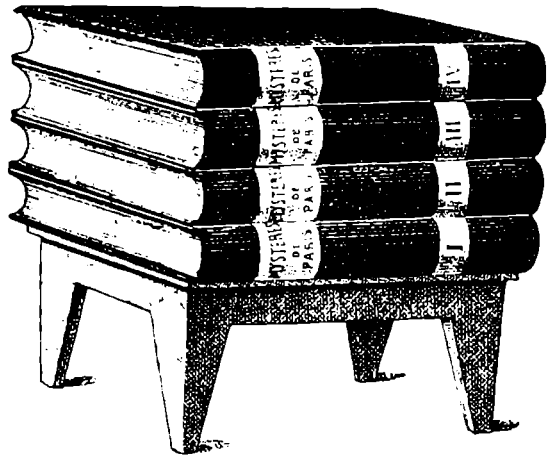
Örneğin, 15. yüzyılda XI. Louis, odaya aniden giren biri tarafından görülmemek için oturağının etrafına perde koydurmuş, pis kokuları alan konuklar perdenin ardında kralın ihtiyacını giderdiği yerin bulunduğunu anlamasın diye, solucanotu da aldırmıştı.[30]

Oturağın üzerinde yakalanmak Rönesans İtalyasında da ayıp sayılıyordu; bir keresinde kuyumcu Benvenuto Cellini Floransa'daki Medici sarayında yolunu şaşırıp da düşesi seyyar tuvaletinde otururken görüverdiğinde, kadın ona öyle bir çıkışmıştı ki, adamcağız dehşetten donakalmıştı.[31]

Bu alışkanlık asil çevrelerde de yaygın değildi. Örneğin, Liselotte von der Pfalz 5 Mayıs 1716 tarihli bir mektubunda, XIV. Louis'nin oğullarından biri olan Burgonya dükünün "oturakta" otururken insanları huzuruna çağırdığını ve aslında her şey son derece "incelikle" olup bittiği halde –insanların bu sırada ona arkalarını dönmeleri gerekiyordu– zevcesinin bu işe çok güldüğünü yazar. Mektuptan, bu tür davranışların dönemin adabımuaşeretine uymadığını çıkarabiliriz.

Bu çıkarım, Parma piskoposunun, Vendôme dükü kendisini oturakta huzura kabul edince ülkeyi apar topar terk etmesiyle de doğrulanır:

"Parma piskoposu Mösyö de Vendôme ile görüşecekti: Mösyö de Vendôme tarafından oturakta karşılanan Parma piskoposu, onun konuşmanın ortasında kalkıp kıçını sildiğini görünce şaştı kaldı. Öyle öfkelendi ki, hiçbir şey söylemeden ve oradaki işlerini halletmeden Parma'ya geri

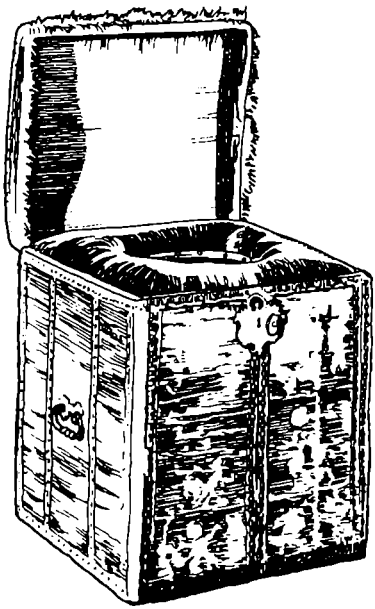
136. Fransız oturağı, 17. yüzyılın sonu.

döndü ve efendisine, başına gelen bu olaydan sonra oraya bir daha asla gitmeyeceğini bildirdi."[32]

Yukarıdaki epizottan da anlaşıldığı gibi, bu âdet, İngilizler "*the French courtesy*" [Fransız kibarlığı] deseler de,[33] yalnızca Fransızlara özgü değildi. Bundan ziyade, kendisine pek değer verilmediğini konuğa ima etmekte kullanılan, yeniçağa özgü bir tür iktidar gösterisiydi. Ama işte, oturak üzerinde görünmenin normalde utanç verici olduğunu asıl buradan anlıyoruz.

Bu yüzden, bu oturağın örneğin "*chaise d'affaire*" [iş iskemlesi], "*chaise percée*" [delikli iskemle], "*chayère de retrait*" [ihtiyaç giderme yeri], "*secret*" [mahrem], "*commodité*"[34] [rahatlık], "*chaise nécessaire*" [ihtiyaç iskemlesi] ya da "*ce meuble odorant*"[35] [kokulu eşya] gibi bir dizi örtmece ifadeyle betimlenmesi ve işlevinin gizlenilmeye çalışılması pek şaşırtıcı değildir. 1672 ila 1679 arasındaki Hollanda savaşı sırasında, *Hollanda'ya Seyahat* ya da *Paris'in Gizemleri* gibi adları olan kitap istifi şeklinde yapılmış oturaklar da vardı; Schwedt kontluk sarayındaki oturak kocaman bir kitaba benziyordu. 1632 yılında Berlin'de saray danışmanı Fritze, herkesin bir seyahat sandığı olduğunu düşündüğü siyah bir oturak kullanıyordu.[36]

Dönemin adabımuaşeret kuralları da bu yöndeydi. Örneğin, 1672 tarihli *Nouveau traité de la civilité* [Uygarlık üzerine yeni bir deneme] başkalarının önünde hacet görme edepsizliğine dair şöyle der:

137 I. Elisabeth'in oturağı, 16. yüzyılın sonu.

"Elbette kaçınılmaz olan bu eylemden vazgeçemeyeceğimize göre, bunu mümkün olduğunca edeplice, yani hayvanlarınkine benzemeyen bir biçimde yapmalıyız."[37]

Oysa o tarihten yüz yıl önce Giovanni della Casas'ın *Galateo*'sunun Fransızca çevirisinde, bir toplulukta bulunmadan önce "centilmenin" hazırlıklı olması ve başkalarının yanında helaya gitmemesi salık verilir; ama helaya gitmek kaçınılmaz ise, o zaman da biraz önce ne yaptığını herkesin anlayabileceği şekilde ellerini yıkamamalıdır.[38]

Bu adabımuaşeret kitabının yayımlanmasından on yirmi yıl önce de Rotterdamlı Erasmus, "mahrem oda ya da insan dışkısı gibi, dinleyicide iğrenme duygusu uyandırabilecek" şeylerden söz etmek zorunda kalındığında, önce karşıdakinden özür dilenmesi gerektiğini yazar.[39]

Görüyoruz ki, Erasmus'un yaşadığı dönemde, bugün bir suskunluk perdesi ardında gizlenen şeyler hakkında hiç utanıp sıkılmadan konuşulduğunu yazan Elias abartmıştır.[40]

Başkalarının önünde oturağa oturmak her dönemde ayıpken, en azından erkeklerin alenen işemelerine daha farklı bakılıyordu. Gerçi 1782'de Sébastien Mercier Paris'in 'işeyenleri'nden şöyle yakınır:

"Ara sokaklarda yürümenin asıl sakıncası şu ki, oradan geçenler su döküyorlar ve evinize döndüğünüzde merdivenin dibinde işerken size bakan ve rahatsız olmayan birini görüyorsunuz. Başka bir yerde olsa, bu adam anında kovalanır. Burada halk yolları ihtiyaçlarını gidermede kullanıyor. Bu kötü âdet yüzünden kadınlar çok güç durumda kalıyor."[41]

Fakat genel olarak, bu alışkanlık çok da ayıp değildi. Örneğin 18. yüzyılın başında Çin'e giden Danimarkalı bir denizci, Kanton sokaklarında işemeye izin verilmediğini görünce çok şaşırmıştı.[42]

Erkek cinsel organından, bir küçük burjuvanın seyahate çıkan oğluna, "edep ve ahlak bakımından vücudunun açıkça çıplak göstermemen gereken kısımlarına, ancak çok mecbur kaldığında, o da dolaylı olarak, dokunabilirsin,"[43] diye nasihatta bulunmasını gerektirecek ölçüde utanıldığı

138. Londra'daki bir banliyöde kamu helası, 19. yüzyıl.

halde, nasıl oluyordu da 18. yüzyılda alenen işeme âdetine bu kadar hoşgörüyle bakılıyordu peki?

Büyük ihtimalle, evin duvarına işeyen birini görmezden gelmek, otorakta tüneyen ev sahibini görmezden gelmekten çok daha kolay olduğundan. 18. yüzyıl başlarında genelgeçer adabımuaşeret kuralı da şöyledir zaten: "Farkında değilmiş gibi davranmak."[44]

Bu yüzden, işeyen erkeklere her tarafta rastlanabilen Victoria dönemi İngilteresinde, 1858 yılında bir Mr. George Jennings kamu helaları yapılmasını önerdiğinde, Londra belediyesi bu küstah öneriyi reddetmiştir. Muhtemelen bunun nedeni, bu tür ihtiyaç giderme yerleri yapıldığında, alenen işemenin kamusal bir konu haline geleceğinden endişe duyulmasıydı.[45]

Bali'de ise kadınlar bile alenen işerler ve yanlarından geçen kadınlarla sohbet etmeyi de ihmal etmezler. Fakat bir erkekle asla konuşmazlar, üstelik erkeğin de sanki hiçbir şeyin farkında değilmiş gibi başka tarafa bakması gerekir.[46]

Ülkemizde taşralı kadınlar don giymeye başlamadan önce bundan farklı davranmıyorlar olsa gerek ki, 19. yüzyılın sonuna doğru Suebyalı köylü kadınlar hakkında şöyle denir:

"Köylü kadınlarda özellikle gözüme çarpan şey, bu kadınların gündüzün ortasında sokak köşelerinde hiç utanıp sıkılmadan tuvalet ihtiyaçlarını gidermeleriydi. Köy pazarının kurulduğu hareketli günlerde, kolunda sepeti pazara gelen kadınların, köprü başındaki küçük kiliseye varmadan önce köşede dikilip bacaklarını ayırmalarını ve işeyivermelerini mutfak penceresinden izleyebiliyorduk. İşlerini ayakta görüyorlar, gelip geçeni de hiç kale almıyorlardı. Edep konusunda çok hassas olan annem bile, köylü kadınların böyle hiç çekinmeden alenen işemelerini garipsemiyordu; bu kadınların neden bizim şehirli kadınlarımız gibi utanıp sıkılmadıklarını sorduğumda bana gülerek, 'Bunlar tıpkı hayvanlar gibidir, onlar da bunda fena bir yan bulmazlar ki, zaten köy işi, namus işi demezler mi!' diye cevap vermişti."[47]

14
Bizim kültürümüzde ve yabancı kültürlerde işemek, dışkılamak ve yellenmek

Geçen yüzyılda Suebyalı köylü kadınlar alenen işediklerine göre, Elias'ın, bizim beş asır önce tamamladığımızı iddia ettiği şeye, yani uygarlaşma sürecine ancak kısa süre önce başladıklarını sandığı "doğa halkları" ve "ilkeller"in de pekâlâ böyle davrandıkları düşünülebilir.[1]

Fakat bu tür beklentiler içinde olanların gerçekler karşısında düş kırıklığına uğramaları kaçınılmazdır. Örneğin, Leleler insanla hayvan arasındaki farkları sayarken, utanma duygusu (*buho-nyi*) olmayan hayvanların her yerde alenen işediklerini söylerler[2]; dışkılama esnasında başkası tarafından görüldüğü için utançtan intihar edenlere birçok halkta rastlanır.

Micmaclardan iki kardeş ormandayken, genç kız erkek kardeşinin giysisinde bir parça gaita görmüş ve onun biraz önce çalıların arkasında hacet gördüğünü anlamıştı. Delikanlı bundan o kadar çok utanmıştı ki, gidip kendini bir ağaca asmıştı.[3]

Yeni Britanya'nın kuzey kıyılarında yaşayan Lakalailer için defi hacet o kadar utanç verici bir şeydir ki, bir kadının küçük çocuğuna "Ah, ufaklık altına yapmış!" dediğini duyan ve tesadüfen çocukla aynı adı taşıyan bir

erkek intihara sürüklenebilir, bu durumda kadın da cinayetle suçlanabilir. Bu yüzden, böylesi durumlarda başka hiç kimsede olmadığı varsayılan bir takma isim kullanılır. Son zamanlarda "defi hacet ismi" olarak bazı Avrupalıların isimleri kullanılmakta ve bu sayede –onlar farkına varmadan– Avrupalılarla alenen alay edilmektedir.[4]

Yeni Gine'deki Hagenberg kabilelerinde işerken ya da dışkılarken gafil avlanan bir kimse, utanç içinde elleriyle yüzünü kapatır ve "Acaba kendimi asmalı mıyım?" diye düşünür. Ama kimsenin kendisini asmasına gerek kalmaz, çünkü Mbowamblar ve bölgedeki diğer kabileler yüksek otların arasına çömelerek hacet görürler, erkekler bile ayakta işemezler.

İhtiyaç gideren bir kadını gören bir erkeğin kadına kendisiyle yatıp yatmayacağını sorması normaldir. Kadın da genellikle kabul eder, çünkü birbirlerine çok yakınlaşacakları cinsel ilişkiden sonra utanç duygusu ortadan kalkacaktır.[5]

Danlar hacet görmek için ormana giderler ve yalnızca sol elle tutulması gereken bir mısır koçanı ya da büyük bir yaprakla kıçlarını silerler. Bir erkek bir kadını bu durumda görürse, bu her ikisi için de çok utanç vericidir. O zaman bu ikisinin –çok yaşlı olsalar bile– cinsel ilişkide bulunması gerekir, çünkü bu tür bir mahremiyet onları birer yabancı olmaktan çıkaracak ve erkek tanık olduğu olayı başkalarına anlatmaya artık cesaret edemeyecektir.

Adabımuaşerete göre, yatmaktan vazgeçseler bile, erkeğin bu sırrı kendine saklayacağını kadına bir şekilde belli etmesi gerekir. Örneğin, bu kadın daha sonra, adam bir grup arkadaşıyla otururken yanından geçerse, erkek derhal gruptan ayrılmalı ve kendisini dışkılarken görmüş olduğunu arkadaşlarına anlatmadığını böylece kanıtlamalıdır.[6]

Karolin adalarından Ulithi'de de bu iş esnasında özellikle de karşı cinsten birine yakalanmak, son derece utanç vericidir. Bir erkek denizde kanoyla giderken idrarı geldiğinde, denize düşen küreğini ya da su tasını arama bahanesiyle suya atlar. Oysa bir kadın idrarını tutmak zorundadır. Ama artık tutamaz haldeyse, kanoda yere çömelir, su tasıyla denizden su alarak başına dökmeye başlar ve yıkanıyormuş gibi yapar. Bu arada mümkün olduğunca kimseye sezdirmeden işini görür. Ama dışkılamak zorundaysa, ne olursa olsun kendini tutmak zorundadır, bu nedenle kano yolculuğuna çıkan her kadın, sonra zor durumda kalabileceği için endişelenir.[7]

Kurtaçilerle bir tekne gezisine çıkan budunbilimciler, teknedeki bir adamın garip mimiklerle yüzünü gözünü oynattığını fark etmişlerdi. Bilim adamlarından biri, hasta olup olmadığını sorduğunda, adam "Hayır," demiş, ama kaşını gözünü oynatmaya devam etmişti. Sonunda dümendeki delikanlı, adamın dışkılaması gerektiğini, ama bunu söylemeye utandığını

açıklamıştı. Bunun üzerine araştırmacılar adamın suya dalmasına ve "yüzerek işini görmesine" fırsat tanımışlardı.[8]

Çoğu halkta özellikle de kadınlar, ihtiyaç giderirken erkekler tarafından görülmemeye çok dikkat ederler, oysa oradan geçen bir erkeğin kadının çıplak kıçına ya da bacak arasına bir göz atıvermekten hoşnut olacağı muhakkaktır.

Santa Cruz adasında erkeklerle kadınların helaları çok farklı yerlerdedir ve kadınlarınki yüksek bir taş duvarla çevrilidir. Kadınlar helasının bulunduğu yerde ya da oraya giden yolda bir erkeğe rastlanırsa, adam röntgenci addedilir –ki takımadalarda böylelerine sık sık rastlanır– ve yakalandığında, yasak bir cinsel ilişkide bulunmuşcasına cezalandırılır.[9]

Öte yandan, Marind-animlerde vücutta asla görülmemesi gereken bir yer varsa, o da erkeklerin makatıdır; zaten erkekler de bu konuda çok hassastır. Bir kadın tesadüfen, dışkılayan bir erkeğe rastlarsa, adam büyük bir öfkeye kapılır ve kadın kendi karısı bile olsa, onu dövmeye kalkar.

Bu utanç, her erkeğin bir süre –penisine taktığı midye kabuğunu çıkarıncaya kadar– anal yoldan meniyle 'beslenmesi' olgusundan kaynaklanır; bu anal birleşme Marind-animlerde heteroseksüel vajinal ilişkiden çok daha değerli sayılır, ama delikanlılar bunu bir aşağılanma olarak yaşarlar ve yetişkin erkekler sertleşmiş organlarını oğlanların makatına gözlerinin yaşına bile bakmadan vahşice soktuklarından, genellikle kıçlarında ağır yaralarla dolaşırlar. Bu yüzden erkeklerin makatı, tıpkı kadının vajinası gibi, bir bakıma "kadına dönüştürüldükleri" yerleridir,[10] bu da makattan *aşırı derecede* utanılmasına yol açar.[11]

Dışkılama esnasında bir kadın tarafından görülmemeye Afrika'daki Çagga erkekleri çok daha fazla özen gösterirler, ama bunun nedeni başkadır. Onlar dışkılamayı çok hayvani ve aşağılık bir şey olarak gördüklerinden ve kadınlardan üstün olmak istediklerinden, erkekliğe geçiş töreni sırasında erkek çocukların makatının tıpayla kapatıldığını, böylece erkeğin artık asla dışkılamadığını kadınlara yutturmaya çalışırlar. Bu yüzden erkekler dışkılarını daima gömerler ya da giysilerinin arasına saklayarak kimsenin göremeyeceği bir yere götürürler. Ama erkek, bir kadının ya da genç kızın yanında elinde olmadan yellenmişse, orada bunu üstlenen küçük bir çocuk her zaman bulunur.[12]

Tabii kadınların bu masallara inanmadığı açıktır ve Kamerun'daki Dowayo kadınları gibi davrandıkları daha akla yatkındır. Bu kadınlara da erkeklerin dışkılamadığı masalı uydurulur, ancak kadınlar bunu yutmuşlar gibi yapsalar da, erkekliğe geçiş töreni sırasında makatın tıpayla kapatılmadığını, penisin derisinin soyulduğunu pekâlâ bilirler.[13]

1558 tarihli adabımuaşeret kitabı *Galateo*'da, kibar birinin helaya gittikten sonra "edepli insanların önünde" ellerini yıkamaması, aksi takdirde herkesin biraz önce ne yaptığını anlayacağı söylendiği gibi, karşı cinsten birinin farkına varacağı şekilde helaya gitmek Anadolu'da hâlâ çok ayıptır.[14] Djelgobe Peullerde de yalnızca defi hacet sırasında görülmek değil, dışkılama öncesi ve sonrası hela yolunda görülmek de çok ayıptır (*na semtini sanne*). İshal olan biri, ikide bir helaya koştuğu görülmesin diye, genellikle bütün gününü ormanda geçirir.

Bu konuda Avrupalılardan çok daha rahat davranan halklar yok mu peki? Örneğin, Arapların ya da Eskimoların hiç çekinmeden alenen defi hacette bulunduklarını gezginler ve budunbilimciler nicedir anlatıp durmuyorlar mı?

Ancak, Araplarda, örneğin Cezayir'deki Sidi Haled vahasında kamu alanı tıpkı bizdeki erkek tuvaletleri gibi, nerdeyse yalnızca erkeklere mahsustur,[16] bu yüzden defi hacet sırasında kadınlar tarafından görülme olasılığı hayli düşüktür.

Hacet gören bir kadının erkekler tarafından görülmesi ise imkânsızdır, Mısırlı Fellahlarda örneğin, küçük kızlar bile işemek için evin içine girerler.[17] Bugün bile Suudi Arabistan'ın pek çok kamu binasında kadınlar tuvaleti yoktur, çünkü bu binalar erkeklerin alanı olarak görülür.[18]

Ayrıca, erkekler işerken ve dışkılarken vücutlarının tamamen kapalı olmasına ve diğer insanlardan yeterince uzaklaşmaya büyük özen gösterirler:[19] Fellahlarda daha sekiz dokuz yaşlarındaki erkek çocuklar bile görüş alanının dışında bir yere giderler[20] ve tüm Arap ülkelerinde olduğu gibi, çömelerek işerler.

Bunun amacı, cinsel organları daha iyi gizlemekten ziyade, giysilere idrar sıçratmamaktır. Bu yüzden, Müslümanlar işedikten sonra penisin ucunu, artık idrar damlamayacağından emin oluncaya kadar çakıl taşları, çamur ya da kumla silerler. Bazı bölgelerde erkekler penislerini, işedikleri taş duvarda kurularlardı, bu yüzden Hıristiyan komşuları, hainlik olsun diye, duvarın bu kısımlarına ara sıra İspanyol biberi sürerlerdi.[21]

Defi hacet için diğerlerinin göremeyeceği kadar uzak bir yere gitmek, çölde veya kutup bölgesinde yaşayan insanlar için kolay değildir. Bu nedenle, örneğin Kuzey Kanada Netsilik Eskimolarının bir alt grubu olan Utkuhikhalingmiut kadınları, kampın az ötesinde dışkılarlar ve parkalarıyla tıpkı küçük çadırlara benzerler. Kollarını parkanın içine sokunca pantolonlarını kolayca indirirler, bu sayede cinsel organları da donmaktan korunmuş olur. Erkeklerin parkaları daha kısa olduğundan, dışkılarken kıçları açıkta kalmak zorundadır, ama asla başkalarının görebileceği şekilde

139. Parkalı bir Netsilik çifti, 1830 civarı.

değil. Kamp civarında kayalar ya da çukurlar varsa, görünmemek için bunlardan da yararlanılır. Bu arada karla kaplı buz üstünde dışkılamak durumunda kalırlarsa, derhal bir kar bloğu oluşturur ve işlerini onun ardında görürler.

Erkekler işemek için kadınlar kadar uzağa gitmeseler de, diğerlerine sırtlarını dönerler, zira penisi göstermek hem ayıptır hem de kışkırtıcıdır. Ayrıca donmaması için penisi elleriyle kapatırlar.[22]

Fakat Naskapiler daha da utangaç olduğu için işerken birbirlerine sırtlarını bile göstermezler, bu yüzden de Labrador Eskimoları onlarla alay ederler.[23]

140. Parkalı Netsilik kadını oyun oynarken, 1951.

"İlkel" halkların işeme ve dışkılamayı bizden daha utanç verici bulduklarını gördük. Yeni Britanya'daki Kurtaçilerin, Batavia ya da Singapur'da etrafı duvarla çevrili helaları gördüklerinde[24] çok sevindiklerini ya da Yeni Gine'deki Baktamanların batı tarzındaki helaları, özellikle de karşı cins tarafından görülmeyi engellemeleri nedeniyle hemen benimsediklerini duymak bizi şaşırtmıyor.[25]

Peki, daha yeniçağ başlarında bile serbestçe çıkarıldığı söylenen bedensel sesler konusunda durum neydi? Luther bile konuklarına, "Neden geğirip yellenmiyorsunuz, yoksa yemekler hoşunuza gitmedi mi?" diye sormamış mıydı?[26]

İnsanların Reform döneminde Orta Avrupa'da hiç çekinmeden yellenebildiği, hiç ama hiç doğru değildir. Örneğin, 16. yüzyılın başında Jean Sulpice şöyle der:

"Doğan sana yellenmen ya da işemen için ne kadar baskı yaparsa yapsın, kendini tut ki, tatsız bir şey çıkarmayasın."

Kısa süre sonra Zürih'te yayımlanan "*Kinderzucht*" [Çocuk Terbiyesi] adlı kitapta şunlar salık verilir: "Sağlıklı olmasa da, osuruğunu tut."[27] 1515

141 "Les Pétengueles" (Osuruk Ağızlar). Mère Folle flaması, Dijon, 1500 civarı.

tarihli Solothurn atıcılık talimatnamesine göre, "atış yerinde yellenenler" bir şilin ceza ödemek zorundaydılar.[28] Aynı dönemde Rotterdamlı Erasmus'a göre, erkek çocuğun "kıçını sıkıştırıp karnındaki gazı tutması" sağlığa zararlıdır ama çok mecbur kalınca yellenmesi daha iyidir, ancak "eski bir atasözü uyarınca / bir öksürükle kamufle etmelidir."[29] Aynı şekilde,

gazı fazla olan kadınlara, yanlarında daima küçük bir köpek bulundurmaları, yellendikleri duyulur ya da kokusu alınırsa,[30] köpeğin üstüne atmaları tavsiye edilirdi.

Ancak ortaçağda da bundan farklı düşünülmediği anlaşılıyor, çünkü 1377 tarihli Frankfurt Loncalar Talimatnamesine göre, "osuranlar ya da başka terbiyesizlikler yapanlar" cezalandırılırlar. Geç ortaçağa ait bir sofra adabı kitabında geğirmek ve yellenmek konusunda şunları okuruz:

> "İçime muzip bir şeytan girmişse,
> ve bir osuruk kaçırmak üzereyse,
> üstten olsun ya da alttan,
> böyle birini övmek ne mümkün
> çünkü bu hem ayıp hem çirkin."[31]

Yellenmek, bu konuda da hiç ilkel olmayan "ilkel kabilelerde" çok daha ayıptır.

Örneğin, başkalarının yanında kazara yellenen bir Trobriandlı, derin bir utanç duymasının yanı sıra, saygınlığını da sonsuza kadar yitirir; anonim bir kalabalıkta bile yellenildiği vaki değildir.[32]

Bir keresinde kibar bir toplulukta bir Tikopya yerlisinin başına böyle bir şey geldiğinde, adamcağız utançtan kıpkırmızı kesilerek orayı derhal terk etmiş ve birkaç gün sonra da bir hindistancevizi ağacının tepesinde ölü bulunmuştu. Pasifik adalarında yaygın bir intihar türünü seçmiş olan bu adam, kılıç gibi keskin çiçek spatlarından birini kalbine saplamıştı.[33]

Rio Xingu kıyılarında yaşayan Mehinákularda alenen yellenmek öylesine ayıptır ki, yellenen kişinin yüzüne tükürülür.[34] Kutup Eskimolarında da alenen yellenmek çok utanç verici bir olaydır.

Özel yaşamı olanaksız kılacak darlıktaki igluda bile (kişi başına üç metrekare) mahremiyet Eskimo yaşam biçiminin geleneksel bir özelliğidir. Gerçi Eskimolar da ara sıra geğirirler, ama asla yellenmezler. Bir iglu kokudan geçilmez: Kokuşmuş etler, çeşitli amaçlarla biriktirilmiş idrar, ter, vs., ama ev sahibi bir osuruk sesi ya da kokusu (eski Çin'deki gibi rezil olmak anlamına gelir) duyacak olursa şok geçirir."[35]

Çaggalarda yetişkin biri yellendiğinde, etraftaki çocuklardan biri azarlanır, daha sonra çocuğa, ilgili kişinin onurunu korumaya yardımcı olduğu açıklanır.[36] Orta Afrika'daki Anyanjalarda bir erkek toplantı esnasında yellenirse, orada bulunan çocuklardan biri bunu derhal üstlenir.[37]

İnsanların içinde osurmak Arap kültüründe de çok ayıp karşılanır ve –Cezayir vahalarındaki isimleriyle söyleyecek olursak– bunun kokmayan

ama duyulan "*drat*" mı, yoksa duyulmayan ama kokan "*tiss*" mi olduğu önemli değildir.

Yellenmek, yalnızca Tanrı'ya değil, –eski bir Sünni metnine göre, namazda yellenenin namazı kabul olmaz[38]– yakın akrabaya da hakaret sayılır. İslam âleminde anlatılan bir öykü, bunu çok güzel betimler:[39] Kız kardeşinin yanında yellenen bir delikanlı, öylesine utanır ki, babaevini terk eder ve uzaklara gider. Uzun yıllar sonra eve döndüğünde, ilk önce kız kardeşine rastlar, kız ona, "Bir kez osurmaktan başka bir şey yapmadığın halde, neden uzaklara gittin?" diye sorunca, delikanlı yeniden çok utanır, oraları terk eder ve bir daha da geri dönmez.[40]

"İlkel kabilelerin" kokulara karşı daha az duyarlı oldukları ve "insan dışkısından bize nazaran daha az iğrendikleri"[41] ya da –Jos van Ussel'in safça yazdığı gibi– "ilkel kabilelerin ve başka kültürden insanların kendilerinin ve başkalarının vücudundan iğrenmedikleri"[42] iddiaların ne kadar yanlış olduğunu görüyoruz.

Örneğin, Leleler kokuşmuş, çürümüş şeylerden, bozulmuş, kurtlanmış besin maddelerinin kokusundan, dışkılardan, cerahatli yaralardan ve kurumuş kandan aşırı derecede iğrenirler ve bütün bunlara *hama* derler. Örneğin, kurbağalar ya da yılanlar gibi, görünürde kaygan ve ıslak olan her şey *hama*'dır. Birine yapılabilecek en kötü hakaret, ona "orospu çocuğu" ya da benzer bir şey demek değil, "*ipondela hama*" ya da "*iponj*", yani "Kokuşmuş, çürük şey," ya da "Hiç yıkanmıyorsun galiba!" demektir. Hele birisine "Köpek gibi bok yiyorsun!" demek ölümcül bir hakaret sayılır, ama söylenen için değil söyleyen için ölümcüldür, zira hakaret edilen adam tarafından öldürülmek işten bile değildir.[43]

Wogeolular kokulara, özellikle de ter gibi vücut kokularına karşı son derece duyarlıdırlar. Ter kokmamak için, daha önce içine belli çiçekler yatırılarak hazırlanan hindistancevizi sütüyle vücutlarını ovarlar ya da kol bantlarına güzel kokulu otlar sıkıştırırlar. Mayasıllı birinin yaydığı kokuyu o kadar dayanılmaz bulurlar ki, bu kişi başkalarıyla birlikte çalışırken, daima esintide durmak zorundadır.[44]

Trobiandlar da her tür vücut kokusuna karşı çok duyarlıdırlar, bu yüzden de çok temizdirler;[45] Hukwe orman yerlileri, ter kokusunu azaltmak için, keskin kokulu yapraklardan ve iki odun türünden hazırladıkları bir pudrayı koltukaltına sürerler,[46] Masailer ise koltukaltına deodorant niyetine *leleshwa* yaprakları takarlar.[47]

Hagenberg kabileleri de dışkı, balgam ve çürük kokularından öyle iğrenirler ki, kusmamak için kendilerini zor tutarlar.[48] Trumailerin def'i hacet için ormana gitmelerinin nedeni yalnızca utanç değil, dışkı ve

142. Masailerin *leleshwa* yaprakları.

idrar kokusundan da çok iğrenmeleridir. Bir keresinde bir budunbilimci bahçesinde hacet gördüğünde, yerliler iğrenerek tepki göstermiş ve o bahçeden artık hayır gelmeyeceğini söylemişlerdir.[49]

Bu örnekler, vücut salgıları, dışkı, idrar, çürüyen leşler vb. şeylerin yaydığı pis kokuların çeşitli kültürlerde en azından yetişkinleri iğrendirdiğini gösteriyor. Asla "normal, sağlıklı, son kertede nesnel bir iğrenme duygusu" olamayacağını iddia edenler, hâlâ inek dışkısı yiyen Hindular olduğunu, aşk iksirlerine dışkı karıştırıldığını ve sonuç olarak cadı ayinlerinde her tür iğrençliğin yapıldığını öne sürerek itiraz edecekler, cadıların kurbağa gibi kaygan ve ıslak hayvanları yediklerini ya da şeytanın kıçını öptüklerini anlatacaklardır.[50]

Oysa bu tür örnekler, tam tersini kanıtlar: Cadıların, birer kültür düşmanı olarak, iğrenç emellerini gerçekleştirmek üzere çırılçıplak bir halde, saçlarını dalgalandıra dalgalandıra gizli ayin yerine uçarlarken tasavvur edildiği göz önüne alınırsa,[51] işte tam da bu kültürdışılığın, bir kadının bütün bunları yapamadığı yeniçağdaki kültür normlarını teyit ettiği görülür.

Ve bazı Hinduların inek dışkısını tatması, dışkılardan iğrenilmediği anlamına gelmez, tersine inek kutsal hayvan olduğu için böyle davranılır. Üstelik Hintliler vücut salgı ve atıklarından bizden daha fazla iğrenirler.

Güney Hindistan'daki Coorglularda özellikle de yüksek kastlardan olanlar, dillerine ve dişlerine elleriyle dokunamazlar, çünkü kendi tükürükleriyle temas etmeleri yasaktır[52] ve Rajputlar'a göre, birinin daha önce dudaklarıyla dokunduğu bir şeye dudağını değdirme düşüncesi bile iğrençtir. Bu yüzden, insanın ağzına götürdüğü her besin maddesi, *jutha*, artık, sayılır. Sigara ya da pipolar ise, bizde joint içildiği gibi, yani kapalı sağ elin parmakları arasında tutularak ve ağza değdirmeden nefes çekilerek içilir, zira bir sonrakine ancak bu şartlarda iletilebilir.[53]

Kirletici şeyler –Mary Douglas'ın artık klasikleşmiş savında ileri sürdüğü gibi– "hiçbir yere ait olmayan, yersiz" şeyler değildir, çünkü kirletici olmayan pek çok şey "yersizdir", örneğin kilisedeki ayine 'üstsüz' gelen bir kadın.

Kirletici olan daha ziyade pis olandır ve pislik, genellikle vücut atıkları, salgıları ya da organik şeylerin kokuşması ve çürümesiyle bağlantılıdır.[54] Bu tür mikrop yuvalarını sınırlamayan bir topluluk, kendini tehlikeye sokar ve hayatta kalma şansı azalır.

Bu noktada, bilindiği gibi ortaçağ şehirlerinin pislik içinde yüzmesi ve muhtemelen lağım gibi kokması, ortaçağ insanının iğrenme eşiğinin günümüz insanınkine nazaran daha düşük olduğunun bir göstergesidir, diyerek itiraz edenler olacaktır.

Bir ortaçağ şehrinin, nüfusu aşırı kalabalık olmaya başlamadan önce, sıradan bir çiftlikten daha beter kokmadığını,[55] ortaçağdaki pisliğin ve kötü kokuların hayli abartıldığını haklı olarak savunanlar da vardır ama: Erken yeniçağda bazı şehirlerin, örneğin Paris'in kokusu, ortaçağa nazaran daha dayanılmazdı.[56]

Öte yandan, pis kokuların ortaçağ insanını rahatsız etmediğine dair hiçbir kanıt yoktur.

Nitekim, 1332 yılında III. Edward, "söz konusu şehri iğrenç bir kokunun sardığını söyleyerek" York sakinlerinden şehri temiz tutmalarını istemiştir.[57] Ortaçağda *prifet*'lerden yayılan kötü kokuların Kıta Avrupasında da sık sık şikâyet nedeni olduğu bilinmektedir.

Viyanalı Veit Schattauer, komşuları "berbat kokulara" artık dayanamadıkları için tuvaletinin üzerine baca benzeri bir mahreç yapmaya mecbur edilmişti.[58] 1494 yılında Basel'de eski bir kararnameyi tekrarlama gereği duyuldu: "Etrafa yayılan kötü kokular nedeniyle, şehir içinde domuz ahırı yapmak ve domuz beslemek yasaktır. Domuz beslemek ve ahır yapmak isteyenler, bunu ancak şehir dışındaki varoşlarda yapabilirler. Aynı şekilde, sakatatçılar da salam ve sosislerini gündüzleri insanlar sokaklarda dolaşırken pişiremezler, kötü kokuların insanları rahatsız etmemesi için bu iş gece yapılmalıdır."[59]

Belli ki, ortaçağda ahır kokusuna bile çoğu kişi katlanamıyordu. Nitekim 14. yüzyılda Hildesheimlı Johannes, doğulu bilgelerin, bebek İsa'ya neden günlük ve mür ağacı armağan ettiklerini (Matta 2, 11) şöyle açıklar: "Ahırdaki kötü kokuyu" bastırmak için.[60]

15
Hizmetkârlar, köleler ve saygın olmayan kişiler önünde soyunma

Helayı ve pis kokuları bırakalım da, yatak odası ve banyonun mahremiyetine dönelim, fakat ortaçağ ile erken yeniçağ insanının yataktaki ve banyodaki "utanmazlığının", ölçüsüzce abartılmış olduğunu da unutmayalım.

Belki bu kez de, insanların 18. yüzyılda bile, eşitlerinin yanında olmasa bile, alt tabakadan kişiler, örneğin hizmetkârlar önünde çıplak ve hiç utanmadan hareket ettiklerini kanıtlayan yeterince belge olduğu ileri sürülebilir.

Efendilerin hizmetkârlarının yanında çıplak dolaşarak sergiledikleri sözümona kayıtsızlığı kanıtlamak için Norbert Elias'ın sık sık başvurduğu belge,[1] 1746 yılında bir markizin genç uşağına cinsel organını bile gösterdiğini anlatan bir eserdir.

Vale Longchamp, "Madam du Châtelet," diye anlatır, "ateşin önünde duran çaydanlığı alıp küvetine su dökmemi istedi, çünkü banyo suyu soğuyordu. Ona yaklaşırken çıplak olduğunu gördüm, banyo suyu berrak olduğuna göre suya parfüm katılmamıştı. Madam du Châtelet getirdiğim kaynar suyu canını yakmadan küvete dökebilmem için bacaklarını ayırıyordu. Suyu dökerken, görmek istemediğim bir şey ilişti gözüme."[2]

Genç adam utanç içinde yüzünü çevirmiş ve sıcak suyu titreyen ellerle küvete boşaltmış, bunun üzerine madam, işini daha dikkatli yapmasını, yoksa baldırlarını yakacağını söyleyerek onu azarlamış.

Bu olayı nasıl yorumlamalı acaba?

Longchamp'ın öyküyü anılarında ayrıntılı olarak anlatmaya değer bulması ve markizin çıplaklığı karşısında duyduğu utanç bile, –Elias'ın varsayımının tersine– bu tür bir olayın sıradışı olduğunu gösterir; burada başka bir yorumda bulunmak daha mantıklıdır. Örneğin, Brantôme 16. yüzyılın sonunda, sosyeteden bazı hanımların hizmetkârlarını cinsel olarak uyarmak amacıyla onların önünde hiç utanmadan soyunduklarını yazar. Hatta asil bir hanımefendinin, belden aşağısı çıplak yüzüstü uzanıp uşağını heyecanlandırmak için ona kıçını uzattığını anlatır. Uşak sonunda kendine hâkim olamayıp arkadan hanımefendiye bindiğinde, kadın başını arkaya çevirip "onu içeri sokma" cesaretini kimin verdiğini sormuş. Bunun üzerine uşak, "Hanımefendi onu tekrar çıkarmamı mı istiyorlar acaba?"

143. Châtelet markizi.

diye sorduğunda, kadın, "Size böyle bir şey demiyorum, Bay Aptal, yalnızca onu sokma cesaretini nerden buldunuz diye soruyorum," cevabını vermiş.[3] Gerçekten de Châtelet markizi (Resim 143) önce İngilizce öğretmeni, sonra sevgilisi olan Voltaire'in anlattığına göre, çok çeşitli entelektüel ilgi alanı bulunmakla birlikte, "dünyanın zevklerini, yaşının ve cinsiyetinin eğlencelerini seven" bir kadınmış.

Kocası Châtelet-Lomont markisi ile görünüşü kurtarma kabilinden bir evlilik sürdürüyorlarmış ve erkeklerin başlarını döndürüp onları cezbetmeye bayılan madam, yalnızca kocasını değil, sağlığı nedeniyle kırk altı yaşında tensel aşkın hazlarından vazgeçen sevgilisi Voltaire'i aldatmayı da pek seviyormuş.[4]

Hizmetkârlar önünde çıplak dolaşmanın alışılmış bir davranış olmadığı başka kaynaklardan da anlaşılır. Örneğin, 17. yüzyılın ikinci yarısında Rahip Boileau şunları yazar:

"Gerçekten iffetli bir kadın, sadece yabancıların veya ailesinin gözlerinden değil, kendi gözlerinden bile sakınır."[5] Hemen hemen aynı tarihlerde Madam de Liancourt torununa, sabahları gecelikleyken bir uşağın yatak odasına girmesine hiçbir şekilde izin vermemesini ve hizmetkârların önünde göğsünü asla açmamasını salık verir.[6]

Sonuç olarak, 16. yüzyılda bir "*chambrière*" [oda hizmetçisi] hanımını çıplak gördüğünü ve onunla "aynı şeylere" sahip olduğunu[7] söyleme gereğini duymuşsa, bu en azından yeniçağın başında kendi cinsinden hizmetçiler önünde soyunmanın bile olağan olmadığını gösterir.

Bununla birlikte insanın, hizmetkârların ve daha düşük statüdeki kişilerin önünde eşit ya da daha yüksek seviyedeki insanlar önünde olduğundan daha rahat davranabildiğini, zira onları kale almadığını inkâr etmiyoruz elbette. Yalnız başına dolaşmaya çıktığını söyleyen, ancak birkaç dize sonra kölelerinden birinin kendisine eşlik ettiğini yazan Horatius buna iyi bir örnek oluşturur.[8]

Belucilerde bir hizmetkârın statüsü bir kadınınki kadar düşüktür, bu nedenle kadınlar bebeklerini bir erkek hizmetkârın –kaç yaşında olursa olsun– yanında da emzirebilirler.[9] Amerika'nın güney eyaletlerindeki çiftlik sahiplerinin Püriten karılarının erkek zenci kölelerin önünde korsalarını bağladıkları anlatılır.[10] Ve Amerika'daki bir sinir hastalıkları kliniğine hasta kimliğiyle gizlice sızan bir bilim adamı şöyle yazar:

"Bir hemşire, gözünü dikmiş bakan bir araba dolusu erkeğin önünde sütyenini düzeltmek için üniformasının düğmelerini çözdü. Kadının erkekleri baştan çıkarmak ister gibi bir hali yoktu. Bundan ziyade, bizi fark etmiyor gibiydi. Ayrıca, bir grup klinik personelinin dinlenme odasındaki

144. Parisli hanımefendi gömleğiyle yıkanıyor, 1774.

bir hastayı göstererek, adam sanki orada yokmuş gibi, onun hakkında tartıştıklarına da tanık oldum."[11]

Bu örneklerin de gösterdiği gibi, daha düşük seviyedekilerin yanında rahat davranmak, ne belli bir tarihsel dönemi karakterize eder ne de hizmetkâr ya da kölelerin *gerçekten de* 'eşya' gibi görüldüğünü ifade eder. Nitekim Hadramut'ta bir kadın, bir kölenin önünde peçesi olmadan da dolaşabilir –kadın için köle o derece aşağıdır– ama bir erkek karısını bir kölenin önünde bile öpemez.[12] Dolayısıyla, bir ebenin bile, doğum yaptırdığı kadının cinsel organına bakamadığı bir dönemde, genç bir uşağın bunu rahatlıkla yapabilmesi kuşkuludur. Çoğu hanımefendinin yarım ya da

145. Gömleğiyle yıkanan hanımefendi, 1867.

bir litre süt ya da banyo esansı koyarak banyo suyunu bulandırdığını ve Marie-Antoinette'in boğazına kadar kapalı bir banyo gömleği giymeden nedimelerine görünmemeye ne kadar dikkat ettiğini anımsayalım.

Nitekim Jean Goulin de, 1771 yılında basılan *Médecin des dames* [Hanımların hekimi] adlı eserinde, "Çıplak vücudun görülmemesi için banyo suyunu bulandırmayı," salık verir ve "ezilmiş, toz haline getirilmiş badem, unlu maddeler ve reçinalar şarap özünde eritilerek banyo suyuna dökülmelidir,"[13] der.

Nihayet Casanova da "insanın kendisini bir hizmetkârın önünde fazla sıkmaması" gerektiğini, ancak hanımefendi çizmelerini giyerken kendisine yardımcı olmasını istediğinde, "böyle ufak tefek şeyler yapmasına izin verildiği için hizmetkârın herhangi bir ümide kapılmasının kendi zararına olduğunu,"[14] söyler. Zira böyle birinin aşmaması gereken sınır da genellikle bu noktada başlardı.

Peki, geç ortaçağ ve erken yeniçağda "saygın olmayan, onursuz" meslekler icra eden hamamcı ve cellatlar bu konuda ne durumdaydı? Kadınlar hamamında ve işkence sırasında çıplak kadınlarla karşılaşmıyorlar mıydı? Ve bu erkekler çok düşük bir statüde olduklarından kadınlar utanmıyorlar mıydı?

Gerçi hamamcılık her yerde ve her zaman "onursuz" mesleklerden değildi, hatta bir lonca kurdukları yöreler bile vardı, ama bir hamamcının kızıyla evlenen birinin loncasından atıldığı da olurdu[15] ve bir hamamcıyla aynı masaya oturup bir tek atanlar müşkül duruma düşebilirlerdi.[16] Örneğin, 1660 tarihinde Hannover yakınlarındaki Gronau şehrinin nüfus kütüğündeki bir doğum belgesinde şöyle yazar:

"İffetli bir evlilik yatağında peydahlanmış, namusuyla doğmuş –berber, hamamcı, gümrükçü, çalgıcı değil– dürüst bir Alman."[17]

Sanırım, hamamcıların "onursuz" ya da en azından "şaibeli" addedilmelerinin[18] nedeni, insan vücudunun salgılarıyla, kıllar, ter ve kanla temas ettikleri için –ortaçağda Ulm'da hamamcılar aynı zamanda ölü yıkayıcıydılar[19]– tıpkı ölüm ve kanla temas eden cellatlar gibi "murdar" ve "cenabet" sayılmalarıydı. O nedenle Çingeneler için bir ebe bugün bile hâlâ kirlidir (*marime* ya da *moxadi*) ve kimse onun eline bile dokunmak istemez. Bir Şinto, "Düşününce bile tüylerim diken diken oluyor," demişti.[20]

Ama bir kadın, statüsü bu kadar düşük bir erkeğin önünde bile cinsel bölgesini açamazdı, böyle bir şeyi –Madam du Châtelet gibi– uşağının önünde yapacak olsa bile, son derece kışkırtıcı bir davranışta bulunmuş olurdu.

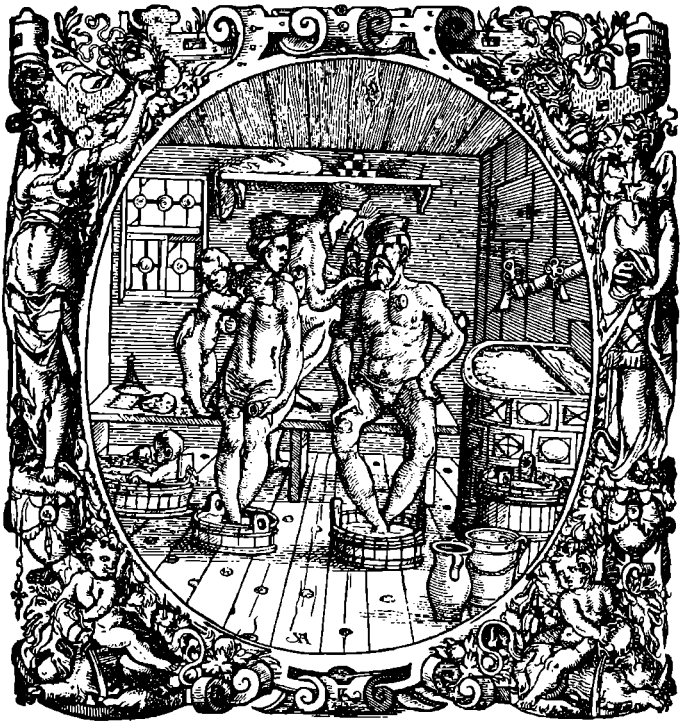
Thurneyser'in edepsiz ve nemfoman zevcesi hakkında yazdıkları örneğin, buna bir açıklık getirir:

"Ben ayrıldıktan üç hafta sonra kâhya kadın ve çocuklarla birlikte David Ritter'in hamamında yıkanmaya gittiği doğrudur. Orada onu hamamcı kalfası yıkamış. Kalfanın bacakları arasında otururken ona, 'Sevgili kalfa, doğru söyle, içimizden hangimizinki daha büyük, benimki mi, yoksa Anna'nınki mi... Peki, hangimizinki daha kıllı?' diye sormuş. Hamamcı kalfası utançtan kıpkırmızı kesilmiş ve 'Hanım, ben bilmem, bunu en iyi kendiniz bilirsiniz,' demiş."[21]

Kadınlar hacamat sırasında yalnızca belden aşağısını değil, –çok eski tasvirlerde de görüldüğü gibi[22]– göğüslerini ve karınlarını da örtseler de, bir erkeğe –hamamcı ya da hekim olsa bile– hacamat yaptırmak istemeyen pek çok kadının, bu işlemi yapacak kişinin bir kadın ya da genç kız olmasında ısrar ettiği bilinmektedir. Örneğin, hamamcının işini elinden aldığı gerekçesiyle dava edilen Zürihli bir kadın, kendisini "hamamcı istemeyen namuslu bir kadının" çağırttığını[23] söylemişti. 1496 yılında Aargau'daki Baden belediye meclisi hamamcılara, "kadınları hacamatlayacak bir kadın ya da bir natır çalıştırmaları" talimatını vermişti.[24]

İki asır sonra Zürih'te Schweighauser kızlarının hacamat yapmaları, "utangaç kadınların onları tercih etmeleri dışında" yasaklanmıştı. [25]

Hele hele kıllarını hamamcıya aldırmak bir kadının asla düşünemeye-

146. Hamamcı ve yıkanan aile. Jost Amman'ın ahşap gravürü, 1566.

ceği bir şeydi. Bir kadın müşteriye ancak bir natır bu kadar yaklaşabilirdi, ama bu bile hoş karşılanmazdı. Nitekim, 16. yüzyılda Jean Liébaut kadınlara, bu işi en iyisi kendi kendilerine halletmelerini salık verir: "Hamamdayken vücudunuzdaki kıllar sizi rahatsız ediyorsa ve duyduğunuz iffetli utançtan ötürü kendinizi hizmetçilerin, kâhya kadının ve benzer insanların eline bırakmak istemiyorsanız [...]"[26]

Cesetlere otopsi yapmaları büyük ölçüde yasaklanan normal hekimlerden[27] daha iyi anatomi bilgisine sahip olduklarından zaman zaman belediye hekimi olarak işe alınan cellatlara nasıl bakılıyordu peki? Nitekim, 18. yüzyılın ortalarına kadar Osnabrücklü cellatların "eskiden beri uyguladıkları tedavi yöntemlerinden" söz edilir.[28]

Yeniçağın başında hukukçular cellatlık mesleğinin "kötü şöhretinden" (*levis notae macula*) söz ediyorlardıysa da, cellata yapıştırılan yafta bilgili beylerin sandığı kadar "*levis*" [hafif, önemsiz] değildi.

Örneğin, 1709 yılında cellat Johann Martin Brück, Halle belediye meclisine şöyle bir itirazda bulunur: "Yüce Tanrı, yalnızlıktan kaçıp insan topluluğu arasına karışması gerektiğini her insanın doğasına nakşettiği halde, bir insanın iğrenç bir canavarmışcasına tüm toplumdan uzakta, sanki bir kafese kapatılmış gibi, böylesine horlanarak yaşamak zorunda bırakılması reva mıdır?"[29]

Gerçekten de, genellikle cellatlar hamamcılardan daha çok hor görülüyorlardı ve karıları –tıpkı tescilli fahişeler gibi– özel peçeler takmak zorundaydılar.[30]

1571 yılında, cellatın uşağıyla "meyhaneye giden, aynı masada oturup aynı kupadan içki içen, yani onunla dostluk kurmaya çalışan" Ansbach belediye marangozu yine de ucuz kurtulmuş ve "gözünü korkutmak amacıyla, yalnızca su ve ekmekle beslendiği kuleye beş gün süreyle" hapsedilmişti.[31] 1823 yılında bile, köylü bir genç, meyhanede oturup içki içtiği adamın bir cellat olduğunu sonradan öğrendiğinde, öylesine dehşete kapılmıştı ki, oralardan kaçıp gitmişti.[32]

Cellat da tıpkı hamamcı gibi, kan ve ölümle temas halinde olduğundan kirliydi ve 'onursuz' ve 'itibarsız' olmanın bu 'kirlilikten' kaynaklandığı muhakkaktı. Bu temas konusu, 16. yüzyılda Danzig'de sözcük anlamıyla alınıyordu, çünkü yalnızca hükümlüye dokunan cellat onurunu yitiriyordu. Buna karşın, hükümlünün kafasını onun tenine değmeden uçuran cellat kirlenmiş sayılmıyordu.[33]

Onursuz bir cellata dokunan biri de onursuz oluyordu. Bu yüzden, cellat tarafından işkence edilen veya vücut kılları yakılan bir mahkûm da genellikle bu akıbete uğruyordu. Örneğin, 1671 yılında St. Gallen'de işkenceden geçirilen bir kadın, artık kendisini gönül rahatlığıyla öldürebileceklerini, çünkü ne de olsa artık hayatı boyunca "cellattan farksız olacağını"[34] haykırıyordu; kılıçla öldürülmek, ancak asillere, eşraftan kişilere ya da bazı zanaatkârlara tanınan bir ayrıcalıktı.

Nitekim, 1718 tarihli bir af dilekçesinde tutuklu, "ailesinin fazla hakaret görmemesi için, cellatın uşaklarının kendisine dokunmasına izin verilmemesini, onurlu insanlar tarafından gömülmesini" rica ediyordu.[35]

Bu kadar hakir görülen ve dışlanan kişiler toplumsal hiyerarşinin öyle aşağılarında görülüyorlardı ki, saygın bir vatandaşın karısı, böyle adamlar işkence sırasında kendisini soyduklarında ya da cadı olmasından kuşkulanıldığı için, "şeytanın işaretini" bulmak için edep kıllarını tıraş ettiklerinde hiç utanmak zorunda kalmıyordu, öyle mi?

16
Cellat ile cadı

Öncelikle, cadılıkla suçlanan kadın ve erkeklerin işkence esnasında giyinik olduklarını belirtmek gerekir. İşkence anında, şehvetli cellat uşakları, hâkimler ve özellikle de tutuk Katolik rahipler tarafından seyredilen genç çıplak 'cadı' figürü, gerçek olmaktan ziyade, geçen yüzyıldaki ressamların müstehcen fantazilerinin bir ürünüdür.

Genellikle mahkûmlar bu iş için özel olarak dokunmuş, düğmesiz bir "işkence gömleği" giyerlerdi, yani bu giysiler, bir daimonun içine gizlenmekte güçlük çekeceği şekilde dikilmişlerdi.[1] Steier lehçesinde "cadı sandalyesi" şöyle betimlenir:

"Bu bankın en alt kısmında / işkenceden geçirilecek kişi soyulur / kenevir ipinden kaba bir gömlek giydirilir / oturtulur / ama (*salva venia*) *nates* ya da kıçının banka yerleşmeyip / banktan aşağı sarkması gerekir."[2]

Bamberg işkencesi denilen işkence sırasında, "*torquendus*" yani işkence edilecek kişi "İspanyol beygirine" oturtulur ve kırbaçlanır[3] ya da kızılcık sopasıyla dövülürdü. Bu sırada erkeklere göğüs önlüklü bir gömlek, kadınlara ise elbette balensiz olması gereken bir fanila ya da bağcıklı gömlek giydirilirdi.[4]

147 Bir 'cadının' engizisyon önünde soyulması. Bakır gravür, 19. yüzyıl.

Zaten bizim enlemlerimizde bir kadına, göğüsleri açılarak işkence edilmesi, çok ender rastlanan bir durumdu. Genellikle, özel bir göğüs kısmı olan ve "daimon gömleği"[5] de denilen bir "işkence gömleği" giyer[6], erkeklerin üzerinde uzun bir önlük olurdu.[7]

Sorgulama esnasında mahkûmlar nadiren soyulurdu, fakat o durumda bile, "çıplaklıktan" kastın mahkûmun gündelik giysilerini çıkarması olduğu anlaşılır.

Örneğin, 1644 yılında İskoçyalı Margret Thomsone yirmi gün boyunca uyumasının engellendiği işkenceden yakınırken, işkence sırasında çıplak olduğunu söyler ve "Üzerimde çuvalbezi bir giysiden başka bir şey yoktu,"[8] der. Trier kaplıcalarından Winningen'deki bir cadı davası tutanağında, 1648-1651 yılları arasında görülen davalarda pek çok kadına ve erkeğe "üstü testere gibi dişli bir fıçının üzerine çırılçıplak oturtup" işkence edildiği belirtilir ki –eğer söz konusu kişiler gerçekten çıplak idiyseler– bu hayli ender bir durumdur. O nedenle metnin kenarına, "Eşi görülmemiş yeni bir işkence türü!"[9] şeklinde not düşülmüştür.

148. Hans Spiess'in işkencesi. Diepolt Schilling'in *Luzern Kroniği*, 1513.

Cadı olduğundan kuşkulanılan kadın, cellatın önünde soyunup giyinmek zorunda kalıyordu elbette. *Cautio criminalis*'in yazarı, kadınların işkence gömleğini giyerken cellatın önünde çırılçıplak soyunmak zorunda bırakılmasının uygunsuz olduğunu belirtir, çünkü bu "kadın kısmı için işkenceden de beterdir."[10] Ve gerçekten de, 17. yüzyıl başlarında, İspanya'dan dahi, kadınların bu şekilde aşağılanmasına tepki gösteren öfkeli sesler yükselir.

İspanyol engizisyonu her iki cinsin de cinsel organının daima kapalı olmasına dikkat ediyorduysa da,[12] yabancı erkekler önünde –yalnızca cellatın yamakları olsa bile– belden üstünün soyulması bir İspanyol kadını için aşırı derecede utanç vericiydi.[13]

Daha yeni dönemlere ait olan ve çırılçıplak 'cadıların' herkesin gözü önünde yakıldığını gösteren resimler, belli ki birer fantazi ürünüdürler, çünkü hiçbir yazılı kaynakta böyle bir şeyden söz edilmez ve infazla ilgili resimli kaynaklarda bile erkeklerin belden altı, kadınların göğüsleri de genellikle kapalıdır.[14] Nitekim, daha 13. yüzyıl başlarında, sapkınlara bazen ölünceye kadar işkence edilmesini öngören talimatlara göre, işkence edilecek kişiler "ancak edep ve terbiyenin, bir de hava koşullarının elverdiği ölçüde"[15] soyulmalıdırlar.

149. Alman bir 'cadıya' uygulanan "soğuk su deneyi" 17. yüzyıla ait ahşap gravür.

150. Soğuk su deneyinden geçirilen İngiliz 'cadı'.

Soğuk su deneyi hakkında da yanlış düşünceler geliştirilmişe benziyor. Hermann Neuwalt'ın 1584'te yayımlanan *Bericht Von erforschung / prob und erkenntnis der Zauberinnen durchs kalte Wasser* [Kadın büyücülerin soğuk su deneyi sayesinde araştırılması ve belirlenmesine dair rapor] adlı eserinin kapağı olan ahşap gravürden esinlenilerek 17. yüzyılda yapılan ünlü gravürün de bir katkısı vardır bunda. Gravürde, kolları ve bacakları, vulvası ve makatı görülebilecek şekilde bağlanmış olan bir cadı zanlısı görülür. Gözü dönmüş ayak takımı, bir kadının cadı olup olmadığını kendi başına araştırmaya kalktığında, bu tür şeyler olmuş olabilir. Örneğin, 1610 kışında Basklı çiftçiler, kuşkulandıkları komşularını evlerinden dışarı sürüklemişler, giysilerini yırtarak çıkarıp ellerini kollarını bağlamışlar ve suya batıp batmayacaklarını anlamak için buz gibi ırmağa köprüden aşağı iple sallandırmışlardı.[16] Oysa resmi deneylerin ahlaka uygun olmasına öteden beri dikkat edilirdi.

Sofu Ludwig daha 829 yılında çıkardığı bir fermanla soğuk su deneyine tabi tutulacak kişinin çırılçıplak soyulmasını, ahlaka aykırı diye yasak

151. İsviçre'deki "cadı havuzları", 1513.

etmişti, zira tanrının yargısı kamu önünde gerçekleşiyordu. Sonraki dönemlerde mahkûmlara çoğunlukla bir rahip cübbesi[17] giydirilmişse de, hayatta kalmayı onurunu korumaktan daha önemli bulanların hiç işine gelmiyordu bu, çünkü cübbe havayla şişince suya batmayı engelleyebiliyordu.

1388 tarihli bir halk kanunnamesi *Dreieicher Wildbann* [Dreieich Av Yasağı] soğuk su deneyi sırasında mahkûmun gömleğinin önünün kapatılması gerektiğini özellikle belirtir. Ünlü "*witchfinder*" [cadı tespitçisi] Matthew Hopkins ise, kadınların kol ve bacaklarının Resim 149'daki gibi bağlanmasını, ama giyinik olmalarına dikkat edilmesini[18] salık verirdi. İnsanlar suda boğulurken ya da suya "aniden sokuverme" ve "tramplenle fırlatma" gibi cezalarla teşhir edilirken, her şeyin edebe uygun olmasına özen gösterilirdi. 16. yüzyılda kadınları suda boğarlarken bazen göğüslerini açtıkları da oluyordu[19] ama daha ileri gidilmedi. 'Vahşi' sokak fahişelerinin "fırlatılıp atılmaları" konusuna gelince: 1409 tarihli Strasbourg polis talimatnamesinde, "hafifmeşrep kadınların ya da kızların üçer üçer bir sepete konup" şehir dışına atılmaları salık verilir, daha sonra "Tanrı hükmü

152. Kırpılmış Lambertus Sanikelenhouet'in göle fırlatılması. *Soester Nequambuch* [Soest Ahlaknamesi], 14. yüzyıl.

olan bu su cezaları esnasında ne kadınların ne de erkeklerin soyulduğu, bu iş için özel olarak hazırlanmış giysilerle suya atıldıkları" açıklanır.[20]

Burada anlatılan tüm olayların ne de olsa kamunun gözü önünde olup bittiği ileri sürülebilir elbette. Ama cellatın, cinsel organ ve makat civarında olası şeytan işaretlerini bulmak için cadı zanlısı kadının edep kılları dahil, vücudundaki tüm kılları tıraş ettiğine dair inkâr edilemez gerçeğin aslı neydi peki?

Cadı olduğundan kuşkulanılan kadının vücudu, özellikle de edep kılları iki nedenden ötürü tıraş ediliyordu.[21]

Öncelikle, edep kılları arasında, işkencenin başarılı olmasını engelleyecek bir büyü gizlenmiş olmasından –daimonların kılların arasına yerleşmeyi tercih ettikleri unutulmamalı[22]– korkuluyordu. 1520 yılında Dominiken rahibi Silvester Prierias "*in locis secretissimis non scribendis*" [anlatılamayacak

kadar mahrem yerlerde] büyülü sözler ve muskalar sakladıkları için, cadıların tıraş edilmesini zorunlu kıldı.[23] 1593 yılında Augsburg'da görülen bir cadılık davasında, "kadının tüm vücudunun, özellikle de mahrem yerlerinin tıraş edilmesine özellikle dikkat etmek gerekir, zira çoğu zaman cadıların mahrem yerlerinde böyle şeyler bulunmuştur,"[24] denmişti.

Ayrıca, şeytanın ya da cadıya yakın ruhların emdiği ve iğne batırıldığında bile hissiz olan gizli urlar, et benleri ya da meme uçları aranırdı. Örneğin, 1634 yılında Lancashire cadılarına karşı yürütülen ikinci davada, nerdeyse her davalıda "küçük şeytanların" ya da şeytanın emdiği "memecikler"

153. Şeytan, ilişkide bulunmak amacıyla bir genç kıza yanaşıyor. *Ystoire de Merlin*, 15. yüzyıl.

bulunmuştu.[25] 1645 yılında Essex'de Anne Leech adında bir kadının "vücudunun mahrem yerlerinde bulunan memeleri küçük cinler emiyordu."[26]

Ancak bu, haz veren, normal bir *cunnilingus* olmasa gerek, zira 'cadılar' emilip durmaktan –ve de şeytanla cinsel ilişkide bulunmaktan[27]– zevk alıyora benzemiyorlardı.

"Mahrem yerleri" inceleyenlerin konularında ne kadar uzman olduklarını, bu işi yapan kadın ya da ebelerin, bir şeyin *stigma diabolicum* [şeytan işareti] olup olmadığı hakkında birbirleriyle sık sık kavgaya tutuşmalarından da anlıyoruz.[28] Bazen biraz büyükçe bir klitorisi ya da değişik biçimli dış dudakları şeytan memesi sanıyorlardı.[29] Örneğin, Fribourg kantonunda Ernni Vuffiod'da şeytan işareti bulunduğunda, kadın "eğer bu şeytan işaretiyse, bir sürü kadının cadı olması gerekir," demişti.[30] 1692 yılında Yeni İngiltere'de dokuz kişilik bir ebe heyeti, beş cadı zanlısını inceledikten sonra üçünde "vulva ile anüs arasında, kadınlarda rastlanmayan olağanüstü bir et çıkıntısı" tespit etmişler, ancak aynı gün yeniden incelediklerinde, bu meme uçlarına rastlamamışlardı.[31]

Peki bu tıraşlama ve inceleme işini kimler yapıyordu?

İngiltere ve Yeni İngiltere'de çoğunlukla,[32] diğer ülkelerde ise sıklıkla ebeler ya da başka saygın yaşlı kadınlar yapıyordu, ama hayli erken tarihlerden itibaren hamamcı,[33] cerrah ya da infaz memurlarının da yaptığını görüyoruz. Zira daha 1264'te IX. Louis (Aziz Louis), bundan böyle hiçbir cellatın kadınlara elini bile sürmemesini emretmişti.[34]

Kont Philipp von Virneburg'un ve Trier başpiskoposunun cellatı Diepolt Hartmann von Miltenberg, son iki yıl içinde otuz büyücüye uyguladığı işlemi 1494 yılında şöyle anlatır: "Ve onlar hapishaneye gelir gelmez, ister kulakların içindeki kıllar olsun ister edep yerindekiler, kaşlar da dahil olmak üzere tıraş edilir."[35]

Bu tür mahrem muayeneler 'çağdışı' olgulardan başka bir şey değildi elbette. Aksine, tıraş etme ve *stigma* [işaret] arama işleri, cadı avının özellikle de son dönemlerinde tamamen infaz memurlarına bırakılmışa benziyor.

Örneğin, 1701'de İsviçre'de bir cadı davasında yargılanan Anneli Wiser ile ilgili şöyle denir: "Artık kadına iyilik hayretmediğinden, kadının meseleden daha iyi anlayan biri olan Winterthur infaz memuruna verilmesi önerilmiş ve vücudunun istisnasız her yerinde *stigmata diabolica* araması için kadın ona teslim edilmiştir."[36]

Aynı yüzyılda çok daha sonraları Vesfalya'da yaşlı bir kadını "şimdilik bir infaz memurunun(davalı kadın olduğu halde!) muayene edeceği" talimatı verilmişti.[37]

Gerçi, infaz memurunun söz konusu kadının cinsel organlarını yalnızca 'gözüyle incelediği', vulvanın dış dudaklarını tutup ayırmanın ya da vajinaya dokunmanın yasak olduğu bellidir. Çünkü, şeytanın kendileriyle yattığını iddia eden kızlar, infaz memuru tarafından değil, daima ebeler ya da başka tecrübeli kadınlar tarafından muayene edilirlerdi.[38] Genç bir kız Alonso de Salazar'a şeytanın hem buz gibi soğuk hem de kocaman olan penisiyle canını çok yaktığını ve çok fazla kanadığını itiraf ettiğinde, adam kızı bir ebenin muayene etmesini istemişti.[39]

Fakat "kadın olduğu halde" gibi ifadeler bile, bir cellat ya da bir hamamcı tarafından tıraş edilip incelenmenin çok utanç verici olduğunu anlatırlar; cadı zanlısı çabucak itirafta bulunsun diye onun kasıtlı olarak böyle aşağılayıcı bir muameleye tabi tutulduğu düşünülebilir.

Nitekim Jean Bodin, cinsel bölgenin tıraş edilmesinin kadınlar için aşırı utanç verici olduğunu, çoğu kadının o anda düşüp bayıldığını ve işkenceye gerek kalmadan her şeyi itiraf ettiğini anlatır.[40] Örneğin, 16. yüzyılda 'cadı' Agnes Sampson'un direnci, kendisine uygulanan utanç verici işlemler sonucu tamamen kırılmış, ondan beklenen bütün itiraflarda bulunmuştu.[41]

154. Stigmata diabolica aranırken. Hollanda, 17. yüzyıl.

Katıldıkları cadılar ayininin ayrıntılarını anlatmaları için, edep kıllarının tıraş edileceği şeklinde gözdağı vermek bazen erkeklerde de yeterli oluyordu. Örneğin, Orléans'ta Silvain Neuillon'a karşı açılan davanın dosyalarında şunları okumak mümkündür:

"20 Haziran 1614 cuma günü, adı geçen teğmen, Mason'da görevli 77 yaşındaki Neuillon'u sorguya çekti. Teğmen, gerçeği itiraf etmesi için saçının ve bütün kıllarının tıraş edileceğini söyleyince, büyücülükle suçlanan adam, "Mösyö, eğer gerçeği söylersem, tıraştan kurtulacak mıyım?" diye haykırdıktan sonra, Nouan dolaylarında Sabbat'a [cadılar ayini] katıldığını itiraf etti (vs.)."[42]

Öte yandan, yalnızca kadınları değil, erkekleri muayene ederken de, mümkün olduğunca adaba uygun davranmaya ve zanlıların utanç duygusunu rencide etmemeye özen gösteren hekimler de vardı. Bunu, 1635 yılında bir çiftçiyi tıraş etmek ve şeytan işareti aramak zorunda kalan bir cerrahın sözlerinden anlıyoruz:

"Ben bir cerrahi uzman olarak yeminle söylüyorum ki, Lazare Lamy de Safre'ı gördüm; vücudunun dokunabildiğim ve görebildiğim her yerinde büyü vardı."[43]

Ancak bir erkeğin bir kadını tıraş ettikten sonra mahrem yerlerini incelemesi, utanmazlığın dik âlâsıydı ve yalnızca savunmasız kurbanlar değil, çok sayıda kişi de böyle düşündüğünden, 1657 yılında Roma Engizisyonu cadılıkla suçlanan kadınların tıraş edilmesini tümden yasakladı.[44]

Acaba bu tepki, Barok dönemde gelişen yeni bir utanç duygusunun ifadesi miydi?

Kesinlikle değil, çünkü geç ortaçağda uygulanmaya başlamasından itibaren, pek çok cadı avcısı ve engizisyoncu cadı tıraşını utanmazlık diye reddetmişti.

Nitekim daha 1486 yılında, *Malleus Maleficarum*'un [Cadı Çekici] yazarları bile, erkek mübaşirlerin yalnızca erkekleri soymalarını, cadılıkla suçlanan kadınların ise "iyi şöhretli saygın kadınlar tarafından soyulmalarını" savunurlar. Zira erkeklerin kadınların "ağza alınmayacak kadar mahrem yerlerinde" büyülü muskalar ve benzeri şeyler aradıkları çok görülmüştür. Edep kıllarının tıraş edilmesi hakkında ise şunları söylerler:

"Burada, Almanya'da, özellikle de mahrem yerlerin tıraş edilmesi hayli ayıp sayıldığı için, biz engizisyoncuların da bu yöntemi kullanmadığımızı, bunun yerine, Tanrı'nın da inayetiyle, cadıların ketumluk marifetine, saçlarını tıraş ettikten sonra, takdis edilmiş bir damla mumu, bir tas ya da bir kupa takdis suyuna karıştırıp onları üç gün boyunca aç karnına bunu içmeye ve Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'a dua etmeye zorlayarak son verdiği-

mizi bildiririm. Oysa başka ülkelerde engizisyoncular bütün vücudun tıraş edilmesini emrediyorlar." Buna da Kuzey İtalya'yı örnek gösteriyorlardı.[45]

1562 yılında Württembergli iki saray vaizi Matthaeus Alber ve Wilhelm Bidembach kamuoyuna, cadı zanlılarının tıraş edilmesinin kesinlikle büyük bir utanmazlık olduğunu anlatıyordu[46] ve pek çok kişi onlarla hemfikirdi: 1701 yılında Steier'de görülen bir cadı davasında, "efendinin" sanığın cinsel organında şeytan işareti bulduğunu söylemesi, Graz'daki hükümet öfkeden kudurtmuş ve bir skandal yaratmıştı.[47]

O çağlarda bir insanın cinsel organını incelemenin ne anlama geldiği, 1640'lı yıllarda Massachusetts'ta kocasını büyücülükle suçlayan Mary Parson davasından da anlaşılır. Kadın, kocası derin bir uykuya dalıncaya kadar bekledikten sonra, şeytan işareti olup olmadığını anlamak için onun vücudunu incelemeye koyulmuş, ancak mahrem yerlerine de bakmaya utanmıştı. Öte yandan, kocası Hugh da karısının bir cadı olduğundan kuşkulandığından, kadının vücudunun her yerini incelemek istemiş, fakat "kadın buna karşı çıkmıştı, çünkü bu edebe aykırıydı."[48]

Bu nedenle, bazı yörelerde cadının vücudu ancak infazdan sonra –o da nadiren– inceleniyordu. Örneğin, 1593 yılında İngiltere'deki bir cadı davasında, başgardiyan ve karısı, asılarak idam edilen Alice Samuel'in cesedinde bir santim kadar uzunlukta bir meme ucu bulunca, "'Bunun yerini açıklayamayacağız,' dediler, 'çünkü görülmesi münasip olmayan mahrem bir yere çok yakın.' Ama sonunda bu kadar garip bir şeyi gizlemek istemedikleri için, o mahrem yeri azıcık açarak orada bulunanlara gösterdiler."[49]

O nedenle, Paderborn'da ahlak ve dinbilim profesörü ve cadı avının kararlı bir karşıtı olan Langenfeldli Friedrich Spee'nin bu tür utanmazlıklar karşısında hiddetlenmesine şaşmamak gerek. Spee, 1630 yılında yazdığı *Cautio Criminalis*'te "bazı yerlerde utanç duygusu bütünüyle göz ardı edilerek, üzerinde yalnızca konuşmakla kalınmayıp hiç çekinmeden de yapılan bir şeyden söz edebilmek için" önce okurdan izin ister. Söz konusu "aşağılık" cellat, zanlının saçlarını ve koltukaltı kıllarını tıraş etmekle ya da bir meşalenin alevine tutmakla kalmamış, "üstelik zanlının kadınlık organının kıllarını da tıraş etmiştir." Spee'ye göre, bu uygulama dört nedenden ötürü yasaklanmalıdır:

"I. Neden: Bu öyle iğrenç ve müstehcen bir şeydir ki, Hıristiyanlık ve İncil'in şart koştuğu saflık ve temizlikle bağdaşmaz. II. Neden: Bu, ahlaksız ve terbiyesiz bir insana günah işleme fırsatı verir." Spee bunu açıklamak için, o esnada fazlasıyla heyecanlanan bir mübaşirin kıllarını tıraş ettiği kadına tecavüz ettiğini duyduğunu anlatır.

"III. Neden: Şehvetli çapkınların tacizde bulunmalarına fırsat verir. IV Neden: Bu uygulama, doğası gereği utangaç olan kadın kısmı için katlanılmaz bir şeydir ve kadın bir serserinin önünde tüm utancını bir tarafa bırakmak zorunda kalmaktansa, çoğunlukla ölmeyi tercih eder."[50]

Ancak bu tür uygulamalara öfkelenenler, yalnızca Alber, Bidembach ya da Spee gibi okumuş yazmış beyler değildi. Örneğin, 1612 yılında Dillingenli hamamcı ve berberler kendilerine, cadıların tıraş edilmesi gibi onursuz bir iş reva görüldüğü ve bunun çocuklarına, hatta torunlarına bile zarar vereceği gerekçesiyle resmi mercilere şikâyette bulunmuşlardır. O yüzden belediye, bu hayâsız vücut tıraşını bir "yeminli" ebe refakatinde yapmaya hazır infaz memuru bulduğunda oturup şükretmeliydi.[51]

Görüyoruz ki, gerek geç ortaçağda gerekse yeniçağda cadı olduklarından kuşkulanılan kişilerin soyulması ve kılları tıraş edilerek vücutlarının incelenmesi, –hele hele bu iş infaz memuru ya da yardımcıları tarafından yapılıyorsa– genellikle utanmazlık ve ahlaksızlık addediliyor ve sık sık açıkça eleştiriliyordu.

Din düşmanlarının, hatta insanlık ve kültür düşmanlarındaki utanma duygusu üzerine bile kafa yormaya başlanmışsa eğer, adi suçluların edep ve ahlakına saygı meselesi ne durumdaydı peki?

17
Ceza olarak soyma

Friedrich Spee kadınların doğuştan utangaç olduklarını ve bir cellatın önünde edep yerlerini açmaktansa ölmeyi tercih ettiklerini söylerken, ortaçağa özgü bir görüşü yansıtır. Kadınların doğal kibarlığının dikkate alınması sayesinde, bazı onur cezaları yeniçağ ortalarına kadar yalnızca erkeklere uygulanmıştır.

Batı Götaland'ın en eski yasa kitabı *Westgöta lagh*'a göre, "cadılık" gibi fena bir suç işlememişse bir kadın ne dövülebilir ne de asılabilir. Yukarı İsveç'in eski yasa kitapları bir kadının asılarak idam edilmesini ya da tekerlek işkencesine tabi tutulmasını yasaklarlar.

Bizim buralarda da daha 13. yüzyılda bu tür cezaların kadınlara uygulanmaması[1] gerektiği söylenir; 1348 tarihli Lübeck yasasına göre, "suç işleyen kadın asılmak yerine, *pro honore muliebri* [kadınlık onuru nedeniyle] gömülmelidir."[2]

1506 tarihli Radolfzell ağır ceza mahkemesi tüzüğünde de 1499 tarihli Tirol tüzüğünde olduğu gibi, "Hırsızlar asılmalı, kadın suçlular ise suda boğulmalıdır," denir.[3] 1584 yılında "Avcı Maria" ile "Köylü Kätterlein"

155. İngiltere'de 'cadıların' asılması.

denen fahişe ve hırsız iki kadın "Nürnberg'de asılmıştır", infaz memurunun yorumu ise şöyledir:

"Nürnberg'de bir kadının asılarak idam edilmesi daha önce ne duyuldu ne de görüldü."[4]

Sonraki dönemde kadınların asılmasına[5] giderek daha çok tanık olunduysa da, 18. yüzyıl İngilteresinde ölüm cezasına çarptırılmış kadınlar hakkında şöyle denir:

"Teşhir edilmeleri ve vücutlarının herkesin gözü önünde parçalanması cinsiyetleri nedeniyle yakışık almadığı için, darağacında asılmaya ve orada diri diri yakılmaya mahkûm edilmişlerdir."[6]

Özellikle de cadılar, Çingene ve Yahudi kadınlar konusunda istisnalarda bulunulduğu oluyordu elbette. Las Casas'ın, İspanyolların Güney Amerika'yı nasıl yakıp yıktıklarını anlatan 1613 tarihli raporuna göre, İspanyollar yerli erkeklerin hiç olmazsa bir don giymelerine izin verdikleri halde, kadınları çıplak asmakta sakınca görmemişlerdir.[7]

Bir kadın darağacında asıldığında, dişi cinsin "edebini" ya da "kadınlık iffetini" böylesine rencide eden neydi peki?

18. yüzyılın sonlarına doğru bir hukuk bilgini, "O dönemde kadınlar, günümüzde de hâlâ büyükannelerinin yerel giysilerini giyen kuzeyli köylü

156. Amsterdam'da Anabaptistlerin asılması. Desen, 1535.

kadınların kıyafetlerini andıran ve baldırları tamamen kapatmayan kısa iç etekleri giyiyorlardı belki de. Kesin olan bir şey varsa, o da Almanya'da bazı yerlerde kadınların ancak XVI. yüzyılda ya pantolonla ya da ucu bağlanmış etekle asıldıklarıdır," yorumunda bulunur.[8]

Nitekim, İngiliz mahkeme tutanaklarından, idam cezasına çarptırılan genç kadınların, eteklerinin altına kimse bakamasın diye mümkün olduğunca alçak bir daracağında asılmaları için yalvardıklarını öğreniyoruz.[9]

1535 yılında Amsterdam'da Anabaptistleri astıklarında, kadınların etek uçlarını bağlamışlardı.

O dönemde köylü kadınların "cinsel organları tümüyle örtmeyen giysiler" giydiklerini ileri sürmek abartılı olur, bu kitabın daha sonraki bir cildinde göreceğimiz üzere, köylü kadınların külot nedir bilmedikleri de doğru değildir.

Külot giysin giymesin, bir kadın için çıplak uyluklarını yabancı erkeklerin görmesi çok utanç vericiydi ve ancak 17. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmaya başlayan bağcıklı pantolonlardan giymek,[10] karşı cinsin giysilerini giymeyi yasak eden Tanrı yasasına ters düşeceğinden mümkün değildi.

Bununla beraber, utanç verici olan yalnızca, can çekişen ya da ölmüş bir kadının eteğinin altına bakılması değildi, darağacında sallanma ve

157 Ludwig Krug: "Acı çeken İsa", 1520 civarı.

boğulma esnasındaki içler acısı manzaraların tümü bir kadının onuruyla bağdaşmıyordu.

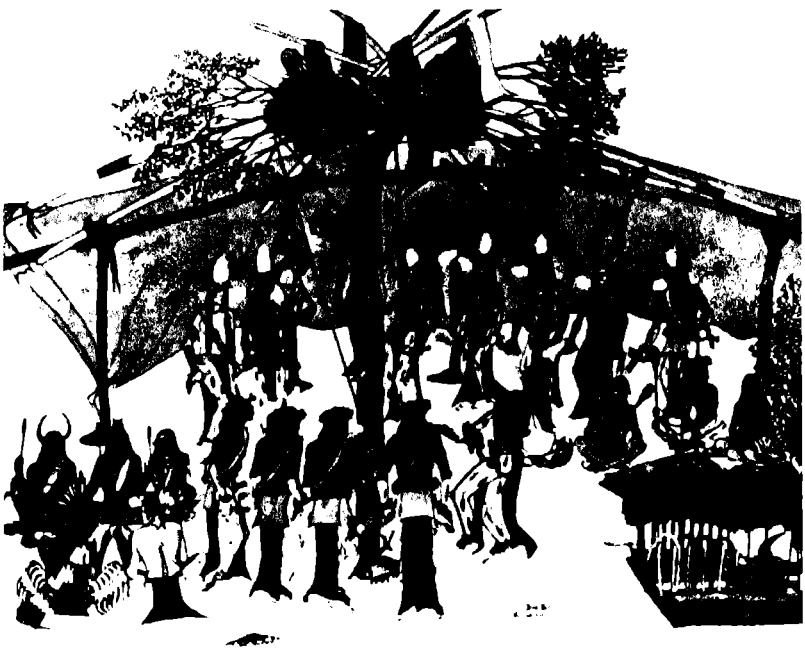
Nitekim, asılan kadınlarda büyük dudakların sümüksü bir akıntıyla birlikte şiştiği, morardığı ve vulvaya giden damarlann karardığı sıkça gözlemleniyordu.[11]

Hekimler asılan erkeklerde ejakülasyonlar ve on yedi saate kadar süren ereksiyonlar tespit etmişlerdi;[12] bu nedenle, erkek mahkûmları asarken cinsel organlarının görülmemesine çok dikkat ediliyordu, zira mahkûmun herkesin gözü önünde ereksiyon olması ve boşalması kolay kolay üstesinden gelinemeyecek bir utançtı.

.Sastrow 1547'de cellatın mahkûmu önce astığını, sonra da "gömleğine varıncaya kadar tüm giysilerini çıkardığını"[13] ve kimse görmesin diye ölünün "gömleği altından erkeklik organını kestiğini" anlatır.[14]

Darağacında asılan çoğu erkeğin penisinin sertleştiğini ve boşaldığını, pek çok halk öteden beri bilirdi. Ortaçağda, banotunun ilk kez, çarmıha gerilen İsa'nın ölürken fışkıran menisinin toprağa düştüğü yerde bittiği söyleniyordu; Resim 157'de, çarmıhtan indirilen İsa'nın edepbezi altından

158. Wehpahnohyah: "Çeyenlerin yeni yaşam kulübesi ve direğe asılmış savaş esiri", 1970.

159. Asılarak boşalma. Marquis de Sade ilüstrasyonu, 1790 civarı.

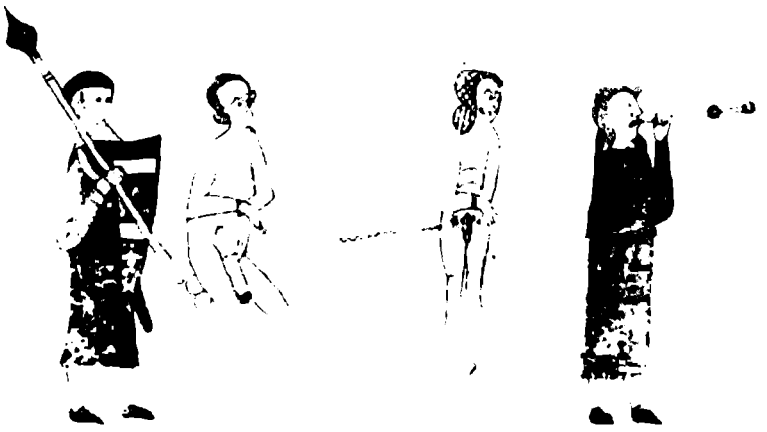
belli olan ereksiyonu, asılan kişilerdeki tipik ereksiyonu temsil ediyor olabilir.[15]

Eski Hindistan'da kısır kadınlara, asılan bir adamın tam altında yıkanmaları salık verilirdi;[16] Sutaiolarda 'Güneş dansı kulübesi'nin orta direğine asılan kalkık penisli erkek kuklası, bir zamanlar Çeyenlerin de aynı yere diri diri astıkları ve sertleşmiş penisiyle hayvanlar âlemini yenileyeceğine inandıkları savaş esirinin yerini almış olsa gerek.[17]

160. Köylüler bağışlama kavgası yüzünden bir rahibi asarken. Niklaus Manuel Deutsch, 1525.

Ayrıca, bazı toplumlarda genç erkekler cinsel tatmin amacıyla kendilerini asarlar –kendilerini deri bir kayışla uçurumun üzerindeki bir kayalığa ya da iki tahta sandık arasına asan genç Kutup Eskimoları örneğin[18]– ancak sonuç bazen ejakülasyon değil ölümdür.[19]

161. "Coutume de Toulouse" [Toulouse Âdetleri], 1296.

Erkekler için utanç verici olan tek şey penislerinin ereksiyon halinde görülmesi değildi elbette, penis ve makatları yabancıların, özellikle de kadınların bakışlarına maruz kaldığında da utanıyorlardı. 1525 tarihli ahşap gravürde, günahların affi pazarlığı sonucunda asılan bir rahibi aşağılamak için cübbesinin altına –muhtemelen donu yoktur rahibin– bakan bir kadın görülmektedir.

14. yüzyıl İtalyasında, belli tür suçlular şehirde çıplak dolaştırılarak aşağılanırlardı; genellikle eşcinseller ve diğer cinsel suçlulara uygulanan bir "ayni ceza"ydı bu,[20] hatta Treviso yasaları uyarınca, eşcinseller yakılmadan önce suç aleti organlarından bir kütüğe çivilenirlerdi.[21]

1296 tarihli bir Toulouse elyazmasında, zina yapan bir çift görülmektedir, burada erkek penisine düğümlü bir iple kadına bağlanmıştır.[22] 1218'de Tours'da başka bir çiftle suç üstü yakalanan bir çift bağlamında şöyle denir:

"Martelli şehrinin vatandaşlarından biri evli bir kadınla zina yaparken suçüstü yakalanırsa, cinsel organına bağlanan bir iple sokaklarda dolaştırılır ve zina yapan kadın da sokaklarda teşhir edilir."[23]

Toulouse elyazmasındaki resim, sadakatsiz kadının da sokaklarda çıplak dolaştırıldığı anlamına mı geliyor? İşte bundan kuşku duyulsa yeridir ve bu resmi *nudus* sözcüğünü yanlış anlamış birinin çizdiği de düşünülebilir.

Örneğin, hemen hemen aynı tarihlerde, yani 1292'de her ne kadar zina yapanların Avignon'da "şehirde bir kez çıplak dolaştırıldıkları" yazıyorsa da, "bu sırada kadının edep yeri kapalıdır",[24] yalnızca erkeğin cinsel

162. Walcourt'daki Sainte-Materne kilisesindeki koro kürsüsünün oymaları, 1531.

organları ortadadır. İki yıl sonra da eski Lübeck yasası, "meşru kocası olan bir kadınla yakalanan bir erkek, kadından ayrılarak çükünden (*per veretrum*) bağlanmış şekilde şehirde dolaştırılır,"[25] hükmünde bulunur.

Aynı şekilde, 1270 tarihli Güstrow tüzüğünde zina yaparken suçüstü yakalanan evli bir kadının, adamı "çıplak ortada bırakması" ve "sokakta çıplak olarak bir aşağı bir yukarı yürütmesi" gerektiği yazar.

Bilgili bir yorumcu bu son iki maddeyi, "Boynuzlayan kişi ve madam teşhir direğinde belden üstü çıplak halde bir müddet tutulduktan sonra, bir iple bağlanmışlar ve mübaşirin kırbacıyla hızlanan adımlarla sokaklardan geçirilerek şehir dışına sürülmüşlerdir,"[26] şeklinde açıklasa da, bu doğru gelmiyor, zira –Fransız yasasının tersine– kadının belden üstünün çıplak olduğundan hiçbir yerde söz edilmez.

Aksine, Riga yasası uyarınca sadakatsiz kadın "*schanthoycken*", utanç mantosu, giydirilerek rezil edilir, oysa "*nackethtrecken*" ya da "*bloth thogen*", yani sokaklarda çıplak dolaştırma yalnızca erkekler için geçerlidir.[27]

Suçlu bulunan kadının soyulmasını, olsa olsa Hıristiyan otoriteler önlemişlerdir, diye düşünülebilir burada. Cermenlerde aldatılan kocanın, "saçlarını kestiği ve yakınlarının gözü önünde soyduğu" karısını evden

kovduğunu, sonra da köyün sokaklarında kırbaçladığını yazan Tacitus değil miydi? [28]

Şurası kesin ki, zina yapan kadın 'soyulmuştu' (*nudata*), ama 'çıplak' (*nuda*) değildi.[29] Peki, vücudun neresi çıplaktı? Cinsel organlar mı? Ya da sadece göğüsler mi? Ya da –Tacitus'un *nudus* sözcüğünü sık sık "mantosu olmadan" ya da "hafif giyimli"[30] anlamında kullandığını göz önünde bulundurursak– kadının yalnızca belden üstü soyulmuştu da, herkesin gözü önünde gömlekle mi kalakalmıştı yoksa?

8. yüzyılda Aziz Bonifatius Kral Aethelbald'ı eleştirmiş ve babasının evinde bir erkekle ilişkiye giren bakirenin ya da zina yapan kadının giysisini "beline kadar" kesip atmanın pagan Sakson halkına özgü bir âdet olduğunu yazmıştı. Eski Frankların ise fahişeleri "göbeğine kadar soyarak çıplak halde" kilisenin teşhir direğine bağladıkları aktarılagelmiştir.

Ama bütün bu veriler bize fazla yardımcı olmaz. Zira, "beline kadar" ya da "göbeğine kadar" ne anlama gelir? Acaba bu "ayni ceza"ydı da,

163. Zina yapan kadın ve hoşgörülü olduğu için boynuzlanan kocası utanç eşeklerinin üzerinde, 1500 civarı.

kadının yalnızca belden aşağısı mı soyuluyordu?[31] Ya da giysinin sadece üst kısmı kesilip atılıyordu da,[32] herkes kadının belden üstünü çıplak görebildiği için kadın rezil mi edilmiş oluyordu?

Sonuç olarak, zina yapan Cermen ve Sakson kadınların tam olarak nereleri soyuluyordu bilmesek de, bu kısımlar muhtemelen cinsel bölgeler değildi.

Batı Götaland yasası uyarınca, zina yapan kadınların mantoları çıkartılır ve elbiselerinin (*bakskiurta*) *arka* kısmı kesilip atılırdı,[33] yani vulva her halü kârda kapalı kalırdı; yine 1390 tarihli Seligenstadt yasasında, gayri meşru çocuk doğuran bir kadın hakkında şöyle denir:

"Ve kadın oğlunu kilisenin etrafında dolaştırmalıdır, kadın yalınayak olmalı, bonesinin arkasındaki saçları kesilmeli ve elbisesinin arka kısmı kesilip atılmalıdır."[34]

Bazı topluluklarda zina yapan kadının cinsel bölgesi de soyuluyor olsa bile, buradan peşin sonuçlar çıkarılmamalı. Nitekim, çok eskiden Yahudilerin zina yapan kadını "doğduğu gündeki gibi" çırılçıplak soydukları,[35] üstelik bazı mahkûmların da çırılçıplak asıldıkları bilinir,[36] yine de Yahudiler utanç eşiği düşük bir halk olmaktan çok uzaktırlar.[37]

'İffet düşkünü 19. yüzyılda', yani 1808 yılının temmuz ayında Glogau'da fazlasıyla azgın ve şehvetli dört kadın, "cinsel ilişki kurup ateşlerini söndürmek" ve askerlere etleriyle hizmet etmek amacıyla karargâha gittiğinde, karargâh komutanı bu kadınları yakalatmış, saçlarını kazıtmış ve çırılçıplak soydurmuştur. Sonra da bu halde –önlerinde iki davulcu, arkalarında bir nöbetçi taburu– karargâhta dolaştırtmıştır.[38]

Öte yandan, insanları –hele hele kadınları– çırılçıplak teşhir etme yoluyla cezalandırmak ortaçağda ve yeniçağın başında çok ender bir uygulamaydı. 1372 tarihli Schlettstadt yasasına göre, çokeşli erkek ve kadınlar genellikle "yalınayak, başı açık ve gömlekle" ya da yünlü tövbekâr giysisi içinde teşhir ediliyorlardı.[39]

1331 yılında Ceresy'de *fornicatio*, yani zina yapan bir kadın pazar günleri dini alaya bir müddet "gömlekle, yalınayak, başı kabak ve örtüsüz" katılma cezasına çarptırılmıştı.[40]

Sire de Joinville, 1251'de Aziz Louis'nin Caesarea'yı kuşattığı sırada, hafifmeşrep bir kızla uygunsuz vaziyette yakalanan Fransız bir şövalyeden, silahlarıyla atını iade edip kraliyet ordusundan atılmak ya da gömlek içinde karargâhta dolaştırılmak arasında tercih yapmasının istendiğini anlatır.[41]

Bu iki tercihin birbirine eş tutulması, herkesin önünde sırtında sadece bir gömlekle dolaştırılmanın ne kadar onur kırıcı ve utanç verici olduğunu gözler önüne serer; bu kılıkta toplum içine çıkmanın her halü kârda

büyük kabalık addedilmesi de bundandır: Nitekim, 1602 tarihinde Freiburg Breisgau'da Martin Stiermer adında biri, zil zurna sarhoş vaziyette "sokak ortasında gömleğine varıncaya kadar soyunduğundan" birbuçuk kilo gümüş para gibi ağır bir para cezası ödemeye mahkûm edilmişti.[42]

Yine de, tıpkı ortaçağ öncesinde Cermen boylarında âdet olduğu üzere, bazen kadınları aşağılamak için göğüsleri açılmıştır. Örneğin, ortaçağda Paris'te güzel Jeanne Shore, zengin bir kuyumcu olan kocasını aldattığı için, belden üstü çıplak vaziyette Saint-Paul kilisesi etrafında dolaştırılmıştır.[43] Yine 1417 tarihinde Freising katedrali başrahibi, büyücülük yaparken suçüstü yakalanan bir kadının günahlarını halkın önünde itiraf etmesine ve iki yıl boyunca belli günlerde kilise avlusunda büyük bir

164. Goya: "Utanç eşeğine bindirilmiş büyücü kadın idam edilmeye götürülürken", 1796.

halk topluluğu önünde saçları tıraş edilmiş ve göğüsleri çıplak halde teşhir edilerek cezalandırılmasına karar vermişti.[44]

1523 yılında, yani İspanyol engizisyonunun kontrolsüz hiçbir olaya izin vermediği bir dönemde, yirmi beş yaşındaki Francisca La Brava, 'çılgın' bir Meryem Ana rüyeti gördüğü için, Belmonte sokaklarında eşek üstünde teşhir edilme cezasına çarptırılmıştı, üstelik de "belden üstü çıplak bir halde" ve yüz sopa yiyerek.[45]

'Cadılar' ve başka kadınlar da zaman zaman belden üstü çıplak yakılmış ya da kafaları uçurulmuştu,[46] oysa 13. yüzyılda IX. Louis, o esnada enselerini ve omuzlarını açmaları gerekeceğinden, kadın mahkûmların boynunun vurulmamasını kabul ettirmeye çalışmış ama bunda başarılı olamamıştı.[47]

Fransa kralı, Tanrı'ya küfür suçundan yargılanan kadınların cellatın uşakları tarafından değil, özel olarak bu iş için tutulmuş kadınlar tarafından kamçılanmalarını da emretmiş, mahkûm kadının çıplak sırtını ya da kıçını görüp de zevklenmelerine fırsat vermemek için, erkeklerin bu sırada orada bulunmasını yasaklamıştı.[48]

Kadınların kamçılanması pek çok yörede alışılagelmiş bir olay değildi zaten. 1574'te Nürnberg'de bir taş ustasının karısı yataklık etme suçundan kamçılandığında, bir kadının kamçılanmasına ilk kez rastlandığı özellikle vurgulanmıştı.[49]

Fakat böyle bir şey söz konusu olduğunda bile, kadının kıçının herkesin önünde açılmamasına dikkat ediliyordu. Freiburg'da bir fahişenin "çıplak kıçına kulede güçlü kuvvetli bir kadın tarafından yirmi okkalı darbe vurulması" örneğinde olduğu gibi, kadın ya kapalı kapılar ardında kamçılanıyordu[50] ya da Püriten Rhode Island'da 1639'da "kadın olsun, erkek olsun, zina yapanın çıplak sırtının, otuz darbeyi geçmemek kaydıyla kamu önünde kamçılanması" gibi, cezalandırılacak kişinin yalnızca sırtı açılıyordu.[51] Ortaçağ sonlarında Hamburg'da kamçılanan ya da dayak atılan kadınlara, her şey ahlak kuralları dahilinde olup bitsin diye bu iş için özel olarak dikilmiş deri pantolonlar giydiriliyordu.[52]

18
Ortaçağda vücudun soyulması

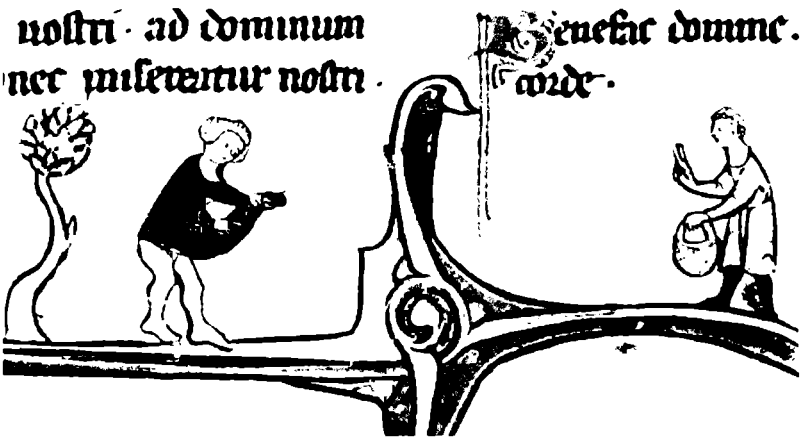
Çok okunan, çok etkili ve Norbert Elias'ın uygarlık kuramına çok şey borçlu olan bir cinselliğin tarihi kitabında, "Genellikle, 16. yüzyılın başında çıplaklığın gündelik yaşamda ve özel durumlarda tabulaştırılmamış olduğu varsayılır,"[1] diye yazar.

Günümüzde genellikle böyle bir varsayımdan yola çıkılıyor olabilir gerçekten de. Ancak daha önce gördüğümüz ve görmeye devam edeceğimiz gibi, bu varsayım yanlıştır.

Silahıyla atını iade edip Hıristiyan ordusundan rezil rüsva ayrılmak ile silah arkadaşlarının kendisini iç gömleğiyle görmesi arasında seçim yapmak zorunda bırakılan günahkâr şövalyeyi ve sokakta iç gömleğine varana kadar soyunduğu için ağır para cezasına çarptırılan sarhoşu anımsıyoruz.

"Genellikle" varsayılanın tersine, ortaçağda ve erken yeniçağda hayli sık rastlanan[2] teşhirciler, özellikle de gömleklerinden daha fazlasını teşhir edenler daha da onur kırıcı cezalara çarptırılıyor, daha okkalı meblağlar ödüyorlardı.

Örneğin, 1496'da Breslau'da bir kadının önünde "açılıp saçılan" bir teşhirci, hem hapis cezasına hem de beş gümüş mark para cezasına çarptı-

165. Bir erkeğin önünde teşhircilik yapan kadın, 13. yüzyıl

rılmıştı.[3] 1527'de Freiburg Breisgau'da Hans Irmeler adında biri, zil zurna sarhoş olduğu meyhanede "edep yerini açıp organını çıkardığı" ve "herkesin gözü önünde şarapla yıkadığı" için, kuleye hapsedilmiş, ayrıca bir gümüş mark para cezasına çarptırılmıştı; yine Hanns Schlemmer adında "budala herif"in biri, "muziplik olsun diye güpegündüz balık pazarında soyunup çırılçıplak yere yattığı" için önce deliğe tıkılmıştı, daha sonra da "her ne kadar alenen yaptığı bu terbiyesizlikten ötürü tramplenle suya fırlatılmayı[4] hak etse de, şehirden kovulmasına ve sonsuza kadar sürgün edilmesine"[5] karar verilmişti.

1532 yılında "karnaval zamanında" on beş genç delikanlı Basel sokaklarında "çıplak halde dans edip durdukları" için derhal hapse atılmış ve her biri beş gümüş para cezasına çarptırılmıştı.[6] 1399'da Frankfurt'ta çıplak bir adam sokaklarda dolaştığında, herkes adamın deli olduğunu düşünmüştü. Bu nedenle, bir gemici, çılgın adamı yakalayıp Main nehri üzerinden şehirden uzaklaştırmakla görevlendirilmişti.[7]

Çıplak insan vücudunun görüntüsü, o zamanlar gerçekten de doğal idiyse eğer, Nürnberg'de darağacında sallandırıldıktan sonra geceleyin yırtık çoraplarına varıncaya kadar tüm giysileri çalınan bir hırsızın çıplak cinsel organını ağzı bir karış açık seyretmek için toplanan o kalabalık, "özellikle de meraklı karılar" nasıl açıklanabilir peki? Nürnberg belediyesi kalabalığı dağıtmak için, cesede uzun bir gömlek ve "ketenden bol bir don" giydirmişti.[8]

166. Türklerin esir pazarı, 1526.

Bonaventura, ortaçağda çok popüler olan *Meditasyonlar*'da, İsa'nın cesedi çarmıhtan indirilirken Meryem'in oğlunun çıplaklığından çok utandığını ve İsa'nın belden aşağısını başındaki örtüyle çabucak örttüğünü anlatır.[9]

Burada Meryem'in aşırı bir utangaçlık göstermesinin söz konusu olmadığını, ortaçağa ve erken yeniçağa ait sayısız başka kaynaktan da anlıyoruz. Örneğin, 1492 yılında dört haydut Oelslü bir kunduracı karısını kaçırdığında ve kadını öldürmeden önce, iki eteğini, gömleğini ve "kadınlık giysisini" aldığında, vakanüvis katillerin kadını öldürmeden önce soymalarına[10] kızıyordu. Bunun gibi başka pek çok soygunda kurbanlarının iç çamaşırlarını bile çalan haydutların utanmazlığı insanları çileden çıkarıyordu.[11]

1219 yılında, Tanrı kelamına ihtiyaç duymayan Macar çobanlar tarafından tepeden tırnağa soyulan Fransisken misyonerleri, bu utanç verici olayı ömürleri boyunca unutamamışlardı.[12] 1526'da Mohaç meydan savaşında II. Lajos'u yenen Türkler Hıristiyan kadınları esir pazarında çırılçıplak soyunca (bkz. Resim 166) Avrupa'nın yarısı öfkeden kudurmuştu:

Padualı Marx Eysenkern o tarihte şunları yazar: "Erkek olsun kadın olsun, hepsi de anadan doğma çıplak getirildi, bakireler bile soyuldu / hepsi de meydanda yürümek ve zıplamak zorundaydı / sağlıklı mı, hastalıklı mı, kambur mu, topal mı / kusurları alenen görülebilsin diye / Ve utananlar olduğunda / kamçı ve sopalarla teşhire zorlanıyorlardı."[13]

Fakat 16. yüzyılın utanç duygusundan ne kadar yoksun olduğunu belgelemek isteyen standart kültür tarihi kitaplarında, 1561'de Legnica dükü

III. Friedrich'in sarayında geçen ve Hans von Schweinichen tarafından anlatılan şu epizot da yer almaz mı hep?

"Hatırladığım kadarıyla, saraya geleli daha birkaç gün olmuştu; yaşlı düşes yıkanırken ben ayak işlerine koşturuluyordum. Bir süre sonra Unte Riemen adında genç bir kız çırılçıplak dışarı çıktı ve kendisine soğuk su vermemi istedi. Daha önce hiç çıplak kadın görmediğimden, bir garip oldum, nasıl olduğunu bilemeden soğuk suyu kızın üzerine döküverdim. Kız bir çığlık attı ve düşesin adını haykırarak kendisine ne yaptığımı anlattı; ama düşes güldü ve "Küçük domuzcuğum daha öğrenecek!" dedi. Ben de bu arada çıplak insanların neye benzediğini öğrenmiş oldum, ama kızın karşıma neden çıplak çıktığını hâlâ anlayabilmiş değilim."[14]

Bu olayın, çıplaklığın 16. yüzyılın ortalarında bile gündelik hayatın manzaralarından olduğunu kanıtlamaya yetmediği açıktır. Dokuz yaşındaki Hans'ın daha önce hiç çıplak bir yetişkin görmemiş olması "çıplak insanın neye benzediğini" ancak o zaman anlaması, başından geçen bu küçük olayı yıllar sonra *Denkwürdigkeiten* [Unutulmayacak olaylar] adlı kitabına alması ve genç kızı böylesine garip davranmaya iten şeyin ne olduğunu hâlâ anlayamamış olması, çıplaklığın gündelik ve olağan değil, aksine alışılmamış –nerdeyse iki yüzyıl sonra Châtelet markizinin uşağına davranışı gibi– olduğunu anlatır.

O zamanlar dokuz yaşındaki bir çocuğun, cinsel olgunluğa erişmiş bir genç kızın kendisini ona "çırılçıplak" gösterebileceği kadar kadar masum sanılması da pek mümkün değildir.

Gerçi yüksek ortaçağda Bartholomaeus Anglicus, erkek çocuklara *pueri* denmesinin nedeninin, onların *purus*, yani saf olmaları, çıplaklıklarından utanç duymamaları ve cinsel organları henüz gelişmediğinden cinsel bir eylemde bulunamamaları olduğunu düşünsede de,[15] belli ki bu İngiliz Fransisken rahibi, bazı köylü kadınların oğullarını memnun etmek için ufaklığın cinsel organını okşadığını bilmeyen, dünyadan bihaber bir adamdı. Üstelik bu din adamı dokuz yaşındaki oğlanlardan değil, daha küçük yaştaki çocuklardan söz ediyordu. Fakat Andreas Hoppenrod adında biri bu minikler hakkında bile şunları söyler:

"Çocuklar küçük ve yaramazken (ve ara sıra daha büyük olanları da) sabah akşam saatlerce çırılçıplak bir arada tutulurlar, böylece çocuklar henüz küçük yaşta utancı ve edebi elden bırakırlar."[16]

1405 yılında Giovanni Dominici, yetişkinlerin üç yaşına basan bir çocuğun yanında artık çıplak dolaşamayacağını söyler, çünkü "bir çocukta beş yaşından önce cinsellik fikri ve ilgisi uyanmadığı sanılsa bile, önlem alınmazsa ve çocuk bu tür davranışlara maruz kalarak büyürse, bunlara

iyice alışır ve ileride bu tür şeylerle karşılaştığında hicap duymaz," belli ki, utanmamak gerçekten de çok ayıptır.[17]

Kadının çıplaklığı, yalnızca geç ortaçağda değil, erken ve yüksek ortaçağda da erkek çıplaklığından daha ayıp sayılıyordu.

Lombard kralı Sighart'ın karısı Adalgisa, kocasına eşlik ettiği bir sefer sırasında çadırda ayaklarını yıkarken, bir erkeğin gözü ayaklarına ilişmiş. Kral buna o kadar kızmış ki, karısının giysisini "baldırlarına kadar" kestirmiş ve onu bu halde karargâhta dolaştırmış.[18] Lombard kralı Liutprando'nun 8. yüzyılda koyduğu yasalara göre, bir kadını soyunmaya zorlamanın cezası da aynı ölçüde serttir:

"Bize anlatıldığına göre, ahlaksız (*peruersus*) bir adam, bir kadın nehirde yıkanırken [kıyıdaki] giysilerini almış ve kadın nehirde çıplak kalakalmış; [yoldan] gelip geçenler de onun çıplaklığını görerek günaha giriyorlarmış (*pro peccatis uedebant turpitudinemeius*). Çünkü kadın sürekli suyun içinde duramıyormuş, [öte yandan] çıplak halde evine dönmeye de utanıyormuş. Kararımız şudur: Böyle bir küstahlık eden biri, bu uygunsuz davranışından dolayı kadına diyet (*uurigild*) ödemelidir. Bunun açıklaması da şudur: Bu kadının erkek kardeşi, kocası ya da en yakın akrabası, o sırada bu adamı görse, onunla [kanlı] bir mücadeleye girmek zorunda kalacaktı; hele onu yere savurabilseydi, öldürmesi işten bile olmayacaktı! Demek ki, ölümü nedeniyle akrabaları arasında kan davası çıkmasındansa ve

167 "Böbürlenenlerin hiç utanması yoktur", 13. yüzyılın ortaları.

daha büyük bir bedel ödenmesindense, yaşaması ve diyetini ödemesi daha iyidir."[19]

Bu yasadan da anlaşılacağı üzere, o dönemde bir kadını isteği dışında soyup zor duruma düşüren bir Lombard ya kendi hayatını ya da intikam almaya gelen kişinin hayatını tehlikeye atmış oluyordu. Bu yüzden Liutprando'nun yasası, söz konusu ahlak düşmanının kadına tam bir diyet, yani adam kadının kocasını ya da erkek kardeşini öldürmüş olsa ödemesi gereken diyeti ödemesini öngörüyordu.

Eski Frizlerde de *dicrâf*, yani bir kadının belden aşağısını örten giysilerin çalınması ağır bir suç sayılıyordu.[20] 15. yüzyılın başlarından kalma Fivelgo yasasına göre, evli bir kadına karşı işlenebilecek en ağır suç onu soymak (*hagiste bleszinge*), yani kadının cinsel bölgesini açmaktı ve bu suçu işleyenler, 15 mark ceza ödemeye mahkûm ediliyorlardı. Kadın gebe, bakire ya da dul ise, söz konusu namussuzluk (*skonnede*) birbuçuk misli fazlaya patlıyordu.[21] Bu yüksek cezanın, dul bir kadının belden aşağısı soyulduğunda da ödenmesi, böyle bir ahlaksızlığın kocanın onurunu değil, öncelikle kadının onurunu zedelediğini gösterir.

Welscher Gast [Güneyli Konuk] adlı eserin 1256 tarihli resimli baskısında, *rum*, yani böbürlenme ile ilgili bir alegoride, böbürlenme çıplak bir adamla temsil edilir, çünkü böbürlenme başkalarının önünde çıplak olmak kadar ayıptır.[22] Fakat tasvirdeki çıplak adamın cinsel organı, tıpkı ünlü Lady Godiva'nınki gibi görünmez. Wendoverli Roger 13. yüzyılın başında yazdığı *Flores historiarum*'da [Tarihin Çiçekleri], Chester kontu Leofric'in karısı Lady Godiva'nın Coventry pazar meydanından herkesin gözü önünde at üstünde çırılçıplak geçtiğini, fakat leydi vücudunu gümrah saçlarıyla örttüğü için yalnızca beyaz baldırlarının göründüğünü yazar.[23] Zira daha *Clef d'amors*'ta [Aşk Anahtarları] ifade edildiği gibi, her kadının iffet gereği örtmesi ve asla açmaması gereken bazı yerleri vardır.[24]

Peki, ortaçağda bazı kadın ya da genç kızların yabancı erkeklerin önünde bile hiç utanmadan soyunduklarını[25] kanıtlayan karşıt örnekler yok mu?

Örneğin, 12. yüzyılda Hartmann von Aue'nin kaleme aldığı *Armer Heinrich* [Zavallı Heinrich] adlı eserde hekim, ölümüyle Efendi Heinrich'i kurtaracak olan genç kıza, çıplaklığın utancına maruz kalacağını bildirdiğinde –"Seni soyuyorum, çıplak kalacaksın ve büyük bir utanç duyacaksın, ama önümde çıplak durmaktan dolayı senin bir suçun olmayacak"– kız giysisini kendi elleriyle çıkarır, hem de hiç utanmadan: "Kız giysisini kendisi çıkardı, çırılçıplak kalakaldı; hiç ama hiç utanmadı."[26]

Hekimin beklentisinden de anlaşıldığı üzere, genç bir kızın bu kadar utanmaz olması, yüksek ortaçağda alışılmamış bir şeydi. Şairin bu gerçekdışı

tasviri, ya genç kızın cennetlik bir masumiyet içinde olduğunu göstermek içindir –günahı bilmediğinden utancı da bilmez[27]– ya da bu çıplaklık koruyucu bir çıplaklıktır ve tıpkı Lady Godiva'nın Coventry halkının yazgısını değiştirdiği gibi, kız da zavallı Heinrich'i kurtaracaktır.[28]

Yine de, kızın çırılçıplak soyunması bütünüyle gereksizdir, zira hekim kızın yalnızca kalbini çıkaracaktır; 12. yüzyıldan kalma tıbbi tasvirlerde de görüldüğü gibi, vücudun yalnızca ameliyat edilecek kısmı açılırdı.[29]

Peki bütün bunlar, geç ortaçağda ve yeniçağın başında çıplak fahişelerin herkesin gözü önünde koşu müsabakalarına katılmalarıyla, dini temsillerde erkeklerle kadınların Âdem ile Havva'yı ilk günahtan önceki halleriyle gerçekçi bir şekilde oynamalarıyla ya da –burada Hans Makart'ın, "V. Karl'ın Anvers'e Girişi" adlı ünlü tablosu akla gelsin– şehre giren hükümdarları çıplak genç kızların karşılamalarıyla nasıl bağdaştırılabilir, diye bir soru sorulabilir.

Nitekim, nerdeyse tüm kültür tarihi kitaplarında bunlardan söz edilir. O nedenle, bu olguların gerçek olup olmadığını sormakta yarar var.

19
Ortaçağda oyuncu ve fahişelerin çıplaklığı

Ortaçağ sonunda tiyatro oyuncularının –rolleri gerektirdiğinde– sahneye çıplak çıktıkları iddiaları ne derece doğrudur?

1507 tarihinde Zerbst'de sahnelenen bir dini temsilde örneğin, Âdem ile Havva'yı önlerine banyo lifi tutan iki hamamcı canlandırmıştı:

"Hamamcılar. Üzerinde yılan olan bir ağaç. Âdem ile Havva çıplak, ellerinde birer lif."[1]

Bu, bir natırla bir tellağın, sahnede çırılçıplak dolaştığı, ilk günah sahnesinden sonra da hamam lifini edep yerlerine tuttuğu anlamına mı geliyor?

Aslında Zerbst reji direktiflerinde asla bir kadınla bir erkekten değil, "hamamcılardan" söz edilir ve gerçekten de geç ortaçağda ve yeniçağın başında Havva'yı bir erkek, daha doğrusu, sesi kadın sesine benzesin diye, büyükçe ama ergenlik çağına girmemiş bir oğlan oynardı.[2]

Göğüsleri olmayan bir Havva gülünç değil miydi peki ya da seyirciyi düş kırıklığına uğratmaz mıydı?[3]

Bunun için, "çıplak" sözcüğünün gerçekten de çıplak anlamına gelmesi gerekir, oysa burada göreceğimiz gibi, hiç de öyle değildir. Daha ziyade 'iç

168. Balaam Ustası: "Cennetten kovulma", 14. yüzyıl.

gömleği' ya da *bruche* ya da dört asır sonra söylendiği gibi 'sırf çamaşır' giymiş olmak anlamına geliyordu.

Örneğin, Donaueschingen'de, Hazreti İsa'nın ıztırabını temsil eden dini oyunlarda Araf'tan kurtarılanlar şöyle anlatılır:

"Fakat Âdem ile Havva çıplak ya da beyaz iç gömlekleriyle, dışarı çıktılar, onların önüsıra tıpkı büyükler gibi ellerini yukarı kaldırmış çırılçıplak küçük çocuklar yürüyorlardı."[4]

Donaueschingen'de "çıplak" aslında "beyaz gömleklerle" anlamına gelirken, 1496 yılında Aziz Martin'in yaşamını anlatan ilk oyunda, oyuncuların yalnızca belden üstü çıplaktı, zira Lucifer meşalesiyle biraz fazla yaklaştığında, cehennemden "çıplak" çıkan şeytanın pantolonunun alev almasına neden olmuştu.[5]

Bu açık saçıklığı –üstelik kadın rollerinde hiç işe yaramıyordu– seyirci müstehcen buluyordu elbette, bu yüzden de 16. yüzyılda Napoli'de hafif

169. İsa'nın ıztırabını anlatan dini temsil. Höritz, Bohemya, 1898.

giyimli Âdem ile Havva çiftinin oynadığı sahne çöktüğünde, halk bunu ilahi adalet olarak yorumlamıştı.[6]

Bu nedenle, genellikle "*body stockings*" [külotlu çorap] ya da benzeri şeyler tercih ediliyordu. Nitekim, 1583 yılında Luzern'deki bir kostüm listesinden anladığımıza göre, Âdem ile Havva "çıplak vücutlarını saran dar giysiler" içinde, utancın ne olduğunu zaten bilen Habil ile Kabil ise 'donlarının' üstüne uzun ceket giyerek sahneye çıkmıştı.[7]

170. Jean Fouquet: "Çırılçıplak" işkence edilen Azize Apollonia, tiyatro oyunu, 15. yüzyıl.

1426 yılında Perugia'da, ten rengi giysilerden ve ten rengi deri pantolonlardan söz edilir;[8] Corn'daki bir "Tekvin" temsilinde "meleğin Âdem ile Havva'ya tenden giysi verdiği" dile getirilir. İlk günahtan önce "beyaz deri"lere bürünmek, ilk günah sahnesinde de cinsel organları incir yapraklarıyla örtmek gerekiyordu.[9]

1429 tarihinde muhtemelen Torino'daki "Aziz Georg" oyununun aksesuvar listesinde 'çıplakların' ten rengini (*l'encarnacion*) hazırlamak için kullanılan bir kilo beyaz makyaj boyası (*blanc de puillie*) da vardı.[10]

1501'de Mons'ta sahnelenen ve İsa'nın ıztırabını anlatan oyunda, askerler İsa'yı soyuyormuş gibi yapıyorlar, Bakire Meryem ise çarmıhtan indiriliş sahnesinde, oğlunun çıplak vücudunu örtüyor gibi yapıyordu, çünkü Tanrı'nın oğlu elbette daima giyinikti;[11] Donaueschingen'de ise Gethsemani bahçesindeki sahne şöyle anlatılır:

"Burada kör Marcellus, çıplak tenine sardığı keten bir örtüyle durmaktadır. Havariler kaçarken Malchus, kör Marcellus'un pelerinini yakalamış, o da çıplak halde kaçmıştır."[12]

Demek ki, "çıplak" sözcüğü burada da, Marcellus'un keten bir örtüyle kaçıp kurtulduğu anlamına gelir; Luzern'de sahnelenen oyunda ise Marcellus "çıplak giysisiyle" kaçar.[13]

İtalya'da geç Rönesans'ta Commedia dell'arte'de sahneye kadınların da çıktıkları ve belli ki ara sıra göğüslerini açtıkları oluyordu.[14]

Bardi'nin Floransa'da sahnelenen *L'Amico fido* komedisinde, Aphrodite ya da Thetis gibi tanrıçaların göğüsleri bir şeritle kapatılmış ve tüllerle örtülmüştü, oysa hazzı temsil eden kişi ve Eros "çıplaklık izlenimi veren deri bir kılıf" giymişti.[15]

Başka bir oyunda Furiaların üstünde "islenmiş et renginde, deri benzeri giysiler" vardı.[16]

Peki, "*personnages*", gizemler ya da "canlı tablolar" denen ve özellikle de geç ortaçağda Batı Avrupa'da İsviçre, Alsas, Burgonya, Fransa ya da Hollanda'nın büyükçe şehirlerine gelen kral ve prensleri eğlendirmek için çırılçıplak kadınların Yunan mitolojisinden ya da *Kitabı Mukaddes*'ten sahneler canlandırdıkları temsillere ne demeli?

Örneğin, Jehan de Troyes, XI. Louis 1461'de, yani Fransa kralı olarak taç giydiği yıl Paris'e törenle girdiğinde, "çırılçıplak" üç Sirenin hayranlık uyandırdığını anlatır:

"Biraz ötede, adı geçen şehirde Ponceau çeşmesinin bulunduğu yerde, vahşi erkek ve kadınlar güreşiyorlardı, orada Sirenleri simgeleyen çok güzel, çırılçıplak üç kız vardı, memeleri dik, ayrık, yuvarlak ve sertti; şarkılı oyunlarını izlemek çok eğlenceliydi."[17]

İyi Philippe Gand'a girdiğinde, Lys'te yüzen su perileriyle karşılaşmıştı, "hepsi resimlerdeki gibi çırılçıplaktı, saçları açıktı." Güzel Philippe 1494'de Anvers'e törenle girdiğinde, "Paris'in seçimi" kendisine canlı tablo olarak sunulmuştu:

"Ama ayak takımı, üç tanrıçanın hikâyesini zevkle seyretti, bunlar çıplak, canlı kadınlardı."[18]

Bütün bunlar, geç ortaçağda genç kadınların kamunun gözü önünde –antik mitoloji kisvesi altında da olsa– soyunduğunu kanıtlamıyor mu?

Ancak metinde geçen sözcüklere iyice dikkat etmeliyiz: Paris ya da Gand'daki su perilerinin gerçekten de "*toutes nues*" [çırılçıplak] oldukları söylenir ve Jehan de Troyes onların Gotik güzellik idealiyle örtüşen yuvarlak, dik memelerini över.

Genç kadınların kafalarından ve bedenlerinin üst kısmından başka nereleri görünmüş olabilir ki? Gandlı su perileri ırmakta yüzerlerken, Parisli meslektaşlarının da Ponceau çeşmesinin içinde durdukları kesindir, böylece en azından cinsel organların görünmediği anlaşılır.

Karadaki canlı tablolarda kullanılan kadınlar için "*toutes nues*" denilmemesi de bunu gösterir.

Örneğin, 1313 yılında Paris'te IV. Philippe İngiltere kralının onuruna aşk sahneleri oynanmasını istediğinde, vücudun çıplaklığı, Donaueschingen'deki İsa'nın ıztırabı temsillerinde de olduğu gibi, beyaz keten gömleklerle canlandırılmıştı.[19] Cesur Charles 1468'de Lille'e girdiğinde, belli ki onu eğlendirmek için "Paris'in seçimi" sahnelenmişti, zira Aphrodite "*rarae proceritatis, ac immensae pinguetudinis, portentosae crassitudinis*" imiş, yani ağırlığı iki kantardan fazlaymış, Hera sırık gibi ve sıskaymış, Athena ise önde ve arkada birer kamburuyla çarpık çurpukmuş.[20] Ama tanrıçaların cinsel bölgelerinin göründüğüne dair tek söze rastlanmaz.

Resim 171'e bakacak olursak, daha sonra V. Karl'ın annesi olacak Kastilyalı Deli Juana 1496 yılında Brüksel'e geldiğinde "Paris'in seçimi"ni canlandıran kişilerin hiçbirinin edep yeri görünmüyordu, çünkü biri arkasını dönmüş, diğer ikisi ise edep yerini bir örtüyle kapatmıştı.

171. Brüksel'de 'canlı tablo', 1496.

Daha önce de denildiği gibi, o tarihten iki yıl önce Anvers'teki üç tanrıça da 'çırılçıplak' değil, sadece "*nud*", yani 'çıplak' olarak tanımlanıyordu; yalnızca küçük çocukların "çırılçıplak" olduğu, oysa "çıplak" "ecdadımızın" cehennem ateşinden beyaz gömlekler içinde çıktığı Donaueschingen temsillerini hatırlayalım.

İmparator V. Karl 1520 yılının yaz sonunda Anvers'e geldiğinde, imparatorun onuruna düzenlenen canlı tablolardaki kızların, on yedi yaşındayken Brüksel'e gelen annesine takdim edilen genç kadınlar kadar giyimli oldukları anlaşılmaktadır.

O sırada Anvers'te bulunan Albrecht Dürer "kralın nasıl da şahane bir törenle karşılandığını" anlatır. "Şehrin giriş kapıları oyuncularla harika bir şekilde süslenmişti; güzel bakirelerin oluşturduğu tablolar, benim o zamana kadar görmediğim bir güzellik ve neşeyle doluydu."[21] Philipp Melanchton'a başka ayrıntılar da anlatmıştı ama. Nitekim Melanchton, "güzel bakire tablolarının" "nerdeyse çıplak" (*propemodum corpore nudae*), yani vücut hatlarını belli eden ince tüllere bürünmüş genç kızlar tarafından oluşturulduğunu, Nürnbergli ressam Dürer'den öğrendiğini söyler.

Genç kral mahcup olmuş ve kızlara bakmaktan kaçınmışsa da, Dürer utanmayı bir yana bırakarak –"ressam olarak"– bir göz atmıştır.[22] Gerek genç kralın gerekse Dürer'in davranışından, yeniçağın eşiğinde hafif giyimli genç kızların üstünde "göz gezdirmenin" en azından doğal olmadığını anlayabiliyoruz; Zaten Dürer de mesleği icabı sağa sola "biraz daha utanmazca" (*aliquantulum inverecundius*) göz gezdirmek zorunda kaldığını söyleyerek Wittembergli profesörden özür diler.

Bu tür "bakire tabloları" geç ortaçağda ve erken yeniçağda alenen gösterildiği halde, saygın olmayan bir yanları da vardı gibi görünüyor; bu etki doğrudan doğruya çıplak ten göstermeyerek yumuşatılmak isteniyordu. Genellikle tarihin en iffet düşkünü olduğu söylenen dönemlerinde de bundan farklı davranılmıyordu. Zira yüzyılımızın başında canlı tabloların çırılçıplak oyuncularla oluşturulması öyle skandallara yol açmıştı ki, resmi merciler bunları tümden yasaklamışlardı. Sonunda bu çırılçıplaklık, kadınların vücudu bronz rengine boyanarak ve hiç kıpırdamamaları tembih edilerek yumuşatılmaya çalışılmıştı. Başka türlü söyleyecek olursak: Çıplak bedenin canlı izlenimi vermesinden mümkün olduğunca kaçınılmış, bedenin görünümü metal ve taş heykellere benzetilmişti.[23]

Peki, geç ortaçağda umumi fahişeler ne âlemdeydi? Machiavelli, Serravalle savaşından sonra yapılan bir halk bayramında, Castruccio'nun çıplak fahişeleri koşturduğunu ve yarışı kazanana ödül olarak ipek kumaş verildi-

ğini[24] anlatmaz mı? Ortaçağda gündelik yaşamda cinsellikle çıplaklığın bütünleştiğini göstermek isteyen Norbert Elias, fahişelerin "ortaçağ şehirlerindeki kamu yaşamında çok özel bir yerleri olduğuna", bazı şehirlerde onlarla birlikte koşulduğuna ve yüksek düzeyde konukları karşılamaya sık sık onların gönderildiğine işaret etmez mi?[25]

Fahişelerin kamuda sözümona çıplaklığını ele almadan önce, ortaçağ fahişelerinin toplumla bütünleşmiş oldukları iddiası üzerinde duralım.

Fahişelerin, "ortaçağ şehirlerinde çok özel bir yerleri olduğu" ne anlama gelir?

1271'de Toulouse sakinlerine, çevrelerindeki umumi fahişeleri kovma, onları aşağılamak için giysilerini çıkarma ve yerlerde sürükleye sürükleye, cezalarını verecek olan rahibe götürme yetkisi verilmişti.[26] 14. yüzyılda, kilisede saygın kadınların yanına oturma cüretinde bulunan –hem de başını örtmeden– iki fahişe yargılanmıştı.[27] 1417'de Basel'de bir düzine fahişe, belediyenin koruması altında olduğu, taştan haçlarla simgelenen bölgeden kovulmuştu:

"Herkesin içinde iffetli kadınların kocalarının yanına oturan pek çok hafifmeşrep kadın, taştan haçların beş mil üç yarda dışına atıldı."[28]

Eğer, umumi fahişelerin "toplumda çok özel bir yeri" olduğundan söz ediliyorsa, Elias'ın iddiasının tersine, bu yer saygın değil, toplumdışıdır.[29] Örneğin, 1469'da Arles'da bir kadın, bir köle kadına fahişe demeye cüret ettiği için cezalandırılmıştı, çünkü köle kadın da onurluydu, oysa bir fahişe, *per definitionem* [tanım gereği], onurlu olamazdı.[30]

Fahişelerin toplumla "bütünleşmelerinden" ancak şu bakımdan söz edilebilir ki, daha önceki dönemlerin tersine, geç ortaçağ şehirlerinde fuhuş büyük ölçüde kurumsallaştırılmış, böylece denetlenebilir hale gelmişti; fahişelerin kendilerini tanıtan işaretler takmaları geleneğinden de bu sayede vazgeçilebilmişti. Örneğin, Fransa'da 15. yüzyılda "aşüftelerin" tanınmalarını sağlayan işaretler artık pek yaygın değildi.[31]

Peki bu durum –Elias'ın da dediği gibi– örneğin, II. Albrecht 1438'de Viyana'ya törenle girdiğinde ya da o tarihten çok önce Friedrich Barbarossa gibi imparator ve krallar bir şehre geldiklerinde, onları karşılamaya sık sık fahişelerin gönderilmesiyle ve hayatının son demlerini yaşayan yaşlı İmparator Sigismond'un Bern ve Ulm'da herkesin gözü önünde geneleve gitmesiyle çelişmiyor mu?

Ancak, İmparator Sigismond'un geneleve cinsel açıdan rahatlamak için gittiğine[32] dair tek bir söz hatta ima bile yoktur, zaten bir ayağı çukurda olan imparatorun böyle bir şeye kalkışması imkânsızdır.

İmparator genelevde eğlence peşinde değildi de, neyin peşindeydi peki? Ve şehre gelen hükümdarları karşılamaya neden bu yerlerde çalışanlar gönderiliyordu?[33]

Avrupa'nın pek çok bölgesinde, umumi bir fahişeyle karşılaşmanın şans, buna karşın bir rahip, keşiş ya da rahibeyle karşılaşmanın felaket getireceğine inanılıyordu.[34]

Bunun ardında, sınırsız cinselliğin simgesi olan fahişelerin, tarlaların bereketini artırdıkları inancı yatıyordu, bu nedenle de sık sık dini törenlere ve bayramlara davet ediliyorlardı.[35]

Bir fahişeyle karşılaşmak Hindistan'da da uğur sayılıyordu: Khandesh'de fahişenin duasının yağmur yağdıracağına inanılıyordu, Karnatak'ta ise fahişeler yağmuru dindirme ayinine katılırlardı.[36]

Roma bereket tanrıçası Flora'nın şenliği Floralia'ya, vulvalarını müstehcen bir şekilde gösteren *meretrices*'in [fahişeler] katılmaları da böyle anlaşılmalıdır; genç Cato gibi pek çok saygın Romalı, bu bayramı ahlaka aykırı buluyordu.[37]

Geç ortaçağda da fahişeler uğur getirir, felaketleri önlerlerdi: Leipzig'de yalnızca dört dersleri olan üniversite öğrencileri bir ders de onlardan aldıkları için "beşinci ders" denilen fahişeler, büyük perhiz zamanında fahişe resmigeçidi yaparlardı. Şehri vebadan korumak için hep birlikte Parthe nehrine giderler, samandan bir kuklayı nehre atarlardı.[38]

Demek ki, hükümdarları karşılamaya umumi fahişelerin gönderilmesi ya da III. Friedrich gibi bir imparatorun, belli bir para karşılığında serbest bırakılmak üzere bu tür kadınlar tarafından "esir alınmaya" göz yumması, "umumi kadınların" ortaçağ toplumuyla bütünleşmiş olduklarını kanıtlamaktan çok uzaktır. Daha ziyade, bir 'dışlanmışla' karşılaşması sayesinde hükümdarın, dolayısıyla da ülkesinin şans, bolluk ve berekete kavuşması ümit ediliyordu.

Machiavelli'nin sözünü ettiği ve –en azından başlangıçta– toprağa bereket getirecek bir koşu olan fahişeler yarışını da böyle görmek gerekir. Eski Roma'daki Floralia şenliklerinde doğanın bereketini artıranlar sadece *meretrices* değildi, tavşanlar ve keçiler, yani özellikle şehvetli ve doğurgan sayılan hayvanlar da salıverilip koşturuluyorlardı.[39]

Peki, Serravalle savaşının ardından düzenlenen yarışa katılan kadınlar gerçekten çıplak mıydılar?

14. yüzyıl İtalyasında, söz konusu olan fahişeler olsa bile, kadınların alenen çıplak görünmeleri düşünülemez, ki bu Orta Avrupa için de geçerlidir. Örneğin, 1530'da Danzig'de bazı iffetsiz kadınlarla "çıplak dans eden"[40] yedi tüccar ağır şekilde cezalandırılmıştı. O dönemin, Machiavelli'nin

172. 1509'da gençler ve fahişeler koşusu.

sözünü ettiğine benzer yarış tasvirlerine baktığımızda, yarışa katılan fahişelerin gayet edepli giyinmiş olduklarını görürüz. Augsburglu ücretli askerlerin lideri Sebastian Schertlin von Burtenbach'ın elyazmaları risalesinde yer alan ve 1509 yılında Augsburg'da bir Tatar oku müsabakasına katılan "gençler ve fahişeler"i gösteren resimlerde de bunu görürüz (bkz. Resim 172).[41]

Ortaçağda ya da daha sonraki dönemde birisinin "çıplak" olduğu söylendiğinde, bununla kadın ya da erkeğin normalde uygun görülenden daha açık saçık giyindiği kastediliyordu.

Eski Yunan ve Roma'da *γυμνοξ* ve *nudus* sözcükleri "çıplak" değil "gömleksiz" ya da Pindaros'ta olduğu gibi[42] "silahsız" anlamına geliyordu ve Lupanar'da fahişeler *γυμναι* ya da *nudae* halde kendilerini sunduklarında, büyük ihtimalle üzerlerinde ince kumaştan giysiler vardı ve olsa olsa göğüsleri çıplaktı.[43]

İbranca *'arweh* sözcüğü "salt iç çamaşırla"[44] anlamına da gelir ve silahlarını bırakıp kaçan kişiye de *'arweh* denir.[45]

Silahsız olan Wigalois "Çıplak olduğumu görüyorsunuz işte,"[46] der; tören giysilerini giymeyip zırh gömleğiyle gelen Willehalm, Roma kraliçesi tarafından "çıplak" olarak tanımlanır.[47] Ancak normalde bunun tam tersidir. Örneğin, 1365'te Alsas'a aniden saldıran İngiliz askerlerin "çıplak", yani silahsız olduğu söylenir:

"Giysileri uzun ve değerliydi, bacak zırhları iyiydi; ama İngilizler arasındaki yoksullar yalınayak ve çıplaktı."[48]

Yüksek ortaçağda sadece yırtık pırtık bir koyun postuna sarınan ya da paçavralara (*pannosus*) bürünen yoksullara *nudus* denir;[49] hafif bir tünik giyen cellatlar da böyle tanımlanır.[50]

Onurlarını beş paralık edip aşağılamak için kanunen soyulan kişiler için de aynı şey geçerliydi. Örneğin, 16. yüzyıldan kalma *Wickiana*'daki bir tasvirde, şehir boyunca kırbaçlanan bir adamın "çıplak" olduğu yazar, oysa adamın belinde bir peştamal olduğu görülür.[51] Büyük ihtimalle bu, 8. yüzyılda *nudi cum ferro* [zincirli çıplaklar], "çıplak" ve birbirlerine zincirlenmiş bir halde köylerden geçme cezasına çarptırılanlar için de geçerliydi.[52]

Günümüzde de "çıplak" sözcüğü, anlamıyla bire bir örtüşmeyen biçimlerde kullanılır. Örneğin, 1980'de Ayetullah Humeyni, hükümet dairelerinin rüşvet ve fuhuş yuvası olduğunu, çünkü oralarda "çıplak kadınlar" bulunduğunu açıklamış,[53] 1984 yazının sonunda Güney Tahran'ın yoksul mahallelerinden gelen binlerce çarşaflı kadın, koro halinde bağırarak bu "çıplakların" idam edilmesini talep etmişti; bu çıplaklardan kasıt öncelikle, şehrin kuzeyinde yaşayan zengin çevrelerdeki kadınlardı.[54]

Bu "çıplaklar" Avrupai giyinen kadınlardır[55] ve buradaki ifade köktendinci bir aşırılığa özgü değildir, zira geleneksel Fas'ta da peçesiz bir kadına *aryana*, yani "çıplak" denir.[56]

Elbette "çıplak" sözcüğünün dereceleri vardır: Örneğin, Lakandonlar "çıplak" ile "çırılçıplak" diye çevirebileceğimiz *çek pit-en* ile *çek pi-pit* sözcükleri arasında fark gözetirler;[57] Donaueschingen temsillerinde

173. Amerika'nın keşfi. Kolumbus'un *Epistola*'sından, Basel 1493.

Araf'ta yanan ecdadımızın "çıplak", küçük çocuklarınsa "çırılçıplak" olduklarını biliyoruz zaten.

Peki, "çırılçıplak" olanların gerçekten çırılçıplak olduğundan emin olabilir miyiz hiç olmazsa ?

Maalesef, olamayız. Örneğin Kristof Kolomb, 1492 yılında karşılaştığı yerlilerin, kadın erkek, "Tanrı'nın yarattığı gibi" çırılçıplak dolaştıklarını yazar ama tesadüfen, kadınların kalçalarına pamuklu bir peştamal bağladıklarını öğreniriz.[58]

Francesco Assisi'nin, bir keresinde sokak boyunca "anadan doğma" vaziyette yürüdüğü anlatılır, ancak hemen sonra üstünde bir *bruoch* olduğunu öğreniriz[59] ve biraz daha sonra, 1247'de, Fransızca bir kaynakta şunlar yazar:

"Başkasına iftira eden bir kadın, tıpkı fahişeler gibi, ya beş sol ödeyecek ya da dini alay sırasında çırılçıplak, gömleğinde taş taşıyacaktır."[60]

1589 yılında rahip François Pigenot'nun Nicolas-des-Champs köyündeki dini alaya "*tout nud*" [çırılçıplak] katıldığını okuduktan hemen sonra üstünde "beyaz keten bir gömlek"[61] olduğunu öğreniriz; ve "Aziz Vincent'ın Gizlemleri" adlı dini temsilde "azizin tamamen soyulması gerektiğinde, edepbezine kadar soyulacağı" söylenir.[62]

Yine de tarihin o dönemlerinde, saf ve masum olduklarını iddia eden ve umumi yerlerde gerçekten de çırılçıplak dolaşarak bunu kanıtlamak isteyen insanlar da vardı. Bu nedenle, yeryüzünde cenneti yaratmak ve ilk günah öncesine dönmek isteyen akımlara bir göz atalım.

20
Yeryüzü Cenneti

O zamanlar Yahudiler, Nuh'un salıverdiği güvercinin gemiye gagasında getirdiği zeytin dalının, yeryüzünde tufandan kurtulmuş tek bölge olan ve İsrail'in kayıp on boyunun yanı sıra Aziz Paulus ve tüm Hıristiyan şehitlerinin yaşadığı "Yeryüzü Cenneti"nden geldiğine inanırlardı.[1]

Antikçağda, "Mutlular Adası"nın, Herakles Sütunları'nın, yani Cebelitarık boğazının öte tarafında bulunduğuna, "Yeryüzü Cenneti"nin ise Yahudi dünyasının doğusunda yer aldığına inanılırdı ve bu ulaşılmaz ülkeyi Dicle, Fırat, Ganj ve Nil'in akaçladığı düşünülürdü. Ortaçağ sona ererken, dünyanın küre şeklinde olduğuna inananlar için doğu ile batı, "Mutlular Adası" ile "Yeryüzü Cenneti" aynı yerdeydi.

Kristof Kolomb, yeryüzünün bir armut biçiminde olduğundan emindi –çünkü "Yeryüzü Cenneti" ancak bu sayede tufandan kurtulabilmişti– ve Meksika körfezinde ilerlerken armudun sapından yukarı çıktığı izlenimine kapılmıştı.[2]

Kolomb'un kullandığı deniz haritasına göre, Elysium [Mutlular Ülkesi] Uzakdoğu'da idi ve kâşif, Portekiz gemiciler orada bulamadıklarına göre, "Yeryüzü Cenneti"nin Kanarya adaları ya da Yeşilburun adalarında

olamayacağını not etmişti. Kolomb, 14. yüzyılda Çin'den dönerken "Yeryüzü Cenneti"nin tepelerini Seylan adasının güneyinde sabah güneşinin altında parlarken gören[3] Giovanni di Marignoli'den ve –Hint Okyanusu'ndan dönen denizciler zaman zaman "Yeryüzü Cenneti"nden estiğine inanılan harikulade kokulu ılık meltem rüzgârlarından söz ettikleri için– cennetin bu bölgede olduğunu tahmin eden Odoardus Barbosa'dan da haberdardı muhtemelen.[4]

Kısacası, Kolomb bu cenneti bulmayı kafasına koymuştu ve daha ilk seyahatinde (1492) özel keşifler için Luis de Torres'i görevlendirmişti; Yahudi dönmesi olan Luis de Torres İbranca ve Aramca bildiğinden, denizciler ve kayıp on İsrail boyu arasında tercümanlık yapabilecekti.[5]

Yerliler ne Habeşlere ne de zencilere –İspanyolların geç ortaçağda yakından tanıdıkları yegâne yabancı ırklar– benzediklerinden ve her şeyden önce çıplak ya da nerdeyse çıplak olduklarından, Kolomb bu Antil adalıların o kayıp boylardan biri olduğunu sandı önce. Daha sonraları kuşku duymuş olsa bile, en azından üçüncü Hindistan seferinden sonra, cennetin çok uzakta olamayacağı konusundaki tahmini doğrulanmış oldu. Zira Orinoco'nun dev tatlı su dalgalarıyla karşılaştığında, "Yeryüzü Cenneti"ni akaçlayan dört nehirden birini bulduğundan emindi.[6]

Yerlilerin ve diğer yabancı halkların hiç utanmadan çıplak dolaşmaları, çoğu İspanyol tarafından cinsel ilişkiye davet olarak algılanmıştı ve buna zevkle olduğu kadar vahşetle de karşılık vermişlerdi.[7] Meyve getiren çıplak bir yerli kadına İspanyolların ağzı açık bakakaldıkları tasvir (Resim 174) buna iyi örnektir doğrusu; ilgili metinde yazdığı gibi, vali Petrus Errera bu kadını "seyretmeye doyamamıştı" Fakat başkaları için bu insanların çıplaklığı, onların cennete özgü bir masumiyet içinde yaşadıklarının bir kanıtı olmaya daha uzun süre devam etti.

Nitekim, Bartolomé de Las Casas, isteselerdi İspanyol fatihlerin "Yeryüzü Cenneti"nde yaşayabileceklerini yazar. 1555'te Peter Martyr, "Fakat bu basit insanlar için birkaç giysi kâfidir. O halde, gerçeği itiraf etmemiz gerekirse, onlar antik yazarların anlata anlata bitiremedikleri o altın dünyada yaşıyora benziyorlar: Bu dünyada insanlar yasalarla baskı altında tutulmadan sade ve masum bir hayat sürüyorlar,"[8] der.

Gemi hekimi Walter Hammond, 1640 tarihinde yayımlanan *A Paradox: Prooving, That the Inhabitants of the Isle called Madagascar, Or St. Lawrence, (In Temporall things) are the happiest People of the World* [Bir Paradoks: Madagaskar ya da St. Lawrence denen Adanın Sakinlerinin Dünyanın En Mesut İnsanları Olduklarını Kanıtlamak] adlı kitabında Madagaskarlıların çıplaklığını, "hem erkek hem de kadınların çıplak olması nedeniyle

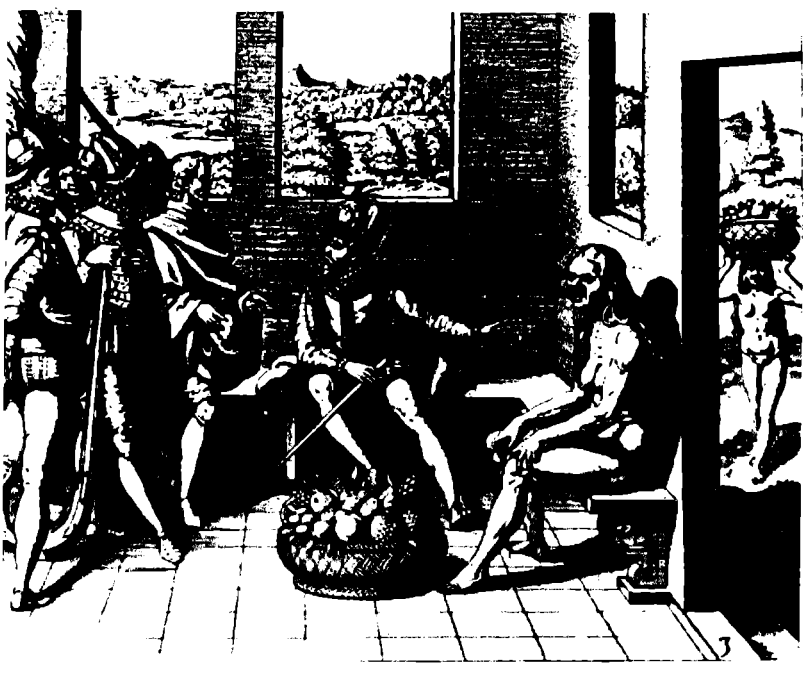
Âdem'in masum çıplaklığından" farklı olmadığı gerekçesiyle savunur ve henüz günah nedir bilmeyen bu vahşilerin giysiye ihtiyacı olmayan mükemmel insana çok yaklaştıklarını söyler.[9]

Bu gezgin ve âlimler, nerdeyse günahsız olan, bu yüzden de rahatça çıplak dolaşan insanı yeni keşfedilmiş bu yabancı topraklarda bulduklarını zannederlerken, Avrupa'nın bazı şehirlerinde masumiyet içinde olduklarını iddia eden, bu yüzden de birbirlerinin ve yabancıların önünde çıplak dolaşmaya özel bir önem veren gruplar peydah oluyordu.

Daha 4. yüzyılda Epiphanius, çok sayıda kişiyle cinsel ilişkiye giren Fibionitlerin ya da Barbeloitlerin çıplak tapınma ayinlerinden[10] söz eder. 1280'li yıllarda Düalistler de Verona'da çırılçıplak toplanırlardı.[11]

"Özgür ruhun rahipleri" karşı cinsin çıplaklığından ötürü utanç ya da şehvet duyan kişinin mükemmel olamayacağını[12] vaaz ediyorlardı. 1397'de Jean de Gerson, Begardlar ve Turlupinlerin[13] düştüğü hataya düşenleri sert sözlerle eleştiriyordu. Zira Gerson'a göre, bunlar insanın utanmasını gerektiren hiçbir doğal olgu olmadığına inandıkları için, insanın cinsel

174. Theodor de Bry: "İspanyol vali ve Cumana kralının karısı", 1594.

organlarını köpekler gibi hiç utanmadan alenen gösterebileceğini ve kullanabileceğini savunan antik Kiniklerin görüşlerini yineliyorlardı.[14]

Gerson on yedi yıl sonra "Âdem ile Havva gibi, kadın erkek çırılçıplak dolaşan utanmaz Turlupinlerin hatasını" tekrarlayanlara, "Biz ne de olsa ecdadımızdan farklıyız ve masumiyetimizi çoktan yitirdik," diyerek bir kez daha veryansın ediyordu.[15]

Daha 1367 tarihinde Erfurt'ta tutuklanan Begard Johannes Hartmann, "özgür bir ruhun" günaha giriyor olmaksızın, sunağın üzerinde annesi ve kız kardeşiyle yatabileceğini ilan etmişti, zira yalnızca "kaba insanlar yasalara tabiydi." Tıpkı 1410'da Amalrikan tarikatından etkilenen ve kendisine Seraphim diyen bir kadının cinsel birleşmenin yemek içmek kadar doğal olduğunu iddia etmesi gibi (*"ille enim actus est pure naturalis, sicut comedere et bibere"*).[16]

İki yıl sonra Fermo Kontluğunda bir rahip büyük bir kitleyi kendisinin Tanrı olduğuna inandırmayı başardı. İnsanlara soyunmalarını emretti ve onları bir ırmakta vaftiz etti. Ama kalabalık Fermo'ya giysilerinin ağırlığından kurtulmuş bir halde girdiğinde –hatta yeni vaftiz edilen bazı erkekler çırılçıplaktı (*"etiam sine tarabolis"*)– bu tür bir utanmazlık karşısında Fermoluların 'sağduyusu' harekete geçti ve çıplaklar tutuklanarak hapse atıldılar.[17]

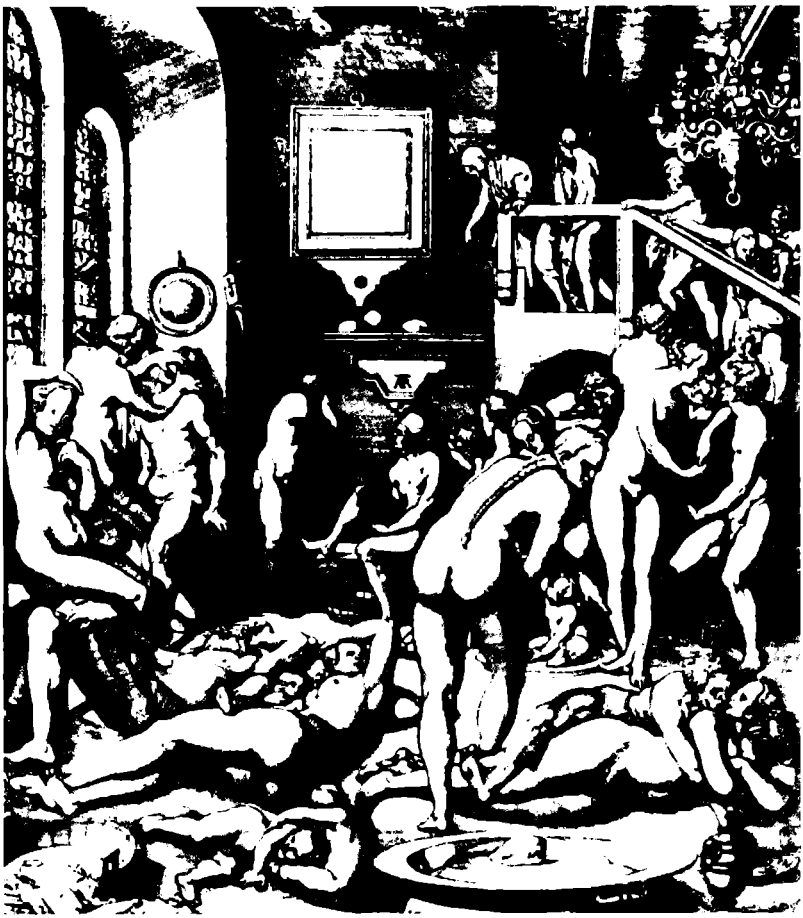
Ancak Adamitler bile utanç duygusunun üstesinden gelmek ve cinsel organlarını açmak konusunda zaman zaman zorlanıyorlardı. Örneğin, Tabor'un güneybatısındaki Pribram'da yaşayan ve utancı ortadan kaldırıp "Yeryüzü Cenneti"ni kurmak isteyen Pikardlar, 1421 yılında bir ateşin etrafında dans etmek üzere soyunduklarında, bazı erkekler utanmış ve diğerlerinin önünde edepbezlerini (*rusce*) çıkarmayı reddetmişlerdi. Bunun üzerine kadın üyeler, erkekleri zorla soymuşlar ve "Kafesini terk et, ruhunu bana ver ve benimkini al!" sözleriyle cinsel ilişkiye davet etmişler, bu davete hemen oracıkta icabet edilmişti.[18]

Geç ortaçağdaki Adamitler, cinsel birleşmenin yemek içmek kadar doğal olduğunu, dolayısıyla da utanç duymadan herkesin gözü önünde gerçekleştirilebileceğini savunurlarken, çağımızın 1927'de ölen Adamit gurusu Ludwig Christian Haeusser buna "tüm organların eşit olduğu" öğretisini de eklemişti. Örneğin, "dudaklarla büyük dudaklar arasında" hiçbir fark olmadığını göstermek için, müridi olan kadınlara *cunnilingus* yapmaya fevkalade düşkündü. Bu sırada kadınları çok memnun ediyor olmalı ki, bir kızlar okulunda başöğretmen olan müritlerinden biri, efendisinin yaratacağı dünyada cinsel birleşmenin artık yalnızca oral yoldan olacağını vaat ederek yandaş kazanmaya çalışıyordu.[19]

175. Ludwig Christian Haeusser (1881-1927).

Thüringenli vaftizci Claus Ludwig de gerçek kutsamanın kadın ve erkek müritlerin tensel birleşmesinden ibaret olduğu, zira erkekle kadının birbirlerini ancak cinsel birleşme yoluyla kurtarabilecekleri kanısındaydı. Nitekim, İncil'den bölümler okuduktan sonra, "Gidin ve Tanrı'nın emrettiği gibi çiftleşin ve çoğalın!" sözlerini söyler söylemez müritler çırılçıplak soyunuyorlar ve önlerine kim çıkarsa çiftleşiyorlardı, buna da "*Christerie*" deniyordu.[20]

176. Virgil Solis: "Anabaptistlerin Hamamı", 16. yüzyılın ortası.

Heinrich Aldegrever'in bir çiziminden esinlendiği söylenen Virgil Solis'in 16. yüzyılın ortasında yaptığı "Anabaptistlerin Hamamı" adlı ünlü bakır gravürde bu tür bir "*Christerie*" mi tasvir edilmiştir?

Resimdeki bir kadının onaylamayan bir tavırla, yerde sarmaş dolaş yatan bir çifti parmağıyla göstermesi, gravürün ahlakçı bir tasvir olduğu anlamına gelir.[21] Peki, burada gözler önüne serilmek istenen nedir?

Yeniçağın başlarındaki bir hamam-genelevde ya da adı kötüye çıkmış bir hamamda olup bitenler mi? Eğer öyleyse, gravürün ancak sonradan ve kasten Anabaptistlerle ilişkilendirildiğini göstermez mi bu?

177. Çizimin Heinrich Aldegrever'e ait olduğu sanılıyor: "Jan van Leyden ve onun saray halkı", 16. yüzyılın ilk yarısı.

Bu varsayımı çürüten iki olgu vardır. Birincisi, çocukların böyle bir yere götürülmesi pek mümkün değildir. İkincisi, arka plandaki pervazda görülen Aldegrever'in monogramı, Solis'in sahnenin özgünlüğünü bir tanıkla –yani Aldegrever'le– belgelemek istediği izlenimini uyandırır,[22] oysa döneminin bazı hamamlarında hüküm süren utanmazlığı tasvir etmek için tanığa ihtiyacı yoktu.

Solis'in eserinin Anabaptistleri aklamayı, bu tür bir sahneyi onların da şeytani bir fuhuş olarak görüp ölümle cezalandıracaklarını göstermeyi amaçladığı savunulmuştur.[23]

İtiraf etmek gerekir ki, farklı bölgelerdeki Anabaptistler davranış ve görüş bakımından birbirlerinden epeyi farklıydılar. Örneğin, Strasbourglu müritler içlerinden birini çokeşli olması nedeniyle yakmışlar, 1529'da Avusturyalı bir Anabaptist, evliler arasındaki cinsel ilişkinin bile günah olduğunu iddia etmişti.[24]

1527 ila 1535 arasında Basel, Augsburg, Heilbronn, Schwäbisch Gmünd ve diğer yerlerde[25] Solis'in tasvir ettiğine benzer sahnelerin yaşandığı

178. "Adamitler Amsterdam'da" Tezli resim, 17. yüzyıl

muhakkaktır ve Jan van Leyden'in –tıpkı sonraki yüzyılda Anabaptistlerin Amsterdam'daki kolu olan Mennonitler gibi[26]– 1534 yılında kendisini peygamber ilan ettikten sonra Münster sokaklarında çırılçıplak dolaştığı söylenir.[27]

St. Gallen surlarının önündeki Brühl meydanında ahlaka aykırı davrandıkları için yargılanan yedi erkek ve kadın hakkındaki 1526 tarihli mahkeme iddiası şöyledir: "Sadece gömlek ya da iç gömleğiyle dolaşmışlar, birbirlerinin boynuna sarılıp öpüşmüşler ve yan yana yatmışlardır."[28] O tarihten üç yıl önce aynı yerin bir vakanüvisi Anabaptistler hakkında şunları kaydeder:

"Onların hiçbir şey giymedikleri de söyleniyor. Ayrıca bir keresinde neşeli, güzel bir kadın öylesine sapıtmış ki, yüksek sesle konuşan çıplak grubun arasında otururken, mahrem yerine eliyle vurarak, 'Buna ne isterseniz yapın, buranın içinden geçerek Tanrı katına gidersiniz!' demiş. Kadın yeniden vaftiz sayesinde yeniden doğulacağını söylemek istiyormuş. Bunun üzerine büyük bir kahkaha kopmuş!"[29]

St. Gallenli bir başka vakanüvis de, Frena Buwmenin adında bir kadının "çırılçıplak soyunduğunu" anlatır. Barbara adında başka bir kadın da

"soyunup herkesin gözü önünde anadan doğma oturmuş. Karşısında oturan adam, bari mahrem yerini örtse, diye düşünüyormuş. Bunu fark eden kadın adamı azarlamış. Kendisine karşı çıkan biri olduğunda, kadın öyle öfkeleniyormuş ki, sanki insanı parçalayacakmış gibi davranıyormuş."[30]

Burada gördüğümüz, herkesin içinde soyunan dini grupların aksine, kendi günahsızlıklarını ve utançtan arınmışlıklarını sergilemek amacını gütmeyen gruplar da vardı ve ahlak kurallarına uyarak vücudun belli kısımlarını, özellikle de cinsel bölgeleri hiç açmıyorlardı.

Örneğin, daha 1260'da Flagellanti tarikatına bağlı erkekler için, "Edep yerlerini açmazlar ama hiç utanmadan çıplak dolaşırlar," denir; bu arada kadınlar göğüslerini açmaktan öylesine utanıyorlardı ki, kendilerini dört duvar arasında kamçılıyorlardı.[31] Sebastian Münster 1628 yılında Flagellanti gruplar hakkında şunları yazar:

179. Flagellanti tövbe alayı. Spiez'deki Rudolf von Erlach için vakayiname, 1484.

"Speyer civarındaki Thumbstift'de / öğlen saat birde / bir daire oluşturdular / iç eteği gibi biçilmiş / kalçadan yere kadar inen / giysileriyle kalıncaya soyundular."[32]

Quakerler de faaliyetleri sırasında en azından belden aşağısının kapalı olmasına çok dikkat ederlerdi ama bu, Püritenlerin onların alenen yarı çıplak dolaşmalarını "orospuca ve canavarca bir edepsizlik" diye tanımlamasına engel değildi.[33]

Quakerlerin "çıplaklığı"ndan sık sık bahsedilse de, daha yakından bakıldığında sadece "çıplak ve çuvalbezi içinde" olduklan ortaya çıkar; tıpkı, Peygamber İşaya'yı taklit eden ve o kılıkta sokaklarda, pazar yerlerinde

180. Ranterların müstehcen ritüelleri, 1650.

The Ranters Ranting.

W

The apprehending, examin ti ns ffi s of *John Collins*, *I. Shakespear*, *T* , an re which are to m r the next Sessions. A several tokens or tuches, which were to use at their meetings. Also their several kinds of mirth, and dancing. Their blasphemous opinions. Their belief concerning heaven and hell. And the reason why one of the same opinion cut off the heads of his own mother and brother. Set forth for the further discovery of this ungodly crew.

dolaştığı için "at ve araba kırbacıyla kamçılanma, taşlanma ve hapsedilme" cezası reva görülen William Simpson gibi.[34] Samuel Pepys günlüğünde, 29 Temmuz 1667 tarihinde "çıplak" bir Quaker'in tıklım tıklım dolu Westminster Hall'e gelip "Tövbe edin! Tövbe edin!" diye haykırdığını anlatsa da, adamın belden aşağısı kapalıdır, çünkü Pepys adamı şöyle tarif eder: "Skandal yaratmamak için, mahrem yerlerini gayet uygar biçimde örtmüştü."[35]

Quakerler dönemin kadın giysilerindeki derin göğüs ve sırt dekoltesinin utanmazlığından dem vururken,[36] bazı Quaker kadınları da milletin içine çıplak göğüsle çıkıyorlardı, bunun nedeni toplumu kışkırtmak değil, harekete geçirip sarsmaktı elbette.

Örneğin, Lydia Wardel bir gün Newbury, Massachusetts'te dini ayine yarı çıplak vaziyette geldiğinde, öyle büyük bir skandala yol açmıştı ki, belediye meclisi onu –bu kez ceza olarak– "belden yukarısı çıplak halde kıymıklı kazığa bağlattı" ve herkesin gözü önünde kamçılattı, "narin vücudu yara bere içinde kaldı."[37]

Ancak, Quakerlerin radikal bir kolu olan ve ilk günah öncesi Âdem ile Havva kadar masum olduklarını iddia eden Ranterlar ya da "Yeni Quakerler"de durum başkaydı.

Örneğin, Mary Ross adında Long Islandlı bir kadın çırılçıplak ortaya çıkmış ve "vücudun bazı kısımlarından daha fazla utanmanın bir suçluluk belirtisi olduğunu" iddia etmişti.[38]

Yalnızca toplumsal normların –en azından kuramsal olarak– ötesinde olmakla kalmayıp karşıtlıkların da ötesinde duran[39] Hint çilecileri de geleneğe göre çıplaktırlar. Daha *Rig Veda*'da bile "yalnızca rüzgârla örtünmüş" uzun saçlı çilecilerden söz edilir[40] ve *Yajnavalkya Upanişad*'da çileci şöyle tanımlanır:

"Giysisi göklerin havası olan, tapmadan, kadın ve oğul özlemi duymadan, algılanabilir ya da algılanamaz olana sırt çeviren."[41]

Parahamsalar, yani "en yüksek göçmen kuşlar" ise "giyinikler" (*sambara*) ve "havaya bürünmüşler" (*digambara*) diye ikiye ayrılırlar;[42] edepbezlerini "içselleştirmiş olanlar" diye tanımlanan Dasnami Nagalar ise ortalıkta çırılçıplak dolaşırlar.[43]

Ancak bunlar birer istisnadır, çünkü genellikle çileciler en azından edep yerlerinin örtülü olmasına özen gösterirler. Daha Augustinus, "doğal utanç duygusu"nun varlığını kanıtlamak için şöyle yazar:

"O nedenle, bütün halklarda –ne de olsa hepsi aynı soydan türemiştir– edep yerini örtme âdeti doğuştan vardır ve bazı barbarlar vücudun bu kısımlarını yıkanırken bile açmaz, örtüleriyle yıkanırlar. Ve Hindistan'ın vahşi ormanları içinde çıplak felsefe yaptıkları için 'jimnosofist' denen

filozoflar bile, başka yerleri tamamen çıplak olduğu halde, edep yerlerini örterler."[44]

Günümüzde de çileciler nadiren çıplaktır ve genellikle bir edepbezi ya da demirden bir bekâret kemeri takarlar. Katmandu yakınlarındaki Pasupati tapınağındaki çeşitli çileci tarikatları üç yıl boyunca gözlemleyen bir hindolog, bu süre içinde cinsel organlarını örtmeyen yalnızca iki

181. Hindistan'da bir *sadu*.

çileci görmüştü, bunların ikisi de nefsini köreltmek için en ağır çileleri çeken Aghori tarikatındandı:

"Bir keresinde Pagalananda ("mutluluğu çılgınlık olan") gibi güzel bir adı olan bir Aghori, küçük bir şişle erbezine bir delik açtı, başka bir sefer de, o yörede çok saygın yaşlıca bir çileci herkesin gözü önünde mastürbasyon yaptı."[45]

Öyleyse, geç ortaçağda çıplak vahşilere şaşırmakla kalınmadığı, çıplak ya da yarı çıplak tarikat üyelerine de öfkelenildiği gerçeğinden yola çıkarak, aleni çıplaklığın o dönemde doğal karşılanmadığı sonucuna bir kez daha varabiliriz. Bu çıkarım, sapkınların bile cinsel organları açmak konusunda çok çekingen davranmalarıyla ve örneğin 13. yüzyılda Flagellanti tarikatına bağlı kadınların kendilerini kırbaçlarken belden üstünü açmaya bile yanaşmamalarıyla teyit edilmekle kalmaz, yeryüzünü cennete çevirmek isteyenlerin çıplaklığının, insanların utanç duygusunu rencide etmeseydi eğer, hiçbir anlam ifade etmeyeceği gibi basit bir gerçekle de teyit edilir.

"Yeryüzü Cenneti"nde yaşadıkları için utanç denen duygudan bihaber oldukları iddia edilenler bile, kadınların önünde edepbezlerini çıkarmayı reddeden Taborlu Adamitler gibi davranıyorlardı.

İkinci Dünya Savaşı sonlarına doğru Yeni Hebrides'lerin en büyük adası Espiritu Santo'da bir peygamber yerlilere misyonerler göndermiş ve erkeklerin edepbezlerini, kadınların da ot eteklerini çıkarıp atmalarını ve "köpeklerle tavuklar gibi" hiç utanç duymadan herkesin gözünün önünde çiftleşmelerini buyurmuştu.

Burada büyük ihtimalle bir Cargo kült söz konusuydu, zira yerlilere çok yakında "America", yani cennet benzeri bir yer kurulacağı vaat edilmişti. O zaman herkes dilediğine kavuşacak ve ebediyen yaşayacaktı.

Yerlilerin çoğu bu külte katılmayı reddetmişlerdi elbette, zira herkesin içinde cinsel organlarını açmaya razı değillerdi. Nitekim anne-babaları tarafından herkesin içinde ot eteklerini çıkarmaya zorlanan bazı yeniyetme kızlar evden kaçmışlar ve bir daha da geri dönmemişlerdi.[46]

21
Cinsel iktidarsızlığın kanıtlanması ve aleni cinsel birleşme

Cinsel organların çıplaklığının, ortaçağda sadece kadınları değil, erkekleri de çok utandırmış olduğunu artık kabul etmeye hazır olanlar bile, erkeklerin belli durumlarda yabancı şahısların önünde cinsel organlarını açmakla kalmayıp uyarılmasına da izin verdiklerini ileri süreceklerdir.

Örneğin, 1433'te York'ta karısının iktidarsızlıkla suçladığı bir erkeğin penisinin eş değiştirdiği zaman da sertleşip sertleşmeyeceğini tespit etmek için bir kadın tanık tutulmuştu: Kadın tanık göğüslerini açmış, adama sarılıp onu öpmüş, önceden ateşte ısıttığı elleriyle adamın penisini ve erbezlerini okşamıştı. Elbette, tüm çabaları boşa gitmişti, çünkü adama halinden utanmasını ve azıcık çaba göstermesini söyleyip durmak başarılı bir taktik sayılmazdı ve John'un organının uzunluğu üç parmağı geçmemişti.[1]

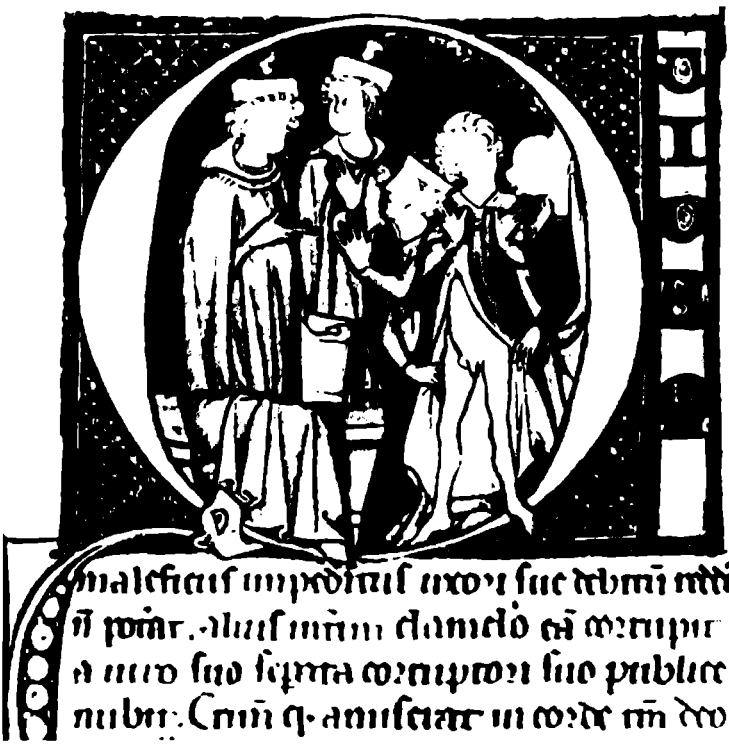
Rönesans başında Venedik'te bir mahkeme iki genelev orospusunu bir erkekle "çeşitli denemelerde bulunmakla" görevlendirmişti. Görünüşe bakılırsa, bu iki kadın adamın ereksiyon ve ejakülasyon kabiliyetini test etmek durumundaydılar. Zira keçisiyle cinsel ilişkide bulunmakla suçlanan

adam, "fiziksel rahatsızlık nedeniyle" organını bir kadının vajinasına sokmasının bile imkânsız olduğunu ileri sürerek kendini savunmuştu.[2]

1476 yılında yine Venedik'te bir erkeğin cinsel iktidarının kanıtlanması çabası, bir seks farsına dönüşmüştü. Nicolò adında biri, aralarında bir de rahip olan tanıkların önünde bir fahişeyle yattığında, "Bak, kaldıramadığımı söyleyenler olsa da, ben gerçek bir erkeğim!" diyerek rahibin, kısmen vajinaya girmiş organa dokunmasını istemişti. Sonra organını dışarı çıkarmış ve rahibin eline boşalmıştı, rahip ise –belli ki çok şakacı bir adamdı– meniye bulanmış elini, şaşkınlıktan ağzı bir karış açık tutanakçının eline vermişti.[3]

Bu örnekler, utanç eşiğinin ortaçağda, en azından belli durumlarda, bugünkünden çok daha düşük olduğunu açıkça göstermiyor mu?

182. Kocasının iktidarsız olduğu gerekçesiyle boşanma davası açan bir kadın. Frankoflaman minyatür, 13. yüzyıl.

Aslına bakılırsa, yukarıda anlatılan ilk iki durum son derece istisnai durumlardır,[4] sonuncusu ise bir taşkınlığın tasviridir.

Geç ortaçağda Fransa'da, cinsel iktidarsızlıkla suçlanan adamın yaklaşık bir hafta boyunca her akşam –mahkemenin belirlediği yaşlı bir kadın refakatinde– karısını mutlu etmeye çalıştığı "*birleşme prosedürleri*" de vardı elbette; ancak normalde hekimler bu tür incelemelerden ziyade, "*inspectio corporalis*" [vücut muayenesi] yapıyorlardı.[5]

Ereksiyon kapasitesinin mutemetler önünde kanıtlanması ve "birleşmelerin" geç ortaçağda nadiren, Rönesans'ta ve 17. ve 18. yüzyıllardaysa daha sık gerçekleştirilmesi çarpıcıdır. Oysa, yüksek ortaçağda yalnızca "sorgulamalar" vardı,[6] yani genellikle akraba ya da komşuların dolaylı tanıklıklarıyla yetiniliyordu.[7]

Erkek boşalabiliyor olmasına karşın evli çiftin çocuğu olmuyorsa, bir hekimin taze meniyi incelediği de olurdu, zira ortaçağ sonlarında sağlıklı meninin renginin hafifçe sarıya kaçan beyaz renkte, aşırı ısınmış, dolayısıyla sterilleşmiş meninin ise limon sarısı olduğuna inanılırdı. Ancak bu tür bir inceleme, söz konusu erkeğin hekimin yanında mastürbasyon yapmasını gerektirdiğinden, olumsuz tepkilere yol açmış, 15. yüzyılın ilk yarısında ünlü hekim Savonarola bile edepli olmadığı gerekçesiyle bu testi reddetmiştir.[8]

Bu tür uygulamaların salt *var olmasının*, ortaçağda utanç eşiğinin düşük olduğu anlamına gelmediğini, 'Püriten 19. yüzyılın' başında görülen bazı boşanma davalarında iktidarsızlıkla suçlanan erkeklerin ereksiyon kapasitesinin "tıbbi personel huzurunda" test edilmesinden de –bu tür işlemlere maruz kalmak son derece utanç verici olduğu halde– anlıyoruz.[9] Daha sonraki ciltlerden birinde göreceğimiz gibi, had safhada iffet düşkünü Pietistler bile, 'gerçeklerle yüz yüze gelindiği vakit' tecrübesiz kocaya yol gösterecek birleşme yardımcılarına izin veriyorlardı.

Dardiler gibi son derece katı törelere sahip bir halk bile, bir erkeğin iktidarsız olduğu iddia edildiğinde, "başka herhangi bir kadının" ilgili şahısla bir odaya girip orada ona mastürbasyon yapmasını tasvip eder. Elbette bütün bunlardan çok utanılır. Nitekim, bu konuyu araştıran Pakistanlı budunbilimci, bilgi vericinin "giderek artan saldırgan tavrı" karşısında "cesaretini yitirmiş" ve daha başka sorular sormaktan vazgeçmişti.[10]

Günümüz kültür tarihçileri, vücudun ve cinsel organların açılmasının en azından ortaçağdaki saray adabında "aşağılayıcı ya da uyarıcı" bulunmadığını, güya dönemin hükümdar düğünlerinde gelinle damadın herkesin gözü önünde yatmasıyla ve o dönemde cinsel ilişkinin günümüzde hekim önünde soyunmak kadar masum bulunmasıyla temellendirirler.[11]

Ama birazdan göreceğimiz gibi, bu tarihçiler "alenen birleşme" kavramını yanlış anlamışlardır, çünkü bu kavram gerçek birleşmeyi değil, çiftlerin kesinlikle soyunmadıkları *sembolik* bir birleşmeyi tanımlar.

Bu birleşme ya da *Sachsenspiegel*'de yazdığı gibi "birlikte yatağa girmek" sadece bir yorgan altında yatmak anlamına geliyordu ve evliliğin yasallaşması bakımından gerekliydi. Örneğin, 1330'da Würzburg konsili, koca düğünden hemen sonra ölmüşse, "yorganın açılmasını"[12] hatta yatağa ayak değdirilmesini bile yasaklamıştı: "Kadın ayağını yatağa koyunca kadınlığa adım atmış olur."[13]

Bu nedenle, damadın önemli bir işi ya da bir engeli çıkmışsa, bu formalite bir vekil tarafından da yerine getirilebilirdi.

183. Yeni evlilerin sembolik birleşmesi (*velatio*), 14. yüzyıl.

Örneğin, 1514'de, Fransa kralı XII. Louis'nin vekili Rothelin markisi kralın on sekiz yaşındaki nişanlısı İngiltere prensesi Mary'ye çıplak bacağıyla tanıklar önünde dokunmuştu.[14] (Mary ile evlendiğinde çok yaşlı olan hükümdar birleşmeyi daha sonra "tensel olarak" gerçekleştirirken o kadar zorlandı ki, vücuduna inme indi ve terki dünya eyledi.)

1489'da I. Maximilian da Anne de Bretagne ile birleşmeye kendisi gitmeyip yerine bir vekil gönderdi. Kaynaklara göre, Kral Maximilian Herbolo von Polhaim'i, "karısını almaya Bretagne'ya gönderdi. Von Polhaim Remis şehrinde saygın bir şekilde karşılandı ve hükümdarlarda âdet olduğu üzre, kralın karısıyla yattı. Silahlı olan vekil, sağ kolu ve sağ ayağı çıplak olduğu halde, araya kınsız bir kılıç koyarak gelinle birleşti."[15]

184. Alenen birleşme ve piskoposun takdisi, *Raymond ile Melusine*, 1478.

III. Friedrich Nisan 1452'de Napoli'de Portekiz kralının kız kardeşlerinden Leonore ile evlendiğinde bir döşek hazırlatmış ve çift, giysileriyle birlikte yatağa uzanmıştı. Fakat üstlerine bir yorgan örtülünce, kraliçenin nedimeleri çığlık atıp hükümdarı azarlamışlardı, çünkü –tıpkı modern tarihçiler gibi– yorganın altında alenen "*copulatio carnalis*" [tensel birleş-

185. Guilleberts de Mets: "Richard ve Catelle" Cinsel ilişki tasviri, 15. yüzyılın başı.

me] gerçekleşeceğini sanmışlardı. Oysa ertesi gecenin programında olan cinsel ilişki elbette izleyiciler olmadan gerçekleşmişti.[16]

Ortaçağda gerçek cinsel birleşme tasvirleri pek azdır; 13. yüzyıldan kalma *Régime du Corps*'ta [Vücut Düzeni] yer alan ve altındaki yazıda "Bir kadına nasıl sahip olunur" yazan resim de bunlardan biridir. Burada erkeğin karısının kalçaları arasında misyoner pozisyonunda iş tuttuğu, çiftin üzerindeki büyük yorganın kıvrımlarından anlaşılır.[17] Ve evliliği başlatan aleni birleşme sözümona ilkel halklarda da sadece sembolik olarak gerçekleştirilir.

Örneğin, Uganda'daki Himalarda damat, meniyi temsil eden idrarını gelinin vulvayı temsil eden kalçalarının arasına sürer,[18] çünkü hiçbir Hima (bkz. Resim 83) cinsel organının alenen görülmesine razı olmaz.

Peki, ortaçağda gerdek gecesinin kamusal olduğu literatürde sık sık geçmez mi? Soyunan evli çiftin cinsel birleşme için yatağa yatırılmasından sonra konukların da odada hazır bulunduğundan söz edilmez mi?

Yeni evli çiftin yatağa götürülmesi diye bir âdet olduğu doğrudur elbette, ama o sırada çiftin çıplak olduğunu ve refakatçilerin de odada kaldıklarını kanıtlayan hiçbir belge yoktur.

Aksine, daha Augustinus bile şöyle yazar:

"Tüm hizmetkârlar, hatta sağdıçlar ve içeri girmesine izin verilmiş başka kim varsa, koca karısını okşamaya başlamadan önce odadan dışarı çıkarılmaz mı?"[19]

Geç ortaçağda yüksek aristokrasi çevresinde görücülerin genç kızı soyması zaman zaman uygulanan bir âdetti, ancak cinsel bölgeler açılacaksa, bunu yalnızca aynı cinsten olanlar yapabilirdi.

14. yüzyılda Fransa kralının elçilerinin asil genç hanımın göğüslerinin *utilis ad prolem*, "çocuk doğurmaya uygun" olup olmadığına karar verebilmeleri için, kralın oğluyla evlendirilecek olan Violante'nin (II. Jaime'nin kızı) göğüslerinden birini açıp göstermesi yeterli olmuştu.[20] Yine güzel göğüslü Isabella von Bayern 1385 tarihinde VI. Charles ile evlenmeden önce çıplak vücudu incelendiğinde, huzurunda sadece kadınlar vardı. Froissart şöyle yazar:

"Çok asil bir adamın kızı da olsa, bir hanımın çocuk doğurmaya müsait olup olmadığını anlamak için kadınlar tarafından çırılçıplak muayene edilmesi Fransa'da âdettendir."[21]

Hükümdar bir şeyi hiç görmeden almak istemediğinden bu tür bir prosedürün –ortaçağ sonunda yaşayan bir bakire için ne kadar utanç verici de olsa– kaçınılmazlığı bir yana, evli çiftin gerdek gecesi alenen soyunmasını gerektiren bir durum yoktu.

15. yüzyılda VII. Henry'nin nizamnamesinde şöyle yazar:

"Gelin gelince, kadınlar dışında herkes odadan çıkar, o zaman gelin yatağına getirilir; damat da odaya girer ve gömleği üstünde, ceketini omzuna atmış halde yatağa oturur, o zaman piskopos rahiplerle gelip yatağı kutsar."[22]

Lübeck'te, gelini kocasının yanına nedimelerin –genç kadını geceliğiyle görenler sadece onlardır– yatırmasını öngören eski âdet 1612'de kaldırıldı.[23]

Tüm ahlak kurallarına uyulmasına rağmen, bu tür gerdek gecelerinin o dönemde yaşayan genç kadınları, bugün dünyanın birçok yerinde bu utancı hâlâ yaşayanlar kadar rencide edip etmediğini bilemiyoruz. Örneğin, Kürtlerde erkeklerin odanın kapısı önünde bekleştikleri ve mümkün

186. Zina yapan kocasını yanında tanığıyla birlikte belediyeye şikâyet eden kadın, 13. yüzyıl.

olduğunca büyük bir kan lekesi elde etmek için –herkesin umduğu gibi– bekâreti bozulan gelinin vulvasının yaşlı bir kadın tarafından bir bezle iyice silindiği gerdek gecesinin 'dolaylı kamusallığının' genç Kürt kadınlar için son derece utanç verici ve aşağılayıcı bir şey olduğu malumdur.[24] Ve ortaçağda da, gelinin gerdek gecesi öncesi akıtmak zorunda olduğu gözyaşlarının timsah gözyaşları olmadığı tahmin edilebilir.

Bu kitapta savunulan görüşün bize ta başından beri eşlik eden muhalifi, ilk cildin birazdan sona ereceğini bildiğinden –şimdilik son kez– bir itirazda daha bulunacaktır.

Muhalifimiz, "13. yüzyıldan kalma Resim 186'da bir kadınla bir erkeğin birkaç kişi önünde cinsel birleşmede bulunduğunu, hemen hemen aynı döneme ait bir başka tasvirde de (Resim 182) bir erkeğin herkesin gözü önünde belden aşağısını açtığını görmüyor musunuz?" diye soracaktır. Elbette, bu iki minyatürü bu şekilde yorumlayan herkes, daha 2. Bölüm'de Norbert Elias'ın hanesine yazdığımız hataya düşecektir.

Zira resimlerden birinde, art arda ve değişik yerlerde geçen iki olay, eşzamanlı olarak anlatılmıştır: Bir erkek karısını yabancı bir kadınla aldatmakta, aldatılan kadın da zinayı belediyeye şikâyet etmektedir. Diğer minyatürde de, bir kadının kocalık görevini yerine getirmeyen eşini

187. Sağ tarafta rahme düşen Herakles, ortada iki yılanı boğuyor. Fransız minyatürü, 15. yüzyıl.

belediyeye şikâyet ettiğini görüyoruz. Resme bakanların –öncelikle de, okuma yazma bilmedikleri için resmin altındaki yazıyı okuyamayanların– şikâyetin ne olduğunu anlayabilmeleri için, *corpus delicti* yani suç aleti (bu durumda kocanın sarkık penisi) tasvir edilmiştir.

Eşzamanlı tasvir ilkesi, ortaçağda ve erken yeniçağda yalnızca resimlerde değil, eşzamanlı sahne denen tiyatro sahnelerinde de mevcuttu. Genellikle evrenin tümünü tasvir eden bu sahnede, rejisör dahil tüm oyuncular, oyunun başından sonuna kadar sahnede dururlardı.

'Evren'de küçük yapılar vardı ve bunlar, örneğin İsa'nın ıztırabını konu alan oyunlarda Hanna, Pontius Pilatus ya da Başkâhin Kayafa gibi figürlerin evleriydi; bu basit yapılarla, tapınak, Zeytin dağı, Golgotha, cennet ve sayısız şeytanın yaşadığı cehennemi tasvir eden diğer *loci*, yerler, ya da *mansiones*, evler arasındaki mesafe birkaç metreyi geçmezdi. Böylece oyuncular, birkaç adımda kutsal ülkeyi baştan başa arşınlayabilirlerdi.[25]

Yalnızca antikçağda ve ortaçağda değil, yabancı, sözümona ilkel topluluklarda da çıplaklık ve utanç arasında sıkı bir bağ olduğunu, cinsel bölgenin çıplaklığından utanmanın tarihsel bir rastlantı olmayıp insanın *özünde* olduğunu savunan İncil mitinin doğruluğunu kanıtlayan pek çok şey olduğunu gördük.

Fakat kapsamlı çıkarımlarda bulunmadan önce, bundan sonraki ciltte, gerçekten de tüm insan topluluklarında en azından cinsel organların görülmesinden utanılıp utanılmadığını ve bazı durumlarda, örneğin doğum, tıbbi muayene ya da aynı cinsiyetten kişilerin yanında soyunma esnasında utanılıp utanılmadığını ya da utanç duygusunun ortadan kalkıp kalkmadığını incelemek istiyoruz.

Notlar

Giriş

1) Bkz. örn. N. Elias, 1939, I, s. 79 ve devamı, 89, 142.

2) Elias (I, s. XII ve devamı; a.g.y. 1987, s. 10), "uygarlaşmış toplumlarda" yetişen insanın, bu toplulukların tarih boyunca geçirdikleri süreci tekrarladığını, bu nedenle "çocuğun duygu ve bilinç yapısının 'uygarlaşmamış' halklarınkiyle belli bir benzerliğe sahip olduğunu" ileri sürer (I, S. XIII). Elias (I, 229), çocuklarla yetişkinler arasındaki mesafenin ancak çok sonraları bu kadar açıldığını ve "çocukluğun keşfi" denebilecek bir şeyin gerçekleştiğini Ariès ve diğerlerinden çok önce iddia eder. Bu savı, bu kitabın ilerideki bir cildinde eleştireceğim.

3) Elias yabancı ya da 'arkaik' toplumları ele aldığında, genellikle okur "ilkel mentalite" ya da "büyülü dünya görüşü" hakkındaki stereotiplerden oluşan tam tekmil bir korku odasıyla karşılaşır, ki böylesi Birinci Dünya Savaşından önce Lévy-Bruhl ya da Frazer'de bile yoktur. Örneğin, ilkellerin özne ile nesne arasında ayrım yapmadıklarını, düşle gerçekliği ayırt etmediklerini ileri sürer ya da önemli olaylarla ilgili olarak nedensel açıklamaların işe yaramadığını söyler. Bkz. N. Elias, 1983, s. 91 ve devamı; 28 Şubat 1980 tarihli konuşma. "İnsanlar avladıkları vahşi hayvanların seviyesinde yaşıyorlardı, sürekli tetikteydiler" ve "sahip oldukları, genelleştirilmiş ve doğuştan bir alarm tepkisiydi ve bu onları başka bir işlevsel duruma sokuyor, örneğin kavga ya da kaçış gibi gerilimli davranışlara itiyordu," diyen Elias'ın avcı toplulukların yaşam biçimleri hakkında, budunbilimciler ya da prehistoryacılar tarafından kaleme alınmış daha yeni tarihli herhangi bir deneme okuduğu

şüphelidir. Çoğu yandaşının da budunbilim konusunda daha bilgili olmadığı görülür. Örneğin N. Wilterdink, 1984, s. 291, Elias'ın uygarlaşma kuramı hakkında 1981 sonunda Amsterdam'da yapılan bir kongrede, Surinam'daki Djuka buşmenlerinin "son derece nazik, düşünceli ve kontrollü davranışlar sergilediklerini" anlatan budunbilimci Thoden van Velzen'in, "orada bulunan uygarlık uzmanlarını şaşırttığını" yazar (bkz. H.U.E. Thoden van Velzen, 1984, s. 85 ve devamı).

4) Bkz. N. Elias, 1939, I, s. XII. Buna göre, yetişkinler cinsel dürtülerine çocuklardan daha fazla hâkim olmak zorunda değillerdi. Bkz. Elias, a.g.e., s. 191 ve devamı; ayrıca bkz. J. van Ussel, 1970, s. 78 ve devamı. Hocasının, ortaçağ insanının "duygu dağarcığının" çocuklarınınkinden pek farklı olmadığı yolundaki mantıkdışı tezini savunmaya gönlü elvermediği için M. Schröter, 1987, s. 469, bunu yumuşatmıştır.

5) Bkz. N. Elias, 1987, s. 49 ya da A. Blok, 1977, s. 191, buna göre, bir toplum özel ve kamusal alan arasında ne kadar az ayrım yapıyorsa, o kadar "ilkeldir" Bu konuda bkz. 10. Bölüm.

6) R. König, 1958, s. 147, Elias gibi şu görüşte: "Utanç, ancak hayli yüksek bir kültür basamağında ortaya çıkan bir duygudur." N. Postman, 1984, s. 26 ve devamı, bundan çok daha kaba bir şekilde, "cinsel dürtüleri baskılama düşüncesinin" geç ortaçağda ve erken yeniçağda insanlara "yabancı" olduğunu ileri sürer. Ayrıca, o dönemde "davranış kurallarının" pek olmadığını ve utanç duygusu nedir bilinmediğini vurgular.

7) Bkz. N. Elias, 1939, I, s. 107.

8) A.g.e., s. 162.

9) Bkz. C. Groffy, 1981, s. 12. Geçen yüzyılın ortalarında bir tarihçi, ortaçağa "edep" ve "saygınlık" atfeden ve "gerek doğanın gerekse insanların kökenindeki ebedi gelişim yasasının, biçimsiz, kaba, yontulmamış olanın akıllıca biçimlendirilmesi, inceltilmesi ve idealize edilmesi demek olduğundan" bihaber körler olduğunu söylemişti (B. Ritter, 1855, s. 233).

10) N. Elias, 1939, II, s. 348. Elias (1984, s. 33), "daha eski gelişim biçimleriyle" karşılaştırdığımızda, bu yeni dürtü modelinin "daha iyi" diye nitelendirilebileceğini söyler – bu yargısı onu, toplumumuzun cinsel dürtüleri gereğinden fazla baskıladığını düşünen tüm yandaşlarından ayırır. Ama bir keresinde, uygarlaşma sürecini olumlu mu değerlendirdiği sorulduğunda, Elias garip bir şekilde ketumlaşarak "Bu bir sual değil!" demiştir (yani bu soru, yanıtı olmadığı için anlamsız bir sorudur). Bkz. U. Greiner, 1987, s. 46.

11) Bkz. N. Elias, 1939, I, s. 187, 256; II, s. 68, 321 ve devamı. Ayrıca, Elias (1956, s. 231 ve devamı), yeniçağ ve modern çağda gittikçe artan karşılıklı bağımlılıkların insana şimdiye kadar bilmediği bir güven verdiğini ve anlaşılması ve yönlendirilmesi mümkün olmayan doğa güçlerine karşı duyduğu korkuyu yenmesini sağladığını söylüyor. Bu savı başka bir yerde eleştirdim. Bkz. H. P. Duerr, 1984.

12) N. Elias, 1939, I, s. 192. O tarihten dokuz yıl önce Freud çok daha duyarlı bir biçimde şöyle yazmıştı: "Günümüz ilkellerini iyice inceledikten sonra, cinsel yaşamlarında hiç de sanıldığı gibi özgür olmadıklarını öğrendik; onlar başka türlü kısıtlamalara tabidir, hatta bunlar modern kültür insanınınkilerden çok daha katıdır," (S. Freud, 1978, II, s. 403). Bu alıntıyı Brigitte Niestroj'a borçluyum.

13) Bkz. A. L. Epstein, 1984, s. 31 ve devamı

14) Bkz. M. Mitterauer, 1984, s. 26 ve devamı; A. Higounet-Nadal, 1984, s. 252; M. Schröter, 1984, s. 168.

15) Bunu Elias'ın kuramının doğruluğunun kanıtı gibi değerlendirmek isteyenler çıkabilir. Ancak bu yanlış olurdu, zira ortaçağın sonbaharındaki bu görece özgürlük, *arkaik* bir olgu değil, toplumsal bir *sürecin* sonucuydu. Bunun için bkz. H. P. Duerr, 1978, s. 66 ve devamı.

16) Nitekim, geleneksel araçlar yeni şehir koşulları karşısında artık işlevlerini yerine getiremedikleri için, geç ortaçağda Venedik hükümeti vatandaşların aile ve cinsel yaşamlarına müdahale etmekten başka çare bulamamıştı. Bkz. G. Ruggiero, 1985, s. 18 ve devamı.

17) 'Beden utancının' neden tüm insan topluluklarında kaçınılmaz olduğu konusunu bundan sonraki ciltte ele alacağım.

18) Wittgenstein'ın 'Özcülük Eleştirisi'nden (ve bunun Popper'da biraz sulandırılmış tekrarından) sonra, bir şeyin 'özü'nden söz eden birini, bir tür epistomolojik Neandertal adamı gibi görmek âdetten oldu. Bu nedenle, Wittgenstein'ın eleştirisinin özün (*essentia*'nın) varoluşuna karşı değil, bizim özün *özü* konusunda *sahip* olduğumuz görüşlere, bu sırada bizi "avcunun içine alan" o "imgeye" yönelik olduğunu hatırlatırım.

19) Bununla, utanma ve sıkılma eşiklerinin tarihsel olarak değiştiklerini yadsımıyorum. Ancak, tarihsel sürecin (bizim soyumuz bağlamında) evrim süreci olarak tanımlanmasına karşı çıkıyorum.

20) I. Musa 3, 24.

1. Bölümün Notları

1) *Odysseia*, 6, 127 ve devamı.

2) Örneğin W G. Sumner, 1906, s. 452. J. C. Bologne, 1986, s. 301, Odysseus'un kendisini tam manasıyla "*vulgaire*" hissettiğini ve bu nedenle "modern utanç duygumuzun kaynaklarını antik Yunan'da aramaya çalışmanın" boşuna olduğunu söyler.

3) *Odysseia*, 6, 135 ve devamı.

4) *Odysseia*, 6, 221 ve devamı: *αντην δ'ουχ αν εγω γε λοεσαομαι αιδεομαι γαρ γυμνουσθαι χουρησιν ευπλοχαμοισι μετελθων*. Kahraman daha sonra da, genç kızların kendisini yıkamasına karşı çıkmaya devam eder ve bu işi yaşlı bir kadının yapmasına izin verir: *Odysseia*, 19, 347. Bkz. C. Segal, 1974, s. 475 ve devamı.

5) Burada, 'Homeros dönemi' ile özellikle İÖ 8. yüzyılın kastedilmediğine dikkat etmek gerekir, zira 'Homeros' destanları zaten çeşitli yüzyıllardan kaynaklanan unsurların bir karışımıdır. Bkz. J. N. Coldstream, 1977, s. 18.

6) Bkz. *Odysseia*, 4, 49 ve devamı; 8, 454; 10, 361 ve devamı; 17, 88. Nedimeler, efendilerinin malıydı. Bkz. G. Ramming, 1973, s. 119. Bunlara Miken dilinde *rewotorokowo*, Yunanca *λοετροχοοι*, denirdi. Bkz. J.-C. Billigmeier / J.A. Turner, 1981, s. 3, 18; S. Laser, 1983, s. 142 ve devamı. Kirke kahramanın arkadaşlarını yıkar (*Odysseia*, 10, 449 ve devamı), ancak C. F. v. Naegelsbach, 1884, s. 232, gerçekte erkekleri Kirke'nin yıkamadığını, bunu nedimelerine yaptırdığını yazar, "tıpkı Odysseus kendisi yıkandığı halde, Nausikaa hakkında *χαι λουσ εν ποταμω* demesi gibi." Alkinoos karısı Arete'den konuğa bir banyo hazırlamasını istediğinde, Arete de bu emri nedimelere iletir (*Odysseia*, 8, 433 ve devamı). İstisnai durumlarda banyoyu evin henüz evlenmemiş kızları –o da özel saygı gösterisi olarak– hazırlar, evli kadınlarsa asla böyle bir işe kalkışmazlardı. Bkz. M. Schmidt, 1976, s. 174.

7) Klasik Yunanistan'da bu töre genelde ahlaka aykırı bulunuyordu. Bkz. C.F. v. Naegelsbach, 1861, s. 251. Dioskurides bunu –Elias'ın muhakkak kalkışacağı gibi– 'arkaik' dönemlerdeki rahatlığın bir ifadesi olarak görmez, eski dönemlerde insanların çok daha katı bir terbiyeyle yetiştirildiğinin kanıtı olarak alır. Bkz. H. Licht, 1929, s. 172.

8) Bkz. W. Arend, 1933, s. 126; S. Hiller, 1980, s. 246. Phaiak kralı Alkinoos'un hizmetçileri Odysseus'u yıkadıktan sonra, "gömleğini ve harmanisini sırtına attılar";

Odysseus ancak ondan sonra küvetten çıktı: *Odysseia*, 8, 454 ve devamı; ayrıca bkz. 7, 88 ve devamı.

9) Bkz. H. Lutz, 1927, s. 13. Helena Troya'da dilenci kılığına girmiş Odysseus'u yıkadığında, bunu onun ağzından laf alabilmek için yapıyordu: *Odysseia*, 4, 252 ve devamı; bkz. C. F. v. Naegelsbach, 1884, s. 231.

10) *Odysseia*, 3, 464 ve devamı.

11) Bkz. H. Lutz, 1927, s. 19, 29.

12) Alıntı: C. F. v. Naegelsbach, 1861, s. 253.

13) Bkz. H. Licht, tarihsiz, s. 79.

14) Sonradan Halikarnassoslu Dionysios ve Julius Africanus, bu törenin Spartalı Akanthos'tan önce bilinmediğini söylerler. Pausanias daha 15. Olimpiyat oyunları sırasında Megaralı Orsippos'un stadyumda koşarken edepbezini düşürdüğünü duymuştu; belki de tarihçinin kuşkulandığı gibi, onu daha hızlı koşabilmek için kasten çıkarmış, söylendiğine göre, bu töre bu olaydan sonra yerleşmişti. Bkz. K. Paleologos, 1976, s. 124. 'Atletik çıplaklığın' başlangıcını Homeros sonrası ama klasik öncesi döneme, yani sanat tarihçileri tarafından "arkaik" denen döneme tarihlemek daha güvenilirdir. Bkz. I. Weiler, 1981, s. 116; T. Woody, 1949, s. 337.

15) Bkz. W. R. Ridington, 1935, s. 85.

16) *Odysseia*, 18, 66 ve devamı. Ayrıca bkz. *İlyada*, 23, 683 ve 710; J. Jüthner, 1968, II, s. 48.

17) *Odysseia*, 8, 186.

18) Bkz. S. Marinatos, 1967, A 12.

19) Bkz. F. Studniczka, 1886, s. 109. Bu, cinsel organlarını örtmek için bir tür *braguette* giyen Giritlilerde de böyleydi herhalde.

20) Bkz. *İlyada*, 11, 99 ve devamı; 22, 510.

21) Bkz. *İlyada*, 22, 75. Bir adamın cinsel organlarını canlı canlı koparıp "köpeklerin önüne atmaktan" daha korkunç şey yoktu: *Odysseia*, 18, 87; 22, 476.

22) Thersites, Troya önünde ağır sözler edip Akhalıların artık eve dönmesini talep edince, Odysseus gazaba gelir ve Thersites bir kez daha bu tür önerilerle gelecek olursa, "tutup anadan doğma etmezsem seni, çırılçıplak, ayıp yerlerini (*αιδω*) örten gömleğini çıkarmazsam sırtından, adamakıllı pataklamazsam seni, göndermezsem tezgiden gemilere ağlaya ağlaya" diyerek tehdit eder. *İlyada*, 2, 261 ve devamı.)

23) Bu 'savaşçı çıplaklığı' özellikle de Sparta'da, ama Korinthos'ta da daha uzun süre devam etti, kısmen de Büyük İskender dönemine kadar sürdü. Bkz. P. Coussin, 1932, s. 10, 13, 15, 50, 77. İtaliotlar, Apulialı dağ savaşçıları, Lukanialılar ve Bruttiumlar, özellikle de Samnitler çıplak ya da en azından belden yukarısı çıplak savaşıyorlardı –Tanagra'da bulunan bir atlı figürü, cinsel organları açıkta bırakan bir zırh gömlek giymektedir (bkz. W. A. Müller, 1906, s. 86, 129); burada çıplak penisin düşmanı tehdit etmek anlamına geldiği düşünülebilir. İÖ 16. yüzyıldan kalma gümüş bir Miken ibriğinde bir şehri kuşatan çıplak Akha savaşçıları tasvir edilmiştir. Bkz. P. Ducrey, 1985, s. 20. Bu Akhalıların gerçekten çıplak mı olduğu, yoksa çıplaklıklarının –tıpkı Eski İmparatorluk döneminden kalma Mısır resimlerinde de olduğu gibi (bkz. P. Behrens, 1982, sütun 292 ve devamı)– statüden yoksun oldukları anlamına mı geldiğine karar vermek güçtür. Bence 'savaşçı çıplaklığı' genellikle uygar toplumun dışına itilmek anlamına gelir – onlar artık kan döken ve bu yüzden de 'kirlenmiş' olan 'vahşiler'dir. Bkz. H. P. Duerr, 1978, s. 79. Örneğin Nyolelerde ilk düşmanını öldüren savaşçıdan kaçınılır: Üzerindeki hayvan postlarını çıkarmalı, çırılçıplak dolaşmalı ve insanlarla karşılaşmamalıdır, yoksa insanların 'beti benzi atar' Üç aydan fazla süreyle uzaklarda bir kulübede yaşar ve evinden biraz uzağa

bırakılan yiyeceklerle beslenir. Ancak kendisi ve kargısı için yapılan bir arınma ritüelinden sonra giyinebilir ve insan arasına yeniden karışabilir. Bkz. G. Wagner, 1949, I, s. 193.

24) Herodotos I, 10.

25) Walter Burkert, 17 Aralık 1984 tarihli mektup.

26) Alıntı: H. Licht, 1924, s. 86. Helena'nın *ειδωλον*'u özellikle heyecan verici imiş. Bkz. G. Devereux, 1982, s. 172.

27) Olympia'daki yarışmaları izlemesine izin verilen yegâne kadın Demeter rahibesi Chamyne idi. K. Kerényi'ye göre, 1972, s. 107, ona bu ayrıcalığın tanınmasının nedeni tesisin bulunduğu toprağın önce Demeter'in hükümranlığı altında olmasıdır; bu nedenle, Olympia'da Zeus'tan önce gelir, tıpkı Delphoi'de Gaia'nın Apollon'dan önce gelmesi gibi. Ayrıca bkz. H. Jeanmaire, 1939, s. 415.

28) Bkz. H. A. Stützer, 1980, s. 94. Gerçekten de, Tomba delle Bighe'de aralarında bir kadının da bulunduğu seyircileri gösteren ve bir döğüşü tasvir eden bir friz bulunmuştu. Bkz. G. Lukas, 1982, s. 14.

29) Sanatçılar penisin görünmesine o kadar çok önem veriyorlardı ki, vazo resimlerinde penis, tasvir edilen erkeğin duruşu itibariyle aslında görünmemesi gerekirken bile görünüyordu. Bkz. K. J. Dover, 1978, s. 130.

30) Onun efsanevi cinsel iktidarının görünür kanıtı, cücemsi Kerkopların alay ettiği sık makat kıllarıydı. Herakles Kerkopları bir direğe bağladı ve sırtına vurup götürdü. "Ak götlü" denen kadını erkeklerin tersine, böyle erkeklere *μελαμπυγους*, "kara götlü" denirdi. Bkz. T. Hopfner, 1938, s. 243 ve devamı.

31) Bkz. K. J. Dover, 1978, s. 125 ve devamı. Ayrıca bkz. W. Burkert, 1987, s. 29.

32) Daha sonra Romalılar, öne çekilmiş sünnet derisinin üstüne *fibula* denen bir halka geçirmeyi tercih ettiler. O. Stoll, 1908, s. 497, özellikle de genç esirlerin cinsel ilişkide bulunmalarını engellemek için bu halkanın lehimlendiğini söylüyor. Ayrıca bkz. J. Jeannel, 1869, s. 52. Çok daha sonraları bile, Athos manastırı rahipleri mastürbasyonu ve uykuda boşalmayı engellemek için penislerinin ucunu telle bağlarlardı. Bkz. T Healey, 1982, s. 304.

33) Bkz. A. Edwardes, 1967, s. 109 ve devamı. Yahudilerin sünnetini Romalılar da kepazelik olarak görüyorlardı ve Horatius alaylı bir ifadeyle Yahudilere "kısaltılmışlar" anlamında *curti* diyordu. Bkz. A. Glassberg, 1896, s. 124 ve devamı. Makkabi isyanı döneminde, Yunanlıların yaşam tarzına hayran olan Helenistik Yahudiler, Kudüs'te yeni yapılan Gymnasium'daki oyunlara katılmışlardı; bu Ortodoks Yahudiler tarafından barbarca ve utanmazca bulunmuştu. Yüz elli yıl sonra Philon, kadınların izlememesi koşuluyla, Yahudilerin İskenderiye'deki oyunlara katılabileceğini savunmuştu. Bkz. L. M. Epstein, 1948, s. 27.

34) Bkz. T. Hopfner, 1938, s. 27.

35) Hesiodos, özellikle de klasik Yunanlılar, erotik konulardan, cinsel organlardan ve oğlancılıktan hiç söz etmeyen, dışkılama, işeme, yellenme ve benzeri şeyleri ağzına almayan, son derece kibar Homeros'a nazaran bu konularda çok daha rahat konuşurdu. Bkz. F. Blass, 1904, s. 273; J. Wackernagel, 1916, s. 224 ve devamı. Yunanca uzmanlarının çoğu, *αιδως*, 'utanç' sözcüğünün aslında 'cinsel organlar' anlamına geldiğini tahmin ediyorlar. Bkz. C. E. v. Erffa, 1937, s. 39 ve devamı. İnsan genellikle, Homeros dönemindeki Yunanlıların da bizim utanç duyduğumuz yerde *αιδως* duydukları izlenimine kapılıyor. Odysseus "Utanıyordu Phaiaklardan, görmesinler istiyordu kirpikleri arasından akan gözyaşını," (*Odysseia*, 8, 86) – bu ayrıca, destan kahramanlarının köpekler gibi salya sümük ağladıkları iddiasının ne kadar yanlış olduğunu ortaya koyar; tanrıçalar ise tanrı kocalarının tersine, Ares ile Aphrodite'yi bağlandıkları yatakta seyretmekten utanırlar (*Odysseia*, 18, 184) ve Penelope "Utanırım ben erkekler arasına tek başıma girmekten," der (*Odysseia*, 18, 184). Bkz. J. M. Redfield, 1975, s. 115.

188. Çıplak kafa avcısı. John White'ın bir suluboya resmi, 1590 civarı.

36) Euripides, *Andromakhe*, 595 ve devamı.

37) Theokritos, İÖ 3. yüzyılda Eurotas'ta her gün iki yüz kırk bakirenin koşu alıştırmaları yapmak üzere toplandığından ve koşmaya başlamadan önce bedenlerini erkekler gibi yağladığından söz eder. Bkz. J. Jüthner, 1928, s. 13. Bu durumda kızlar –kendi aralarında– belden üstü çıplak şekilde koşuyorlardı.

38) Bkz. J. Jüthner, 1965, I, s. 101. Bu 'çıplak jimnastiğin', bu sayede daha sağlıklı anneler yetiştirmek isteyen Lykurgos'tan kaynaklandığı söylenir.

39) İS 3. yüzyılda Athenaios'un, kızlarla oğlanların Khios adasında birlikte güreştiklerine dair verdiği bilgiler, uzmanlarca "yüksek sosyete skandalı" olarak tanımlanır (H. A. Harris, 1964, s. 183). Mitolojinin kadın kahramanı Atalanta en azından sütyeni ve külotuyla tasvir edilir; Peleus'la güreşirken de çırılçıplak değildir. Bkz. A. G. Beck, 1975, Resim 409; Tablo 85; B. Schröder, 1927, s. 164. Ancak daha sonraki dönemde çıplak görünür, tıpkı Aias tarafından tecavüze uğradığı sırada ya da daha doğrusu hemen öncesinde Kassandra gibi: Siyah figürlü resimlerde bilici kadın, genellikle bir pelerin ya da en azından kısa bir harmani giyer; kırmızı figürlü resimlerde ise çok daha açık saçıktır. Bkz. W. A. Müller, 1906, s. 148. Vazo resimlerinin tersine heykeller 'kamusal' sanat sayıldıklarından, 6. ve özellikle de 5. yüzyılda heykeltıraşlar çıplak kadın figürleri yapmıyorlardı: Aphrodite bile giyinikti. Bkz. P. Friedrich, 1978, s. 137. Heykellerin üstündeki giysilerin altından vücut hatları ve meme uçları belli oluyordu elbette, ancak bu gündelik yaşamdaki kadın imajına uymuyordu aslında, zira kadınlar harmanileri üstüne bir de *peplos* giyiyorlardı. Bkz. H. Blanck, 1976. 4. yüzyılın ortalarında insanların çıplak kadın heykelleri görmeye hiç de alışık olmadıklarını, Praksiteles'in –modeli kurtizan Phryne idi– yaptığı Aphrodite heykeline sırılsıklam âşık olan bir adamın gece heykeli öpüp okşadığını ve o heyecanıyla heykelde bir türlü çıkarılamayan bir iz bıraktığını anlatan anekdottan da çıkarıyoruz. Vazo resimlerindeki çıplak kadınlar saygın kadınlar değil, kurtizanlardır. Bkz. D. Williams, 1983, s. 99.

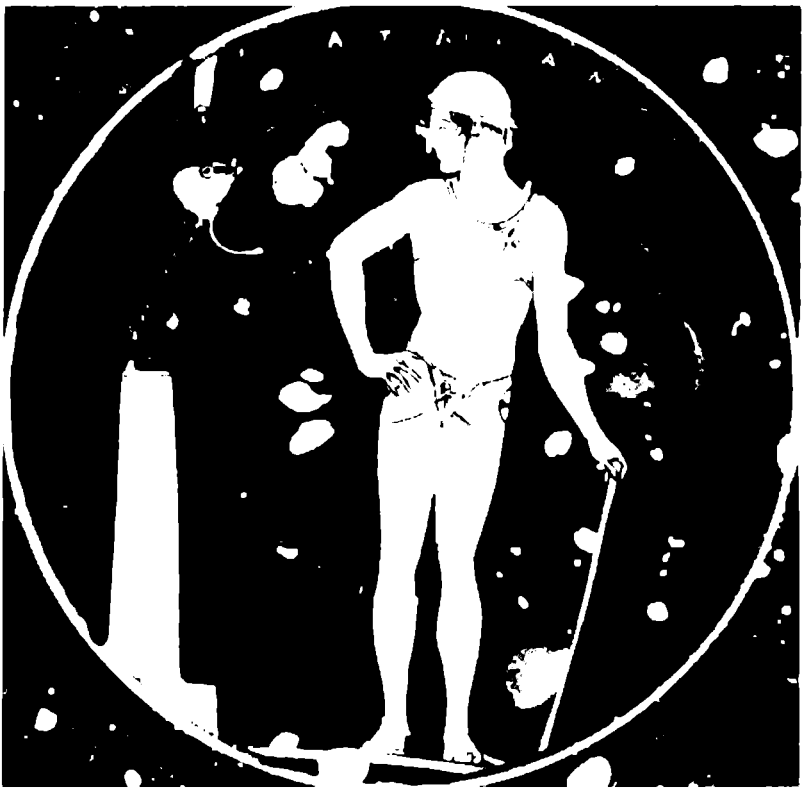
40) Bkz. H. A. Harris, 1964, s. 181 ve devamı; J. H. Krause, 1841, s. 682 ve devamı, 686. Platon, *Yasalar*'da, 11, 7, evlilik aktinden önce ihtiyaten bir muayene yapılmasını savunuyordu. Bu arada erkek tamamen, genç kadın ise yalnızca göbeğine kadar soyunmalıydı. Hera şenliklerinde yarışmaya katılan genç kızlar saçlarını açarlardı; giysileri dizlerinin biraz altındaydı ve sağ omuzları göğse kadar açıktı. Bkz. K. Kerényi, 1972, s. 108 ve devamı. Güney İtalya'da daha 6. yüzyılda, belden üstü çıplak halde amuda kalkan ya da silah dansı yapan atlet kadınların tasvir edildiği vazo resimleri vardı (bkz. L. Bonfante, 1975, s. 21), ancak bunların, kötü şöhretli oyuncular olması da mümkündür. Bilindiği gibi, Yunanlı fahişeler, genellikle kısa, şeffaf ve çok dar giysiler giyerlerdi. Bkz. R. Flacelière, 1962, s. 132; H. Licht, 1926, II, s. 47 ve devamı. Daha Hesiodos bile erkek kardeşine, giysisinin altından kıçı belli olan kadınlardan uzak durmasını salık veriyordu. Bkz. E. Mireaux, 1956, s. 188 ve devamı.

41) Bkz. L. Kahil, 1983, s. 238; H. Rühfel, 1984, s. 44, 103 ve devamı. Bir Brauron şarap testisi kırığında, "Dişi Ayılar"ın kült danslarını çıplak icra ettikleri görülür; başka bir testi parçasında ise küçük kızların üstünde kısa harmaniler vardır. Bir "Dişi Ayı" ise bir tür bikini giymiştir. Bkz. E. C. Keuls, 1985, s. 314.

42) Belli ki, Athena Artemis'in rolünü çalmıştır. Bkz. J. Fontenrose, 1959, s. 371 ve devamı.

43) Pagan dini kötülemek için Papa Liberius 353 yılındaki bir rahibelik töreninde, Artemis'in çıplak avlandığını iddia etmişti. Bkz. K. Hoenn, 1946, s. 205.

44) Bkz. H. Herter, 1950, s. 120. Açıkçası, tanrıları –hatta bazen onların tasvirlerini bile– görmek tehlikeliydi. Cesur Akhilleus hakkında bile, "savaşta bir tanrıyla karşılaşınca korkacak, tanrılarla göz göze gelmek çok zor," denir (*İlyada*, 20, 130). Eurypylos, Troya'nın yağmalanması sırasında, içinde Dionysos'un resminin bulunduğu bir sandığı açtığında çıldırır. İason, öğle vakti Nymphalara rastladığında, *νυμφολῆπτος* olmamak için bakışlarını başka tarafa çevirir. Pfalz ağzında buna "*elwetritsch*" denir. Ephesos'taki Diana tapınağında ziyaretçiler, Hekate'nin heykelinin önünden geçerken bakışlarına dikkat etmeleri konusunda uyarılırlardı. Bkz. W. Kroll, 1977, s. 120 ve devamı. Büyük İskender'in babası Makedonyalı Philippos, Tanrı Amun'un yılan şekline girip karısıyla sevişmesini kapı

189. Bikinili Atalanta. Attika çanağı, İÖ 470 civarı.

aralığından seyretmeye yeltendiğinde kör olur (bkz. W. Beierwaltes, 1957, s. 17 ve devamı), ama buna kimin ya da neyin neden olduğu net değildir: Tanrının görülmesi mi, cinsel birleşmenin mi, yoksa kadının vulvasının görüntüsü mü. Hıristiyanlıkta ve de başka kültürlerde, bu tür bir etkiye neden olan genellikle cinsel organlardır: Zorla soyulan Azize Agnes'in güzelliğini gören genç adam anında kör olur; tıpkı Azize Epistene din uğrunda ölürken onu seyreden elli üç kişi (bkz. W. E. H. Lecky, 1904, s. 670; K. Knortz, 1920, s. 34) ve at üstünde çırılçıplak Coventry'den geçen Lady Godiva'ya göz ucuyla bakmaktan kendini alıkoyamayan Peeping Tom gibi. Eskiden Suebyalılar erkek çocuklara, "Oğlum, tepesinde bir kız oturuyorsa eğer, kiraz ağacına sakın bakma, yoksa kör olursun," derlerdi (bkz. F. Eckstein, 1935, sütun 839); Transkei'de yaşayan Bhacalarda kayınpederinin cinsel organını gören kadın kör olur (bkz. W. D. Hammond-Tooke, 1962, s. 117) ve Bhopal'de bir erkek, bir kadının mahrem yerini görecek olursa, göz nurunu yitirmekle kalmaz, kadının görülen yerleri de, örneğin göğüsleri, çürüyüp düşer. Bkz. D. A. Jacobson, 1980, s. 492.

45) Plutarkhos, *Mulierum virtutes* XI. İsokrates'in anlattığına göre, (*Arkhidamos'a Mektup 10*) Yunan birlikleri, büyük Pers kralının hâkimiyeti altındaki Yunan şehirlerini, en güzel

kadınlara tecavüz ederek, geri kalan kadınların da giysilerini parçalayıp onları herkesin önünde çıplak bırakarak aşağılamışlardı. Helenist Mısır'da bir kadının başına gelebilecek en büyük felaket, köyün ya da şehrin sokaklarında çıplak şekilde dolaştırılmaktı. Peçe ya da örtüsü olmadan ortalıkta görünmek ayıptı (bkz. S. B. Pomeroy, 1984, s. 51) ve İS 4. yüzyılda Herakleides Pontikos Atinalı kadınlar hakkında şunları yazar: "Baş örtüsü yüzün tamamını peçe gibi örter. Çünkü sadece gözler görünür, yüzün geri kalan kısmı örtünün altında kalır." (Alıntı: R. Hampe / E. Simon, 1959, s. 34.)

46) Bkz. J. Jüthner, 1950, sütun 1135.

47) Bkz. K. Sudhoff, 1910, s. 69 ve devamı. Walter Burkert'in 21 Ekim 1987 tarihli bir mektubunda bana yazdığına göre, *ωα* çok garip bir sözcüktür ve İÖ 5. yüzyılın komedyenleri arasında *λουτριζ* ile bağlantılı olarak, özellikle de Theopompos'ta geçer. 3. yüzyıldan kalma bir papirüste bir *εχλουστριζ*'den söz edilir (bkz. R. Ginouvès, 1962, s. 223 ve devamı) ve 5. yüzyılda bir komedya yazarı olan Pherekrates, bir "banyo derisi"nden söz eder, bu herhalde kadınların bellerine bağladıkları bir tür önlüktü. Bkz. E. C. Keuls, 1985, s. 116. İS 2. yüzyıl sonunda Atina'da retorik hocası olan Polydeukes'ten öğrendiğimize göre, daha sonraları, Hıristiyanlık sonrası dönemde aile hamamları da vardı. Bu hamamlarda kadınlar ve erkekler hamam giysileri giyerlerdi.

48) Klasik Yunan'da neredeyse 5. yüzyılın ortalarına kadar erkeklerle kadınlar –figür ve duruş bakımından– aynı tarzda, yani genelde 'erkeksi' tasvir ediliyorlardı, o nedenle genellikle bir kişinin cinsiyeti ya memelerden ya da penisten anlaşılıyor, hatta kadınların kasıkları erkeklerinkine benziyordu (bkz. Resim 190). Bkz. K. J. Dover, 1978, s. 71. Açıkça görüldüğü gibi, daha çok oğlancı bir müşteri grubu için çalışan sanatçılar, kadınsı beden hatlarıyla pek ilgilenmiyorlardı; M. Wex, 1983, s. 56, gibi feminist kadın yazarların, bu geniş omuzluluğu "erkeğin eskiden daha düşük bir toplumsal seviyede olduğunun kanıtı" olarak görmeleri için gerçekten de cahil olmaları gerekiyor!

49) C. Bérard, 1985, s. 135.

50) Bkz. E. Mehl, 1927, s. 60 ve devamı.

2. Bölümün Notları

1) N. Elias, 1939, I, s. 223.

2) Bundan sonraki ciltlerden birinde göreceğimiz gibi, pek çok toplumda cinsel insiyatif genç erkeklerde değil, sonunda bu hak da ellerinden alınıncaya kadar genç kızlardaydı.

3) Wolfram v. Eschenbach, *Parzival*, 166, 26; 167, 1 ve devamı; 167, 21 ve devamı. "Bakire" ille de el değmemiş kız anlamına gelmiyordu. 'Bakire', bizim anladığımız anlamda "*maget*", kız demekti, Eski Fransızca "*puciele*". "Büyük hanım" yaşadığı sürece, evli "karı" ne kadar çok çocuk doğurmuş olursa olsun, "bakire" idi, Eski Fransızca "*damoiselle*" ya da "*danzelle*". Bkz. A. Schulz, 1889, s. 210 ve devamı

4) *Wolfdietrich*, yay. haz. J. E. v. Lindhausen, 1317 ve devamı. "Çok teessüf ederim, ama"yı metnin başka bir versiyonunda kullanıyor.

5) Çoğu banyo evinde, örneğin Glotterthal'dekinde, erkeklerin donlarını, kadınların ise gömleklerini ancak banyo teknesine girdikten sonra çıkarabilecekleri yolunda, eski bir geleneğe dayanan bir kural vardı. Bkz. J. Marcuse, 1903, s. 64.

6) Bkz. J. Falke, 1862, s. 35, 37.

7) 1403 yılında Margerete von Flandern, iki banyo teknesinin etrafını kapatmak için 64 arşın keten ("*toille bourgeoise*"), baldakenler için de kırmızı bez satın almıştı. Bkz. E. Camessa, 1971, s. 390 ve devamı. Ayrıca bkz. D. Régnier-Bohler, 1985, s. 362.

190. Müşteri kurtizanın göğsüne dokunurken. Kırmızı figürlü Attika vazo resmi, İÖ 5. yüzyıl.

8) Hafif bunak kocası beklenmedik şekilde odaya girince, uyanık kadın ona banyo teknesinin içinde bir din adamıyla birlikte oturduğunu, inanmıyorsa gelip bakabileceğini söyler. Adam espri olsun diye banyo teknesine yaklaştığında kadın gözlerine su sıçratır, adam hiçbir şey göremez ve bu başarılı şakaya gülerek odayı terk eder. Bkz. K. Kochendörffer, 1892, s. 493 ve devamı.

9) Bkz. F. H. v. d. Hagen, 1846, s. 19; R. Gelse, 1977, s. 13 ve devamı; H. Naumann, 1934, s. 130.

10) Bir kadının bir erkeğe çiçek vermesi de aynı anlama geliyordu. 16. yüzyıl ortalarına kadar, Paris'in genelev fahişeleri aşk ve bereket döneminin başlamasının bir işareti olarak, her mayıs ayında Fransa kralına bir çiçek buketi sunarlardı. Bkz. W. Danckert, 1963, s. 152 ve devamı.

11) Bkz. J. v. Schlosser, 1893, s. 297; J. Krása, 1971, s. 77.

12) Bkz. F. H. v. d. Hagen, 1853, s. 12 ve devamı.

13) Alıntı: A. Martin, 1906, s. 14. *Roman de la Rose*'da [Gülün Romanı] birlikte yıkanan erkeklerle kadınlar da aşk çelengini taşırlar haklı olarak, çünkü temizlenme onların birincil kaygısı değildir: "Küvetlerin içinde birlikte yıkanıyorlar. Başlarına takacakları çiçekten taçlar odalarda hazır duruyor," (10847 ve devamı).

14) Bkz. S. Lechner-Knecht, 1980, s. 135 ve devamı. Gülsuyu ortaçağda Araplardan alınmıştır. Bkz. E. Rimmel, 1985, s. 151 ve devamı; C. Vakarelski, 1973, s. 687.

15) Bkz. A. Corbin, 1984, s. 105.

16) "Böyle bir banyodan sonra kadın, şefkatli bir önsevişme sonrası kadar hazırdır sevişmeye, üstelik de aşk organlarının duyuları dokunuşlarla körelmemiştir," (H. E. Fritz, 1980, s. 170).

17) Bkz. H. Bastian, 1983, s. 71.

18) 13. yüzyıl sonlarında bir Fransız farsında, üç hanım etrafı örtülü küvette yıkanırlarken yanlarına da çalgıcı için masa ve sandalye konmuşsa, bu gerçek değil, fars gereğidir ve gerek seyirci-gerekse ozan böyle bir şeyin edebe aykırı olduğunu bilir. Bkz. J. Schultz, 1940, II, s. 3.

19) Bkz. G. Duby, 1981 b, s. 62 ve devamı. Yüksek ortaçağda Jacques de Vitry, kiliselerde ve hac ziyaretlerinde erkeklerle mahrem konularda sohbet eden kadınlara ve kızlara ateş püskürür. Bkz. J. Longère, 1975, s. 401.

20) Bkz. A. Schultz, 1889, I, s. 197. Ayrıca bkz. M. Schröter, 1987, s. 473 ve devamı. Durum Bizans'ta da farklı değildi. 821 tarihli *Leben des Philaretos*'ta [Philaretos'un Yaşamı], genç imparatora eş arayan elçiler kız torunlarını görüp göremeyeceklerini sorduklarında, Philaretos'un ne kadar gücendiği anlatılır. 11. yüzyılda Kekaumenos erkek konukların ailedeki kadınlarla görüşmelerine, sırf yemek sırasında olsa bile karşı çıkar. Bkz. E. Patlagean, 1985, s. 552 ve devamı.

21) Bkz. H. Jacobius, 1908, s. 23. Herhangi bir şekilde ona fazla yakın olmamak için, 16. yüzyılın ilk yarısında Wittenbergli üniversite öğrencileri basit bir genç kızın yanında bile "Latince konuşurlardı, zira genç kızların yanında Almanca konuşmak yakışık almazdı," (B. Sastrow, 1823, s. 23).

22) Umumi hamamlardaki natırların durumu farklıydı. Yine de, bu tür bir kadının müşterinin sırtına masaj yapması pek normal değildi, zira bir tarihçi bunun –13. yüzyılda Erfurt'ta– "edebe gayet uygun bir biçimde" yapıldığını vurgulama gereği duymuştu. Bkz. J. Le Goff, 1972, s. 438 ve devamı.

23) Bkz. Dr. Heffner, 1864, s. 195 ve devamı.

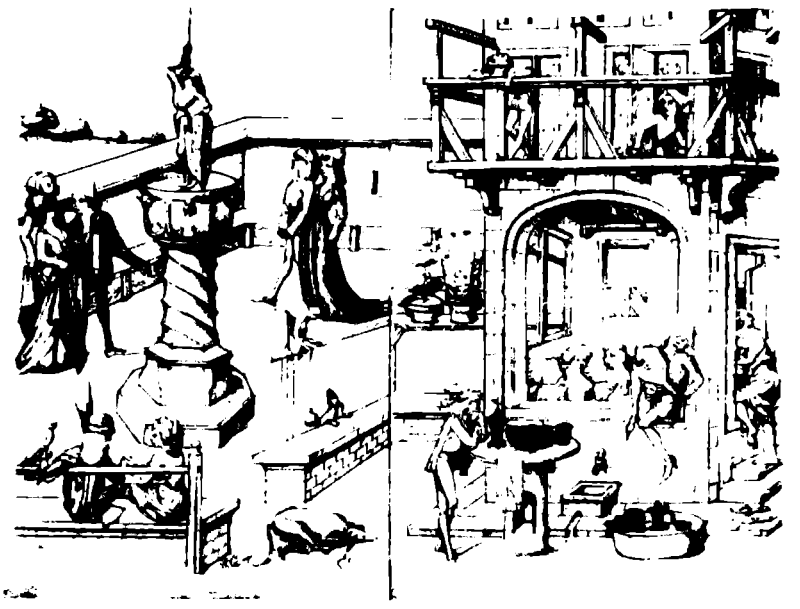
24) Hartmann v. Aue, *Iwein*, 3392 ve devamı, 3487 ve devamı. Öyle görünüyor ki, çoğu erkek, başka erkeklerden utanıyordu. Nitekim a.g.y., 1200'de, ensestin cezasını çekmek için denizin ortasındaki bir kayanın üstünde on yedi yıl geçiren Gregorius'un, kurtarıcılarının yaklaştığını gördüğünde yapraklı bir dalla cinsel organını örttüğünü yazar. Bkz. O. Rank, 1919, s. 196. Kazazede Orendel de, bir balıkçı kendisini bulduğunda aynı şekilde davranmıştır. O dönemden kalma tasvirlerde de çıplak şövalyeler başkaları önünde cinsel organlarını daima elleriyle örterlerdi. Bkz. B. Degenhart/A. Schmitt, 1980, Tablo 112c, 120a. 10. yüzyılın ortalarında Liutprando, esir alınan Kont Giselbrecht Kral Berengar önünde diz çöktüğünde cinsel organlarının kazara görünmesi üzerine orada bulunanların nasıl da utanıp gülüşmeye başladıklarını anlatır. Bkz. S. Reiter, 1986, s. 214, 224.

25) Bkz. D. Régnier-Bohler, 1985, s. 370.

26) Robers de Blois, 1808, 203 ve devamı.

27) Pleier, *Meleranz*, 724 ve devamı, 776 ve devamı.

28) Alıntı: J. Bumke, 1986, s. 471.

191. Hamam-genelevde aşk. *Mittelalterliches Hausbuch* adlı eserden, 1480 civarı.

29) Bu tez bugün artık geçerliliğini yitirmiştir. Bkz. J. C. Hutchison, 1985, s. 14 ve devamı.

30) N. Elias, 1939, I, 294 ve devamı, 261, ayrıca bkz. E. Dunning, 1987, s. 368.

31) Pieter Brueghel'in resimleri de öyle değildir. Bkz. C. Grimm, 1985, s. 353.

32) *Mittelalterliches Hausbuch* [Ortaçağ Ev Kitabı], yay. haz. A. Essenwein, s. 14a. Ayrıca bkz. 1430'larda kaleme alınan *Elsaessische Planetenbuch*'daki [Alsas Gezegenler Kitabı] resim ve metinler. Orada yıkanan kişilerin ve müzisyenlerin hemen yanıbaşında cinsel ilişkide bulunulmaktadır. Ancak iki erkekle birlikte yıkanan kadının üstünde bir hamam gömleği vardır. Bkz. H. T. Musper, 1976, Resim 142.

33) Erken paleolitik dönemdeki mağara resimlerinde hayvan tasvirlerinin sadece pek azının bir kompozisyona sahip olduğunu, yani ortak mekânı paylaştıklarını başka bir yerde açıklamaya çalıştım. Bkz. H. P. Duerr, 1984, s. 89 ve devamı.

34) Bkz. H. P. Duerr, 1978, s. 69 ve devamı, 260.

35) '*Stube*' [oda] sözcüğü etimolojik olarak '*stieben*' [dağılmak, saçılmak] sözcüğü ile bağlantılıdır ve köken olarak su buharının çıktığı yer, yani buhar banyosu anlamına gelir. Öte yandan, *istupa* sözcüğü, *typhos* [buhar] sözcüğünden türemiştir. Bkz. A. Daechler, 1911, s. 46. Daha sonra hamam sobası, diğer odaların ısıtılması için de kullanılmıştır ve bu odalara da '*Stube*' denmiştir. '*Stupa*' sözcüğüne ilk kez, erken ortaçağa tarihlenen *Lex Alemannorum*'da rastlanır. Bu sözcük, asillerin kullandığı sıcak oda anlamında ilk kez 1194'de kullanılmıştır. Bkz. H. Stampfer, 1984, s. 366. 13. yüzyılda kalelerin ve asillerin malikânelerinin yanı sıra, halkın oturduğu evlerde de "mahrem ve sıcak odalar" mevcuttu. Bunların bir ek tavanı vardı ve arkadan doldurulan bir sobayla ısıtılıyorlardı. Bkz. O.

192. 'Şövalye hamamı'. Ortaçağdan kalma bir tasvirin 17. yüzyıldaki tıpkıbasımı.

Moser, 1980, s. 213 ve devamı; W. Rösener, 1985, s. 91 ve devamı. Genellikle evin efendisinin ve karısının yatakları da bu odadaydı. Bkz. G. Benker, 1984, s. 19. Henüz yüksek ortaçağda Nowgorod'da ve eski Ladoga gölü kıyısındaki ahşap evlerin bazılarında bu tür sıcak odalar vardı. Bkz. M. Iljin, 1971, s. 133.

3. *Bölümün Notları*

1) Umumi banyolardan söz eden en eski kaynak 12. yüzyılın ilk yarısından kalma "Soest Belediye Kanunu"dur. Bkz. W. Gail, 1940, s. 23. O sıralar Nürnberg'de de 'Rosenbad' adında bir hamam vardı. Bkz. Dr. Heffner, 1864, s. 156. Görünüşe bakılırsa, daha önce sadece özel banyolar vardı. Bkz. K. Schier, 1973, s. 585. Kamu hamamları önceleri sadece şehirlerde açıldı, ancak geç ortaçağda, erken yeniçağda yavaş yavaş taşrada da hamamlara rastlamaya başlandı. Bkz. A. S. Andreànsky, 1978, s. 113. H. Guarinonius, 1610, s. 947, 17. yüzyılın başlarında Tirol'de en küçük köylerde bile buhar banyoları olduğunu yazar. Ayrıca bkz. H. Pöhlmann, 1909, s. 190. Yine de ben o dönemde vücut temizliğine çok önem verildiğini sanmıyorum. Örneğin, Kont Wolrad v. Waldeck günlüğünde, 1548'de Augsburglu kadınların yılda en fazla bir ya da iki kez baştan ayağa yıkandıklarını ve bedenlerinden yayılan pis kokuları ancak misk, lavanta ve diğer keskin kokulu esanslarla hafifletebildiklerini yazar. Bkz. F. Zoepfl, 1930, II, s. 168. Bu yüzden, o sıralar çoğu hanım, bir sevgili adayını daha baştan kaçırmamak için koltuk altlarına ve bacak aralarına parfümlü süngerler koyardı. Bkz. N. Epton, 1962, s. 110. 13. yüzyılda II. Andras'ın kızının zarif bir gümüş küveti vardı, ama genelde küvete sadece ayağının ucunu sokuyordu. Bedeninin diğer kısımları ise ancak "çevresi artık dayanamaz hale geldiğinde" suya sokuluyordu. Bkz. S. Schall, 1977, s. 70. Güney Fransa'da Albi civarındaki Foix Kontluğunda görülen büyücülük davasının 1318-25 yıllarına ait engizisyon tutanaklarından öğrendiğimize göre, Montaillou köylüleri çok ender yıkanır, o zaman bile cinsel bölgelerini yıkamazlardı. Çamaşırlarını kırk yılda bir değiştirirler ve Ax-les-Thermes'e gidecek olurlarsa da, genelde cüzamlılara ve uyuzlara kalan hamamlara değil, geneleve giderlerdi. Bkz. E. Le Roy Ladurie, 1980, s. 169 ve devamı. 1400'lerde Toggenburg bölgesinde taşrada hiç hamam yoktu. Bkz. E. C. Lutz, 1976, s. 299.

2) Bkz. A. Franklin, 1911, II, s. 202 ve devamı; E. Faral, 1938, s. 193; C. Gaignebet / J. D. Lajoux, 1985, s. 50.

3) Bkz. G. Duby, 1985, s. 519.

4) "Yıkanırken herkesin uyması gereken kurallara göre, kadınlar hafta içi sabahtan öğlene kadar yıkanabilirler, daha uzun kalamazlar. Erkekler öğle vaktinden kilise çanı ikindiyi çalıncaya kadar yıkanabilirler, daha uzun kalamazlar. İkindiden akşama kadar yine kadınlar yıkanabilirler, ama güneş battıktan sonra kadınlar yıkanamaz, çünkü sabahtan on dörde kadar yıkanabildikleri için hamamda daha fazla kalamazlar. Sonra yıkanma sırası yine erkeklerdedir." Bu kurallara aykırı hareket edenler olursa, hamamcı şöyle cezalandırılırdı: "Bu kurala riayet etmeyen, yani erkekler yıkanacakken kadınların yıkanmasına izin veren ve erkeklerle kadınların birlikte yıkanmasına göz yuman hamamcı, belediyeye 10 şilin para cezası öder, ayrıca işletme için de 5 şilin verir. Kanunun ihlal edilmesine izin verilemez." Bkz. O. Rüdiger, 1885, s. 135; a.g.e, 1874, s. 5 ve devamı.

5) Bkz. T Lund, 1882, s. 223. Wittstock şehrinin 1523 tarihli belediye tüzüğüne göre "kadınlı erkekli" birlikte yıkanılamazdı (bkz. G. Zappert, 1859, s. 83); 1357'de Speyer'de "erkekler hamamı ve kadınlar hamamı"ndan (bkz. A. Martin, 1906, s. 87), 1317'de Breisgau Freiburg'da ise Lederbergertor önündeki "kırmızı erkekler hamamı" ile "kırmızı kadınlar hamamı"ndan söz edilir (bkz. U. Knefelkamp, 1981, s. 75). 1472 tarihli, "Salzburg'daki yedi hamamda çalışan tüm hamamcı esnafından usta ve kalfalar" için hazırlanmış talimatnameye göre, bu hamamların her birinde erkek ve kadınlar için ayrı bölümler vardı. Bkz. H. Klein, 1973, s. 119. Ayrıca bkz. I. Pfeiffer, 1966, s. 17 (Esslingen); K.-S. Kramer, 1961, s. 42 (Frankonya'da Eckersmühl); W Varges, 1891, s. 286 ve devamı (Wernigerode); P. Lahnstein, 1983, s. 99 (Suebya); W R. Alter, 1951, s. 104 (Pfeddersheim); K. Becher, 1902, s. 221

(Karlsbad); V. Bazal, 1967, s. 47 (Hırvatistan'da Varazdinske-Toplice). Zürih hamamcılarının 1503 tarihli kodeksinde şöyle yazar: "Evli çiftler ya da aynı anne babadan doğan kardeşler hariç, hiç kimse başkasıyla birlikte yıkanamaz." Bkz. G. A. Wehrli, 1927, s. 123. 1512 tarihli Esslingen hamam talimatnamesi de yine sadece "*familia domus omnis, cum uxoribus suis*" [aynı ev halkı ve öz kardeşlerin] birlikte yıkanabileceklerini yazar. Bkz. E. J. Mone, 1851, s. 291. Geç ortaçağdaki düğün hamamlarında da erkeklerle kadınlar ayrı ayrı yıkanırlardı. Bkz. A. Schultz, 1892, s. 261, 263; A. v. Müller, 1979, s. 205.

6) Bkz. A. Martin, 1906, s. 86.

7) Bkz. G. A. Wehrli, 1927, s. 44.

8) Bkz. B. M. Lersch, 1863, s. 204. Bu nedenle, başka yörelerde "kocanın izni olmadan yabancı erkeklerle birlikte yıkanmak" meselesi çok önemliydi, zira öyle olduğu takdirde, kadın kocası öldükten sonra eline geçecek gelirden mahrum kalabiliyordu. G. v. Rotschitz, 1561, s. 143. Böyle bir şey duyulacak olursa, en azından bir skandal çıkıyordu. Sastrow'un yazdığına göre, Dük Moritz Augsburg'da "Bakire Jacobina adında güzel bir fahişeyle" küvete girdiğinde bütün şehir bu dedikoduyla çalkalanmıştı ya da tarihçinin biraz daha kibar ifadesiyle söylersek, "bu olay şehirde türlü rivayete yol açmıştı" Bkz. B. Sastrow, 1824, s. 88 ve devamı. Ama 1307'de Altzellen'de –*Weisse Buch von Sarnen*'da [Sarnen'ın Beyaz Kitabı] anlatılır– çiftçi Baumgarten'ın karısıyla aynı küvete giren toprak kahyası Wolfenschiessen'in başına korkunç şeyler gelmişti. Çiftçi eve aksi gibi erken dönünce "kahyanın banyo sefasına öldürücü bir keser darbesiyle son vermişti". Bkz. H. Ebner, 1984, s. 112; G. A. Wehrli, 1927, s. 44. Bu öykü çok popüler olmuş ve son sahnesi daha yüzyıllar boyunca gravürlerde tasvir edilmiş, ancak ayrıntıları unutulup gittiğinden, zavallı şehvet düşkünü sonraları iki kadınla birden tasvir edilir olmuştu. "Ona öyle bir banyo yaptırayım ki, kimseye dönüp bakmasın" şeklindeki meşhur deyim de bu epizottan kaynaklanır. Bkz. L. Röhrich, 1973, s. 89.

9) Bkz. B. Fricker, 1880, s. 425.

10) Bkz. A. Martin, 1906, s. 87.

11) Bkz. J. Day, 1985, s. 310.

12) Kadın bir fahişe değilse eğer, ırmak ya da gölde yıkanan bir kadının giysilerini aşıran biri de aynı şekilde cezalandırılıyordu. Kastilya'nın hemen hemen tüm şehirlerinde, erkekler hamamına giren bir kadın da cezalandırılırdı. Bunu yapacak kadın ancak bir fahişe olabilirdi. Bu durumda, kadın hamam ziyaretçilerinden biri tarafından tecavüze uğrayacak olursa, fail yasal olarak cezalandırılamıyordu. Bkz. H. Dillard, 1984, s. 152, 175 ve devamı. 12. yüzyılda kadınlar hamamına giren ve müstehcen sözlerle yıkanan kadınları taciz eden bir erkek ya asılır ya da kayalıklardan aşağı itilirdi. Bkz. J. F. Powers, 1979, s. 659.

13) Bkz. R. Sablonier, 1984, s. 293.

14) Bkz. B. M. Lersch, 1863, s. 204. 1364 yılında Magdeburg piskoposunun şifre katibi Konrad Schütze, Berlin'de hamama giderken yolda rastladığı kentsoylu bir kadına kendisiyle birlikte hamama gitmeyi teklif ettiğinde, kadın öyle bir yaygara koparmıştı ki, olay yerine koşan halk adamı bu küstahlığından ötürü Molkenmarkt meydanında döve döve öldürmüştü; şifreci, iffetli bir kadını hamama davet etmenin bedelini hayatıyla ödemişti. Bkz. G. Zappert, 1859, s. 133. Bu, hamam meydanı (*tirtha*) yakınında bir kadına laf atanları zinayla suçlayan Manu yasasını hatırlatıyor. Bkz. F. Henriques, 1963, s. 165.

15) Bkz. M. Scott, 1980, s. 14, 41.

16) Örneğin, kısa süre önce J. C. Bologne, 1986, s. 65 ve devamı. Bu çok bilgili âlimin kaleme aldığı *Die Geschichte der Scham* [Utancın Tarihi] yalnızca bu konuda değil, Elias, Ariès ve diğerlerinin temsil ettiği genelgeçer evrim kuramını törpüleyip atması bakımından da sorunludur.

193. Buharla ısıtılan ve kadın-erkek ayrımı uygulanan bir çifte hamam tasarımı. Konrad Kyeser'in *Bellifortis* adlı eserinden, 1405.

17) Elbette ortaçağda yalnızca buhar banyoları ve küvetli hamamlar değil, ılıca ve kaplıcalar da vardı, bunları ayrıca ele alacağız. 13. yüzyılda Augsburg'da işletilen dört kamu hamamı ise, kaplıca ve hamam arası şeylerdi ve her birinin içine bir düzine insanın sığabildiği tüf taşından havuzlan vardı. Bu havuzlar bir akarsuyun yanında yer alıyor ve su çarkıyla dolduruluyordu. Bkz. R. Reith, 1985, s. 30.

18) Bkz. J. Rossiaud, 1976, s. 314. *Roman de la Rose*'da bir kadın sevgilisiyle hamamda buluşabilmek için, kocasına hasta olduğunu yutturmaya çalışır: "Ah efendim, bütün bedenimi alev alev tutuşturan hangi sıtma, hangi gut, hangi hastalıktır bilmiyorum, eğer banyolara gitmezsem vay halime!" (14328 ve devamı). Ancak burada normal bir hamam mı yoksa bir hamam-genelev mi kastediliyor, belli değildir. Buranın bir hamam-genelev olduğuna işaret eden şöyle bir bölüm var: "Ve Venüs kadınlarının yıkandığı hamamda yıkanacaksınız," (12 721 ve devamı).

19) Bkz. K. Baas, 1926, s. 18. Strasbourg'da çok istisnai durumlarda bir tellağın kadınlar hamamına girmesine izin verildiğinde, tellağın "önü ve arkası kapalı bir iç gömleği" giymesi gerekiyordu (J. Hatt, 1929, s. 345).

194. Kahya Wolfenschiessen banyo teknesinde eğleniyor. Ahşap gravür, 1548.

20) Bkz. J. Seemüller, 1886, III, 45.

21) Bkz. J. Marcuse, 1903, s. 58.

22) Bkz. S. Schall, 1977, s. 47 ve devamı.

23) Bkz. K. Schiller / A. Lübben, 1875, I, s. 139; H.-F. Rosenfeld / H. Rosenfeld, 1978, s. 232.

24) Bkz. G. Zappert, 1859, s. 79. Hamamda kullanılan yapraklı dalın, *wadel*, özellikle de edep yerini örtmeye yaradığını, dönemin sözlüklerinde sıkça *perizoma* diye tercüme edilmesinden anlıyoruz. Bkz. A. Schultz, 1889, s. 225. 13. yüzyılda Herrand v. Wildonie buhar banyosu ziyaretçileri hakkında şöyle yazar: "Belden aşağısına bir dal tutulurdu" ve bununla "edep yeri örtülürdü" (*Der bloze keiser* [Çıplak imparator], s. 269).

25) Bkz. C. F. Barnes, 1975, s. 62. Daha ortaçağda Guines kontunun tarihçisi Ardrelı Lambert, kontun kızlarından birinin sarayın önündeki küçük gölde nasıl yüzdüğünü anlatır, ama tarihçinin de vurguladığı gibi, kız elbette kapalı bir gömlek giymiştir. Bkz. G. Duby, 1985, s. 519. Kulmbachlı Hans Süss'ün 1510 tarihli bir karakalem çalışmasından anlaşıldığı üzere, *badehr* natırların hizmet ettiği kadınlar hamamında da giyiliyordu. Bkz. F. Winkler, 1942, Resim 119.

26) Örneğin, J. C. Bologne, 1986, s. 33.

27) Bkz. A. Martin, 1906, s. 165. *Elie de Saint Giles*'de Prenses Rosemonde, âşık olduğu şövalye Elie'ye bir banyo hazırlar ve ona edepli bir banyo giysisi temin eder. Bkz. T. Wright, 1869, s. 110. 13. yüzyıldan kalma *De balneis probe Neapolim* adlı elyazmasında bir arada yıkanan erkeklerin hepsinin üstünde *badehr* vardır (bkz. G. Zappert, 1859, s. 76); evli çiftler evdeki banyoya bile çıplak girmezler, erkek bir edepbezi takar, kadın ise bir *badehr* giyerdi. Bkz. F. Piponnier, 1986, s. 246; J. Wilhelm, 1983, s. 318 ve devamı. Demek ki, A. Kuntz'un, 1958, s. 18'de ortaçağda kadınlı erkekli hamamlarda "bir giysi ayıp olarak görülür, saldırganlığa neden olurdu" demesinin hiçbir dayanağı yoktur.

28) Bkz. A. Martin, 1906, s. 168.

29) Bkz. C. Jaeger, 1831, s. 498. *Badehr* ya da *bruoch* havuzlarda da standart giysiydi. Örneğin, 1449'da İngiltere'deki Bath'da mecburiydi. Bkz. V. H. H. Green, 1971, s. 19. Glotterthal talimatnamesinde şöyle yazar: "Erkekler de havuza belden aşağısı kapalı girip çıkmalılar, gömlekleriyle bornozlarını suyun içine girinceye kadar çıkarmamalılar." Buna "aykırı davrananlar cezalandırılmayı hak ederler" ve mahkemeye çıkarılacaklardır. Bkz. J. Bader, 1868, s. 249 ve devamı; R. Süss, 1980, s. 70. Steier'daki Tobelbad'ın talimatnamesinde ise "bir beyefendi ya da başka bir kişi", ki bununla beyefendi olmayan bir erkek kastedilmektedir, "hele kadınlar da varsa, belini bir kemerle tutturduğu bir banyo gömleği" olmadan havuza girmemelidir. Bkz. A. Martin, 1906, s. 262 ve devamı.

30) Bkz. O. Soronková, 1954, s. 146.

31) W. Hansen, 1984, Resim 94.

32) Bkz. M. Goldberg, 1909, s. 130.

33) Bkz. A. Martin, 1906, s. 166.

34) Bkz. örneğin, W. L. Strauss, 1981, s. 18.

35) 1375'de Hamburg'da tellak (uzun) pantolon giymeden su oluklarını süpüremez: "Bundan sonra bir tellak pantolon giymeden su oluklarını süpürmeyecektir." Bkz. A. Martin, 1906, s. 166. 1480 tarihli bir Bamberg talimatnamesinde ise hamamcı ve kalfalarının uzun pantolon ya da uzun ceket giymeden, yalınayak insan içine çıkamayacakları yazar. Bkz. Dr. Heffner, 1864, s. 187 ve devamı. 1419'da Breslau belediyesi de benzer şekilde, ilgililerin "bacakları görünmeyecek" şekilde giyimli olmaları gerektiğini söyler. Bkz. W. Rudeck, 1905, s. 9 ve devamı; ayrıca bkz. E. Rudemann, 1883, s. 22 ve J. Gebauer, 1922, s. 239.

36) N. Elias, 1939, I, s. 319.

37) Bu bilgiyi Christa Dericum'a borçluyum (24 Nisan 1986 tarihli mektup). Ancak, gerçekten de Burgonyalı Antoine'ın kastedildiğinden emin değiliz. H. Dollinger / B. Klawunn, 1979, s. 215, burada papa ve kralın söz konusu olduğunu yazıyorlar. Ne olursa olsun, bana F. Seibts'ın, saygıdeğer beyefendinin geneleve müşteri olarak gittiği yolundaki görüşü bütünüyle yanlış geliyor. Ama bu elyazmasındaki metnin büyük kısmının, Fransa kralı V. Charles'ın talimatı üzerine 1375'den itibaren Hesdinli Simon tarafından kaleme alındığı ve minyatürlerden bazılarının elyazmasına sonradan eklendiği bilinmektedir. Bkz. R. Bruck, 1906, s. 271; G. Karpe / I. Kratzsch / H. Vogt, 1976, s. 40 ve devamı. Bugün, Resim 25'in Fransız asıllı olup Brüksel'de yaşayan Philippe de Mazarolles'e ait olduğu sanılmaktadır.

38) Bkz. R. Bruck, 1906, s. 270; H. Wolf, 1978, s. 36. 1360 civarında Brugge'de hamam-genelevlerin sayısı kırktan aşağı değildi ve Dijon'da da en azından bir düzine hamam-genelev vardı. Bkz. J. Rossiaud, 1980, s. 533.

39) Bkz. L. L. Otis, 1985, s. 93.

40) Bkz. B. M. Lersch, 1863, s. 139.

41) Bkz. I. Bloch, 1912, s. 184.

42) Bkz. L. L. Otis, 1985, s. 98; I. Bloch, 1912, s. 184.

43) Bkz. L. L. Otis, 1985, s. 98, 122. Belli ki, sıradan bazı genelevler de banyo teknesi satın almışlardı. Böylece, 1457'de Moncalieri'de çıkarılan bir buyruk, vatandaşlara yıkanmak, yemek, içmek ve geceyi geçirmek üzere *domus lupanaris*'e, yani şehrin genelevine gitme izni veriyordu (a.g.e., s. 84).

44) Bkz. J. Rossiaud, 1976, s. 291.

45) Bkz. N. Z. Davis, 1986, s. 97 ve devamı.

46) Bkz. J. Rossiaud, 1976, s. 314 ve a.g.e., 1984, s. 97 ve devamı. 1455 yılında Arras'taki 'Kudüs' hamamının demirbaşında on yatak vardı. Daha beş yıl önce hamamda çiftlerin gecelemesi yasaktı. 1485'de bu konuda biraz daha ılımlı davranılmış ve yalnızca evli olmayan çiftlere yatak kiralamak yasaklanmıştı. Bkz. R. Muchembled, 1982, s. 131. Rönesans

İtalyasında hemen hemen her hamamcının natırlarla buluşmak isteyenlere oda kiraladığı söyleniyordu. Bkz. H. Grotzfeld, 1970, s. 89.

47) Müslümanların hamamlarının da çoğunun adı çıkmıştı ve buralara özellikle de bıyığı terlememiş oğlanlarla (*amrad*) ters ilişki kurmaya düşkün Sufilerin gittiği söyleniyordu. Bkz. H. Grotzfeld, 1970, s. 89.

48) Bkz. E. Dühren, 1901, I, s. 240 ve devamı; G. Salgado, 1977, s. 52. 11. yüzyıl sona ererken, yani Almanya'dan önce Londra Banksıde'da '*estewes*' olduğundan söz edilir. Bkz. A. McCall, 1979, s. 182.

49) Bkz. I. Bloch, 1912, s. 187 ve devamı. "*Hothouses*" Winchester piskoposunun denetiminde olduğundan, bu hamamlarda çalışan fahişelere "Winchester kazları" denirdi. Bkz. G. Hindley, 1979, s. 160. VII. Henry bu hamamları 1506'da geçici olarak, 1546'da ise tamamen kapattırdı. Bkz. E. Dühren, 1901, I, s. 248 ve devamı; G. Trease, 1977, s. 52; W. Sorge, 1919, s. 284. Fakat 16. yüzyıl sonunda bile şöyle denir: "Hamamlara gideceği cevabını verdi ve en sıradan yaratıktan bir eldiven alacak ve iltifat olsun diye onu giyecekti; ve bu yadigârla en coşkulu meydan okuyanları bile atından alaşağı edecekti." (Shakespeare, *King Richard the Second* [Kral II. Richard], 5, 2, 16 ve devamı). 14. yüzyıldan bir tasvirde, yıkanan bir kadın, penisi kocaman olan bir erkeği hayranlıkla süzerken, diğer iki adam da mastürbasyon yapar ya da yorumcunun kibarca ifade ettiği gibi "ikisi de cinsel organlarıyla fazlasıyla meşguldür", (L. MacKinney, 1965, s. 98), burada "*stews*"lardan birinde oturan "*common'st creature*"ları görmekteyiz herhalde.

50) Konstanz konsili nedeniyle şehre dört bir yandan gelen fahişelerin çoğu, şehrin bu işe uygun şekilde hazırlanmış hamamlarında kalıyordu. 1487'de Breslau belediyesi hamamcıların sokak fahişelerini ve başka aşifteleri hamamlarında barındırmalarını yasaklamıştı. Bkz. S. B. Klose, 1847, s. 126; ayrıca bkz. W. Stricker, 1856, s. 443; H. G. Gengler, 1873, s. 581 ve devamı; F. Irsigler / A. Lassotta, 1984, s. 105, 189 ve devamı; C. Mettig, 1897, s. 121.

51) Belli ki, Strasbourg'da bir süre karışık hamamlar vardı, zira bir belediye meclisi kararında, "dindar kadınlar ve kızların hamama gitmekten kaçınmaları gerekir" denir. Daha sonra hamamcılara, "bir kadını hiçbir şekilde bir adamla birlikte içeri sokmamaları, aksi takdirde kötü şeyler olabileceği" uyarısında bulunulmuş (bkz. M. Goldberg, 1909, s. 100, 102, 130) ve Zürih'te şu talimat verilmişti: "İffetli insanların namusuna halel gelmemesi için hamamlarda hiç kimse gizli köşelerde yıkanmamalı ve ayrı odalara sokulmamalıdır." Bkz. G. A. Wehrli, 1927, s. 45, 123.

52) Ortaçağda Münih'te adabımuaşerete uyulması bakımından, erkekler hamamında tellaklar, kadınlar hamamında ise natırlar çalışırdı. Bkz. F. Solleder, 1938, s. 395.

53) Alıntı: I. Bloch, 1912, s. 184. *Decameron*'u okuyan herkesin bildiği gibi, bu tür hamamlarda sevgililer cilveleşip oynaşmak için buluşurlardı. Bkz. G. Boccaccio, 1960, s. 155 ve devamı, 399 ve devamı. Daha 1811'de Gurk piskoposunun St. Veit hakkındaki bir raporunda, köy hamamları için "fuhuş yuvası" denir, bunun birinci nedeni bekâr kadınların geceleri orada sevgilileriyle buluşmalarıdır. Bkz. M. Mitterauer, 1983, s. 124. Biedermeier döneminde Berlin hakkında, "Burada bir sokakta etrafında daima fahişelerin dolaştığı iki hamam var. Bu fahişeler tellaklarla işbirliği yaparlar ve onların aracılığıyla, hamama gelenleri hemen yan tarafa, kendi yerlerine götürürler. Bu iki oda arasında güya bir kapı vardır ama bu kapı hiç kapanmaz," diye anlatılır. (C. Röhrmann, 1984, s. 86).

54) Bkz. R. Waldegg, 1957, s. 24, 116.

55) Bkz. E. Schubert, 1985, s. 114; M. Wensky, 1980, s. 53.

56) Herrand von Wildonie'de de bu "karıcıklar satılıktır". Bkz. A. Martin, 1906, s. 86.

57) Bkz. J. v. Schlosser, 1893, s. 278; J. Krása, 1971, s. 87. *Weingartner Liederhandschrift*

[Weingarten Şarkı Elyazması] adlı eserde de Bay Rubin âşık olduğu kadına bir aşk bağıyla bağlıdır. Bkz. G. Spahr, 1968, resim.

58) Bkz. I. Bloch, 1912, s. 185. İtalya bu bakımdan Burgonya'dan genellikle daha tutucuydu. Ortaçağda Floransa'da erkeklerin hamamlarda yiyip içmesi yasaktı, çünkü bu âlemlere fahişelerin de katıldığı bilinmekteydi. Bu yasağın dışında kalan tek *stufe*, Porta di Balla yakınındaki hamamdı, ama 1294 yılında belediye bu özel izni kaldırma kararı aldı. 1308'de şehirde ve banliyölerde, en azından "kaplıcaların" yakınındaki hamamların dönüşümlü olarak bir kadınlara bir de erkeklere ayrılması kararı alındı. Bkz. R. Davidsohn, 1927, IV, s. 338. 14. yüzyıl İtalyasında yalnızca Floransa'da değil, Venedik ve Roma'daki hamam fahişelerinin çoğu, sırf bu amaçla Alplerin ötesinden getirilmiş Alman natırlardı. Bkz. P. Larivaille, 1975, s. 136 ve devamı.

59) Bkz. A. Schultz, 1892, s. 69.

60) Bkz. I. Bloch, 1912, s. 186.

61) Bkz. A. Franklin, 1908, I, s. 32 ve devamı.

62) Paris Üniversitesi Tıp Fakültesinin 1348 tarihli veba raporuna göre, kamu hamamları tehlikeliydi (bkz. H. Schipperges, 1985, s. 85); iki yıl sonra Aşağı Ren bölgesinde, vebaya yakalanmamak için, "hamamlara gitmekten kaçınılması" salık veriliyordu ama bu tavsiyeye pek kimse uymuyordu herhalde. Bazı kültür tarihçileri, hamamların kapanmasından frengiyi sorumlu tutuyorlardı, ancak bu tez doğru değildir, çünkü genellikle hamamlar kapatılmıyor, hastalar dışlanıyordu. Örneğin, 1496'da Nürnberg belediyesi, "Bu yeni Fransız hastalığına [frengi] yakalanıp murdar olan insanların bu hamamlarda yıkanmasına, tıraş olmasına ve hacamat yaptırmasına izin veren, bu hastaları tıraş ederken ve hacamatlarken kullandıkları aletleri hamamda kullanan hamamcılara on gulden ceza kesilmesine" karar verdi. Bkz. K. Sudhoff, 1912, s. 27 ve devamı; ayrıca K. Siegl, 1927, s. 211. Bir yıl sonra bu "Fransız hastalığı" Zwickau'da da ortaya çıktığında, belediye kurbanlar için ayrı bir hastane kurmuşsa da, şehirdeki genelevleri kapatmak kimsenin aklına gelmemişti. Bunu çok daha sonraları Reform yaptı. Bkz. S. C. Karant-Nunn, 1982, s. 24 ve devamı. Fransa'da da çoğu hamam ve genelev, frenginin ortaya çıkmasından ancak otuz yıl sonra kapatıldı. Bkz. J. Rossiaud, 1976, s. 311; L. L. Otis, 1985, s. 41.

63) 1534 yılının nisan ayı sonunda, yani Calvin'in şehre gelmesinden yaklaşık iki buçuk yıl önce Cenevre'de "İkiyüzler Meclisi", "*louves*"un, yani "dişi kurtlar"ın hamamlardan kovulmasını buyurmuş, ama bu ancak yıllar sonra Reform'un çabalarıyla gerçekleşebilmişti. Bkz. K. Seifart, 1859, s. 767; R. M. Kingdon, 1972, s. 6; G. Heller, 1979, s. 103.

4. *Bölümün Notları*

1) Geçen yüzyılda yorumcuların çoğu 'ahlaksızlık tezi'ni savunuyorlardı. Bkz. B. F. Amelung, 1885, s. 276.

2) "*Ridiculum est videre vetulas decrepitas simul et adolescentiores nudas in oculis hominum aquas ingredi, verenda et nates hominibus ostendentes*," (Poggio, 1984, s. 130). Ve bunun kendisine eski Roma'daki Floralia şenliklerini hatırlattığını ekler.

3) Ama daha aşağıda Poggio kadınlar hamamına davet edilen erkeklerin, uzun keten gömlekler giymeleri gerektiğini yazar.

4) Poggio, a.g.e., s. 131; ayrıca bkz. W. Stricker, 1857, s. 329.

5) N. Elias, 1939, I, s. 224 ve devamı, daha *Kitabı Mukaddes*'te "ve çıplak olduklarını gördüler ve utandılar" şeklinde ifade edilen durumun, yani çıplaklığın utançla ilişkilendirilmesinin ilk kez 16. yüzyılda ortaya çıktığı görüşündedir.

6) Bkz. E. Walser, 1914, s. 265.

7) Poggio 'iyi vahşi'yi icat ederken, ondan sadece on yedi yıl önce 1399'da yurttaşı Uberto Decembrio Prag'daki Batı Slav barbarlarının hamam âdetlerini "*quod inverecundum et barbarum mihi prorsus apparuit*" diye tanımlar. Bkz. J. Krása, 1971, s. 268.

8) Bkz. Poggio, a.g.e., s. 131 ve devamı, "*O mores dissimiles nostris, qui omnia semper accipimus in deteriores cogitationes, qui usque adeo calumniis delectamur et obtrectationibus, ut si quid parvula vidimus coniectura, statim pro manifesto crimine attestemur!*" (a.g.e., s. 134.)

9) Bkz. L. Pierotti-Cei, 1977, s. 56. Lucca hamamları hakkında Montaigne şöyle yazar: "Ayın on dokuzunda hamama, Lucca'dan gelen bir hanımın benden önce yıkanabilmesi için daha geç gittim. Çünkü bu, kadınların hamamlardan rahatça yararlanabilmeleri için hayli mantıklı bir kuraldır burada." (M. Montaigne, 1983, s. 328). 13. ila 15. yüzyıl arasında Pozzuoli ılıcalarıyla ilgili sayısız tasvir arasında, erkeklerle kadınları bir arada yıkanırken gösteren tek bir tasvire rastlanmaz. Bkz. C. M. Kaufmann, 1959. Orta Avrupa'da mekân yetersizliği yüzünden erkeklerle kadınların birlikte yıkanmak zorunda kalmalarından sık sık şikâyet edilirdi; örneğin 1579'da Essen kontu Wilhelm, Ems hamamından şikâyetçidir. Bkz. I. Müller, 1981, s. 20.

10) Bkz. B. Fricker, 1880, s. 404; A. Martin, 1906, s. 340.

11) B. Fricker, a.g.e., s. 420. Elbette, kimse 15. yüzyıldan kalma Zürih belediye meclisi protokollerini okumuyordu, ama Poggio'yu herkes okuyordu. Bu nedenle, 16. yüzyıl sonunda Bramtôme'un "hamamlarda ve buhar banyolarında alt alta üst üste" ama "ama hiç edepsiz bir davranışta bulunmadan" çırılçıplak oynaşan 'vahşi' İsviçrelilerden ya da oraya gelen ziyaretçilerin gördükleri "güzel ya da çirkin, hoşa giden ya da gitmeyen" şeylerden söz etmesine şaşırmıyoruz (P. de B. de Bramtôme, 1787, s. 259). Ya da 1779'da bir ziyaretçinin yazdığı gibi: "Poggio'nun anlattığı ziyaretler hâlâ olağan, ancak artık kadınları çıplak görmek mümkün değil, çünkü olabildiğince edepli giyiniyorlar." Bkz. W. Stricker, 1857, s. 333. 18. yüzyılın başında Verena kaplıcası hakkında şöyle denir: "Yıkananlar çırılçıplak olduğu için, gelip geçenlere teşhir oluyorlar. Ama çıplak görünenlerin insanı baştan çıkarma kaygısı yok, çeşitli sefahatler insanda olsa olsa tiksinti uyandırabilir," (A. Ruchat, 1714, s. 446).

12) Başka kadınların önünde yalnızca bir hamam entarisiyle dolaşmaktan utanan kadınlar, daha o zamanlar da vardı herhalde. Zira Montaigne'in anlattığına göre, Aargau'da "saygın bir biçimde ve zarafetle yıkanmak isteyen hanımların" başkaları tarafından görünmeden yıkanabilecekleri özel "kabinleri" varmış. Bkz. M. de Montaigne, 1983, s. 98.

13) Bkz. A. Martin, 1906, s. 322.

14) Bkz. I. Bloch, 1912, s. 190.

15) Bkz. J. Marcuse, 1903, s. 76.

16) Bkz. B. Fricker, 1880, s. 414 ve devamı; H. P. Duerr, 1978, s. 37.

17) Aziz Hilarion gününden önceki pazartesi günü görevli dilenci zabıtasının görev defterinde şu kayıt vardı: "Kışın ve yazın akşam çanları çaldıktan bir saat sonra sokaklarda dolaşan ya da kaplıcalarda görülen gezgin fahişelere beş şilin ceza kesilir." Bkz. B. Fricker, 1880, s. 590. Belli ki, zaman zaman bir fahişeyle birlikte küvete girmeye göz yumuluyordu, zira Baden belediye meclisi ve reisi, söz konusu kadının bir "bakire" mi yoksa "fahişe" mi olduğunu zabıtanın araştırmasını istemişti. Bkz. A. Martin, 1906, s. 246.

18) Bkz. O. Borst, 1983, s. 403.

19) N. Elias, 1939, I, s. 223 ve devamı.

20) H. Guarinonius, 1610, s. 948.

21) A.g.e., s. 950.

22) Bkz. A. Martin, 1906, s. 90.

23) *Seifried Helbling*, yay. haz. J. Seemüller, III, 10. Elbette bu çok ayıp karşılanıyordu. Brandenburg şehrinin 1407 tarihli çuhacılar beratında örneğin, kaplıcada edepli giyinilmesi şart koşulmuş, kaplıca kalfalarının üstlerinde sadece bir gömlek, yalınayak hamama gitmelerini yasaklanmıştı. Bkz. O. Tschirch, 1928, s. 232, 236.

24) Bkz. B. M. Lersch, 1863, s. 204.

25) Bkz. B. Fricker, 1880, s. 448. Waldeck prensliğinin 1719 tarihli kaplıcalar ve ılıcalar hakkında çıkardığı talimatnamede, "çoğu kişi / sağlığına yeniden kavuşmak / ya da sağlığını korumak için değil / sadece sefih dostluklar kurmak / sefih fahişelerle birlikte olmak / ve onlarla rezillik ve sefahat içinde eğlenmek için kür yerlerine gelir," denmektedir (alıntı: R. P. Kuhnert, 1984, s. 210). Bu tür hafif davranışlar ortaçağda fazlasıyla göze

195. Balneum de Arcu. Pozzuoli, 1471.

batıyordu. Örneğin, 1479'da Pfaefers'da kaplıcada zina yapan Rudi Teller adında biri, karısının hayli yaşlı olması göz önüne alınarak ölüm cezasına çarptırılmaktan kurtulmuştu. Bkz. W. Vogler, 1986, s. 530. Ama evli çiftlerin de kaplıcada birleşmeleri yasaktı: "İffetsizliğe hiç yer yok, çünkü cinsel ihtiyaçlar banyo esnasında kendiliğinden giderilir," (A. Sytz, 1516, FIIv.).

26) Bkz. H. Sachs, 1971, s. 30.

27) W. Sorge, 1919, s. 286. Daha 1512'de Thomas Murner, günah yuvası sayılan Baden-Baden hakkında şunları yazar: "Baden'a doğru cehennem yolculuğuna çıkan / büyük zarara uğrayacaktır," (alıntı: J. Steudel, 1958, s. 407).

28) Bkz. L. Carlen, 1984, s. 168.

29) M. de Montaigne, 1983, s. 83, 85. "Söz konusu kaplıcalara girmek, hatta oralara beş yüz adımdan fazla yaklaşmak fahişelere ve hafifmeşrep kızlara yasaktır, buna uymayanlar kamçılanırlar."

30) Bkz. B. M. Lersch, 1863, s. 205.

31) Bkz. E. H. Gombrich, 1961, s. 80 ve devamı; H. P. Duerr, 1978, s. 22 ve devamı.

32) Bkz. M. Ahrem, 1914, s. 43 ve devamı; ayrıca bkz. P. Feyerabend, 1983, s. 309.

33) Bkz. 6. Bölüm, 38. dipnot.

34) H. Wölfflin, 1984, s. 131.

35) Henricus de Langestin, 14. yüzyılda Mainz belediyesi haznedarı Johann v. Eberstein'ın Wiesbaden'daki evinin duvarlarında yer alan, küvette çıplak oturan erkeklerle kadınların tasvir edildiği resimleri anlatır. Metinden, erkeklerin kıçlarını, kadınların ise göğüslerini açtıkları anlaşılmaktadır. Bkz. A. Schultz, 1892, s. 136 ve devamı. S. Harksen'in, 1974, s. 15, bu resimler aracılığıyla kaplıca fahişeliğinin kötülenmek istendiği iddiası her ne kadar doğruysa da, ben bunun bir bahane olduğunu düşünüyorum: Nasıl kadın göğsünü tepki görmeden tasvir edebilmek için, İsa'yı emziren Meryem'den yararlanılmışsa, burada da erotik resimler yapabilmek için, ahlaksızlığa karşı savaşmak bahanesi öne sürülmüştür. Bu tür resimleri özellikle de Barthel Beham ve Hans Sebald Beham yapıyorlardı. Bkz. H. Wendland, 1980; F. Koreny, 1981, s. 241.

36) Bkz. A. Rapp, 1976, s. 69, 105. Ayrıca bkz. F. Lesure, 1966, s. 106 ya da M. L. Göpel, 1986, s. 47 ve devamı. Resim 41'i "bir yaz bahçesindeki" gerçek bir kaplıca sanmışlardır.

5. Bölümün Notları

1) İkinci bir motif belki de, penisin böyle daha oğlanımsı görünmesi ve Yunanlıların gençlik kültüne hitap etmesiydi.

2) Genç Cato –en azından kadın çıplaklığı konusunda– büyük büyükbabasının izinden gidiyordu, çünkü bir keresinde sahneye yarı çıplak kadın oyuncular çıktığında tiyatroyu terk etmişti. Bkz. K. Huber, 1934, s. 69.

3) Ortaçağda da "doğanın kapalı olmasını istediği" yerlerin açılmasının rezillik olduğu söyleniyordu ya da Geiler v. Kaisersberg'in 15. yüzyılda dediği gibi, "İnsanda uygunsuz olanı doğa gizli kalacağı bir yere koymuştur." Bkz. B. Klose, 1847, s. 238 ya da L. Kotelmann, 1890, s. 168 ve devamı. Bu her ne kadar, kılların az çok gizlediği vulva ve makat için geçerliyse de, penis için geçerli değildir, bu nedenle daha sonra Marquis de Sade haklı olarak şöyle der: "Utanç asla bir erdem olmadı. Doğa bedenimizin herhangi bir kısmını gizlememizi isteseydi, bunu zaten kendisi yapardı." Bkz. D.-A.-F. de Sade, 1980, s. 90.

4) Bkz. E. Maehl, 1974, s. 40 ve devamı. Lucilius da "Başkalarını çıplak görmek, bütün kötülüklerin anasıdır," der (alıntı: M. Batterberry / A. Batterberry, 1977, s. 35).

5) *Himation* [harmanî], keten ya da yünden bir gömlek olan *khiton* üstüne omuzlara atılan ve dizlerin altına inen kare bir pelerindi. Bkz. H. Licht, tarihi yok, s. 69 ve devamı. Yunanlılar herhangi bir durumda bu giysinin yukarı sıyrılmasına izin veren erkekleri edepsiz bulurlardı.

6) Bkz. H. Gugel, 1970, s. 17 ve devamı.

7) Toganın ışıkta içini gösterecek kadar ince olması da utanmazca bulunuyordu. Ağır işçiler bile çıplak değildi, en azından bir *subligar* ya da *subligaculum* giyerlerdi. Bkz. L. M. Wilson, 1938, s. 73, 123. Bir kimseyi herkesin içinde soymak, çok büyük bir aşağılama sayılırdı, bu nedenle Romalılar savaşta mağlup ettikleri boyların ya da halkların üyelerini zafer alayı sırasında nerdeyse çıplak halde Roma sokaklarında yürütürlerdi, örneğin İÖ 63'de ve İS 70'de esir aldıkları çok sayıda Yahudiyi sokaklarda böyle dolaştırmışlardı. Bkz. A. Edwardes, 1967, s. 75. İmparator Augustus'un karısı Livia, bir gezintisi sırasında birkaç çıplak erkeğe rastladığında, adamları aleni çıplaklığı ölüm cezasına çarptıran bir Romulus yasası uyarınca idam etmeye kalkışmışlardı. Ama Livia'nın, iffetli bir kadın için çıplak bir erkeğin görüntüsünün cansız bir heykelinkinden farksız olduğunu söylemesi sayesinde adamların hayatı kurtulmuştu. Bkz. R. Quanter, tarih yok, s. 117.

8) Bkz. H. Herter, 1976, sütun 31.

9) Bkz. H. Galsterer, 1983, s. 42 ve devamı.

10) Genelgeçer görüşlerin tersine, bu ortaçağda da böyleydi. Örneğin, Jacques d'Amiens, yıkanmakla edepsizliğin aynı şey olmadığını, bunun namuslarından kuşku duyulamayacak olan Beginlerin yıkanmayı çok sevmelerinden de anlaşıldığını söyleme gereği duymuştu. Bkz. H. Jacobius, 1908, s. 16. Daha sonra bu görüş iyice yerleşti. 1715 yılında yayımlanan *Nutzbaren, galanten und curiösen Frauenzimmer-Lexicon*'da [Faydalı, Zarif ve Olağanüstü Kadınlar Lugatı] şöyle yazar: "Hemen hemen tüm şehirlerde, seviyesiz kadınların gidip yıkandıkları kamu hamamları görebilirsiniz." Bkz. G. Benker, 1984, s. 38.

11) Bkz. F. Henriques, 1963, s. 100.

12) Bkz. E. Baeumer, 1903, s. 31 ve devamı; M. Wissemann, 1984, s. 88 ve devamı.

13) Bkz. J. P. V. D. Balsdon, 1963, s. 268 ve devamı. 4. yüzyılda tarihçi Ammianus Marcellinus bu tür hamamlara sadece iffetsiz kadınların devam ettiğini yazar. Bkz. J. Marquardt, 1886, s. 282. Yaşlı Plinius bile, bu tür kadınların "genellikle kötü ahlaklı kadınlar" olduğunu ya da 'gündüz güzeli' misali "kocalarının bilgisi dışında bu tür müesseseleri ziyaret ettiklerini" söyler. Clemens Alexandrinus'a göre "kocalarının yanında soyunmaktan hoşlanmazlar ya da utanıyormuş gibi yaparlar. Ama evde edeplice örtünen bu kadınları, isteyen her erkek hamamda çıplak görebilir. Orada yüzleri kızarmaz ve herkesin önünde, kadın tüccarlarının önündeymişler gibi açılıp saçılırlar," (alıntı: J. Zellinger, 1928, s. 36).

14) Bu hamam ilkin, giriş katında fahişeler için odalar bulunan iki katlı bir bina olarak inşa edilmişti. Bkz. K. Weitzmann, 1979, s. 358, ayrıca A. Berger, 1982, s. 44.

15) Aslında *subligar* toganın altına giyilen ve belden aşağısını örten bir giysiydi; daha sonra bazı edep kuralları nedeniyle, sadece işçiler, sporcular ve hamam ziyaretçileri tarafından giyilmeye başlandı. Bkz. U. E. Paoli, 1948, s. 23.

16) Bkz. W Heinz, 1983, s. 148 ve devamı; J. P. V. D. Balsdon, 1963, s. 268. Örneğin, Vitruvius iki cinsin aynı *caldarium*'u (sıcaklık) kullanmamaları gerektiğini söylerken ya da Martialis kadınlı erkekli yıkanıldığını anlatırken, her ikisinin kastettiği de 'adı kötüye çıkmış' hamamlardır.

17) Bkz. H. Herter, 1976, sütun 30. Kaplıcalarda oyunlara ve atletik alıştırmalara katılan her iki cins de hafif giyimliydi. Bkz. J. Carcopino, 1949, s. 403. Yaralanmış çıplak erkeklerin yaralarının sarılmasını tasvir eden geç antikçağ resimlerinde, genellikle erkekler

ellerini cinsel organlarının önüne tutarlar. Bkz. K. Sudhoff, 1914, s. 5. Belli ki, geç antikçağda az çok çıplak fahişelerin amfiteatrda yüzmelerine izin veriliyordu, zira Johannes Chrysostomos Matta İncili üzerine bir vaazında, "Çıplak fahişe suda yüzüyor; ama ona bakan sen, günahkâr arzuların yüzünden batıyorsun!" der. Bkz. E. Mehl, 1927, s. 87. Başka veriler olmadığı için, burada 'çıplak'la tam olarak neyin kastedildiğini söylemek güçtür. İS 2. ve 3. yüzyılda bazı hanımlar ve beyler kendilerini çıplak Omphale ya da Venüs, Mars ya da Hercules olarak gösteren heykeller yaptırmışlardı, ama gerek kadın gerekse erkek heykellerinde cinsel bölgeler örtülüydü. Bkz. H. Cancik-Lindemaier, 1985, s. 209 ve devamı.

18) Milanolu Ambrosius, cinsiyete göre ayrılan hamamlarda bile her iki cinsin "mümkün olduğunca" örtündüğünü söyler. Bkz. J. Zellinger, 1928, s. 34. Buradan, kadınların göğüslerini de örtüp örtmediklerini çıkarmak zordur. Yunanlılara bakılırsa, Etrüskler çok daha az utangaçtırlar, ancak bu kaynakların güvenilirliğinden bugün artık kuşku duyulmaktadır, hatta Yunanlıların Etrüsklerin adını lekelemeye çalıştıkları ve bunda kısmen de başarılı oldukları söylenir. Bkz. J. Heurgon, 1961, s. 99 ve devamı. Örneğin, Tauromenionlu Timaios, "Etrüsklerde hizmetçi kızların erişkinliğe adım atıncaya kadar çıplak hizmet ettiklerini" yazar, ancak şölen fresklerinde, belden yukarısı çıplak herhangi bir dansöz ya da hizmetçi kız görülmez (alıntı: A. J. Pfiffig, 1970, s. 19, 23, 25) ve en yürek hoplatan görüntü, kadınların meme uçlarının giysinin altından belli olmasıdır. İÖ 4. yüzyılda Khioslu Theopompos'un, genç kızlarla genç erkeklerin çıplak vaziyette birlikte spor yaptıkları –ki burada *γυμνοζ*'dan kastedilen sadece bir *perizoma* takmış olmalarıdır– iddiası kuşku götürür. Bkz. L. Bonfante, 1975, s. 89, 117.

19) Bkz. J. Zellinger, 1928, s. 34. Bu aileiçi bir sakınma kuralıdır ve yalnızca doğuda değil Hint-Avrupa halklarında da görülür.

20) Bkz. örneğin, W. H. Heinz, 1979, s. 31, 174 ya da P M. Duval, 1979, s. 219.

21) Bkz. S. Grunauer, 1977, s. 54. Yani, *balneum* kadınların kullanımına seher vaktinden 7. saate kadar ve erkeklerinkine ise 8. saatten sonra açıktı.

22) Sonunda 4. yüzyılda Epiphanius, İsa'nın havarisinin böyle bir şeye Kutsal Ruh tarafından zorlandığını söyleyerek meseleyi çözmüştür. Bkz. J. Jüthner, 1950, sütun 1141 ve devamı.

23) Bkz. E. J. Mone, 1863, s. 33. Yüksek ortaçağda uygulamalar biraz daha yumuşamıştı, ancak rahiplerin *petrinum balneum*'a girmeleri yasaklandı, çünkü orada diğer rahiplerin çıplak bedenlerini görebilirlerdi. Bkz. G. Zimmermann, 1973, s. 417.

24) Bkz. J. Zellinger, 1928, s. 37 ve devamı; ayrıca bkz. C. J. Hefele, 1855, s. 742; C. W. Weber, 1983, s. 207. 816'da toplanan ilk Aachen ruhani meclis kararlarına göre, Benedikten rahiplerinin yılda iki kez sıcak banyo yapmalarına izin veriliyordu; bir kez Noel'de bir kez de Paskalya'da yıkanabilirlerdi, ancak bu *separatim*, yani ayrı ayrı yapılmalıydı. Bkz. W. Braunfels, 1980, s. 235, ayrıca L. Sladeczek, 1962, s. 20. Geç ortaçağda ise bu rahiplerin halk hamamlarına gitmesi, orada "çıplak" natırlar çalıştığı gerekçesiyle yasaklanmıştı. Bkz. H. Kühnel, 1980, s. 27. Ayrıca bkz. R. Schneider, 1980, s. 60.

25) Bir ya da birkaç kadınla yıkanmaya kalkışan erkekleri daha hafif cezalar bekliyordu. Yine de, Aziz Hubertus'un tövbe kitabına göre, böyle bir durumda bütün bir yıl kefaret ödenmesi gerektiği halde (bkz. H. Wasserschleben, 1851, s. 383), "*cum mulieribus se lavare praesumpserit*", kadınlarla birlikte yıkanıp eğlenen Wormslu Burchard'ın cezası üç gün sadece su ve ekmek verilerek hapsedilmekten ibaretti (bkz. H. J. Schmitz, 1883, s. 826; a.g.y., 1898, s. 438); eski İngiltere'de de böyle davranan biri "*tres dies paeniteat, et ulterius non praesumat*", yani üç gün kefaret öder ve bir daha böyle bir şey yapmayacağına dair söz verirdi. Bkz. G. Zappert, 1859, s. 82; W. Gramm, 1938, s. 30. Anglosakson tasvirlerinde

birlikte yıkanan çıplak erkekler görülse de, bu resimlerde kadınlar asla yer almaz. Bkz. T. Wright, 1862, s. 57.

26) Bkz. A. Y. Syrkin, 1982, s. 152 ve devamı.

27) Bkz. J. Zellinger, 1928, s. 41. Ancak ortaçağda evli çiftlerin küçük çocuklarıyla birlikte yıkanması yaygın bir âdetti. Bkz. örneğin Dr. Heffner, 1864, s. 188. Ortaçağ sona ererken Strasbourglu kadınlar, henüz sekiz yaşına basmamış oğullarını beraberlerinde "kadınlar hamamına" götürebiliyorlardı. Bkz. J. Hatt, 1929, s. 344.

28) Sezar Galyalıların çıplak yıkandıklarına dair tek laf etmez. Sadece o esnada koyun postu ve yapağıdan giysiler giydikleri, bu nedenle de bedenlerinin büyük bir kısmının çıplak olduğu belirtilir (*"pellibus aut parvis renonum tegimentis utuntur, magna corporis parte nuda"*). Bkz. Sezar, *Bellum Gallicum*, VI, 21, 7 ve devamı. Demek ki, cinsel bölgenin her iki cinste de kapalı olduğunu, kadınların göğüslerini de örttüklerini varsayabiliriz.

29) Muhtemelen, kadının bu sırada eteğini yukarı sıyırdığı düşüncesi onu rahatsız etmişti. Aziz Ciarán kralın kızına mezmurları öğretirken, gözüne daha cazip bir şey ilişmesin diye daima genç kızın ayaklarına bakmıştı. Bkz. L. M. Bitel, 1986, s. 32.

30) Bkz. A. T. Lucas, 1965, s. 89. Bu, kadınların da erkekler tarafından kirletilebildiği anlamına gelir tabii. Erkeğin sperminin, tükürüğünün, terinin vs. bir kadına zarar verebileceği ve kirletebileceği düşüncesi, daha sonra göreceğimiz gibi, oldukça yaygındı.

31) Bkz. J. Preuss, 1923, s. 636 ve devamı; L. M. Epstein, 1948, s. 30.

32) Bkz. L. M. Epstein, 1948, s. 30.

33) A.g.e., s. 33. Essenlilerde erkekler yıkanırken edepbezi, kadınlar ise göğüslerini tamamen kapatan uzun bir giysi giymeliydiler. Bkz. J. Z. Smith, 1965, s. 219.

34) Beden, cinsel ilişki, ejakülasyon, aybaşı kanamaları, hastalıklar vb. şeylerden ötürü kirlendiği için bu temizlik ritüelinin daima tekrarlanması gerekiyordu.

35) Bkz. L. M. Epstein, 1948, s. 147.

36) Bkz. S. Krauss, 1910, s. 680.

37) Kralla ya da başrahiple de çıplak yıkanılamazdı, ama paganlarla yıkanılabilirdi, çünkü onlara saygı göstermek gerekmiyordu. Bkz. L. M. Epstein, 1948, s. 33; S. Krauss, 1910, s. 226; ayrıca T. Somogyi, 1982, s. 97.

38) Bkz. *Sanhedrin*, 7a.

39) Bir keresinde liman şehri Akko'da esir olarak satılacak bir kadın müşteriler önünde soyulduğunda, kadın eski öğretmeninin o tarafa doğru geldiğini görür görmez saçlarını çözmüş ve bedenini saçlarıyla örtmüştü. Bkz. S. Krauss, 1910, s. 194, 649.

40) Bkz. H. Grotzfeld, 1970, s. 22.

41) Bkz. H. Ellis, 1928, IV, s. 35 ve devamı.

42) Bkz. C. H. Becker, 1924, I, s. 408.

43) Bkz. J. Wellhausen, 1897, s. 173.

44) Bkz. A. Bouhdiba, 1973, s. 112. Fas'ta –ama başka pek çok ülkede de (bkz. J. R. Klima / K. Ranke, 1977, sütun 1140)– hamam kötü ruhların, özellikle de erkeklere cinsel tuzaklar kuran dişi *jnun*'ların yaşadığı bir yerdir. Bkz. V. Crapanzano, 1981, s. 30; E. Westermarck, 1928, s. 165. Hemen hemen her yerde Müslümanlar hamama ve dışkıladıkları yere sol ayakla girmeli, ne *selamünaleyküm* demeli ne de Kuran'dan sureler okumalıdır, çünkü bu yerler kirlidir ve cinlerin mekânıdır. Bkz. A. Bouhdiba, 1973, s. 404. Büyük Ruslarla Beyaz Ruslar da saunayı, içinde 'murdar güçlerin' (*necistaja sila*) ve diğer kötü ruhların yaşadığı 'cenabet' bir yer (*necistoje mesto*) olarak görürler. Bu nedenle oraya ikonlar asılmaz ve boyunda haç taşınmaz. Orası, büyücü ve cadıların şeytanla ilişki kurmaya çalıştıkları bir yerdir. Bkz. I. Vahros, 1966, s. 25 ve devamı, s. 79 ve devamı. Çingenelerde de benzeri düşünceler vardır. Rómlarda yıkanma yeri, lekeleyen (*marime*) bir yerdir ve

oradan söz etmek ya da alenen oraya gitmek ayıptır. Bkz. A. Sutherland, 1977, s. 387. Johannes Chrysostomos'a göre, bir hamamın eşiğinden içeri adım atılırken istavroz çıkarmak gerekir. Bkz. H. Hunger, 1980, s. 354.

45) Bkz. A. Petersen, 1985, s. 12. Ummanlı kadınlar, Fas'ta kadınların halk hamamına gittiklerini duyunca şok geçirmişlerdi, çünkü bu diğer kadınlar tarafından kısmen de olsa çıplak görülmek anlamına geliyordu. Bkz. C. Eickelman, 1984, s. 126.

46) Bkz. A. Bouhdiba, 1973, s. 406.

47) Bkz. C. Niebuhr, 1774, s. 165.

48) Alıntı: W. Leeks, 1986, s. 37.

49) Bkz. E. W Lane, 1836, II, s. 44.

50) Bkz. H. Grotzfeld, 1970, s. 94.

51) Bkz. A. Bouhdiba, 1973, s. 407.

52) Müslüman bir evli çift, eşin çıplak bedeninin her tarafına bakabilirdi ama üreme organlarına bakmaktan kaçınılması salık verilirdi, çünkü kör olma ihtimali vardı. Bkz. A. Bouhdiba, 1973, s. 110. Tunus'un güneyindeki çölde yaşayan Bedevilerde bir erkeğin yüzü vaktinden önce yaşlanmışsa ve derisi kırış kırışsa, ona "am dikizcisi" derler. Bkz. E. G. Gobert, 1951, s. 31.

53) Bkz. A. Marcus, 1986, s. 168. Reconquista döneminde çoğu İspanyol ve Portekiz şehrinde Yahudiler ve Müslümanlar Hıristiyan hamamlarına giremezlerdi. Bkz. J. F. Powers, 1979, s. 661. 1440 tarihli Freising konsili kararlarında şöyle denir: "*Nullus cum Iudaeis praesumat edere aut balneari.*" Ruprecht von Freysing de 1473 yılında *rechtpuech*'inde (1839, s. 192), "Bir Hıristiyan asla bir Yahudiyle birlikte yıkanmamalıdır," der. Ayrıca bkz. P. Dirr, 1936, s. 516. Viyana konsili daha 1267'de, "*Prohibemus etiam, ne stubas et balnea seu tabernas Christianorum frequentent*" hükmünü vermiştir. 15. yüzyılda Kral Venceslas Hıristiyan olmayanların hamama gitmesini yasaklamıştı. Bkz. Dr. Heffner, 1864, s. 174.

54) Bkz. R. I. Burns, 1971, s. 455. Buna karşın Halep'teki Hıristiyan din adamları, Hıristiyan kadınların erkek çocuklarını hamama götürmemelerinde ısrar etmişlerdir. Bkz. A. Marcus, 1986, s. 169.

55) Bkz. H. Grotzfeld, 1970, s. 99.

56) Bkz. E. Eggebrecht, 1982, s. 91.

57) E. W. Lane, 1836, II, s. 38'e göre, bu örtüye Kahire'de *mahh'zam* denirdi. 9. yüzyıla tarihlenen bir Endülüs *hisba*'sında, cinsel organlarını örtmeden yıkanan bir erkek, doğum yaptıktan hemen sonra ya da aybaşı görür görmez yıkanan bir kadınla karşılaştırılır. Bkz. J. F. Powers, 1979, s. 662 ve devamı.

58) Bkz. H. Grotzfeld, 1970, s. 67, 76, 92; ayrıca J. Katzenberger, 1985, s. 49. Eski Halep hamamında müşteriye sıcaklık için ipek bir peştamal verilirdi; ırmağa girerken de bir peştamal (*mizar*) takılırdı ya da –peştamal yoksa– suya girer girmez çıkarılan bir entari giyilirdi. Bkz. G. Dalman, 1937, V, s. 199. Günümüzde İslam âleminde erkek hamamlarında cinsel bölge örtülür, bu Afganistan'da da böyledir (bkz. M. Kumorek, 1970, s. 42), ayrıca oradaki tüm azınlıklar ve Türk-Moğol Hazaralar için de geçerlidir (Lukas Kopecky, 11 Nisan 1987 tarihli sözlü açıklama); bir El Murrah Bedevisi çöldeki bir kuyu başında yıkanırken, diğer erkeklerin yanında belden aşağısını asla açmaz. Bkz. D. P. Cole, 1985, s. 208. 1881 yılında Alman dilbilimci ve Şark gezgini Siegfried Langer, Yohar vadisinde Yemenli Bedeviler tarafından öldürülmüştü, çünkü vadide çıplak yıkanmış ve Bedevilerin utanç duygularını incitmişti. Bkz. T. Dawani, 1987, s. 71 ve devamı. Ortaçağdan kalma İran hamam minyatürlerindeki erkeklerin hepsinin belinde birer peştamal vardır. Bkz. S. C. Welch, 1978, s. 106.

59) Bkz. A. Bouhdiba, 1973, s. 407.

60) Bkz. H. Grotzfeld, 1970, s. 95.

61) Ibn Munkid'in anlattığına göre hamamcı sözlerine şöyle devam eder: "Tam o sırada edep kıllarımı tıraş ettirdiğimi gördü. 'Salim!' diye çağırdı. Yanına gittim. Elini edep yerime uzattı ve 'Salim! Çok iyi! Allah aşkına bana da aynısını yap!' Sırt üstü uzandı. Edep yeri o kadar kıllıydı ki, sakala benziyordu. Tıraş bitince eliyle yokladı. Orasının kaymak gibi olduğunu anlayınca, 'Salim! Allah için! Dama da yap!' dedi (onların dilinde *Ad-dāmā* hanım demektir). Yani karısını kastediyordu. Kölelerinden birine emretti: 'Hanımefendiye söyle, buraya gelsin!' Köle gitti ve kadını hamama getirdi. O da sırt üstü uzandı ve şövalye,

196. Türklerde kadınlar hamamı, 18. yüzyıl.

'Ona da bana yaptığının aynısını yap!' dedi. Böylece kadının orasındaki kılları da tıraş ettim, kocası da yanında oturup beni seyretti," (U. Ibn Munkid, 1985, s. 153). Bu öyküdeki gerçek payı sıfır olmalı. Suriyeli, bu hikâyeyi zencilerden daha üstün olsalar bile (bkz. M. Gordon, 1987, s. 105 ve devamı.), 'Frenklerin' yaban olduğunu, kıskançlık ya da namus nedir bilmediklerini Araplara göstermek için uydurmuştu herhalde –aynı şeyi Poggio'nun İsviçrelilere yaptığını hatırlarsınız– yani bu Frenkler hiç sıkılmadan başka birinin karısıyla yatarlar ya da genç bir kızın cinsel organına bakmak için babasının yanında onun eteğini yukarı kaldırabilirlerdi.

62) E. Çelebi, 1987, s. 146.

63) Bkz. H. Grotzfeld, 1970, s. 146.

64) Bkz. R. I. Burns, 1975, s. 59. Bir erkek bir *kadınlar* hamamının yanına bile yaklaşmamalıydı. 12. yüzyılda Endülüs'te kadınlar hamamı kasiyerinin, müessesenin adı kötüye çıkmasın diye hamamın önünde durmaması gerekiyordu. Fes'te ise bir ev sahibi, karşıdaki Bint el Baz kadınlar hamamının pencereleri dikizlenemesin diye evinin bir katını yıktırmak zorunda kalmıştı. Bkz. J. F. Powers, 1979, s. 663.

65) Bkz. H. Grotzfeld, 1970, s. 93.

6. *Bölümün Notları*

1) Bkz. M. Köhler, 1985, s. 347.

2) Bkz. A. Jegel, 1954, s. 62 ve W. A. Lutz, 1958, s. 126; ayrıca H. Marggraff, 1881, s. 28.

3) Belediyenin 1548 tarihli tutanaklarında şunlar yazar: "Genç zanaatçı kalfalarının gündüz vakti Main ırmağında yıkandıkları ve adabımuaşerete aykırı davrandıkları şikayet edilince şu karara varılmıştır: Ustalar çıraklarına, bundan sonra belden aşağısı giyimli vaziyette yıkanmalarını, yoksa onları ihbar edeceklerini bildireceklerdir." Belli ki bu karar pek fayda etmemiştir, çünkü henüz iki yıl sonra 'edepsiz' çıraklar, "örtülü ve edepli" yıkanmadıkları takdirde sert cezalara çarptırılacakları konusunda yeniden uyarılmışlardır. Bkz. W. Rudeck, 1905, s. 35; G. Zappert, 1859, s. 4. Yukarı Alsas'taki Ensisheim belediye doktoru 1560'da, oğullarının ırmakta çıplak yüzmesine izin veren için asil beyleri kınamıştı, zira "gömleksiz yıkanılmamalıydı". Bkz. S. Schall, 1977, s. 116. On yedi yıl sonra Strasbourg belediyesi İll ve Breusch ırmaklarında "hele hele çıplak" yüzmeyi yeniden yasaklamış, bu yasak 1652'de yeniden ilan edilmişti.

4) Bkz. U. Craemer, 1931, s. 229 ve J.-P. Kintz, 1984, s. 188.

5) Bkz. J. C. Bologne, 1986, s. 35. Fontainebleau saray halkı aslında Seine nehrinde yıkanıyordu, ama erkekler de kadınlar da ayak bileklerine kadar uzanan "gri kumaştan bol entariler" giyiyorlardı. Bkz. L. Wright, 1960, s. 99.

6) Bkz. A. Franklin, 1908, I, s. 35. Ren kıyılarında da bu tür "edepsiz olaylara" rastlamak mümkündü. Nitekim 1606'da çoğu genç olan erkekler Ren kıyısında Köln'de "Hıristiyan edep ve ahlakını tamamen unutarak / hemen şehrin kenarındaki Ren nehrinde yıkanırken / oradan geçen genç kadınlarla çocukların önünde / hiç utanmadan çırılçıplak soyunduklarından" giysilerine el koyulmuş ve kamçılanmışlar, ayrıca beş taler para cezasına çarptırılmışlardı. Bkz. H.-P. Korsch, 1958, s. 85. 1661 tarihli Heilbronn okul talimatnamesine göre, ırmakta yüzmek, öğrencilerin çıplak olmasından çok, tehlikeli olduğu için yasaklanmıştı, çünkü aynı metinde, herhalde edebe aykırı olmayan kızak kaymak ve kartopu oynamak da yasaklanmıştı. Neckar nehrinde yüzmek ancak 18. yüzyılın sonlarına doğru yaygınlaşmıştı ve 1835'de belediye "yüzme bilen bir kişiyi" plaj nöbetçisi olarak görevlendirmişti. Bkz. W. Steinhilber, 1956, s. 40.

7) Kontlar bunun üzerine ıssız bir yere giderek, çıplak bedenlerini neşe içinde Sill'e atmak istediklerinde, çalılıkların arkasından kendilerine taş fırlatılmış ve yeni bir rezalet çıkmıştı. Bkz. J. W. Goethe, 1985, s. 766, 794 ve devamı.

8) Bkz. H. Métraux, 1942, s. 36.

9) Bkz. A. Martin, 1906, s. 44 ve devamı.

10) A.g.e., s. 58

11) Bkz. W. A. Luz, 1958, s. 83.

12) Bkz. C. Lipp, 1986, s. 187. Ayrıca bkz. F. Rinhart / M. Rinhart, 1978, s. 69'daki resim ve C. A. Wimmer, 1987, s. 244, 246.

13) Bkz. J. H. Weeks, 1909, s. 98.

14) Bkz. P. Gay, 1984, s. 338 ve devamı. İki yıl sonra Ramsgate'e giden bir ziyaretçi, "bir yanda suda yüzenler, öte yanda sıra sıra dizilip dürbünle ya da teleskopla etrafı seyreden dikizciler; bunların çoğu Güney Pasifik yerlilerinden daha edepsiz," diyerek hiddetlenmiştir. Bkz. C. Wood, 1976, s. 190. 1806 tarihli Heidelberg polis talimatnamesinde "Çeşitli şahıslar, özellikle de çocuklar, tüm utanma ve arlanma duygularını bir yana bırakarak şehre ve gezinti yollarına bu kadar yakın olan Neckar ırmağında güpegündüz yıkanıyorlar," denir. Bkz. W Deurer, 1807, s. 74. Daha 1898 tarihinde Ren nehri kıyısında yer alan Basel plajı yönetmeliğine göre, erkek ziyaretçiler –erkekler elbette kendi aralarındaydı– mayo giymeden kesinlikle suya giremezlerdi. Bkz. C. Ludwig, 1962, s. 88.

15) Bkz. G. Heller, 1979, s. 70.

16) Pek çok şehirde, örneğin Köln'de, ancak 19. yüzyılda böylesi tesisler kuruldu.

17) Bkz. W. A. Luz, 1958, Tablo 44, 45, 52; J. Boudet, 1982, s. 164. Ancak 1828 tarihli bir resme göre, Dieppe'de erkeklerle kadınlar suya tepeden tırnağa giysiler içinde, başlarında şapkalar ve bonelerle girmişlerdir. Bkz. D. Rouillard, 1984, s. 20.

18) Bkz. J. Tozer / S. Levitt, 1983, s. 150.

19) Bkz. J. Laver, 1969, s. 145 ve devamı.

20) Bkz. L. Wright, 1860, s. 83. Viyana yakınlarındaki Baden'da daha 1679'da "kaplıcaya çıplak gelmek yasaktı" ve buna uymayanlar cezalandırılırdı. Bkz. F. A. H. v. Guarient, 1704, s. 148.

21) A.g.e., s. 95. En eski plajlardan biri, 1736 yılından beri ziyaretçi akınına uğrayan Brighton idi. Ama orada erkeklerle kadınlar birlikte denize giremezlerdi. Bkz. J. Laver, 1972, s. 49. İlk Alman plajı, 1794'de Dobberan yakınlarında açılan Heiligendamm'dır. Bkz. H.-D. Hentschel, 1867, s. 17. Norderney adasında ilk deniz sezonu resmen 1800 tarihinde açılmıştır. Bkz. G. Möhlmann, 1964, s. 80.

22) G. C. Lichtenberg, 1972, III, s. 97 ve devamı.

23) Bkz. J. C. Bologne, 1986, s. 43.

24) Bkz. J. Solé, 1979, s. 248 ve devamı.

25) Bkz. A. Corbin, 1984, s. 236. O dönemde çoğu kadın ve erkek yalnızken bile bornozla yıkanıyordu muhtemelen. Nitekim, 1794 tarihinde yayımlanan *Taschenbuch für Brunnen- und Badegaeste* [Ilıca ve Plaj Ziyaretçileri Cep Kitabı] –burada tek kişilik küvetler söz konusudur– şöyle der: "Küvetin içine çıplak oturulmalıdır. Bazıları bornozlarını çıkarmıyorlar, oysa bu iyi değildir. Islak bornoz bedene yapışır ve su bedene rahatça değmediği için şifalı etkisini gösteremez." Bkz. J. Göres, 1982, s. 28.

26) Bkz. A. Weber, 1982, s. 35.

27) Bkz. H. E. Fritz, 1980, s. 169.

28) "Bizim canımızı sıkan tek şey, kukuletalı bir bornoz giymeden yıkanmamıza izin verilmemesiydi. On beş günde bir yıkanılırdı. Büyük bir odada sıra sıra küvetler, aralarında da kauçuk perdeler vardı. Bize beyaz kalın kumaştan büyük bornozlar veriyorlardı. Denetçi

rahibe, bornozu çıkarıp çıkarmadığımızı kontrol etmek için ikide bir perdeyi açıp bakıyor, bir yandan da öğüt veriyordu; bornozun içini Marsilya sabunuyla sabunlamalıymışız, vücudumuza dokunmadan yıkanmalıymışız. Sonra kurulanmamız gerekiyordu, ama bu sırada bedenimize bakmamamız gerekiyordu." (G. Heller, 1979, s. 211).

29) A.g.e., s. 71 ve devamı.

30) J. M. Seitz, 1925, s. 14.

31) Bkz. G. Jacob, 1971, s. 99. Mannheim civarında daha çok taşra kültürü ağır bastığından plajlara uzun süre kötü gözle bakıldı elbette. Örneğin, Neckaraulu yaşlı bir köylü kadın, "Genç kızken plaja gitmeme izin vermezlerdi," demişti, "oranın günah yuvası olduğunu söylerlerdi." (K.-H. Bausch / H. Probst, 1984, s. 727.

32) Bkz. J. Guttzeit, 1910, s. 232. Dr. Rikli'nin 1870 yılında tasarladığı ve kısa pantolonla önü açık bir gömlekten ibaret olan plaj giysisinin pek de edepli bulunmaması anlaşılır bir şeydir. Bkz. S. Giedion, 1982, s. 727.

33) Bkz. B. Mundt, 1977, s. 105.

34) Bkz. J. F. McMillan, 1981, s. 164.

35) Bkz. C. Diem, 1960, s. 613.

36) Alıntı: W. A. Luz, 1958, s. 194 ve devamı.

37) Bkz. A. Schulz, 1890, s. 143. Doktor Peter Chamberlen 1649'da İngiltere'nin her yerinde banyo evi açma ayrıcalığına sahip olmak istediğinde, adabımuaşeret kuralları nedeniyle izin alamamıştı. Bkz. E. Dühren, 1901, I, s. 250. O dönemdeki umumi banyo evlerinin çoğu genelevdi. 1760 yılında Bern'de Aare kıyısındaki Matten banyo evini ziyaret eden Casanova da –eğer önceden haberi yoksa tabii– bunu öğrenmiş oldu. Casanova orada çok sayıda kabin olduğunu gördü: "Bana bir tür banyo odası gibi geldi. Nazik bir adam geldi ve yıkanmak isteyip istemediğimi sordu. Ben 'Evet' deyince, kabinlerden birini açtı ve bana hizmet etmek isteyen bir sürü kız çıkageldi. Hamamcı, 'Mösyö' dedi, 'bu kızlardan her biri size hizmet etmeye can atıyor, birini seçmeniz yeterli. Birkaç taler vererek hamamın, kızın ve kahvenin ücretini ödemiş olacaksınız.'" (G. Casanova, 1985, VI, s. 207).

38) "Hanımefendi banyoya sarı renkte saf ketenden yapılmış olan ve geniş kollarıyla rahiplerin cübbesini andıran kaskatı bir giysiyle gider. Suyun şişirdiği bu giysiyle hatlarınız belli olmaz, kumaşı başka kumaşlar gibi bedeninize yapışmaz. Beylerin uzun donları ve aynı cins ketenden yelekleri vardır. En iyi kumaş budur, çünkü su başka bir sarı kumaşın rengi suda değişebilir. Sudan çıkınca bir kapıdan geçerek bir merdivene varıyorsunuz, basamaklardan çıkarken giysinizi yavaş yavaş suya bırakıyorsunuz. Bu arada hizmetçiniz geceliğe benzeyen, geniş kollu yünlü bir giysiyi başınızdan geçiriyor. Siz basamaklardan çıkarken hizmetçiler giysinizin eteğini toplayıp çekiyor. Böylece diğer giysiler yere düşüyor ve üzerinizde flanel gecelik ve terlikler kalıyor. Sonra da tahtırevana bindirilip odaya getiriliyorsunuz." Alıntı: Kısmen J. Laver, 1969, s. 145 ve devamı, kısmen A. Buck, 1979, s. 100. Sonraki yüzyılın ortalarında Thomas Johnson'un bir deseninde, erkeklerin belden yukarısı, erkek çocukların ise tamamen çıplak olduğu görülür (Resim 198). Yetmiş yıldan daha kısa bir sürede edep kuralları bu kadar gevşemiş olabilir mi? Yoksa sık sık karşılaşıldığı gibi, ressam tanık olunan çıplaklıktan daha fazlasını mı tasvir etmiştir yine?

39) Bkz. A. Martin, 1906, s. 263; G. Zappert, 1859, s. 77.

40) Bkz. S. Schall'da Bay Keysler'in mektubu, 1977 s. 36.

41) Çoğu kaplıcada kadın erkek ayrımı olduğu göz önünde bulundurulmalıdır, yani başına bir talihsizlik gelen kadın, sadece başka kadınlar tarafından görülürdü. Paris'te 1742 tarihli bir polis talimatnamesinde, bu tür kaplıcalarda adabımuaşerete uyulup uyulmadığının sıkı sıkıya denetlenmesi ve personelin "edebe aykırı yıkanan" belli şahıslara dikkat etmesi gerektiği yazar. Bkz. J. P. Haesaert, 1938, s. 66. 16. yüzyıl sona ererken

Bohemya'daki Teplitz'de sade vatandaşlar için üstü açık "Umumi Erkekler Kaplıcası", "Umumi Kadınlar Kaplıcası" ve üstü kapalı "Umumi Kentsoylu ve Köylü Kadınlar Kaplıcası" vardı; "Büyük Beyler Kaplıcası" ve "Seçkin Kentsoylu Kadınlar Kaplıcası" daha sosyetik çevrelere hitap ediyordu, nihayet bir de "Düşes ya da Hanımefendiler Kaplıcası" vardı ve üçünün de üstü kapalıydı. Bkz. A. Niel, 1984, s. 82. 1619 tarihli Pfaefers kaplıca talimatnamesinde, evli ya da akraba olmayan erkeklerle kadınların bundan sonra "aynı yerde yıkanmaması", zira o sıkışıklıkta bazı kadınlara "erkeklerin edebe aykırı ve küstahça dokunduğuna" rastlandığı yazar. Bkz. A. Martin, 1906, s. 349. Yine de sade vatandaşın gittiği bazı kaplıcalarda kadın erkek ayrımının ancak Biedermeier döneminde uygulanmaya başlandığı bilinmektedir. Örneğin, Aargau Baden'daki kaplıca 1824'de, Verena kaplıcası ise 1827'de –daha 1812'de etrafı perdelerle örtüldüğü halde– "erkekler ve kadınlar bölümü olarak ikiye ayrılmıştır." Bkz. B. Fricker, 1880, s. 474 ve devamı. 1641'de Gastein'da erkeklerle kadınların birlikte yıkanması yasaklanmış, ancak daha sonra yeniden serbest bırakılmıştır (bkz. J. v. Schumann, 1980, s. 2); 1688'de Wiesbaden'da erkeklerle kadınlar ayrı ayrı yıkanmaya başlamışlardır. Bkz. W. Liese, 1961, s. 1212. Rowlandson'ın resminde (Resim 200), 1794'de ölen şarlatan hekim James Graham'ın Londra'da Fleet Street'de açtığı 'Dr. Graham's Cold Earth and Warm Mud Bathing Establishment'da [Dr. Graham'ın Soğuk Kil ve Sıcak Çamur Banyosu Müessesesi] iki cinsin birbirini görmesini güya engelleyen perdenin yırtık pırtık olduğu görülür. Ama bu tasvirin bir karikatür olduğu

197. Fransa'nın Atlantik kıyısında bir aile plajı, 1900 civarı.

unutulmamalıdır. Graham, "kil banyosunu" genç bir kadınla birlikte –ikisi de "anadan doğma" vaziyette– halka tanıttığında herkesin diline düşmüştü zaten. Bkz. J. Baskett / D. Snelgrove, 1977, s. 12. 1824'de Almanya'da ilk "Rus hamamı" açılmıştı, ama Alman âdetleri Ruslarınkinden farklı olduğundan erkeklerle kadınlar ayrı kabinlerde yıkanıyorlardı. Bkz. S. Giedion, 1982, s. 715 ve devamı.

42) Bkz. A. Martin, 1906, s. 355.

43) Bkz. P. Perrot, 1984, s. 42; J.-L. Flandrin, 1978, s. 112.

198. 1672'de Bath'daki "King's Bath"

44) Bkz. G.-J. Witkowski, 1903, s. 96. Almanya'da bulamadığım üç ciltlik *Tetonia*'nın Paris'te benim için fotokopisini çektiren Elizabeth Marshall ile Elliot Klein'a teşekkür ederim. 1586 tarihli bir metne göre, Maria Stuart asılmadan önce cellatın mantosunu ve siyah atlastan elbisesini çıkarmasına izin vermek zorunda kalınca çok utanmıştı, çünkü kızıl kadifeden iç entarisi "kısa biçilmişti": "Ve cellatlar ona yardım etmek istediklerinde / halk kalabalığı önünde soyunmanın / kendisi için çok olağandışı bir durum olduğunu / söyledi," (alıntı: E. Buchner, 1912, s. 15). Sonunda nedimeleri tarafından –başka kaynaklara göre kendisi soyunmuştur– üzerinde iç entarisi kalıncaya kadar soyuldu (bkz. G. Doublier, 1959, s. 283). Bkz. C. Blennerhassett, 1907, s. 383.

45) Bkz. *Frankfurter Rundschau*, 3 Ağustos 1978.

46) Bkz. W. A. Luz, 1958, s. 122 ve devamı.

47) Bkz. H. P. Treichler, 1980, s. 169.

49) Bkz. L. Wright, 1860, s. 75.

50) Bkz. P Perrot, 1984, s. 16 ve devamı.

51) Bkz. G. R. v. Bock, 1976, s. 31. Ayrca bkz. É. Magne, 1942, s. 166 ve devamı. Korana Hotantoları da hiç yıkanmadıkları halde pudra ve merhem kullanırlar. Şişman bebeklere, idrar ve dışkı kokusunu hafifleten kesif kokulu bir parfüm sürülürdü. Ama bütün bunların pek de işe yaradığı söylenemez, çünkü eski metinlerden anladığımıza göre, kendileri görülmezden önce kokuları duyulurdu. Bkz. J. A. Engelbrecht, 1936, s. 106 ve devamı.

52) Bkz. L. Stone, 1977, s. 485.

53) Bkz. G. R. v. Bock, 1976, s. 42

54) Bkz. W Stengel, 1950, s. 134. 18. yüzyılın ilerleyen yıllarında 'doğaya dönüş' öğretisinin etkisiyle, üst tabakadan çocuklar sık sık yıkanırlardı: Örneğin, 1777 doğumlu Neuilly kontu şöyle demiştir: "Jean-Jacques'da öğrenciyken, her sabah soğuk suyun altına sokuluyordum; o sıralar bu modaydı..." (Alıntı: F. Bluche, 1980, s. 47).

55) Bkz. L. Stone, 1977, s. 486 ve devamı.

199. Thomas Rowlandson: 18. yüzyılın sonunda Bath'daki "King's Bath"

200. Thomas Rowlandson: "Dr. Graham's Bathing Establishment".

56) Bkz. E. Shorter, 1984, s. 296. 18. yüzyılın sonunda, Katolik ülkelerdeki kadınların çoğunun hiç yıkanmadan öldükleri söylenirdi ve seksen yıl sonra bile bazı Fransız Katolik okullarında kızlara böyle bir faaliyette bulunmak yasaktı, taşradan gelenlerin yıkanmak akıllarının ucundan bile geçmezdi zaten. 1897'de Fransız kadınların çoğunun XIV. Louis'yi bile geride bırakarak hayatlarında bir kez olsun yıkanmadıkları söylenir. Bkz. G. Thuillier, 1977, s. 59. Belden aşağısının yıkanması ise genellikle fahişelerin vajinalarını yıkamalarıyla ilişkilendirilirdi. Bkz. A. Corbin, 1986, s. 263. Yine de 1886'da yapılan anketler sonucunda, ortalama Alman'ın hiç olmazsa otuz yılda bir yıkandığı ortaya çıkmıştı. Bkz. G. Heller, 1983, s. 201.

7. Bölümün Notları

1) J. D. Johnston, 1861, s. 139, alıntı: G. C. Schwebell, 1970, s. 150 ve devamı. 1860 yılında bir Japon hamamını ziyaret eden K. Rosenkranz da, 1875, s. 349, başlangıçta afallamıştı, ama Amerikalı Püritenin tersine o, Japonya'da "ancak en seçkin topluluklarda rastlanılabilecek" bir düzen ve adabın hâkim olduğuna işaret etmeyi unutmamıştır. Ayrıca bkz. T. Yokoyama, 1987, s. 49, 103.

2) Bkz. E. Kaempfer, 1779, II, s. 173, 183. "Çıplak tören" (*hadaka matsuri*) ile ilgili betimlemelere göre, bugün hâlâ bu törenlere katılan erkekler –ki yalnızca erkekler katılır– *kami*'ye 'temiz' olduklarını göstermek için çıplaktırlar. Bkz. H. Haga, 1970, s. 115. Haga'nın fotoğraflarında ve Klaus-Peter Koepping'in kısa süre önce çektiği fotoğraflarda, tüm erkeklerin cinsel organlarının ve kıçlarının bir edepbeziyle örtülü olduğu görülür. Eskiden Japonya'nın çoğu yöresinde erkekler yazları pamuklu bir edepbeziyle (*shita-obi*) çalışırlardı. Bkz. J. J. Rein, 1905, I, s. 565. İkinci Dünya Savaşı sonrasında balıkçı köylerinde erkekleri, özellikle de sıcak günlerde –evin dışında böyle hafif giyimli dolaşmak az da olsa kınandığı halde– sadece bir edepbeziyle görmek mümkündü (bkz. E. Norbeck, 1954 s. 73); oysa ülkenin iç kesimlerinde, hava çok sıcak olsa bile, böyle bir manzaraya nadiren rastlanırdı. Bkz. R. K. Beardsley / J. W. Hall / R. E. Ward, 1959, s. 99.

3) Bkz. C. J. Dunn, 1972, s. 161 ve devamı; F. S. Krauss / T. Sato, 1965, s. 121, 331. 1716 tarihli çok popüler bir eğitim kitabı olan *Onna daigaku takarabako* [Kadınlara Yönelik Yüksek Okulun Hazine Sandığı] adlı eserde genç kızlarla kadınların asla erkeklerle birlikte yıkanmamaları ve "bu kurala uymayan alt tabakadan kadınların" kınanmaları gerektiği yazar. Bkz. E. Gössmann, 1980, s. 27 ve devamı. Edo'da gelenek olduğu üzere, erkeklerle kadınlar ayrı ayrı yıkandıkları halde, hükümet 1790'da erkeklerle kadınların bir arada yıkanmalarını genel olarak yasaklamıştı. Bkz. S. Ikeda, 1930, s. 438.

4) Bkz. *Kodansha Encyclopedia of Japan* [Japonya Kodansha Ansiklopedisi], cilt I, Tokyo 1983, s. 146. Ancak bkz. L. Frois, 1955, s. 115.

5) Bkz. örneğin O. Mori, 1983, s. 46; C. J. Dunn, 1972, s. 161; J. Barth, 1979, s. 207, S. B. Hanley, 1987, s. 21. Japonya argosunda "hamama gitmek" deyimi, 'bir kadına tecavüz etmek' anlamına geliyordu (bkz. P. Crome, 1981, s. 97), pek çok Arap ülkesinde ise 'cinsel ilişkide bulunmak' anlamında kullanılıyordu. Bkz. A. Bouhdiba, 1973, s. 404. Orospulara genellikle *taishu-buro*, "çarşı hamamı" denirdi. Bkz. M. Beurdeley ve diğerleri, 1979, s. 263 ve devamı.

6) Bkz. T. Lésoulc'h, 1978, s. 65. 'Türk hamamı' *toruko*'da genellikle "özel" ve "köpük dansı" denen iki masaj türü arasında seçim yapılabiliyordu. "Köpük dansı"nda erkek, genç bir kız tarafından duşun altına sokulup elbette bedeninin her yeri sabunlanıyordu. Bkz. M. Braw / H. Gunnarsson, 1982, s. 225.

7) Deyim yerindeyse, adı çıkmış masaj salonları en az 14. yüzyıldan itibaren, özellikle de şehirlerin eğlence mahallelerinde mevcuttu. Bu yerler sık sık mühürleniyordu; özellikle de, *ukiyo-e* denen ve masaj salonlarında satılan pornografik estamplan yapan sanatçıların çoğunun hapse atıldığı 1722 yılından itibaren. Bkz. T. Lésoualc'h, 1978, s. 66, 71. Hamamın (*sento*) eskiden Japonya'da neyle ilişkilendirildiğini, bazı müesseselerin girişe bir nar ağacı (*zakuro*) resmi asmalarında da anlayabiliyoruz. Nar, vulva için kullanılan şiirsel bir imgeydi ve bu kapılara *zakurogochi*, 'nar kapısı' deniyordu. Bkz. P. Crome, 1981, s. 97. E. Neumann'a göre, 1956, s. 290, nar kırmızı rengi nedeniyle vulvayı andırıyor, taneleri ise doğurganlığı çağrıştırıyordu. H. M. Westropp / C. S. Wake'e göre, 1875, s. 44, hamile kadını da temsil ediyordu. Bilindiği gibi, Zeus Hera'yı, Hades ise Persephone'yi nar yedirerek kendine bağlamıştır. Paris'in aşk elması da bir nar olsa gerek. Bkz. W. Schwartz, 1885, s. 50 ve devamı.

8) Bkz. T. Sampei, 1958, s. 906.

9) Bkz. S. Krebs / P. Krebs, 1982, s. 29. Savaştan sonra Amerikan işgal gücü erkeklerle kadınların aynı havuzu kullanmasını yasaklamıştı. Japonya'yı ziyaret eden gezginlerin anlattıklarını karşılaştırdığımızda, Amerikalıların Japon hamam âdetleri karşısında Avrupalılar'dan daha çok şok geçirdikleri izlenimine kapılırız. Yukarıda adı geçen deniz subayını hatırlayalım ya da 1875 yılında Amerikalı genç kız Clara Whitney'in yıkanırken Japon hizmetçi kızlar tarafından görünmemek için ne büyük uğraşlar verdiğini okuyalım: "Odanın bahçeye bakan tarafı tamamıyla camdandı ve ne güneşlik, ne paravan ne de başka bir şeyle örtülüydü. Kilidi olmayan ve kolayca açılan panel bir kapı vardı; bir de mutfağa açılan bir pencere. Aşağı inerken yanıma havlular, şallar ve iğneler aldım ve işe koyuldum. Her taraf açıkken yıkanmayı günah görmeyen hizmetçi kızlar buna pek şaştılar. Önce şalları büyük cam pencereye iğnelerle olabildiğince tutturdum. Açık kalan yerleri havlularla kapattım. Kızlara Amerikan banyosu konusunda bir ders vermiş oldum, fena bozuldular. Sonra kısmen buzlu cam olan öteki pencereye de havlular taktım ve kapıyı bir iskemle, havlular, sabahlığım ve diğer eşyayla açılmaz hale getirdim. Bütün bunlar bittikten sonra, yıkanmaya hazırlandım, fakat tüm önlemlere karşın birisi içeri giriverir korkusuyla tamamen soyunmayı göz alamadım," (C. Whitney, 1981, s. 30).

10) Bkz. F. Martin, 1958, s. 87; Wolfgang Schamoni'nin 5 Aralık 1985 tarihli sözlü açıklaması.

11) P. Crome, 1981, s. 306.

12) K.-P. Koepping, 1981, s. 306.

13) Bkz. E. v. Hesse-Wartegg, 1900, s. 614 ve devamı; bu kişi yıkanan kadınların duruşunu Capitolino Venüsü ile karşılaştırmıştı. Ayrıca bkz. F. S. Hulse, 1948, s. 353.

14) Bkz. A. Goldsmith, 1975, s. 209, bu nedenle Japon hamamında "bir Kuzey Avrupa saunasındaki aldırmazlık ya da bir Amerikan spor salonundaki rahatlık yoktur," der.

15) Bkz. C. H. Stratz, 1925, s. 83 ve devamı.

16) Alman çevirmen ne yazık ki "kibar umursamazlık" diye çevirmiştir. Bkz. E. Goffmann, 1971, s. 85.

17) Çocuklara kendilerinden büyük birinin göğüs hizasından yukarı bakılmayacağını öğretmek gelenektendi. Yüz ifadesi, çoğu Kızılderilide ve Eskimoda olduğu gibi duyguları yansıtmamalıydı: "Japonya'da imleri kodlamak ve çözmek için insan yüzünden pek az yararlanılır," (M. Argyle / M. Cook, 1976, s. 77, 33).

18) Bir Japon şöyle demişti: "Birisinin yüzüne bakmaya korkuyorum; kendimi buna zorlayacak olsam, bakışım fazlasıyla yoğunlaşmış gibi olacak ve karşı tarafta huzursuzluk yaratacak." Bkz. T. S. Lebra, 1983, s. 198.

19) Daha C. H. Stratz, 1902, s. 87, kısmen ya da tamamen soyunmuş bir kadını hamamda "aşırı ısrarlı bakışlarla taciz etmenin" edebe aykırı olduğunu söyler. Ayrıca bkz. E. Norbeck, 1970, s. 264. B. H. Chamberlain, 1905, s. 60, "Japonya'da çıplak birine bakılsa da o kişi görülmez," der.

20) Bkz. J. F. Embree, 1939, s. 173, 193.

21) Bkz. K. Yanagida, 1957, s. 278.

22) Bkz. C. Davisohn, 1896, s. 257.

23) Bkz. F. S. Krauss / T. Sato, 1965, s. 130, 140.

24) Bkz. M. Kawakita, 1974, s. 39 ve devamı; T. Kagesato, 1977, s. 162 ve devamı. Öte yandan, Japon izleyicinin tepkisiyle Avrupa'da alay ediliyordu, örneğin Fransız ressam Georges Bigot'nun bir karikatüründe, sergiyi ziyaret eden Japonlar çıplak kadın resmine ağızları bir karış açık bakarlar. Bkz. S. Miyao, 1967, s. 196.

25) Ancak bu üçlü tabloya yer veren sanat dergisinin o sayısı yasaklanmıştı. Bkz. J. Clark, 1986, s. 220. Seyirciye ve sanat uzmanlarına şok geçirten bir başka resim ise Tetsugoro Yorozu'nun 1912 tarihli "Çıplak Güzellik" tablosuydu. Bkz. M. Torao, 1967, s. 102. Cinsel organların göründüğü çıplak kadın resimleri herkesin giremeyeceği odalarda sergileniyordu.

26) Bkz. G. Schwarz, 1984, s. 398.

27) Oshima'nın 1976 tarihli *Ai no korida* (Duyular İmparatorluğu) adlı filminde sevgililerin cinsel organlarının görüldüğü tek bir sahne yoksa da, Japonya'da gösterime girseydi filme hemen el koyulabilirdi, bu nedenle de rejisör filmi Fransa'da yıkatmıştı. Bkz. K. Yamane, 1985, s. 52.

28) Bkz. H. Hunger, 1984, s. 68.

29) Bkz. C. F. Yamada, 1977, Resim 227.

30) Bkz. G. B. Sansom, 1958, s. 384 ve devamı; U. Bitterli, 1976, s. 67; M. Maruyama, 1967, s. 131.

31) Sonraki yıllarda çıplak bacakla çalışan erkekler zaman zaman tutuklandılar gerçekten de. Ayrıca sokağa işemek ya da yola tükürmek de yasaktı. Bkz. M. Hane, 1982, s. 62 ve devamı. 1876'da Tokyo'da kayıtlı suçların yarısı alenen işemekle ilgiliydi. Bkz. E. Seidensticker, 1983, s. 92. "Uygarlaşmamış Japonya" ile tüm Avrupalılar alay etmiyordu elbette. Örneğin, İngiliz Bridge, tarlalarda çalışan ırgatlara duyduğu hayranlığı şöyle dile getiriyordu: "Erkekler kaslı bedenlerinin nerdeyse her yanını güneşte sergiliyorlar, kadınlar ise Spartalı kızlar gibi hafif giyiniyorlar." Bkz. T. Yokoyama, 1987, s. 162.

32) 17. yüzyılın otuzlu yıllarında gezgin Adam Olearius, Astrahan'daki hamam ziyaretiyle ilgili şunları yazar: "Gerçi hamam, erkeklerle kadınların ayrı ayrı oturabileceği şekilde tahta perdeyle ayrılmışsa da, hepsi aynı kapıdan girip çıkıyordu, üstelik peştamalları da yoktu; kimi oturuncaya kadar elindeki yapraklı dalı önüne tutuyor kimi de tutmuyordu. Kadınlar kocalarıyla konuşmak için zaman zaman çırılçıplak –hiç utanıp sıkılmadan– bizim tarafımıza geliyorlardı," (A. Olearius, 1959, s. 111). Bu anlatılar 1688 yılında Baron Mayer tarafından da büyük ölçüde doğrulanmaktadır. Bkz. B. Stern, 1907, I, s. 429 ve devamı.

33) Bkz. G. B. Sansom, 1958, s. 385 ve devamı, ayrıca bkz. K. B. Pyle, 1969, s. 101; D. Irokawa, 1985, s. 125. Örneğin, bugün karışık hamam Nuh Nebi zamanından kalma bir şey olarak görüldüğünden ve bundan utanç duyulduğundan bu konudaki fikirler değişmiştir. "Nasıl bir yer olduğu dışarıdan belli olmayan küçük otellerden birinin resepsiyonunda geçen tipik bir diyalog: 'Erkekler ve kadınlar için ayrı ayrı hamamlarınız var değil mi?' Otel görevlisi bir an bile duraksamadan şöyle yanıt verir: 'Gayet tabii, efendim!'" (Sebastian Frobenius, 19 Mart 1987 tarihli mektup).

34) W. Schamoni, 1976, s. 59, 61.

35) O. Mori, 1973, s. 5. Sadece küçücük bir edepbeziyle örtünen Sumo güreşçilerinin 'çıplaklığı' da eleştirilmiş ve güreş izlemek kadınlara 1876'da yasaklanmıştır. Bkz. E. Seidensticker, 1983, s. 92. Sokaktaki çıplaklık yüzyıl başlarında büyük ölçüde ortadan kalkmıştı. Örneğin 1904'de Alman doktor Erwin Bälz, "Hamama giderken çırılçıplak sokaktan geçen erkek ya da kadın görmek artık pek mümkün değil," diye yazar. Bkz. U. Kajima, 1978, s. 56. Zaten bu, elli yıl önce de alışılmamış bir manzara olurdu.

36) Alıntı: J. S. Hohmann, 1981, s. 25.

37) Bkz. K. Rasmussen, 1982, s. 190. 18. yüzyılın ortasından kalma pornografik Rus resimlerinde bacaklarını ayırmış olan ya da bir şekilde vulvalarını gösteren kadınlar tasvir edilmiştir. Bkz. A. Flegon, 1976, s. 51 ve Resim 21 ve devamı.

38) Bkz. S. Giedion, 1982, s. 699 ve devamı; H. Fleischhacker, 1978, s. 103 ve devamı.

39) Bkz. B. Stern, 1907, I, 429.

40) Bkz. B. L. Gordon, 1959, s. 411.

41) Bkz. B. Stern, a.g.e., s. 431 ve devamı.

42) Bkz. B. G. K. Loukomski, 1928, Tablo XLVI ve devamı. Müteakip yüzyılda hiçbir Rus şehrinde erkeklerle kadınların birlikte yıkandığı hamam kalmamış, birlikte denize girmek de yasaklanmıştı. Letonya'nın Baltık Denizi kıyılarında mayolu kadın ve erkeklerin birlikte yüzmelerine bir süre göz yumulduysa da, sonunda plaj iki cinse dönüşümlü olarak tahsis edilerek yeni bir uygulama getirildi. Bu düzenlemeye uyulup uyulmadığı polis tarafından sürekli denetleniyordu. Bkz. B. Stern, a.g.e., s. 433, ayrıca bkz. H. Ploss / M. Bartels, 1908, II, s. 45. R. Ungewitter, 1913, s. 77, yüzyılın başında Kiev'de erkeklerle kadınların suya ayrı ayrı ama çıplak girdiklerini iddia eder. Otuzlu yılların başından kalma bir fotoğrafta Moskova'daki bir fabrikada çalışan kadın işçilerin çıplak ya da 'üstsüz' güneşlendikleri görülür, üstelik yirmi otuz metre ötede erkekler vardır. Bkz. C. Berber, 1983, s. 176. Bundan uzun süre önce Vera Melnikov, yirmili yıllarda Riga kıyılarında genç erkeklerin, kadınların görebileceği bir mesafeden denize çırılçıplak koştuklarını ama bir yandan da ellerini cinsel organlarının önüne tuttuklarını anlatmıştı. 1965'de Bulgaristan'ın Karadeniz kıyısında genç kadınlarla erkeklerin giyinip soyunurken çırılçıplak kaldıklarını, ama bu esnada insanların başka tarafa baktıklarını gözlemledim. Göl ve ırmak kıyılarında bu alışılagelmiş bir şey değildi herhalde, çünkü C. Vakarelski (1969, s. 246 devam), kadınların ırmağa genellikle hava kararıktan sonra ya da gündüzleri tenha yerlerde girdiklerini, ama bunun bile Katolik köylerde rezilce bulunduğunu anlatır.

43) Bkz. T. Lund, 1882, s. 223 ve devamı.

44) A.g.e., s. 444 ve devamı.

45) Bkz. C. Ogier, 1914, s. 97. Alıntıyı İsveççe'den çevirdiği için Bengt Ankarloo'ya teşekkür ederim. Burada kullanılan Almanca çevirinin özgün metni için bkz. H. J. Viherjuuri, 1943, s. 25 ve devamı.

46) Bkz. H. Reier, 1976, s. 13, 16.

47) Bkz. K. Rasmussen, 1982, s. 187.

48) H. J. Viherjuuri, 1943, s. 30, 90. Erkeklerle kadınların hafif giyimli halde birlikte yıkandıkları her yerde bu tür katı kurallar vardır. Örneğin, eskiden Etiyopya'da, üstüne kulübe benzeri saman yapılar inşa edilen sıcak su kaynakları varmış ve bunlara Arapça *hammām* denirmiş. Buralarda kadınlarla erkekler birlikte yıkanıyormuş, ancak bir gezginin 1844'de anlattığına göre, adabımuaşeret kurallarına fazlasıyla dikkat ediliyormuş, üstelik hamam zifiri karanlıkmış. Yine de şehvet düşkünü serserinin biri yanlışlıkla suya girecek olursa, kaynaktan büyük bir yılan çıkıyor ve adamı yaptığına pişman ediyormuş. Bkz. R. Pankhurst, 1986, s. 314.

49) Bkz. E. Aaltonen, 1953, s. 165 ve devamı.

8. *Bölümün Notları*

1) Ben kendim eskiden –her şeyden önce romantik çağrışımı nedeniyle– 'doğa halkları' kavramını kullanıyordum. Bununla, insanın taşrada orman, çayır ve hayvanlar anlamında doğaya daha yakın olduğu ya da bu tür halkların doğayı büyük şehirde yaşayanlara nazaran kendilerine daha az tabi kıldıkları söylenmek isteniyorsa, bu kavram kullanılabilir. Ama 'doğa halklarının', kendi 'doğalarının' daha az ehlileşmiş olması nedeniyle doğaya daha fazla yakın oldukları kastediliyorsa, yani edep bakımından daha az uygar oldukları kastediliyorsa, bu kavramı kullanmayı reddetmek gerekir.

2) Bkz. J. W. M. Whiting, 1941, s. 48 ve devamı. Burada –ara sıra başka yerlerde de yaptığım gibi– 'budunbetimsel şimdiki zaman' kullanıyorum.

3) Bir Kwoma, kendi ailesinden kızlara ve kadınlara bakabiliyorsa da, vulvalarına bakmaktan kaçınmalıdır. Kadınlara karşı beslenen cinsel duyguların ifadesine getirilen güçlü yasakları dengelemek için, kız ve erkek kardeşler arasında çeşitli şakalaşmalar vardır; oğlan kız kardeşinin vulvasına bakamasa bile, onu ensestle suçlaması ya da benzeri sözlerle takılması olağandır. Bkz. J. W. M. Whiting, 1961, s. 139.

4) Bkz. J. W. M. Whiting / S. W. Reed, 1938, s. 198, 209 ve devamı; J. W. M. Whiting, 1941, s. 75 ve devamı.

5) Bkz. P. Wirz, 1928, s. 145.

6) Bir Qunantuna kadını cengelde bir erkeğe rastladığında, o gidinceye kadar arkasını döner, böylece erkeğin cinsel organlarını görmesine fırsat vermezdi.

7) Bkz. C. Laufer, 1949, s. 349 ve devamı, s. 352 ve devamı. Qunantunalar (Tolailer), özellikle de kadınları hâlâ iffet düşkünü sayılabilirler ve küçücük çocuklar bile cinsel organlarını örtmek zorundadırlar. Bkz. A. L. Epstein, 18 Aralık 1986 tarihli mektup. Bugün Yeni Britanya'nın batısındaki Lusi kadınları da cinsel organlarını örterler ve bir kavga esnasında erkeğin karısının belindeki örtüyü çekip çıkarması, çok kötü bir aşağılama sayılır. Bkz. D. A. Counts, 1984, s. 76, 80.

8) Alakaluflar (Halakwulup) kollarla bacakları açıkta bırakan kürk bir pelerin, Onalar (Selk'namlar) bunun deriden olanını giyerlerdi. Her ikisinin de yegâne işlevi, sert rüzgârdan korumaktı. Soğuğa karşı –yılın en sıcak ayında ortalama sıcaklık en fazla 8 °C'dir– vücutlarına sürdükleri kalın bir kil tabakası ve Guanako yağı ile korunurlardı. Bkz. M. Gusinde, 1946, s. 174 ve devamı; H. T. Hammel, 1960, s. 146.

201. Onge ailesi, Andamanlar.

9) Bkz. H. Ellis, 1900, s. 18; J. Guttzeit, 1910, s. 30.

10) Bkz. D. Pector, 1892, s. 218; A. Chapman, 1982, s. 30 ve devamı.

11) Bkz. H. Ploss / M. Bartels, 1908, I, s. 523.

12) P. Ehrenreich, 1902, s. 157. Alman budunbetimcilerden oluşan bir film ekibi kısa süre önce bir grup Akha kadınından kamera önünde göğsünü açmasını talep etmişti (Friedhelm Scholz / Vera Scholz - v. Reitzenstein, 21 Nisan 1986'da sözlü olarak ilettiler).

13) Bkz. E. Marno, 1875, s. 157, 366 ve devamı.

14) Onge kadınları daha o zaman bile öyle utangaçtılar ki, beş altı yaşlarından itibaren

giymeye başladıkları ve ön kısmı belden aşağısını, arka kısmı ise kıçı örten ot eteklerini (*obunga*) hemcinsleri önünde bile çıkarmazlardı. Kadınlar ot eteklerinin düzgün oturup oturmadığını sürekli kontrol ederler ve kimsenin 'bir şey' görmemesine özen gösterirler. Erkekler de cinsel organlarını bir tür torbayla gizlerler. Bkz. E. H. Man, 1883, s. 94, 330 ve devamı; C. B. Kloss, 1903, s. 188; B. Gupta, 1976, s. 23. Küçük Andaman adasında yaşayan Jarawalar geleneksel olarak çıplaktılar. Bugün erkek de kadın da cinsel organlarını ağaç kabuğundan liflerle örterler. E. H. Man, 1885, s. 109 ve devamı, a.g.y. 1883, s. 330, 400; L. Cipriani, 1963, s. 98; R. Singh, 1975, s. 75. Jarawalar kendilerini budunbilimsel araştırmalardan şimdiye kadar başarıyla koruyabildikleri için, adabımuaşeret kuralları pek bilinmez.

15) Bkz. L. Cipriani, 1966, s. 23.

16) Bkz. Hr. Vagness, 1900, s. 415.

17) Bkz. J. M. Garvan, 1955, s. 773.

18) Bkz. M. Baier, 1977, s. 243 ve devamı.

19) Bkz. W. M. Pfeiffer, 1977, s. 16. Röntgenciler Güneydoğu Asya'nın başka yerlerinde de sert bir biçimde cezalandırılırlardı. Bkz. J. M. Garvan, 1927, s. 599.

20) Bkz. J. C. Vergouwen, 1964, s. 266. Garolarda bir erkek, bir kaynağa ya da içinde yıkanılan başka bir akarsuya yaklaşırken, daha görüş mesafesine girmeden bağırarak, şarkı söyleyerek ya da sesli sesli öksürerek kendini belli etmeli, bir kadının sudan çıkıp giyinebilmesi ve oradan uzaklaşabilmesi için ona zaman tanımalıdır. Bkz. G. Costa, 1954, s. 1066.

21) Bkz. M. Baier, 1977, s. 242 ve devamı. Kadınların giysilerini karıştıranlar da cezalandırılır. Bir kadının giysileri mahrem sayıldığından, bu bir ahlak suçudur. Aynı şey Lushailer için (bkz. N. E. Parry, 1928, s. 55) ve ortaçağın sonlarına doğru Hıristiyan İspanya'daki kadın hamamları için de geçerlidir (bkz. J. F. Powers, 1979, s. 660). Borneo'nun tüm Dayak kabilelerinde, her iki cins de çok utangaçtır. Örneğin, Dusunlarda kadınlar daima kendi aralarında yıkanırlar ve asla soyunmazlar, hatta genç kızlar göğüslerini bile açmazlar. Belden üstünü açan kadınlar ise dizlerine kadar suya girince saronglarını yukarı çekip göğüslerini kapatırlar. Bir elleriyle saronglarını tutarlarken, öbür elleriyle belden aşağısını yıkarlar. Buna karşın erkekler, suya dalmadan hemen önce edepbezlerini çıkarırlar. Bkz. T. R. Williams, 1966, s. 30; J. Staal, 1924, s. 965 ve devamı. C. Hose'a göre, 1926, s. 261, Kajan erkekleri de böyle yaparlardı, ama bu konuda öyle becerikliydiler ki, hiçbir erkek diğerinin cinsel organını göremezdi. Son dönemlerde Kajan, Kenyah ve Punan erkekleri, yıkanırken ellerini, genellikle de sol ellerini cinsel organlarının önüne tutarlardı. Kadınlar birbirlerine bile hiç çıplak görünmezlerdi (Rodney Needham, 25 Ekim 1986 tarihli mektup) ve erkeklerin kadınların vulvasını görme fırsatı zaten hiç olamazdı. Çok güzel resimler çizen bir Kajan, budunbetimcilere kadın resimleri yaptığında, vulvayı hayvan vulvası gibi çizmişti (bkz. L. S. A. M. v. Römer, 1913, s. 141), belli ki, bir genç kızın ya da kadının cinsel organını hiç görmemişti. Bu nedenle Bukitlerde bazı anne-babalar kızlarının transa giren bir şifacı olmasını istemezler, çünkü trans halinde bir kadının tüm utancını yitirebilmesi ve çırılçıplak soyunabilmesi olasılığı vardır. Bkz. L. A. Kimball, 1980, s. 55. İç kesimlerde yaşayan Dayaklarda erkekler yıkanırken cinsel organlarını örterler. Kolu sakat bir erkek çocuk, bir eliyle soyunurken diğeriyle cinsel organını örtemediği için asla diğerleriyle birlikte yıkanmıyordu. Bkz. W. R. Geddes, 1957, s. 60, "etrafta yalnızca zenciler olduğunu düşünerek" herkesin gözü önünde çırılçıplak yıkanan genç bir İngiliz'in nasıl bir skandala neden olduğunu tahmin edebiliriz. (H. Ling Roth, 1896, I, s. 133). Yine de, Needham'ın bana yazdıklarına bakılırsa Dayaklar, örneğin Malezyalılar gibi aşırı iffet düşkünü değildirler.

22) Evin içinde yıkanan bir kadını gözetleyen bir erkek, elbette cezalandırılır (bilgi verici: Pak Lamuri, Ağustos 1986). Ata Kiwan geleneğine göre, erkek ve kız çocuklar yaklaşık on iki yaşına kadar çıplaktırlar. Bir kere örtündükten sonra da artık alenen

202. Pantar'da Ata Kiwan çocukları.

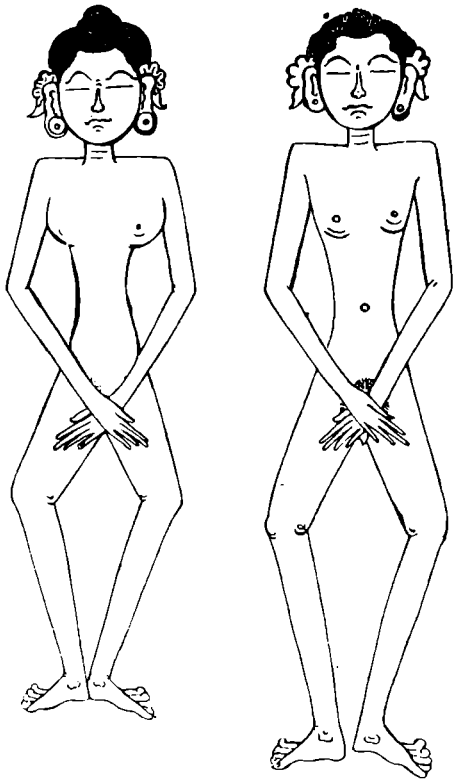
soyunamazlar (bilgi verici: Bene Boli Koten Tena Wahang, Ağustos 1986). Belogili'de ve Doğu Flores adalarındaki diğer köylerde beş altı yaşındaki erkek çocukları dışarda çıplak dolaştıklarını ben de gördüm, oysa küçük kızların hepsi de giyinikti. Sırası gelmişken, Almanca-Lamaholotça tercümanlık yaptığı için Karl-Heinz Kohl'e teşekkür etmek isterim.

23) Bkz. M. Covarrubias, 1956, s. 49 ve devamı, 116; C. D. Bryant, 1982, s. 72; W. Dreesen / F. Lindner, 1937, s.115. 1986 yazında Denpasar'dan Amlapura'ya giderken yol boyunca uzanan sulama kanallarında yıkanan –erkekler çıplak, kadınlar genellikle donla– pek çok insan gördüm; oradan birileri geçtiğinde arkalarını dönmekle yetiniyorlardı.

24) Anette Rein 12 Ağustos 1986'da bana sözlü olarak iletti. Erkekler çömelirken ve otururken de cinsel organlarının görünmemesine özen gösterirler ve peştamallarını bacaklarına sıkıca dolarlar. Bkz. J. Belo, 1970, s. 99. Bali Aga'daki Pantomimler soyunurken, tıpkı yıkanırken de yaptıkları gibi bir elleriyle cinsel organlarını örterler. Bkz. J. Danandjaja, 1985, s. 83.

25) Bkz. J. Covarrubias, 1956, s. 117. Sudan çıkacakları vakit saronglarını bellerine bağlar, sudan çıktıkça aşağı indirirler.

26) Erkeğin, karısının cinsel organlarını görmesine izin verilmezken, kadın kocasının ya da sevgilisinin penisini görebilir, nitekim *fellatio* da *cunnilingus*'tan daha sık yapılıyora benzer. Bkz. A. Duff-Cooper, 1985, s. 414. Küçük çocukların cinsel organları çekinmeden seyredilir ve her iki cinsiyetin cinsel organları da güzel bulunur. Bkz. M. Mead, 1970, s. 200. Bir kimseye vulvayı göstermek, onu lanetlemekle birdir: Bugün bile Bali'de, büyük bir edep yarığı olan kadın biçiminde yarık davulları vardır. Bu davullara, ruhları korkutup kaçırmak için fallus biçimindeki tokmaklarla vurulur. Bunun dışında vulva tasvirleri yok gibidir. Bir ölünün kemikleri yakılırken, cesetin eksik kemikleri yerine yakılan ahşap insan figürleri de cinsel organlarını örterler. Bkz. G. Krause, 1917, s. 480 ve devamı.

203. Bali'de sandal ağacından yapılmış insan figürleri.

27) Bkz. A. Duff-Cooper, a.g.e., s. 404 ve devamı. Eskiden edep kılları çıkmaya başlamış genç oğlanların kalçalarına bağladıkları bezin bir ucu cinsel organın üstüne sarkardı. Bugün artık delikanlılar o yaşta böyle giyinmekten utanırlar. Kadınlar bir tapınağa girerken saronglarını spiral şeklinde bedenlerine dolarlar ve butlarının görünmesini hiçbir şekilde istemezler (A. Rein, a.g.e.).

28) Bkz. A.Vossen, 1956, s. 6.

9. *Bölümün Notları*

1) Bkz. W Leach, 1980, s. 26.

2) Bkz. É.-E.-R. Ribo, 1931, s. 102.

3) Alıntı: V. Schmidt-Linsenhoff, 1981, s. 51. Bazı nüdistler öyle anti-erotik görüşlere sahiplerdi ki –örneğin cinsel birleşmenin zevk almaya değil, sadece ve sadece üremeye hizmet etmesi gerektiğini savunuyorlardı (bkz. G. L. Mosse, 1985, s. 69)– çıplaklığı gözün cinselliğe karşı duyarsız hale gelmesi amacıyla destekliyorlardı sanki.

4) Kendisi çıplaktan değil, "çıplaktan" söz ediyordu.

5) R. Ungewitter, 1907, s. 53. Nüdist Jörg Lanz-Liebenfels, siyah ırktan olan "Çandalların" güzellik bakımından "beyaz ırktan" daha aşağı oldukları için bedenin çıplaklığını tabulaştırdıklarını söyler. Bkz. F. Sonnenberger, 1986, s. 300 ve devamı.

6) R. Ungewitter, 1913, s. 73, 74. Alman Yürüyüşçü Kızlar Birliği'nin bir üyesi 1921 yılında çıplaklık kültürü hakkında şunları yazar: "Biz saflığa, erkekle kadın arasında sağlıklı, doğal bir ilişkiye ulaşmaya çalışıyoruz, bu ilişkinin doğallığının duyusal heyecanlarla bozulmasını istemiyoruz." Ve şöyle devam eder: "Çıplak kültürün doruk noktası, iki cinsin birlikte güneş banyosu yapmasıdır. Tabii bunun önkoşulu, ahlaki bir olgunluk ile aklı başında bir yaşam ve beslenme biçimidir. Et, acı baharatlar, kahve, alkol, tütün, et suyu, bunların hepsi de cinsel dürtüleri uyaran maddelerdir ve gerçekten sağlıklı bir cinselliğe engeldirler," (alıntı: M. de Ras, 1985, s. 93).

7) Bkz. R. W Murphy, 1977, s. 126.

8) M. S. Weinberg, 1968, s. 217

9) Bkz. F. Ilfeld / R. Lauer, 1964, s. 35.

10) A.g.e., s. 62, 176.

11) M. S. Weinberg, a.g.e., s. 218.

12) "İffetli ışık giysisi" ifadesi Hans Surén'e ait olsa gerek. Yirmili yıllarda 'çıplak' sözcüğünden kaçınmak için başka ifadelerin yanı sıra, "yalınbeden" ya da "Tanrı giysisi" önerilmişti. *Die Sonne* dergisi 1927'de "yalınöz" sözcüğüyle katkıda bulunurken, *Licht-Land* dergisinde de "arınıp çıkmak" ifadesi hâkimdi. Sonunda bazı nüdistler kendilerine "Işık Savaşçıları" demişlerdir ki bununla ırkçı zemine ayak basmış oluyoruz. Bkz. W. Schwerbock, / K. Barthel, 1969, s. 14; ayrıca J. M. Seitz, 1925, s. 12. Bazı modern cadı kültü grupları,

204. "Suda dans", 1930 civarı.

ritüel çıplaklık içindeyken kendilerine "*Skyclad*", gök giysili, derler. Bkz. J. B. Russell, 1980, s. 168. P. Zalasin, 1979, s. 70, çırılçıplak soyunan üyeler hakkında "Utanç tamamen (!) ortadan kalkar," diye yazar. Örneğin, Amerikan 'Satanist Church of the Trapezoid' üyelerinin her ritüeli, genç bir "cadının" çıplak bedeninden oluşan bir "*altar of flesh*" [etten sunak] önünde gerçekleştiriliyor, her hafta başka bir kadın sunak oluyordu. Bkz. E. J. Moody, 1974, s. 370 ve H. P. Duerr, 1978, s. 257'deki Resim 25.

13) Bkz. L.-C. Royer, 1929, s. 47; R. Salardenne, 1929, s. 59.

14) Bkz. R. Salardenne, 1930, s. 77 ve devamı.

15) Bkz. H. C. Warren, 1933, s. 177

16) Bkz. F. Ilfeld / R. Lauer, 1964, s. 54 ve devamı, ayrıca M. S. Weinberg, 1968, s. 218.

17) Bkz. R. M. Berndt / C. H. Berndt, 1951, s. 22.

205. İngiliz 'cadı' Patricia Crowther.

18) Bu nedenle, yirmili yıllarda Médan yakınlarındaki "Çıplaklar adası"nda kadın nüdistler spor yaparken bikini giyiyorlardı.

19) Bkz. M. S. Weinberg, 1968, s. 219. Bugün çıplaklar kampına gidenlerin çoğu, çıplak bedenin giyinik bedenden daha uyarıcı olduğunu itiraf ediyor en azından. Toplumbilimciler, San Diego yakınında ünlü bir çıplaklar kampı olan Black's Beach'e sık sık gelenlere, neden başka bir plaja gitmeyip buraya geldiklerini sorduklarında, bu kişiler önce ussallaştırılmış garip bahaneler ve sahte açıklamalarda bulunmuşlar, ancak sonradan *"because it really sexed them up"*, yani buranın kendilerini gerçekten cinsel olarak uyardığını itiraf etmişlerdir. Pek çok genç erkek, tanıştığı genç kadını 'uyarmak' ve kendisiyle daha çabuk yatmasını sağlayabilmek amacıyla onu çıplaklar plajına götürür. Bkz. J. D. Douglas / P. K. Rasmussen / C. A. Flanagan, 1977, s. 81, 90, 161.

20) Bkz. örneğin B. L. Elder, 1973; a.g.y., 1974.

21) Bunun için insanların belirgin olarak görülebildiği büyük format resimleri göz önünde bulundurdum.

22) N. Elias, 1939, I, s. 257 ve devamı.

23) A.g.e., s. 257.

24) M. Beutelspacher, 1986, s. 128. Elias'ın kuramını büyük ölçüde kabul eder görünen bazı toplumbilimciler de en azından yüzyılımızın başından itibaren giderek artan bir 'enformelleşme süreci' gözlemlerler (bkz. Örneğin, B. H. Eichberg, 1984, s. 106; H. P. Dreitzel, 1983, s. 152). Zaten Franz Borkenau, Elias'ın eserinin ilk eleştirisinde de buna işaret etmiştir. Bkz. J. Goudsblom, 1977, s. 23. Bu eleştiriyi önceden tahmin eden Elias'a göre, dürtülerin giderek daha az denetlenmesi olgusu yalnızca görünüşte vardır, zira "uygarlık zırhı" bizi öylesine mükemmel ve nüfuz edilemez biçimde sarmıştır, dürtülerin ölçülülüğü öylesine güvence altına alınmıştır ki, bu tür "enformel davranışlar"da bulunma hakkına sahibizdir. Bkz. N. Elias, 1939, I, s. 190; ayrıca bkz. C. Wouters, 1977, s. 293 ve devamı. Öte yandan bu görüş solcu eleştirmenler için fazlasıyla kadercidir, çünkü insanın bu "zırhın" içine hapsolduğu ve asla kurtulma şansını elde edemeyeceği anlamına gelir. Bkz. A. Wehowsky, 1977, s. 9 ve devamı. Buna karşın Elias, 1939, I, s. XVIII, ilerlemeci iyimserliğiyle, belki bir gün uygarlaşma sürecinin yasalarını iyice kavrayabileceğimizi ve bugün bize doğanın süreci gibi gelen şeyleri "bilinçli bir biçimde yönlendirebileceğimizi" ısrarla vurgular.

25) Bkz. F. Ilfeld / R.Lauer, 1964, s. 62, 92. Diane Arbus 1966'da "Bir çıplaklar kampından kovulmanın iki nedeni vardır," demişti, "gözlerini dikip ısrarla bakmak ve ereksiyon olmak." (D. Arbus, 1984, s. 69).

26) Bkz. J. D. Douglas, 1977, s. 143 ve devamı.

27) Bkz. a.g.e., s. 172, 195.

28) Bkz. F. Ilfeld / R.Lauer, 1964, s. 62.

29) Bkz. J. D. Douglas et al., 1977, s. 142 ve devamı: "Kumsalda penisin büyümesi ahlaksızca bulunmaz, doğal sayılarak görmezden gelinir ya da penisin sertleştiği fark edilmez."

30) Bkz. a.g.e., s. 174. San Diego yakınlarındaki Black's Beach'e karşı olanlar buranın kapatılması için uğraşadursunlar, resmi merciler çıplaklar plajına göz yummaya devam ediyorlar. Karşıtların gerekçesi, plajın ahlak değerlerine aykırı olması değil, sözümona şehvet düşkünü serserileri çekmesidir (Lola Romanucci-Ross, 21 Şubat 1986 tarihli mektup). Richard de Mille 20 Şubat 1986 tarihli mektubunda bana, Kaliforniya'da yasal olmamasına rağmen, çıplaklar kampının hoşgörüyle karşılandığını yazmıştı. Santa Barbara civarındaki kumsallarda denize çıplak giren bazı kişilerden şikâyetçi olunması üzerine yıllar önce birkaç kişi tutuklanmışsa da, "artık herkes bu oyundan yorulmuştur." Yüz yıldan daha eski bir Kaliforniya yasasına göre, aleni çıplaklık "kötü niyetli ve müstehcen olmadığı sürece" ceza gerektirmez. Bkz. L. Elder, 1974, s. 87 Florida'daki bir çıplaklar kampında

çevrilen *Garden of Eden* [Cennet Bahçesi] filmi 1957 yılında İngiltere ve Amerika'da yasaklandıysa da, bu yasak New York Temyiz Mahkemesi tarafından, saf çıplaklığın "yeni ölçütler oluşturmayı gerektirecek kadar müstehcen olmadığı" gerekçesiyle kaldırılmıştır. Bkz. G. Hanson, 1970, s. 78 ve devamı. Çıplaklar plajı Almanya'da da, en azından büyük kentlerde, artık büyük ölçüde hoşgörülmektedir. Örneğin, Ekim 1986'da Berlin'in kamu plajları yönetmeliğinin geçerlilik süresi bittiğinde artık yenilenmemiştir. Resmi merciler, "Berlin'de artık değişmiş olan ahlak anlayışı nedeniyle" herhangi bir "düzenlemeye" ihtiyaç kalmadığını bildirmişlerdir. Bkz. 2 Temmuz 1987 tarihli *Rhein-Neckar-Zeitung*. Zaten o tarihten on yıl önce de Wilmersdorf belediye başkanı, bu 'rezil' çıplaklar plajına karşı ne gibi önlemler almayı düşündüğü sorulduğunda, kumsala bir seyyar tuvalet konulacağı cevabını vermişti. Bkz. A. Georgieff, 1987, s. 399.

31) Bkz. J. Nicholson, 1972, s. 14.

32) Kamusal çıplaklığa duyulan ilginin son zamanlarda artık azalmaya başlar gibi olması, bence dürtülere giderek daha çok hâkim olunmasından ziyade, aleni çıplaklığın kışkırtıcı ve avangard yanının giderek azalmasından kaynaklanmaktadır.

33) Bkz. H. Sebald, 1980, s. 18, 22 ve devamı. Bu komün, 1976'da başlangıçta yalnızca ılıcada değil, arazisinin her yerinde çıplak dolaşılmasına izin vermişti. Ama komşu belediyeyle ve komünün maddi açıdan bağımlı olduğu ziyaretçilerle yaşanabilecek olası çatışmalar nedeniyle, bir süre sonra komün meclisi, ılıca içinde ya da yakınında ve arazinin uzak köşelerinde dolaşanlar hariç, herkesin cinsel organını örtmesi gerektiği, ama kadın üyelerin her zamanki gibi 'üstsüz' dolaşabileceği kararını almıştı. Aslında, yabancıların olumsuz tepkilerinden korkuyor değillerdi. Daha ziyade, komündeki yaşlıca kadınlar, genç kadınların teşhirci davranışlarından şikâyetçi olmuşlardı. Hans Sebald'ın bana 23 Eylül 1986'da yazdığı mektuba göre, 'Healing Waters' Amerika'daki 'New Age' komününden daha uzun ömürlü olmamıştır. "Çiçek çocuklarının son kalesi" sayılan Mt. Shasta'yı geçen yıl ziyaret edenler, çıplak ya da en azından 'üstsüz' dolaşan bir sürü dişi fıttırık görmüşlerse de, yalnızca bir tane çıplak erkeğe rastlamışlardır. Bkz. B. Dahlberg / W. Dahlberg, 1986, s. 4.

34) V. Schmidt-Linsenhoff, 1981, s. 54. Gerçekten de bu tür resimler "erkekle kadının birincil görevlerindeki randımanın artmasına" yönelikti; burada erkekler için Yunanlıların çıplak kahramanına dayanarak "savaşkan ruh", kadınlar için ise "doğurganlık" imajı düşünülmüştü. Bkz. N. Westenrieder, 1984, s. 46 ve devamı.

35) Bkz. K. Wolbert, 1982, s. 182.

36) Bkz. W. Schwerbrock / K. Barthel, 1969, s. 20.

37) Bkz. W. Wuttke-Groneberg, 1980, s. 260.

10. Bölümün Notları

1) N. Elias, 1939, I, s. 261 ve devamı.

2) A.g.e., s. 163; ayrıca bkz. P. R. Gleichmann, 1977, s. 261 ve devamı.

3) R. Sennett, 1983, s. 293.

4) Bkz. P. Fejos, 1943, s. 87. Ayrıca bkz. E. Buenaventura-Posso / S. E. Brown, 1980, s. 122 (Bariler).

5) Bkz. E. T Hall, 1969, s. 159.

6) Bkz. D. Maybury-Lewis, 1967, s. 84 ve devamı. Hare yerlileri imkân bulur bulmaz, birçok ailenin bir arada yaşadığı büyük evlere ara duvarları çekmişlerdir; bunu statü açısından beyazları taklit amacıyla değil, daha fazla mahremiyete ihtiyaç duydukları için yapmışlardır. Bkz. B. Moore, 1984, s. 67.

7) Bkz. J. M. Roberts / T Gregor, 1971, s. 210 ve devamı; T. Gregor, 1977, s. 95.

8) Bkz. T Gregor, 1970, s. 241; a.g.y., 1974, s. 346. Kuzey Rodezya'daki Amboların kavga etmek için uzaktaki tarlalara çekilme imkânı yoktur. Bu yüzden Ambo kadınlarına, kocaları geceleri kendilerini dövdüğünde sesli sesli değil, "gizli gizli" ağlamaları tembih edilir. Böylece koca, ertesi sabah köyde utanmak durumunda kalmaz. Bkz. B. Stefaniszyn, 1964, s. 93.

9) Bkz. F. Barth, 1975, s. 24, 26, 203.

10) Bkz. R. Needham, 1960, s. 110, ayrıca J.-P Dumont, 1972, s. 26 ve devamı (Panareler) ve P.-Y. Jacopin, 1972, s. 120 ve devamı (Yukunalar). Uyuma alanı etrafında genellikle bu tür bir "tabu çizgisi" bulunur: Cubeoların *maloka*'sında bu bir hamaktır ve küçük çocuklar tarafından bile dikkate alınır (bkz. I. Goldman, 1963, s. 41). Utkuların iglusunda ise bu bir uyku tulumudur ve hiç kimse tarafından rahatsız edilmeden tulumun içinde düşüncelere dalmak mümkündür. Bkz. J. L. Briggs, 1970, s. 77. Prehistoryacı L. R. Binford, 1984, s. 172, şunları yazar: "Yanlarında yaşadığım tüm avcı ve toplayıcı gruplarda aynı şeyi gözlemledim. Uyku yeri daima sahibinin en özel alanıydı ve bu yüzden saygı görürdü. Hatta av kamplarında yalnızca sembolik işlevi olan yataklar kurduklarını gördüm, bunlar hiç kimsenin yatmasına hizmet etmiyordu, sadece avcıların başkaları tarafından rahatsız edilmeden âletlerini sakin sakin tamir edebilecekleri ya da yalnız kalabilecekleri yerlerdi." M. Fortes, 1949, s. 79 ve devamı, Tallensilerde "ailenin asıl yaşamı hane ve müştemilatı içinde geçtiğinden" ısrarla korunan "şaşırtıcı boyutlardaki" mahremiyetten söz eder. Elbette aile *içinde* de mahrem alanlara saygı gösterilir. Anne-babanın uyku alanına çiftin küçük çocuklarından başka kimse girmez ve evdeki konuğa da mutlak bir mahremiyet tanınır, örneğin evin kızının sevgilisi kızla baş başa kaldığında asla rahatsız edilmeyeceklerinden emindir.

11) Bkz. G. B. Grinnell, 1923, s. 132.

12) Bir ailenin tüm fertleri aynı odada uyuduklarından, yatarken herkes tamamen giyiniktir.

13) Ayrıca bkz. J. P. Reser, 1979, s. 86 ve devamı (Aborijinler).

14) Bkz. J. Fajans, 1983, s. 174. Bkz. T O. Beidelman, 1972, s. 702 (Kagurular); D. N. Levine, 1965, s. 264 ve devamı (Amharalılar); R. Wagner, 1986, s. 46 ve devamı (Yeni İrlanda'da Usen Baroklar).

15) Bkz. L. K. Haviland / J. B. Haviland, 1983, s. 346 ve devamı.

16) Bkz. W. H. Crocker, 1974, s. 26. Berlin'deki "aile apartmanları"nın avlularına dair 1827 tarihli bir raporda şöyle yazar: "Şu da var ki, tamamıyla açık mekânlar, iki cinsin gizli saklı işler yapmasını ve gençlerin iffetsiz bir davranışta bulunmalarını, her insanın içinde olan utanç duygusu nedeniyle engelledikleri için, yüzlerce pencereden uygulanan denetim en sefih yaşam üzerinde bile öyle yoğun bir ters etki yaratır ki, ahlaksız bir şey yapma arzusu yok olur gider." Gerçekten de, Biedermeier döneminde Berlin'deki kira apartmanları, insanların mekânın her yerinden görülebileceği şekilde inşa edilmişlerdi. Bkz. J. F. Geist / K. Kürvers, 1980, s. 308.

17) Bkz. C. M. Turnbull, 1965, s. 295 ve devamı.

18) Bkz. C. Laufer, 1949, s. 349.

19) Bkz. L. Marshall, 1965, s. 258.

20) E. M. Thomas, 1962, s. 16.

21) Bkz. M. Gusinde, 1966, s. 168 ve devamı. Pek çok Plains boyunda *tipi*'nin girişi önüne çaprazlama konmuş iki sopa "evde değiliz" anlamına gelir ve hiç kimsenin içeri giremeyeceğini ifade eder. Bkz. R. Erdoes, 1980, s. 47

22) Bkz. K.-S. Kramer, 1961, s. 140. Paielalarda davet edilmediği bir kulübeye adım atan biri sırf bundan ötürü hırsız sayılır. Bkz. A. Biersack, 1984, s. 126.

23) Bkz. E. R. Koepping, 1981, s. 361.

24) Bkz. J. Henry, 1962, s. 19.

25) Bkz. H. Strauss / H. Tischner, 1962, s. 300. Ayrıca bkz. A. B. Weiner, 1976, s. 87 (Trobriandlılar).

26) Bkz. G. F. Vicedom / H. Tischner, 1948, s. 51, 63.

27) Bkz. T Gregor, 1977, s. 94.

28) Bkz. T Wright, 1862, s. 276.

29) Bkz. F. J. Bieber, 1923, II, 3, s. 52. Ayrıca bkz. R. J. Thornton, 1980, s. 35 ve devamı (Iraqular).

30) Bkz. J. Fajans, 1983, s. 173.

31) Bkz. C. Lumholtz, 1902, I, s. 258 ve devamı. Tarahumaralarda bugün bile bir ziyaretçi yatıya kalmak istediği izlenimini uyandırmamak için kısa süre sonra kalkıp gider. Bkz. J. Fried, 1969, s. 867

11. Bölümün Notları

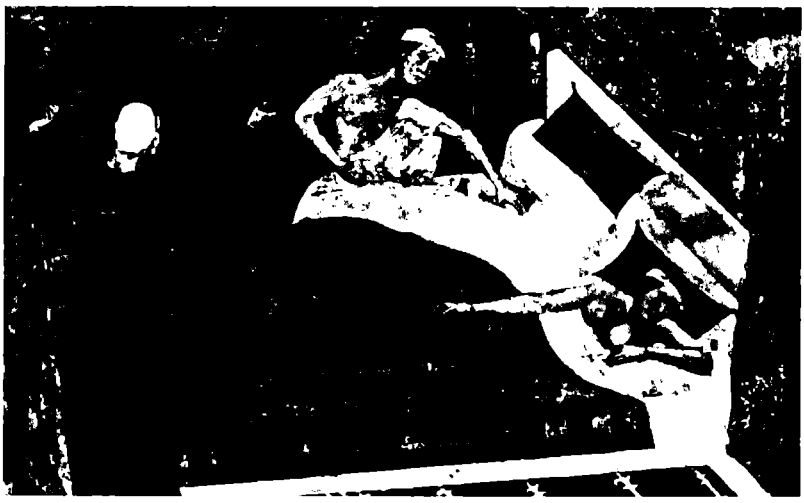
1) N. Elias, 1939, I, s. 224.

2) Bkz. H. Weiss, 1864, II, s. 411; K. Weinhold, 1938, s. 107 ve devamı. Roma eyaletlerinde yaşayan Cermen kadınları da uzun kollu gecelikle yatıyorlardı muhtemelen (bunun için bkz. G. R. Owen-Crocker, 1986, s. 39 ve devamı). Romalılarda da her iki cins yatağa giyinik giriyordu. Bkz. L. Wright, 1962, s. 13.

3) Bkz. G. Duby, 1985, s. 519.

4) *Der Nibelunge Not*, 633. Bunun istisnai bir durum olduğu (bkz. K. Seifart, 1857, s. 89 ve devamı), Brunhilde'nin aşka susamış Gunther'i reddetmek zorunda kaldığı –herhalde

206. Aşk gecesine başlarken.
San Gimignano'daki Palazzo del Popolo'daki fresk, 1320 civarı.

töre bunu gerektiriyordu ("daha kız kalmak istiyorum")– oysa 13. yüzyılda âşıkların, "vücutlarında bir iplik parçası bile kalmamacasına hızlı" bir biçimde soyundukları (alıntı: R. Müllerheim, 1904, s. 86) yazıldığı ileri sürülerek itiraz edilmiştir. Öte yandan, Brunhilde nasıl olur da, insanüstü güçlerinden emin olduğu Burgonyalı sevgilisinden kendisini üzerindeki gecelikle koruyabileceğini sanır, diye sorası geliyor insanın. Ayrıca, sözü geçen türden erotik sahneler, evlilikdışı seksin genellikle gerdek gecesindeki 'resmi' seksten ya da basit bir gecelemeden farklı olduğunu göstermektedir. Hele Otto döneminde namuslu erkeklerin rahipleri örnek alarak yün tüniklerini bile çıkarmamaları (bkz. G. Grupp, 1923, II, s. 295), genellikle iç çamaşırlarla yatıldığını gösterir. Rahibe ve rahipler uzun geceliklerle yatarlardı; fakat ahlaki nedenlerden ötürü Sistersiyen rahipleri giysilerini çıkarmazlardı. Bkz. G. Zimmermann, 1973, s. 142.

5) Bkz. N. Epton, 1962, s. 20; A. McCall, 1979, s. 179.

6) Talmud zamanında ve ortaçağda Yahudiler asla çıplak yatmazlar, daima iç çamaşırlarıyla yatağa girerlerdi. Bkz. S. Krauss, 1910, I, s. 129, 518.

7) Daha sonraları manastırdaki kız öğrenciler çeyizleri için bu gömleklerden hazırlamaya başladılar. Bkz. F. Loux, 1979, s. 87

8) Alıntı: R. H. Foerster, 1969, s. 268.

9) Bkz. A. Martin, 1906, s. 261.

10) 12. yüzyıldan kalma *Hortus deliciarum*'da bir kimse yatakta tasvir edildiğinde, daima giyinik gösterilmiştir. Bkz. Herrad v. Landsberg, 1977, Başka örnekler için bkz. J. Porcher, 1960, s. 18, 35; K. C. Hurd-Mead, 1938, s. 147; D. Diringer, 1967, Tablo VI 5a; M. L. d'Ancona, 1962, Tbl.25 C. R. Dodwell, 1959, Tbl. 3; E. Priani, 1966, s. 55, 80; P. M. Jones, 1984, s. 74; M. Bohatec, 1970, s. 20; Z. Munk, 1964, Resim 42; D. Thoss, 1978, Resim 32; K. Löffler, 1928, Tbl. 10a, 13b, 32, 33; R. Nelli, 1979, s. 34; H. P Kraus, 1962, Tbl. LVI; L. E. Stamm, 1981, s. 187; S. Vogel, 1985, s. 53; O. Paecht / D. Thoss, 1974, Resim 176; 1977 Resim 18, 32, 72, 84; H. Weiss, 1864, II, s. 818, 820, 824 ve devamı; H. Frühmorgen-Voss, 1975, Resim 30; H. Zotter, 1980, s. 48 ve devamı, 15v, 37v, 85r; C. M. Kauffmann, 1975,

207 Uzun kollu gecelikle yatan kadın.
Vittore Carpaccio'nun bir tablosundan detay, 15. yüzyılın sonu.

Resim 174; N. Morgan, 1982, Resim 41, 172; K. Sudhoff, 1916, s. 24, Tbl. III. Şekil 6; A. Burgess, 1985, s. 14; W. Cahn, 1982, s. 110; H. Swarzenski, 1943, Resim 115; E. Irblich / G. Bise, 1979, s. 35, 38, 69 ve devamı.

11) Bkz. E. Le Roy Ladurie, 1980, s. 170 ve devamı.Tirol'deki Hall'de 17. yüzyıl başlarında genellikle çırılçıplak yatılırdı. Bkz. H. Guarinonius, 1610, s. 1280. 1519'da Rotterdamlı Erasmus'a göre, 1947, s. 469, yaz kış uzun kollu bir gecelikle yatmak münasipti.

12) Bkz. J.-L. Flandrin, 1981, s. 302.

13) Bkz. C. de La Roncière, 1985, s. 285.

14) Bkz. J. Baader, 1875, s. 473; K. Baas, 1909, s. 36. Ortaçağda İtalya'da hanlarda da gömlekle yatılırdı. Bkz. örneğin G. Boccaccio, 1960, s. 62. Roncevaux hanında her hacıya gece giymesi için uzun beyaz bir gömlek verilirdi. Bkz. P A. Sigal, 1974, s. 74.

15) A.g.e., s. 473. Bruchsal'in *Gelbes Buch*'unda [Sarı Kitap] hacılarevi hakkında şöyle yazar: "Ayrıca hancı, hacıların vaktinde yatağa girmelerini sağlamalıdır, erkekler ayrı, kadınlar ayrı yatmalıdır ve birbirlerinin odalarına girmemeleri için kapılar kilitlenmelidir." (Alıntı: K. Baas, 1909, s. 36)

16) Bkz. H. Kellenbenz, 1983, s. 142; D. Jetter, 1980, s. 90.

17) Bkz. J. A. van Houtte, 1983, s. 178.

18) Bkz. L. Schmugge, 1983, s. 47. Bu tür yataklar herhalde çok büyüktü. 1586'da Noël du Fail ölçütleri "on sekiz kadem uzunluğunda, dokuz ayak genişliğinde" olarak verir ki, bu 5, 82 m x 2,79 m'ye tekabül eder. Bkz. F. Deuchler, yılı yok, s. 86.

19) Bkz. T Szabo, 1983, s. 90. Evde durum genellikle farklıydı. Örneğin 14. yüzyıl başlarında Montailloulu köylüler genellikle mutfağın etrafındaki odalara ya da evin üst katı olan *solier*'e koyulan yataklarda ayrı ayrı yatarlardı. Bkz. E. Le Roy Ladurie, 1980, s. 69.

208. Hırpani gecelikleriyle yoksul insanlar, 15. yüzyılın sonu.

20) Bkz. G. Koch, 1962, s. 23 ve devamı; J. Smith, 1978, s. 177 ve devamı, 181 ve devamı; J. Dalarun, 1984, s. 1147 ve devamı.

21) Bkz. K. R. V. Wikman, 1937, s. 339 ve devamı.

22) Bkz. G. Schindler, 1937, s. 275 ve devamı. Geç ortaçağda Lyon'da –ama başka yerlerde de– geceleyin yabancı bir kadınla aynı evde ya da aynı yatakta bulunmak –"*in uno et eodem lecto simul jacentes*"– zina yapmakla birdi. Bkz. N. Gonthier, 1984, s. 34 ve devamı. Kuzey Fransa'daki bir boşanma davasında bir kadın kocasını evdeki hizmetçi kadına sadece özel ilgi bahşetmekle kalmayıp "onu odalarına almakla ve kendisini gözyaşları içinde yatağın ayak ucunda yatırmakla," suçlamıştı (A. Lottin, 1974, s. 71 ve devamı).

23) Bkz. M. Ingram, 1985, s. 170.

24) Bkz. L. Koehler, 1980, s. 101.

25) Bkz. G. R. Quaife, 1979, s. 135.

26) Bkz. W Rudeck, 1905, s. 88. Hasta efendisine daha iyi bakabilmek için onun odasında yatan bir hizmetçi kadının, cinsel olarak gafil avlanması ender bir olay değildi. Bkz. R. A. Menzer, 1987, s. 104.

27) Bkz. B. Sastrow, 1823, s. 241.

28) Bkz. W. Dyk, 1951, s. 112 ve devamı, 116 ve devamı.

29) Bkz. H.-R. Hagemann, 1981, s. 262.

30) C. Bingham, 1971, s. 457, 459.

31) Bkz. N. Roth, 1982, s. 26.

32) Bkz. M. Beutelspacher, 1986, s. 26.

33) Bkz. Rotterdamlı Erasmus, 1673, s. 86 ve devamı. Tabii, bu tür kitapların yazarlarının ahlak normlarının, hedef okuyucu kitlesininkiyle örtüşmek zorunda olmadığını göz önünde bulundurmak gerekir. Bkz. J. E. Mechling, 1975, s. 53.

34) Bkz. I. Hilger, 1957, s. 292. Michoacán'da ziyarete gelen bir akraba ya da bir dost, tıpkı bizde sofraya bir tabak daha eklenmesi gibi, ailedeki hemcinslerinden birinin yanına yatırılırdı. Ama bu, bedenlerin temas edeceği anlamına gelmiyordu. Bkz. G. M. Foster, 1967, s. 105.

35) Bkz. H. W Hutchinson, 1957, s. 143. Avrupa'nın bazı kenar bölgelerinde ailenin tüm fertleri bundan kısa süre öncesine kadar aynı odada yatıyorlardı, ancak yeni evli çiftlerin odaları genellikle ayrıydı. Bkz. örneğin, V. Valentová, 1981, s. 192.

36) Bkz. A. Schultz, 1889, s. 107.

37) Bkz. J. Schultz, 1940, s. 4. 12. yüzyıldan kalma bir hacı rehberinde, Gaskonyalılarda "hizmetkârlarla ev sahiplerinin geceleri yere yayılan birkaç şilte üstünde birlikte uyuması" kınanır. Bkz. N. Ohler, 1986, s. 290.

38) Bkz. G. Duby, 1978, s. 87.

39) Bkz. J. Grimm / W Grimm, 1877, X, sütun 879.

40) Bkz. M. Schröter, 1985, s. 408.

41) Bkz. J. Hashagen, 1905, s. 303.

42) Bkz. A.v. Gleichen-Russwurm, 1918, s. 193.

43) Bkz. J. Voigt, yılı yok, s. 177, 180 ve devamı. Maria Theresia kızlarının öğretmenleriyle yalnız kalmalarına asla izin vermezdi. Ders sırasında mürebbiye ya da en azından bir oda hizmetçisi "üstadın" kraliyet ailesi mensubu "majesteleri" öğrencisiyle özel konularda konuşmaması için odada bulunurdu. Bkz. E. Kovács, 1986, s. 56.

44) S. C. Maza, 1983, s. 185 ve devamı.

45) Bkz. M.C. Sullivan, 1976, s. 129.

46) Bkz. E. Petri, 1978, s. 46 ve devamı. *Smaragdus*'a göre, yatakların arasındaki mesafe en az bir arşın genişliğinde olmalıydı. Bkz. G. Zimmermann, 1973, s. 145.

47) Bkz. a.g.e., s. 346, 448. Bu metinlere dikkatimi çektiği için Bettina Brand'a teşekkür ederim.

48) Bkz. J. Boswell, 1980, s. 160.

49) Alıntı H. W Goetz, 1986, s. 54 ve devamı. C. W Bynum, 1986, s. 406 ve devamı, bunun gibi fragmanları cinsel ya da erotik yaşantı tasvirleri olarak yorumlamanın anakronizm olduğunu söyler, ancak bir açıklamada bulunmaz. Bu yazıya işaret ettiği için Bernhard Lang'a teşekkür borçluyum. O dönemden kalma İngilizce bir şarkının sözleri şöyledir:
"Rütbeli bir namzetin
evinde yatmasına izin ver,
karının ya da kızının adını kirletsin,
orda iştahla tecavüz etsin
ya da oğlunla gizli aşk yaşamayı
tercih etsin;
Tanrı böyle bir namzete
cehennem azabı versin"
(alıntı: H. J. Kuster / R. J. Cormier, 1984, s. 602 ve devamı).

50) Bkz. M. Parisse, 1983, s. 187 ve devamı.

51) Nerdeyse tüm tarikatlarda rahibelerin birbirlerine "şakalaşırken bile dokunmamalarına" ya da birbirlerinin hücrelerine girmemelerine özen gösterilir. Hücreye girmek kaçınılmazsa, "kapının asla kapanmaması gerekir." Bir "Herz-Jesu" rahibesinin anlattığına göre, eskiden rahibeler yeni rahibe adaylarına, "Sevgili çocuklar, ikiniz bir araya geldiğinizde, aranızdaki üçüncü kişi şeytandır," derlerdi. Teneffüslerde bir rahibe arka arkaya iki kez aynı rahibenin yanına oturmamalıydı. Bkz. M. Bernstein, 1977, s. 129 ve devamı. 17. yüzyılda Port-Royal manastırı öğrencilerinin, hangi nedenle olursa olsun birbirlerine dokunmaları yasaktı. Daha büyük kızlar, anne-babanın özel isteği üzerine aynı odada yatabiliyorlardı, ama böyle bir durumda koridora açılan kapı daima açık durmalıydı. Bkz. M. Krüger, 1936, s. 246 ve devamı. Geç ortaçağda Hollanda'daki manastırlarda, rahibeler birbirlerini görmesinler diye yataklar tahta perdelerle ayrılmıştı. Bkz. E. Persoons, 1980, s. 93.

52) Bkz. K. Sudhoff, 1914, Tablo VIII ve VIIIa.

53) Bkz. M. Mollat, 1970, s. 93.

54) Bkz. L. MacKinney, 1965, s. 214.

55) Fransız hastanelerinde 17. yüzyılda bile dört kişi aynı yatağı paylaşmak zorunda kalabiliyordu. Bkz. R. P. Chalumeau, 1971, s. 81. Geç ortaçağdan ve Rönesans'tan kalma pek çok tasvirde, hastalar yataklarda tek başlarına yatarlar. Bkz. örneğin B. H. Goerke, 1984, s. 189, 223; B. J. Trexler, 1974, s. 50.

56) Kudüs'te kadın hacılara ancak kadın personel bakabilirdi. Bkz. E. Seidler, 1970, s. 81. Kadın erkek ayrımı için bkz. J.-L. Goglin, 1976, s. 166, D. Leistikow, 1985, s. 232 ve H. Butte, 1967, s. 159.

57) Bkz. C.-W. v. Ballestrem, 1970, s. 274.

58) Bkz. K. Sudhoff, 1929, s. 174; B. Trexler, 1974, s. 41; T. Haenel, 1982, s. 80 ve devamı, E. A. Fisher, 1978, s. 258, O. Schmidt, 1977, s. 12 ve devamı. Hapishanelerde de katı bir cinsiyet ayrımı uygulanıyordu. Örneğin, 1577 tarihinde Hohenrechberg ve Heuchlingen derebeyliğinde zina yapan "erkeğin kule zindanında, kadının ise bir kadın hapishanesinde dört hafta boyunca ekmek ve suya talim etmesi" öngörülüyordu. Bkz. H. Fehr, 1912, s. 83.

59) Bkz. S. R. Ell, 1984, s. 158; A. Borst, 1979, s. 579; W Frohn, 1933, s. 165 ve devamı, 285.

60) Bu kararnamelere karşı gelenler en ağır cezalara çarptırılırlardı. Ancak manastır yöneticisinin uygun gördüğü süre boyunca yalnızca ekmek ve su verilen kadınlara nazaran

209. Santa Maria della Scala hastanesinde. Siena, 15. yüzyıl.

erkekler daha ağır cezaları göze almak zorundaydılar. Bkz. H. H. Gwin, 1974, s. 229. Ayrıca bkz. A. Mischlewski, 1986, s. 63.

61) Bkz. M. Goldberg, 1909, s. 50 ve devamı, 63. Bazı bölgelerde erkek ve kadınlar için ayrı cüzamhaneler vardı. Bkz. P. Richards, 1977, s. 63.

62) Bkz. I. Hecht, 1982, s. 60; U. Knefelkamp, 1981, s. 127.

63) P Johansen / H. v. Zur Mühlen, 1973, s. 280.

12. Bölümün Notları

1) Bkz. G. Schindler, 1937, s. 269.

2) Bkz. A. Franklin, 1908, II, s. 313.

3) Bkz. D. Hunt, 1972, s. 166.

4) Bkz. A. Franklin, a.g.e., s. 312.

5) Alıntı E. W. Keil, 1931, s. 114.

6) Bkz. P. Ariès, 1975, s. 183 ve devamı.

7) Bkz. P Contamine, 1985, s. 494.

8) Bkz. J.-L. Flandrin, 1978, s. 117. Macaristan'da da çocukların altı yaşından itibaren sadece aynı cinsten yaşıtlarıyla yatmaları âdettendi. Bkz. E. Fél / T. Hofer, 1972, s. 373.

9) Bkz. G. Duby, 1985, s. 91.

10) Bkz. D. Herlihy, 1967, s. 3.

11) Bkz. D. Matthew, 1977, s. 65.

12) Bkz. D.Herlihy / C. Klapisch-Zuber, 1978, s. 567.

13) Bkz. L. DeMause, 1977, s. 65.

14) Bkz. P. Ariès, 1975, s. 182.

15) Bkz. E. Rodocanachi, 1907, s. 46 ve devamı.

16) Bkz. E. Friedberg, 1868, s. 21. İskandinavya'da da "çocukları ölüme yatırmak" sık rastlanan bir olaydı (bkz. T. Lund, 1882, s. 171; J. Granlund / A. Nyman, 1975, s. 146 ve devamı). Dogonlar da annelerin bazen uyurken çocuklarını ezdiklerini söylerler. Bkz. P. Parin / F. Morgenthaler / G. Parin-Matthèy, 1972, s. 56.

17) Alıntı: K. Arnold, 1980, s. 49 ve devamı. Daha sonraları –tıpkı *erken* ortaçağda da olduğu gibi (bkz. G. Schmitz, 1982, s. 367, 370)– bu konuda bu denli hoşgörülü olunmamıştır. Örneğin, 1817 tarihli Prusya medeni kanununda ilgili anne ve sütanneler uyarılır: "Böyle davrananlar, duruma göre ve söz konusu tehlike nispetinde ya hapse atılırlar ya da kamçılanarak cezalandırılırlar," (alıntı: F.v. Zglinicki, 1979, s. 44).

18) Bkz. J. v. Steynitz, 1970, s. 49.

19) Bkz. E. Le Roy Ladurie, 1980, s. 236. 17. yüzyıl sona ererken İtalya'da bebeğini emzirirken uyuya kalan annenin bebeğini ezmesini önlemek için, göğsün dayandığı tahta bir kaide icat edilmişti. Bkz. F. v. Zglinicki, 1979, s. 45; I. Weber-Kellermann, 1979, s. 45; E.-A. Josten, 1984, s. 7.

20) Bkz. J. Schlumbohm, 1981, s. 270.

21) Prusya hükümeti 1817 tarihinde, iki yaşından küçük çocukları yatağa almayı yasak eden ve ağır ceza öngören bir yasa çıkarmıştı. Bkz. W. Caudill / D. W. Plath, 1974, s. 148 ve devamı.

22) Bkz. I. Eibl-Eibesfeldt, 1972, s. 59, 63. Kolarda erkek çocuklar çüklerini çekiştirmek suretiyle cezalandırılırlar. Bkz. H. Sbrzesny, 1976, s. 237. Zhun/twasi çocukları cinsel organlarına dokunduklarında ya elleri ordan çekilir ya da ellerine hafifçe vurulur. Bkz. M. J. Konner, 1972, s. 292. Çocuklar vücutlarıyla oynamaya başladıklarında çoğu toplulukta durumun değiştiği göze çarpar. Örneğin, Paiutelerde ve Kayabilerde erkek ve kız çocuklara cinsel organlarına asla dokunmamaları tembih edilir (bkz. B. B. Whiting, 1950, s. 105; G. Grünberg, 1970, s. 121) ve Apaçilerde çocuk suda yıkanırken cinsel organına dokunduğunda, annesi hemen elini çeker ve üst üste "Pis!" der. Bkz. L. B. Boyer, 1982, s. 98. Hatta Kaskalar, tıpkı 19. yüzyılda bizde de olduğu gibi, çocuklukta mastürbasyon yapmanın deliliğe yol açtığına inanırlar. Bkz. F. W. Underwood / I. Honigmann, 1956, s. 749.

23) Bkz. B. Wall, 1975, s. 56.

24) Bkz. R. D. Guthrie, 1976, s. 96.

25) Bkz. örneğin J. L. Gibbs, 1965, s. 209 (Kpelleler); D. G. Haring, 1956, s. 416 (Japon köyü); M. Vanoverbergh, 1938, s. 179 (İsnegler); R. M. Berndt / C. H. Berndt, 1946, s. 69 (Aborijinler); P. C. Ray, 1965, s. 96 (Batı Bengal'deki Lodhalar); B. Hauser-Schaeublin, 1977, s. 106 (İatmullar). Yeni Gine'deki Eipolarda cinsel organlarıyla oynayan erkek çocuklar keyifli bir hoşgörüyle izlenir; ancak aynı şeyi bir kız çocuk yaptığında, olaya başka gözle bakılır. Bkz. W Schiefenhövel, 1982, s. 149.

210. Hizmetçi kız ve küçük bey. Jules Pascin'ın bir eskizi.

26) Bkz. M. Altschuler, 1971, s. 50 ve devamı. Mangaia'da da buna benzerdir. Bkz. D. S. Marshall, 1971, s. 109.

27) Bkz. B. L. Kossodo, 1978, s. 113. Tunguzlarda anneler ara sıra küçük kızlarının cinsel organlarını gıdıklarlar (bkz. S. M. Shirokogoroff, 1929, s. 289) ve yetişkinler on on iki yaşlarındaki kız çocuklara bazen şakacıktan vulvalarını şöyle bir göstermelerini söylerler Bkz. a.g.y., 1935, s. 249. Dusunlar, küçük kızları ferç dudaklarını okşayarak, erkek çocukları ise sünnet derisini çekiştirerek sustururlar. Bkz. T. R. Williams, 1966, s. 34. Jean Le Briggs 30 Kasım 1986 tarihli bir mektubunda, "Utkularda *küçük* çocukların cinsel organları herkesin sevdiği ve hayran olduğu şeylerdir. Bu hem kız hem erkek çocuklar için geçerlidir," diye yazmıştı. Bkz. ayrıca H. Kuper, 1973, s. 351 (Swazi).

28) Bkz. R. Patai, 1967, s. 224.

29) Bkz. H. M. Miner / G. DeVos, 1960, s. 58.

30) Bkz. J. L. Fischer, 1983, s. 163.

31) Bkz. J. L. Fischer / R. Ward / M. Ward, 1976, s. 203.

32) Beluciler cinsel organlardan çok utanırlar ama cinsel açıdan çok tahrik edici ve cinsel organların büyük rol oynadığı bir atmosfer içinde yaşarlar. Küçücük oğlanlar bile kızdıkları zaman annelerine ya da ninelerine, "Sen amcığın tekisin!" türünden sözler söylerler. Bunun üzerine kadınlar da küçük ukalaların çüklerini tutup kesiyormuş gibi yaparlar. Bkz. C. M. Pastner, 1980, s. 224 ve devamı.

33) Bkz. F. J. P. Poole, 1984, s. 88.

34) Bkz. P. Arndt, 1954, s. 111.

35) Bkz. C. Staewen / F. Schönberg, 1970, s. 222.

36) J. S. Haller / R. M. Haller, 1974, s. 201; ayrıca J. Gathorne-Hardy, 1972, s. 100; R. P. Neuman, 1975, s. 9. Buna rağmen, o dönemlerde çocuk bakıcısı kızların evin büyükçe oğlunu tatmin ettikleri de oluyordu; tabii bunu, onu yatıştırmak için değil, şehvetini dindirmek için yapıyorlardı. Bkz. I. Hardach-Pinke, 1981, s. 215.

37) Alıntı: A. Schultz, 1890, s. 221

38) Alıntı: J. Schlumbohm, 1983, s. 233 ve devamı.

39) P. Villaume, 1969, s. 50.

40) Alıntı: L. Kotelmann, 1890, s. 135. 18. yüzyılda bile gençlere şu tavsiyelerde bulunuluyordu: "Bu nedenle, uykusunun mümkün olduğunca çabuk gelmesi için, geceleri yatağa girmeden önce bir süre ciddi kitaplar okumasını, sabahları da gözünü açar açmaz yataktan çıkmasını ve herhangi bir şeyle meşgul olmasını salık veririz. Böylece, zararlı sevişme sahnelerini canlı bir şekilde düşlemenin önüne geçerek ruhunu korumuş olacaktır," (D. Langhans, 1773, s. 73 ve devamı).

41) Bkz. P Ariès, 1975, s. 179.

42) Bkz. L. Steinberg, 1983, s. 8. Tasvirlerin çoğunda Meryem Ana doğrudan doğruya bebeğinin penisine dokunmaz elbette, aksine ya bir bez üzerinden temas eder –Hendrik Goltzius'un 1589 tarihli bakır gravüründe olduğu gibi (bkz. W L. Strauss, 1977, s. 495)– ya da işaret parmağının ucu penisten birkaç santimetre uzakta durur, bkz. Joos van der Beke'nin Goltzius'tan atmış yıl önce yaptığı tablo (bkz. N. Nikulin, 1987, s. 130).

211 Rita Kohmann: "Köln'de bir komün", 1968.

43) N. Elias, 1939, I, s. 260.

44) Örneğin B. M. French, 1985, s. 833'te Héroard'ın tasvirini düşüncesizce genelleştirir ve burada çizilen tablonun, Fransa'da yetişkinlerle çocuklar arasındaki cinsellik ilişkisini 18. yüzyıla kadar temsil ettiğine inanır.

45) Bkz. S. W. Mintz, 1956, s. 384; D. Landy, 1959, s. 159 ve devamı, 236. Ayrıca bkz. G. Reichel-Dolmatoff / A. Reichel-Dolmatoff, 1961, s. 87, 96. Eskiden Swahililerde bir kadın akraba ziyarete geldiğinde, anne küçük oğluna, "Teyzeye biraz tütün ver!" derdi. Bunun üzerine ufaklık gömleğini kaldırıp penisini gösterirdi. Kadın onu koklar ve hapşırır, sonra da, "Ah, tütün çok sert, haydi hemen tütünümüzün üstünü ört!" derdi. Bkz. C. Velten, 1903, s. 143. Biamiler, Daribiler ve Yeni Gine'deki Hagenberg kabilelerinde yaşlı bir anne yetişkin oğlunu selamlarken şefkatli bir şekilde penisini ve erbezlerini okşar. I. Eibl-Eibesfeldt, 1973, s. 190, bu hafif okşayışın küçük çocuğun elle 'teskin edilmesinden' arta kalmış bir uygulama olduğunu söyler.

46) Bkz. E. W. Marvick, 1974, s. 352, 364 ve devamı.

47) Bkz. J. Héroard, 1868, buradaki alıntı P. Ariès'ten, 1973, s. 141 ve devamı. Bu belge, öğrenci hareketi döneminden kalan başka bir belgenin yanında çok çok masum kalır. Berlin'deki *Kommune 2*'nin bir üyesi "Küçük burjuva birey üzerinde devrim denemesi" adlı epizotta üç yaşındaki Grischa ile "yaşadıklarını" şöyle anlatır: "Donumu indiriyor ve popomu okşuyor. Ben de isteğini yerine getirmek ve onunkini okşamak üzere ona döndüğümde hemen ilgisi 'penis' üzerinde yoğunlaşıyor. Onu okşuyor ve 'kapatmak' (sünnet derisini penis başının üstüne çekmek) istiyor, okşamaları beni o kadar heyecanlandırıyor ki, penisim sertleşiyor. Küçük kız seviniyor ve 'Okşamak! Bak penis! Kocaman! Kapatalım! Küçült!' gibi sözlerle okşamaya devam ediyor. Okşarken önümde diz çöküyor, gülerek yalnızca ellerini hareket ettiriyor. Çekinerek vulvasından söz etmeye çalışıyorum, onu okşamak istediğimi söylüyorum ama hareketlerini kesmeme izin vermiyor. Ama sonra bir 'tepki' gösteriyor: Çükümü sol eliyle kavrayıp külotlu çorabını çıkarmaya çalışıyor ve 'İçeri sokalım!' diyor. Bunu bekliyor olsam da (Marion çocukların banyo küvetindeki oyunundan söz etmişti, Nasır pipisini Grischa'nın karnına tutmuş, o da arkaya doğru eğilmiş ama sertleşme olmadığından 'penisini kızın vajinasına sokamamıştı') ama yine de çok utanıyorum ve çabucak çükümün fazla büyük olduğunu söylüyorum. Bunun üzerine Grischa fikrinden hemen vazgeçiyor, ama çekingen bir tavırla da olsa vulvasını okşamama izin veriyor. Sonra eline aynayı alıyor ve bir penisimi bir vajinasını seyrediyor. Ardından yeniden penisimi okşuyor ve 'kapatma' denemelerini sürdürüyor, yine 'İçeri sok,' diye diretiyor, bu kez daha ısrarlı. Ben, 'Bir dene bakalım!' diyorum. Grischa penisimi vajinasına tutuyor fakat üzülerek saptıyor: 'Fazla büyük!'" (C. Bookhagen / E. Hemmer / J. Raspe / E. Schulz / M. Stergar, 1969, s. 92).

48) Bkz. N. Praetorius, 1920, s. 14 ve devamı, 19 ve devamı, ayrıca bkz. R. Kleinman, 1985, s. 11 ve devamı, 121 ve devamı.

49) Bkz. J. P. Haesaert, 1038, s. 65.

50) Bkz. M. Winter, 1984, s. 117.

51) Hatırladığım kadarıyla –ne Puerto Rico'da ne de Mannheim'da– küçük kızlara böyle tekliflerde bulunulmuştur.

13. Bölümün Notları

1) Bkz. N. Elias, 1939, I, s. 261.

2) A.g.e., s. 224 ve devamı. Hatta L. M. Penning, 1984, s. 188, dışkılamanın "gizlenmesi" sürecinin 19. yüzyıl ortalarında "*privets*" ve "*closets*" inşa edildikten başladığını iddia eder!

3) Bkz. G. Benker, 1984, s. 14 ve devamı, 29. Kalelerde --zift dökmek için kullanılan kanalcıklar sanılan-- helalar en ücra köşelerde bulunurdu zaten. Bkz. O. Piper, 1967, s. 489.

4) 1377 civarında örneğin Breslau'da "mahrem oda" denirdi. Bkz. S. B. Klose, 1847, s. 198. Orta Yüksek Almanca'da "*heimeliche*" ya da "*heimelicheit*" zaten "mahremiyet, yalnızca sırdaşların geldiği yer, gizlilik, *arcanum*, *menstrua*" anlamına gelirdi. Bkz. O. Schade, 1882, s. 381. Cinsel ilişki de böyle tanımlanırdı. Örneğin, Konrad von Megenberg hamile kadınların "erkeklerle birlikte olmaktan nefret ettiklerini ya da onlarla mahremiyetten kaçındıklarını" yazar. Bkz. M. Lexer, 1872, sütun 1218. *Sakrèt* (mahrem) sözcüğü Engadin'de hâlâ kullanılır. Bkz. A. Peer, 1961, s. 51.

5) Bkz. L. Wright, 1960, s. 47.

6) Bkz. örneğin F. V. Spechtler / R. Uminsky, 1978, s. 161. Orta Aşağı Almanca'da "*Eyn priveten edder heimlicheit*" denir. Bkz. K. Schiller / A. Lübben, 1983, s. 237.

212. Hans Baldung Grien: "Dışkılayan kadın", kırmızı tebeşir desen, 1513.

7) Bkz. O. Borst, 1983, s. 243. Ortaçağ kalelerinde soyunma odalarına genellikle "mahrem oda" denirdi. Şömineli kadınlar odasına "mahrem yer" denirdi. Bkz. M. Heyne, 1899, s. 357, 366.

8) Dışkılamaya Orta İngilizce'de "*priveien*" denirdi. Bkz. S. M. Kuhn, 1983, s. 1336.

9) Bkz. E. L. Sabine, 1934, s. 303; E. Camesasca, 1971, s. 398; T. Rosebury, 1976, s. 97.

10) Bkz. J. C. Bologne, 1986, s. 164 ve devamı. En yaygın Eski Fransızca sözcük "*privee*" idi. Bkz. A. Tobler / E. Lommatzsch, 1969, sütun 1912.

11) Bkz. R. Palmer, 1977, s. 15 ve devamı.

12) Bkz. L. Wright, 1960, s. 47, 81.

13) Bkz. G. Zimmermann, 1973, s. 411.

14) Bkz. E. L. Sabine, 1934, s. 307. Ayrıca bkz. J. B. Loudon, 1977, s. 171. Geç ortaçağda Basel'de çok sayıda kamu helası vardı; helalar genellikle akarsuların üstüne kurulurdu, örneğin Ren köprüsüne. Bkz. K. Baas, 1926, s. 15. Bu kamu helalarında Stockholm'de de olduğu gibi, kadın erkek ayrımı uygulanırdı. Bkz. T. Lund, 1882, s. 61. 1461 yılında Nürnberg'de Pegnitz kıyısında cinsiyete göre ayrılmış yedi den fazla hela vardı. Bkz. R. Pohle, 1986, s. 293.

15) *Wolfdietrich*, 1210 ve devamı. O zamanlar alenen hacet görmenin alışılagelmiş bir şey olmadığını, 13. yüzyılın ortalarında Moğollar hakkında şunları yazan Wilhelm von Rubruk'un öfkesinden de anlayabiliyoruz: "Hacet görmek için bir taş atımı uzağa bile gitmiyorlardı ve hemen yanıbaşımızda gevezelik ederek pis işlerini görüyorlardı." (1984, s. 71)

16) A. Adorno, 1978, s. 73. Michael Oppitz'in bana bildirdiğine göre (5 Ağustos 1987 tarihli mektup), Himalaya'da yaşayan Magarlarda kadınlar işerken ve dışkılarken erkeklere nazaran daha utangaç davranırlar nitekim erkekler tarlalarda hacet gören bir kadına asla rastlamazlar. Öte yandan, Şaman insiyasyon ritüelleri ya da kış gündönümü törenleri gibi kutlamalarda utanç eşiği aniden düşer ve tören ilerledikçe kadınlar –genellikle gruplar halinde– hemen en yakın kaya ya da ağacın arkasında hacet görürler."

Güneyli Nubalarda da buna benzer uygulamalar vardır. Fritz Kramer 10 Ağustos 1987 tarihli bir mektubunda, özellikle de kadınların, ama erkeklerin de, dışkılarken "çok kibar" davrandıklarını yazmıştı. Bira bayramlarında erkekler işemek için birkaç adım öteye gitmekle yetinirler. "Zaman zaman kadınlar bu yüzden erkekleri suçlasalar da, sıkıştıklarında kendileri de pek uzağa gitmezler."

17) F. Geier, 1908, II, s. 426. İngiliz seyyah William Smith hemen hemen aynı tarihlerde Nürnberg'de sokakta işemenin ayıp olmakla kalmayıp gece pencereden lazımlık boşaltmanın da olağan olmadığını yazar. Bkz. H. H. Hofmann / G. Schuhmann, 1967, s. 214. O dönemde İskoçya ve İngiltere'de lazımlığın içindekiler pencereden aşağı dökülmeden önce, "Gardeloo!" ["Dikkat su!" Fransızca *Gardez l'eau!*'dan] diye bağırılırdı. Oysa ortaçağda bu uygulama yasaktı. 1372'de Londra'da bokla dolu bir lazımlığı pencereden boşaltmanın cezası dört şilindi, idrar ya da pis su dökmek ise iki şilin. Bkz. E. L. Sabine, 1937, s. 29. Hemen hemen aynı dönemde Krakow'da "gece ya da gündüz pencereden kova boşaltanlar, altmış kuruş para cezasına çarptırılırlar"dı. Bkz. E. v. Sokolowski, 1910, s. 50. Altmış kuruş, kulede bir hafta hapis cezasına eşitti. Bkz. P. Thilo, 1912, s. 50.

18) Rotterdamlı Erasmus, 1673, s. 29. Erasmus başka bir eserinde, genç Sophronios'un, insanların başka insanların yanında yapmaktan utanacakları şeyleri Tanrı'nın ve meleklerin gözü önünde yapmaktan nasıl olup da utanmadıklarını sorduğunu yazar. Bkz. a.g.y., 1947, 191

19) Korinthoslulara Birinci Mektup, 11, 10.

20) Bkz. L. Rademacher, 1938, s. 96; E. Mireaux, 1956, s. 21.

21) Bkz. A. N. Solanki, 1976, s. 245 ve devamı.

213. William Hogarth. "Gece" 1736 civarı.

22) Bkz. A. Bouhdiba, 1973, s. 112.

23) Bkz. J. Wellhausen, 1897, s. 173, 196.

24) Bkz. A. Bouhdiba, 1973, s. 132 ve devamı. Cennette ne dışkı ve idrar, ne de vajinal akıntı, meni ya da aybaşı kanı gibi bedensel salgılar olduğundan, bütün bu kurallara gerek kalmıyordu. Bkz. a.g.y., aynı yerde s. 216 ve devamı. Yine de, her orgazm tarif edilemeyecek kadar güzeldir.

25) K. Schiller / A. Lübben, 1983, s. 237

26) Bkz. J. Preuss, 1923, s. 645 ve devamı, 649.

27) Bkz. S. Weinberg, 1927, s. 7 Geleneğe göre, penis ya da anüsle doğrudan temas eden elin kesilmesi gerekiyordu. Normalde giysiyle örtülü başka bir yere dokunulursa

elin sadece yıkanması yeterliydi. Ancak çoğu sofu erkeğin cinsel organına asla dokunmadığı söylenirdi. Bkz. J. Preuss, 1923, s. 651.

28) Bkz. a.g.e., s. 647.

29) *Berachoth* 62a.

30) Bkz. V H. H. Green, 1971, s. 22.

31) Bkz. G. R. v. Bock, 1976, s. 74.

32) Bkz. A. Franklin, 1908, II, Ekler, s. 34.

33) Bkz. T Rosebury, 1976, s. 101. 18. yüzyılda insanların alenen yanlarında taşıdıkları oturaklar yörenin özelliklerindendi. Örneğin, erkeklerin bir sopaya asılı büyük bir kovayı sallayarak şehirde dolaşıp "*Who wants me for a bawbee?*" diye bağırdıkları (Bawbee: bakır ya da yarım peni. Bkz. E. Partridge, 1973, s. 54) Edinburgh'daki bu uygulamayla alay edilirdi. Kovayı kullanmak isteyen kişi, büyük bir pelerinin altına sokulurdu. Bkz. R. Palmer, 1977, s. 17 ve devamı. Gothalı Johann Christoph Sachse, Hamburg'da sokakta yürürken aniden bir kadın "Bir şey yapmak ister misiniz?" diye bağırmış ve üzerine bir pelerin atmıştı. "Ben neye uğradığıma şaşırmıştım ki, kokusundan ne olduğu anlaşılan bir kovayı örten pelerini üstüme atıverdi." Bunun üzerine Sachse kahkahalar arasında hemen ordan uzaklaşmıştı. Bkz. M. Beutelspacher, 1986, s. 48.

34) "*Commodité*" [hela] sözcüğü Almanya'da da kullanılıyordu. Örneğin, 1770'lerde Berlin'deki "Unter den Linden" caddesinde yer alan kamu helasının üstüne zarif bir "C" kondurulmuştu. Bkz. W. Stengel, 1950, s. 113.

35) Bkz. L. Wright, 1960, s. 101. 17. yüzyılda "*faire ses affaires*" [işini görmek] dışkılama için kullanılan yaygın bir ifadeydi. Bkz. F. Bluche, 1986, s. 336.

36) Bkz. a.g.e., s. 102; W. Stengel, a.g.e., s. 108 ve devamı, E. Huguet, 1932, II, s. 171. Pompeillan markizi 1896 tarihli *Guide de la femme du monde* [Sosyete Kadınının Rehberi] adlı kitabında şöyle der: "Gözlerden uzak tutulması gereken mahrem eşya vardır. Bunlar dikkatle gizlenmelidir, örneğin banyo küvetleri, bideler ve lavabolar." Bkz. A. De Marnhac, 1986, s. 164.

37) Alıntı: A. Franklin, 1908, II, s. 245. 18. yüzyılın başında yayımlanan bir adabımuaşeret kitabına göre, küçük erkek çocuklar bile başkalarının önünde hacet göremezdi. "Doğal ihtiyaçlarınızı herkesin önünde gidermeyiniz: Her yerde edebinizi takınınız!" (a.g.e., s. 313).

38) "Herkesin içinde doğal ihtiyaçlarını gidermeye hazırlanmak ve işini bitirdikten sonra başkalarının önünde giyinmek kibar bir beye yakışmaz. Tuvaletten çıktıktan sonra kibar insanların önünde ellerin yıkanmasını doğru bulmuyorum. Çünkü ellerin yıkanmasının nedeni seyredenlere fena şeyler hatırlatır." (a.g.e., I, s. 24).

39) Rotterdamlı Erasmus, 1673, s. 80 ve devamı.

40) Bkz. N. Elias, 1939, I, s. 73. Burada, *genel olarak* 17. yüzyılın sonunda ve 18. yüzyılda insanların 16. yüzyıl başlarındaki kadar tutuk ya da rahat olduklarını söylemek istemiyorum. Örneğin, Erasmus'un çevirmeni 1673'de şöyle yazar: "Akıntı ve sızıntıların olduğu beden kısımları / sık sık temizlenmeli. Bunlar baş / kulaklar / gözler / burun delikleri / koltuk altları ve diğer yerlerdir," (s. 121); oysa orijinal metinde "*et pudenda*" yazar. Bu da, çevirmenin "edep yerleri" sözcüğünü kullanmayacak ölçüde utangaç olduğunu gösterir. Pagno kaplıcaları hakkında, kaplıca ziyaretçilerinin "ertesi gün iyi işeyip işemediklerini birbirlerine anlatmalarının olağan olduğunu" yazan Montaigne'in iki asır sonraki çevirmeni, "Bu fazlasıyla açık anlatısı için Bay Montaigne'e şükran borçlu değiliz," diye not düşme gereğini duymuştur. Bkz. M. de Montaigne, 1779, II, s. 94. Ben, Elias'ın erken yeniçağla Barok dönemin utanç eşiği arasındaki farkı yine fazla abarttığını düşünüyorum. Buna rağmen G. Casanova da, 1984, IV, s. 216, kurşun adı verilen Venedik zindanlarından kaçışının hikâyesini anlatırken, dört saat içinde iki büyük oturağı idrarıyla doldurduğunu söylediği için dehşete

kapılan Praglı hanımefendilerle alay eder: "Ayrıca, anlattığım gerçeklerde uygunsuz hiçbir yan göremiyorum; zira bu ihtiyaç hem kadınlar hem de erkekler için geçerlidir, tıpkı yemek içmek gibi. Ve bazı hassas kişilerin bundan rahatsız olmasının nedeni, domuzlarla ortak bir yanımızın olmasının gururumuzu incitmesinden başka bir şey değildir."

41) Bkz. A. Franklin, 1908, I, s. 44. Bayreuth'da 1797 yılında çocukların alenen işemesi yasaktı, aksi takdirde ebeveynler cezalandırılıyorlardı. Bkz. H. Haas, 1981, s. 62.

42) Bkz. K. Birket-Smith, 1948, s. 227.

43) Bkz. H. Möller, 1969, s. 283.

44) Bkz. J. C. Bologne, 1986, s. 165.

45) Jennings şunları anlatır: "Benim önerim (hatırladıkça yüzüm kızarıyor) bu beyler tarafından reddedildi; (İngilizlere özgü kibarlığın etkisinde olan) beyefendiler dünyanın her şehrinde yaygın olan, korunaklı ve mahrem yerlerin kurulmasına izin vermektense, kızlarının ve karılarının her açıdan ters ve tiksindirici durumlarla her köşede karşılaşmalarını, kamuoyunun acı çekmesini ve sık sık kalıcı zarar görmesini tercih ediyorlardı. Yani, bir karşı çıkma politikası içindeydiler. Sanki böyle rahat yerlere ihtiyaçları yoktu." (L. Wright, 1960, s. 201).

46) Balili kadınlar ayakta işerler, bu sırada sarongları ıslanmasın diye hafifçe eğilirler (Anette Rein 12 Ağustos 1986'da bana sözlü olarak iletti).

47) R. Schlichter, 1932, s. 49 ve devamı. Bu yere işaret ettiği için Wilhelm Gauger'e teşekkür ederim. Bu davranışların elbette genelleştirilmemesi gerekir. Macar köylerinde böyle bir şey imkânsızdı. Bkz. L.Vincze, 1985, s. 34.

14. Bölümün Notları

1) Bkz. N. Elias, 1939, II, s. 348.

2) Lelelerde küçük bir çocuk büyüklerin önünde dışkıladığında, babası ona kendisini çok utandırdığını ve kakasını hemen ortadan kaldırmasını söyler. Bkz. M. Douglas, 1975, s. 10, 12.

3) Bkz. E. Vetromile, 1866, s. 89 ve devamı.

4) Bkz. W. H. Goodenough, 1965, s. 270; ayrıca C. A. Valentine, 1963, s. 451. Yeni Britanya'nın başka bölgelerinde de dışkılama çok utanç vericidir. Örneğin, Kurtaçiler gözden ırak bir yerde hacet görebilmek için her sabah büyük mesafeler katederler. Buna karşın kıyıda yaşayanlar, bu iş için kumsala giderler, ama bu sırada aralarındaki mesafenin en azından elli metre olmasına özen gösterirler. Bkz. G. Friederici, 1912, s. 62 ve devamı. Yine bkz. A. L. Epstein, 1979, s. 179 (Gazelle yarımadasındaki Tolailer/Qunantunalar).

5) Aynı âdet güneydeki yaylalarda yaşayan Wirularda da vardır. Bkz. A. Strathern, 1975, s. 348 ve devamı, 354; G. F. Vicedom / H. Tischner, 1948, s. 40

6) Bkz. H. Himmelhebe / U. Himmelheber, 1958, s. 99.

7) W. A. Lessa, 1966, s. 79 ve devamı. Bir İfaluk dışkılamaya gittiğini eşine asla açıkça söylemez, bunun yerine, "şimdi oraya gidiyorum" der. Bkz. E. G. Burrows / M. E. Spiro, 1957, s. 297 ve devamı. Yenisey Ostyakları, "Yalnız başıma ormana gidiyorum" derler (bkz. K. Donner, 1933, s. 33); Trobriandlılar –en azından saygın kişiler önünde–*solu* ya da *sola*, "aşağı inmek" veya *busi*, "aşağı gitmek" derler ve *bala baka'ita*, "gitmek ve dönmek" ifadesini kullanırlar. Bkz. B. Malinowski, 1979, s. 352.

8) G. Friederici, 1912, s. 63.

9) Bkz. W Davenport, 1965, s. 169, 203. Ayrıca bkz. F. Weiss, 1981, s. 106 (İatmullar); I. Kopytoff, 1980, s. 194 (Orta Afrika'daki Suklar); R. A. LeVine / B. B. LeVine, 1963, s.

55 (Gusiiler); H. Baldus, 1972, s. 508 (Guayakiler); P. Schebesta, 1954, II, 1, s. 19 (Semanglar); F. Bryk, 1928, s. 49 (Nandiler).

10) Bunun asıl amacı, gencin makatına boşalarak onu olgun bir erkeğe dönüştürmek olsa da. Elinizdeki dörtlünün başka bir cildinde bu konu üzerinde daha fazla durulacak.

11) Bkz. J. Van Baal, 1984, s. 135 ve devamı.

12) Bkz. O. F. Raum, 1940, s. 318 ve devamı; ayrıca G. Devereux, 1954, s. 24 ve devamı.

13) Bkz. N. Barley, 1986, s. 75. Belucistan'daki Marri Baluchlar, Âdem ile Havva'nın, Tanrı'nın verdiği meyvelerin artıklarını terleyerek vücuttan attıklarını söylerler. Cennet ancak, yasak olan buğdaydan yedikten sonra dışkıladıkları için kirlenmişti. Bkz. R. N. Pehrson, 1966, s. 61.

14) Bkz. A. Petersen, 1985, s. 15. Bir keresinde Flores'te Larantuka'dan Maumere'ye giderken bir Sikkan köyünde durup idrarımı yapabileceğim bir yer olup olmadığını sorduğumda, korktuğum başıma geldi ve çok utanç verici bir duruma neden oldum. Oranın dilini pek bilmediğimden ne yapmak istediğimi el kol hareketleriyle anlatmak zorunda kalmıştım.

15) Bkz. P. Riesman, 1974, s. 219. Çoğu insan topluluğu bu bedensel işlevleri son derece utanç verici bulur. Örneğin, Yeni Gine'de yaşayan Gendelerden bir erkek çocuk budunbetimciye, dışkılamaya giden bir adamla ilgili bir mit anlatırken aniden susmuş ve *na aravo tu*, "utanıyorum" demiştir. Bkz. H. Aufenanger / G. Höltker, 1940, s. 158. Ayrıca bkz. A. Lukesch, 1968, s. 106 (Kayapolar); H. A. Bernatzik, 1936, s. 93 (Ova Raha adalıları); J. Littlejohn, 1973, s. 293 (Temneler); F. de Laguna, 1972, s. 523 (Tlingitler); L. B. Boyer, 18 Şubat 1986 tarihli mektup (Mescalero Apaçileri); W J. Smole, 1976, s. 68 (Yanomamöler); L. Marshall, 1959, s. 360, a.g.y. 1976, s. 245 (Kunglar); E. Haberland, 1963, s. 57 (Gallalar); M. Read, 1959, s. 80 (Ngoniler); L.-V. Thomas, 1959, s. 574 (Diolalar); J. M. Garvan, 1955, s. 774 (Filipinli Negritolar); H. J. Heinz, 1975, s. 147 (Kolar); C. Hoffmann, 1956, s. 184, (Sotholar); H. S. Stannus, 1910, s. 292 (Anyanjalar); P Clastres, 1972, s. 100 (Achéler); B. Malinowski, 1979, s. 351 (Trobriandlılar); T. A. Acton, 1971, s. 114 (Çingeneler). İşeme ve dışkılamanın yoğun bir utanca neden olmasında, yataklarını, daha doğrusu matlarını ıslatan çocukların gülünç duruma düşürülerek aşağılanmasının da payı vardır belki. Örneğin bkz. B. S. Rattray, 1929, s. 12 (Aşantiler); M. J. Herskovits, 1938, s. 273 (Eweler); Mbutiler (bkz. P Schebesta, 1948, s. 413) ve Tolailer de (bkz. A. L. Epstein, s. 199 ve devamı) tuvalet eğitimine çok erken yaşlarda başlarlar. Bir Birman köyünde küçük oğlanlar işerken çömelmeli ve cinsel organını eliyle örtmelidirler, aksi takdirde hadım edileceklerine dair tehdit edilirler. Bkz. M. E. Spiro, 1977, s. 221. Paul Parin'in bana 21 Ekim 1986 tarihinde söylediğine göre, Kuzeybatı Gine'nin bozkırlarında yaşayan Bassarilerde genç erkekler çalılıklarda işerken son derece utangaç davranırlar, birbirlerine arkalarını döner ve penislerini elleriyle örterler. Marita Kohl-Leitges'in bana 22 Ağustos 1987'de anlattığına göre, Doğu Flores adalarındaki Ata Kiwan kadınları onun az ötesinde işerlerken başka tarafa bakmasını söylemişlerdi. Erkekler de işerken, özellikle de dışkılarken son derece edepli davranırlar.

16) Bkz. H. M. Miner (G. de Vos, 1960, s. 51.

17) Bkz. H. Ammar, 1954, s. 185.

18) Bkz. S. Deaver, 1980, s. 38.

19) 17. yüzyılda Olearius İranlıların çok utangaç olduklarını ve "su döken" bir erkeğe nadiren rastlandığını yazar. (A. Olearius, 1959, s. 422 ve devamı). Tarlada dışkılayan Amharalıların örtünmeleri üzerine ayrıca bkz. F. J. Bieber, 1908, s. 51.

20) Bkz. H. Ammar, 1954, s. 104. Bizde, bir erkeğin işerken çömelmesi hor görülmekle kalmıyor, o kişinin tutuklanması bile söz konusu olabiliyordu. Örneğin, 1534'de Basel'de bir kasap yamağı, karnavalda "yere çömelip kadın gibi su döktüğü" için hapsi boylamıştı. (J. Küster, 1983, s. 55 ve devamı, 66).

21) Bkz. T. Rosebury, 1976, s. 99; A. Bouhdiba, 1973, s. 130.

22) Jean L. Briggs, 30 Ekim 1986 tarihli mektup.

23) Bkz. N. H. H. Graburn / B. S. Strong, 1973, s. 130.

24) Bkz. G. Friederici, 1908, s. 62.

25) Bkz. F. Barth, 1975, s. 26.

26) Bu ifadeyi herkes bilir, ancak bunu Luther'in eserlerinin hiçbir baskısında bulamadım. Luther uzmanı Albrecht Peters'in 25 Temmuz 1987 tarihli mektubunda bana bildirdiğine göre, kendisi bu sözlerin gerçekten Luther'e ait olup olmadığını bilmiyormuş.

27) Bkz. H. Heckendorn, 1970, s. 62.

28) Bkz. H. Christoffel, 1944, s. 40.

29) Rotterdamlı Erasmus, 1673, s. 29 ve devamı.

30) Bkz. A. Franklin, 1908, II, Ekler, s. 69 ve devamı.

31) Bkz. H. Heckendorn, 1970, s. 28, 62.

32) Bkz. B. Malinowski, 1979, s. 353.

33) Bkz. R. Firth, 1936, s. 473.

34) Bkz. T. Gregor, 1977, s. 189. Achélerde (Guayakiler) küçücük çocuklar bile kimse duymasın diye ormanda yellenirler. Bkz. P. Clastres, 1972, s. 99 ve devamı. Erkekler ormandayken içlerinden biri diğerlerinin duyacağı kadar sesli yellenecek olursa gülerler, osuruk kokuyorsa burunlarını tutarlar. Bkz. H. Baldus, 1972, s. 501. Trumailer genelde yellenmeyi önemsemezler; ancak osuruk kokuyorsa tiksintiyle tükürürler. Bkz. B. Quain / R. F. Murphy, 1955, s. 94. Ayrıca H. Becher, 1960, s. 90 (Yanomamöler).

35) J. Malaurie, 1979, s. 175.

36) Bkz. O. F. Raum, 1938, s. 216.

37) Bkz. H. S. Stannus, 1910, s. 299.

38) Bkz. H. Christoffel, 1944, s. 37 ve devamı.

39) Hartmut Geerken, 7 Aralık 1986 tarihli mektubunda bu öykünün Afganistan'da da bilindiğini yazmıştı.

40) Bkz. H. M. Miner / G. deVos, 1960, s. 52 ve devamı. Yellenmek, diğer toplulukların çoğunda da hor görülür. Örneğin bkz. E. G. Burrows / M. E. Spiro, 1957, s. 298 (İfaluklar); H. J. Heinz / M. Lee, 1978, s. 90, ve I. Eibl-Eibesfeldt, 1972, s. 157 (Kolar); H. A. Bernatzik, 1947, s. 466 (Meaular); G. F. Vicedom / H. Tischner, 1948, s. 41 (Mbowamblar); P. Riesman, 1974, s. 128 (Djelgobe-Peuller); G. Tessmann, 1923, s. 177 (Bubiler); L. Vincze, 1985, s. 34 (geleneksel Macaristan); R. S. Rattray, 1929, s. 13 (Aşantiler); P. Mercier / G. Balandier, 1952, s. 64 (Lebular), J. Sterly, 1987, s. 59 (Simbular). Sık sık örtmece ifadeler kullanılır. Örneğin, Banyaruandalar ve Burundiler "osurmak" yerine *gusura* (üflemek), *kuhema* ya da *kwitabara* (rahatlamak) sözcüklerini kullanmayı tercih ederler. Bkz. R. Bourgeois, 1957, s. 306.

41) W. Schmidbauer'e göre, 1973, s. 270.

42) J. Van Ussel, 1970, s. 37.

43) Bkz. M. Douglas, 1975, s. 12 ve devamı.

44) Bkz. H. I. Hogbin, 1946, s. 196

45) Trobriandlılar dışkı ve çürük kokusunu yalnızca iğrenç değil, sağlığa zararlı da bulurlar ve bu tür kokuları uçan cadıların (*mulukwausi*) yaydığını söylerler. Bkz. B. Malinowski, 1979, s. 259, 354.

46) Bkz. M. Gusinde, 1966, s. 113. Diğer orman yerlileri de bu tür parfümler kullanırlar, kadınlar parfümleri delikleri kapatılmış kaplumbağa kabuğuna koyarlar. Bkz. A. M. Duggan-Cronin, 1942, s. 4.

47) Bkz. A. Fedders / C. Salvadori, 1974, s. 93.

48) Bkz. G. F. Vicedom / H. Tischner, 1948, s. 44.

49) Bkz. B. Quain / R. F. Murphy, 1955, s. 95. Bu yüzden Kujamaatlar en karanlık gecelerde bile dışkılamaya ormanın içine giderler. Bkz. J. D. Sapir, 1977, s. 4. Mohavlar idrar, dışkı, aybaşı kanı, vajina salgısı ve meni kokusundan aşırı derecede tiksinirler (bkz. G. Devereux, 1950, s. 89) ve Anyanjalar için dışkı ve irin kokusu dayanılmazdır, burunlarına bu kokular geldiğinde hemen yere tükürürler. Bkz. H. S. Stannus, 1910, s. 286. Ayrıca bkz. M. Vanoverbergh, 1938, s. 123 (Filipinli İsnegler).

50) Bkz. L. M. Penning, 1984, s. 164 ve devamı.

51) Bkz. H. P. Duerr, 1978, s. 75 ve devamı.

52) Bu kurala uymayan bir çocuk fena halde azarlanır. Bkz. M. N. Srinivas, 1952, s. 104 ve devamı.

53) Bkz. G. M. Carstairs, 1963, s. 104. Şerpalar için kirletici olmayan yegâne beden salgısı, gözyaşlarıdır, çünkü yüksek, "saf" duygular tarafından harekete geçirilirler. Zaten hayvanlar ağlayamaz, ancak insanlar ağlar. Bkz. S.B. Ortner, 1973, s. 57.

54) Ayrıca bkz. A. S. Meigs, 1978, s. 310; S. S. Bean, 1981, s. 590.

55) Bkz. O. Borst, 1983, s. 214.

56) Bkz. L. Thorndike, 1928, s. 192 ve devamı, 203, ayrıca E. L. Sabine, 1933, s. 335 ve devamı.

57) Bkz. G. Platt, 1976, s. 70. Ayrıca bkz. U. Dirlmeier, 1986, s. 154 ve devamı.

58) Bkz. H. Kühnel, 1984, s. 52.

59) Bir süre sonra "Ölü köpek, kedi ve domuzlar sazlıklara atıldığından, buralardan çok fena kokular yayılmıştır," diyerek belediye de bu durumu kınamıştır. Bkz. K. Baas, 1926, s. 14; ayrıca bkz. A. Treichler, 1926, s. 25. 1526 yılında İspanya'ya giden bir Palatinalı şöyle yazar: "İspanya'da hemen hemen hiçbir evde, özellikle de handa hela yok, bunun yerine herkes bir ahıra gidip işini görüyor, bu yüzden de bu pislik yuvaları berbat kokuyor. Bu pis kokular yüzünden atların hastalanmasına şaşmamalı. Ama hane sahibi titiz biriyse, ahırda iki domuz besliyor ve pislikleri yesinler diye geceleri onları ahıra salıyor." (A. Hasenclever, 1907, s. 431 ve devamı).

60) Bkz. N. Ohler, 1986, s. 135, ayrıca A. C. Varron, 1937, s. 1592.

15. Bölümün Notları

1) Bkz. N. Elias, 1969, s. 77; a.g.y. 1939, I, s. 188 ya da J. J. Berns, 1982, s. 322.

2) Alıntı: J. C. Bologne, 1986, s. 41.

3) Brantôme, 1981, I, s. 229, II, s. 29.

4) Bkz. Voltaire, 1883, I, s. 7; A. de Condorcet, 1883, s. 212 ve devamı; G. Brandes, 1923, s. 355, "Madame du Châtelet'nin yakaladığı nadir kuş", yani Voltaire "üzerindeki gücünü hissetmekten ve başkalarına hissettirmekten duyduğu büyük hazdan" söz eder.

5) Bkz. J. C. Bologne, 1986, s. 70. Bazı kültür tarihi eserlerinde, 18. yüzyılda üst tabakadan hanımların sabahları erkek ziyaretçiler önünde giyinmelerine sık sık rastlandığı anlatılır. Bu aşırı derecede abartılmıştır. Örneğin, 1708'deki bir zina davasında, Wigton kontunun eşi Lady Margret'in, Lord Belhaven adında birini yatak odasında "çıplak ya da giyinmeden" kabul ettiği ortaya çıktığında, bu bir delil sayılmıştı. Bkz. A. D. M. Forte, 1984, s. 112. "*Toilette de propreté*" denilen sabah tuvaleti esnasında hanımefendinin yanında sevgilisi bile bulunamazdı. "Erkekler buyur edilene kadar içeri giremezler. Bir kadın aldatılabilir, ama ona asla ansızın baskın yapılmaz, işte kural budur," (alıntı: G. Pillivuyt, 1985, s. 20) 16. yüzyılda Fransa kralları sabahleyin ziyarete gelenleri ancak tamamen giyindikten sonra kabul ederlerdi. Bkz. A. Lefranc, 1938, s. 14.

6) Bkz. S. C. Maza, 1983, s. 187. 1716'da Baron von Hohberg asillerin yaşamı hakkındaki kitabında, asil aile kızlarını "edepsizce soyunmamaları" konusunda uyarıyor, özellikle de "yabancı gözler ya da edepsizce şeyler yapmak isteyen uşak ve hizmetçiler önünde giyinip soyunmaktan kaçınmalarını" tembih ediyordu (P Lahnstein, 1974, s. 50). G. K. Koenig'e göre, 1971, s. 116, zaman zaman ahşap duvarları da olan baldakenlerin hava akımından korumaları bir yana, asıl işlevleri yatağın mahremiyetini yabancı gözlerden korumaktır. Ev sahibi ve sahibesinin yatağını hizmetkârların bakışlarından koruyan paravanlar, 12. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştı. Bkz. E. Camesasca, 1971, s. 382.

7) Bkz. C. Fairchilds, 1984, s. 189.

8) Bkz. P. Veyne, 1985, s. 83.

9) Bkz. C. M. Pastner, 1980, s. 217.

10) Bkz. K. Amrain, 1908, s. 41 ve devamı; E. Goffman, 1958, s. 95.

11) D. L. Rosenhan, 1981, s. 130.

12) Bkz. R. B. Serjeant, 1961, s. 739 ve devamı.

13) Bkz. A. de Marnhac, 1986, s. 113.

14) Bkz. G. Casanova, 1985, VI, s. 124.

15) Bkz. A. Martin, 1906, s. 94 ve devamı.

16) Bkz. örneğin, K.-S. Kramer, 1967, s. 235.

17) G. Zappert, 1859, s. 135. Geç ortaçağda Wismar'daki hamamlar öylesine ahlaksız bulunuyordu ki, oralarda "düşmanları başarılı bir şekilde aşağılamak ve rezil etmek" mümkündü. Bkz. F. Techen, 1929, s. 450.

18) Bu, Yahudi hamamcılar (bkz. J. Preuss, 1923, s. 632) ve mahkemede tanık olarak dinlenip dinlenemeyeceğinden daima kuşku duyulan Müslüman hamamcılar için de geçerlidir. Bkz. H. Grotzfeld, 1970, s. 111.

19) Bkz. W Danckert, 1963, s. 64 ve devamı. Tamiller, saçlar, el ve ayak tırnakları gibi temiz olmayan şeylere (*acuttamana*) dokunan berberlerle her tür temastan kaçınırlar. Bkz. E. V. Daniel, 1984, s. 125.

20) H. Arnold, 1965, s. 185. Ayrıca F. de Vaux de Foletier, 1983, s. 98. Kadının cinsel organıyla uzaktan yakından ilgisi olan herşey pistir. Bkz. A. Acton, 1971, s. 108.

21) L. Thurneyser zum Thurn, 1956, s. 116.

22) Örneğin, bkz. L. MacKinney, 1965, s. 233, 13. yüzyıldan kalma ilüstrasyon. Aynı dönemlerde "hamamcı kadınlar" erkeklerin "sırt, kol ve bacaklarını" yıkarken önlerine bir "yapraklı dal" tutarlar. Bkz. J. Seemüller, 1886, III, s. 34.

23) A. Martin, 1906, s. 77.

24) A.g.e., s. 87.

25) G. A. Wehrli, 1931, s. 62.

26) A. Franklin, 1908, Ekler, s. 18. Burada, edep kıllarının alınmasından söz edildiğini anlamışızdır.

27) Bkz. W. Schild, 1984, s. 284; H. Aders, 1969, s. 76 ve devamı.

28) G. Wilbertz, 1979, s. 67.

29) G. Wunder, 1980, s. 149 ve devamı.

30) Bkz. A. Schultz, 1892, s. 75. 1495'de Bamberg'de bir tellak yamağı, düğününe davet etmediği cellatın konuklarla birlikte oturmasına ve yanında getirdiği yemeği yemesine göz yumduğu için cezalandırılmıştı. Bkz. Dr. Heffner, 1864, s. 192.

31) K.-S. Kramer, 1961, s. 142. 1710'da Ulm kuyumcular loncası, büyükbabasının cellat olduğu ortaya çıkan bir çırağı loncadan atmak istemişti. Bkz. W. Honselmann, 1964, s. 269.

32) Bkz. R. Van Dülmen, 1985, s. 95; G. Hensel, 1979, s. 19. Ayrıca bkz. K. Henrich, 1980, s. 323.

33) Bkz. A. Meye, 1935, s. 52. Bazen cellatın işini bırakarak onursuz damgasından kurtulduğu da oluyordu. Nitekim, 1617'de Nürnberg cellatı hakkında, "Görevinden ayrılarak onurunu yeniden kazanmış oldu," denmişti (J. M. F. v. Endter, 1801, s. 184.).

34) Bkz. R. Van Dülmen, 1985, s. 33 ve devamı; E. Angstmann, 1928, s. 80 ve devamı. 1651'de Fribourg'da bir kadın, başka nedenlerin yanı sıra "cellatla akraba olması nedeniyle de saygınlığını yitirmiş olduğundan, ebediyen şehir dışına sürülmüştü." Bkz. G. Bise, 1980, s. 71. Cellat tarafından kamçılananlar da şehirden kovulurlardı. Bu nedenle, 16. yüzyılda Nürnberg'de tembel dilenciler hakkında, "Bu delikanlılar kamçılanırlarsa, onurlarını yitirirler, zanaatkârlar tarafından dışlanırlar ve birer sokak serserisi olup çıkarlar, oysa ağır işlerde çalıştırılan bazı kimseler tembellik ve aylaklıktan kurtulmuş, ıslah olmuşlardır," denir (alıntı: R. Jütte, 1986, s. 111). Peine'ya taşınan Hildesheimli biri, "*de boedel*"in, yani mübaşirlerin kendisini ve ailesini "şehir dışına sürmediklerine dair" belediyeden onay kağıdı almıştı. (J. K. Kames, 1910, s. 76).

35) Bkz. Van Dülmen, s. 94. 1590'da Frankfurt am Main'da gerçekleştirilen bir infaz sırasında, zavallı günahkâra kılıcını isabet ettiremeyen cellat, bu olay üzerine galeyana gelen halktan kaçtığında, cellatın kılıcını eline alan bir bıçakçı ustası loncası tarafından "onursuz" ilan edilmişti. Bkz. a.g.y., 1984, s. 237. 1677'de bir ayakkabı ustası darağacını onarırken, cellatın kestiği kafaları astığı bir çiviye dokunduğu için zanaatını bırakmak zorunda kalmıştı. Bkz. J. Gernhuber, 1957, s. 131. Hatta o tarihten beş yıl önce, Mannheim'da demirci çırakları, onur kırıcı ve aşağılayıcı buldukları için, yaptıkları merdiveni darağacına taşımayı reddetmişlerdi. Bkz. L. Göller, 1930, s. 79. Cellatla doğrudan temas etmemeleri için, infaz yerine siyah bir çember içinde getirilen yüksek mevki sahipleri saçlarını kendileri yukarı kaldırıp bağlarlardı. Bkz. C. Helfer, 1965, s. 100.

16. Bölümün Notları

1) Bkz. W. Schild, 1984, s. 237.

2) F. Byloff, 1902, s. 239.

3) *Karbatsche* (Türkçesi *kırbaç*) deri sırımdan örülmüş bir kırbaçtı ve bizim buralarda genellikle "öküz yarrağı" olarak adlandırılırdı.

4) Bkz. F. Merzbacher, 1957, s. 115.

5) Bkz. K. Seifart, 1859, s. 678.

6) Bkz. W. Schild, 1980, s. 160.

7) Bkz. J. H. Müller, 1872, s. 189. 16. yüzyılda Lüksemburg'da işkence sırasında genellikle "*chemise de crue toille*", yani ham bezden gömlekler giyilirdi (alıntı: M.-S. Dupont-Bouchat, 1978, s. 108 ve devamı); Vesfalya'da mahkûmun "beline keten bir önlük takılırdı" (K. Decker, 1978, s. 343). Franklarda ise mahkûm, bir gün içinde eğrilmiş, dokunmuş ve dikilmiş olması gereken ve onurunu tümden yitirmesine neden olan bir "suçlu gömleği" giyerdi. Bkz. W. Schreiber, 1977, s. 93.

8) Bkz. C. Lerner, 1981, s. 108.

9) Bkz. W. Kraemer, 1959, s. 69. M. Hirschfeld'e göre, 1930, s. 41 ve devamı, Papa V. Pius zamanında Roma'da kadınlara çıplak işkence edilmekle kalınmıyor, onları iyice aşağılayıp rezil etmek için bacaklarını ayırıp edep kılları da tıraş ediliyor, böylece vulvaları olduğu gibi görünüyordu. Bu haberin gerçek ya da Papa karşıtı propaganda olup olmadığını bilmiyorum. Ne olursa olsun, bu tür bir işkence gerçekten yapılmışsa bile, burada 'arkaik' bir unsur söz konusu değildir, aksine bu erken Barok dönemin bir olgusudur! 17 yüzyılda erkeklere zaman zaman çıplak işkence edildiği kanıtlanabilmiştir. Nitekim, 1628'de Bambergli Johannes

214. "Bamberg işkencesi" Ahşap gravür, 16. yüzyıl.

Junius, kızlarından birine yazdığı bir mektupta, "Ve bunlar olurken ben çırılçıplaktım, zira beni anadan doğma soydular," diyerek öfkesini dile getirir. Alıntı: A. Dross, 1978, s. 245.

10) F. v. Spee, 1939, s. 215.

11) Gustav Henningsen, 16 Eylül 1986 tarihli mektup.

12) Jean-Pierre Dedieu'nün 4 Aralık 1986 tarihli mektubu. Ayrıca bkz. M. Ruthven, 1978, s. 58 ve H. Kamen, 1985, s. 175.

13) 1568'de Elvira del Campo'nun işkence odasında göğüsleri açıldığında, kadın işkencecilerine, "Beyler, bana isnat edilen suçların hepsini işledim ve kendi kendimin yalancı şahitliğini yapıyorum, çünkü kendimi bu durumda görmeye dayanamıyorum," demişti (alıntı: F. Helbling / M. Bauer, 1926, s. 124). Bir tanıdığım, yetmişli yılların başında Güney Fransa'daki bir tatil kampında yıkamak için belden üstünü soyduğunda, etraftaki İspanyol kadınların –üstelik hepsi de genç kadınlarmış– istavroz çıkardıklarını anlatmıştı.

14) 1533'de Oberndorf'da da olduğu gibi, 'cadıları' daha fazla aşağılamak amacıyla –ilüstrasyonlara bakacak olursak– göğüsleri çıplak asarlardı. Bkz. H. P. Müller, 1982, s.

323 ya da W L. Strauss, 1984, s. 453. 1505'de Schwabach'da yakılan genç bir 'cadı' hakkında vakanüvis zevkten dört köşe olmuşçasına, "Güzel bir kadıncıktı, biçimli bir vücudu ve bembeyaz memeleri vardı," diye yazar (alıntı: F. Stöckle, 1984, s. 80). Ayrıca bkz. Resim 215.

15) Bkz. H.-J. Wolf, 1980, s. 133.

16) Bkz. G. Henningsen, 1980a, s. 209; a.g.y., 1980b, s. 38.

17) Bkz. H. Nottarp, 1949, s. 159, 173.

18) Bkz. F. Helbling / M. Bauer, 1926, s. 27 ya da H. Sebald, 1987, s. 214.

19) Bkz. H. Schuhmann, 1964, s. 334. Ancak bu genel bir uygulama değildi. Bkz. M. Hirschfeld, 1930, s. 122.

20) J. C. H. Dreyer, 1792, s. 124 ve devamı.

21) Bu tür tıraşlamalara ülkemizde ancak 1400 civarında başlanmıştır. Bkz. F. Merzbacher, 1957, s. 116. Edep kıllarını tıraş etmek kolay olmasa gerek, ayrıca yaralanma riski de yüksekti. *Nürnberg Kötülükler Kitabı* denen elyazmasına göre, saç ve koltukaltı tıraşı için kırk beş para, edep kılları için ise bir gümüş otuz para ödeniyordu. Bkz. K. Seifart, 1859, s. 681.

22) Bkz. H. Fehr, 1926, s. 240 ve devamı.

23) Bkz. J. Hansen, 1901, s. 322.

24) Alıntı: P Hecker, 1874, s. 729.

25) Bkz. C. L'E. Ewen, 1933, s. 63. Bu işaret doğuştan bir ben, bir iz ya da benzer bir şey olabilirdi. Şeytan "herkesi dişleri ya da tırnaklarıyla işaretliyordu, kiminin koluna, kiminin sırtına, çoğu kişinin de diline, kıçına, mahrem yerlerine, v.s. işaret bırakıyordu." (J. J. Wick, 1975, s. 197).

26) Alıntı: M. A. Murray, 1921, s. 92. İki kadın Mary Greenlife'ı muayene etmişler "ve söz konusu Mary'nin edep yerlerinde kabartılar ya da memecikler bulmuşlardır; bunlar basur memeleri değildir ve genellikle kadınların başına dert olan yerlerde bulunmamışlardır."

27) 1701'de İsviçre'de görülen cadılık davasında Anneli Wiser, şeytanın "hiçbir şey söyleme, ben de hiçbir şey söylemem" diyerek yorganının altına giriverdiğini ve "orasını burasını hayâsızca elliediğini, kendisinin de onun başparmak büyüklüğündeki şeyine dokunduğunu" itiraf etmişti. "Şeytan şeyini kendi şeyinin içine sokmuş, bu da ona çok acı vermişti, tam emin değildi ama galiba üstüne çıkmıştı. Daha yarım saat geçmeden ıslak bir şeyler hissetmişti. Sonra şeytan üzerinden inmiş ve artık gitmek istediğini söylemişti." Bu cinsel birleşmenin hoşlarına gidip gitmediği sorulduğunda, davalıların hemen hepsi Anneli gibi, "Elbette hayır," demişlerdir. Buna karşın, 1629'da Reichertshofen'da bir davalı, cinsel ilişkinin "çok hoşuna gittiğini" söylemişti (S. Hofmann, 1980, s. 219). Ayrıca bkz. C. Ginzburg, 1980, s. 170. Şeytanın penisi ereksiyon halindeyken olağanüstü boyutlara ulaştığından, cadıların genellikle ilişki sırasında canı çok yanar. 1598'de Lothringen'deki bir davada "Alexia Dragaea, boğasının şeyi kalktığında da o kadar büyüdüğünü söyledi ve orada duran bir küreği göstererek, bir soba küreğinin sapı kadar kocaman olduğunu, üstelik erbezlerini de göremediğini belirtti." Alıntı: M. A. Murray, 1921, s. 179.

28) Bkz. J. P. Demos, 1982, s. 181. İkinci bir muayenede *stigma*'ya rastlanmayınca, bu kez de şeytanın izleri büyüyle sildiği ileri sürülüyordu. Bkz. J. Schrittenloher, 1963, s. 324.

29) Bkz. L. Koehler, 1980, s. 85, 269.

30) Bkz. J. Klaits, 1985, s. 57.

31) Bkz. P. Boyer / S. Nissenbaum, 1974, s. 13.

32) Bkz. M. A. Murray, 1921, s. 92 ve devamı; C. L'E Ewen, 1933, s. 246 ve devamı, 271, 365 ve devamı, 383. Barbara Kolarin 1675'de Salzburg'da iki mübaşir tarafından muayene edilmişti. Taşrada kadınların muayenesi genellikle cellatın karısı tarafından yapılırdı. Bkz.

215. Bir kadının etlerinin kerpetenle sıkılması, ardından yakılması. *Wickiana*, 16. yüzyılın ikinci yarısı.

H. Nagel, 1973, s. 432; a.g.y., 1974, s. 96. 1610'da Franche-Comté'deki Vesoul'da Isabeau Charmigney iki "ebe" tarafından muayene edilmişti. Bkz. E. W. Monter, 1976, s. 160.

33) Örneğin, bkz. M. Foucault, 1907, s. 201.

34) Bkz. M. Hirschfeld, 1930, s. 136.

35) Alıntı: J. Hansen, 1901, s. 593. Bengt Ankarloo'nun 25 Eylül 1986 tarihinde bana yazdığı mektuba göre, İsveç'te bu tür uygulamalar 16. yüzyılın sonunda ve 17 yüzyılın başında ancak güneydeki eyaletlerde görülmüştür. Jönköping cellatı işini yaparken yanında bir grup evli kadın hazır bulunuyordu. Ayrıca bkz. B. Ankarloo, 1984, s. 68 ve devamı.

36) D. Meili, 1980, s. 49.

37) H. Pollack, 1886, s. 36.

38) Bkz. G. Henningsen, 1980a, s. 300.

39) Hans Sebald'ın 23 Eylül 1986 tarihli mektubu. Jean-Pierre Dedieu, İspanyol engizisyon tutanaklarında, *stigma* arandığına dair hiçbir kayıt bulamadığını söylemişti. Ancak engizisyon, eşcinsel olduğundan kuşkulandığı erkeklerin makatlarında meni, sünnet derilerinin altında da gaita araması için bir cerrahı görevlendiriyordu.

40) Bkz. J. M. Lo Duca, 1968, s. 138. Hukuk bilgini Dr. Wölckern 1659'da Nürnberg şehir meclisine, cadı olduğundan kuşkulanılan Margareta Mauterin'in saçlarının ve vücut kıllarının kazınmasını önermiş, bu aşağılamadan sonra kadının nasılsa itiraf edeceğini söylemiştir. Bkz. H. H. Kunstmann, 1970, s. 95.

41) Bkz. W Notestein, 1911, s. 95. Bazı bölgelerde cadılar, *pro honore muliebri*, kadınlık onuru nedeniyle alternatif cezalara çarptırılmayan, dolayısıyla erkekler gibi asılan yegâne kadınlardı.

42) Alıntı: M. A. Murray, 1921, s. 246.

43) R. Mandrou, 1980, s. 102. Lüksemburg'da kadınlar genellikle doktorlar tarafından tıraş ediliyordu. Bkz. M.-S. Dupont-Bouchat, 1978, s. 113.

44) Bkz. S. v. Riezler, 1896, s. 268.

45) J. Sprenger / H. Institoris, 1906, III, s. 85, 93 ve devamı, 96.

46) Bkz. H. C. E. Midelfort, 1972, s. 39.

47) Bkz. F. Byloff, 1934, s. 146.

48) Bkz. L. Koehler, 1980, s. 81.

49) Bkz. C. L'E Ewen, 1933, s. 173.

50) F. v. Spee, 1939, s. 154 ve devamı, 156.

51) Dillingen hamamcısı Thomas Vest, cadı zanlılarını ancak tek bir şartla tıraş etmeyi kabul etmişti: Eğer bu tıraşlama yüzünden hamamına müşteri gelmezse, şehir hastanesinde işe alınacaktı. Bkz. W. Wüst, 1987, s. 112; F. Zoepfl, 1964, s. 242 ve devamı.

17. Bölümün Notları

1) Bkz. K. v. Amira, 1922, s. 175 ve devamı, 181.

2) Bkz. J. F. Hach, 1839, s. 373. Nürnberg cellatı Frantz Schmidt 1580'de çocuk katili üç kadının kafasını uçururken, "Nürnberg'de daha önce hiçbir kadının kafası kılıçla kesilmemişti," demişti (J. M. F. v. Endter, 1801, s. 12).

3) F. Schmidt, 1949, s. 100, 221.

4) J. M. F. v. Endter, 1801, s. 20 ve devamı. 1563'de Blois'da Hügonot bir kadın zina nedeniyle asılmıştır. Bkz. P. de B. de Brantôme, 1787, s. 137. Ayrıca bkz. J. J. Wick, 1975, s. 143. 16. ila 19. yüzyıllar arasında Osnabrück Hochstift'de idam cezasına çarptırılan doksan iki kadından yedisi asılmış, bir kadın da tekerleğe bağlanmıştı. Bkz. G. Wilbertz, 1979, s. 87. Kadınların tekerleğe bağlanması ender görülen bir cezaydı. 1600'de intihar eden bir hizmetçinin cesedi Nürnberg yakınındaki Fleming'de tekerlekten geçirilmişti. Bkz. J. Opel, 1859, s. 777; G. Schormann, 1974, s. 102. Aynı şey bedenin üçe ya da dörde ayrılması için de geçerlidir. Frank kraliçesi Brunhilde'nin 613'de üçe ayrıldığı rivayet edilir. Ayrıca, hemen hemen aynı dönemde bir Avar prensi, Düşes Romilda'ya önce on iki savaşçı tarafından tecavüz ettirmiş, sonra da "*Talem te dignum est maritum habere*" sözleriyle vajinasından kazığa oturtmuştur. Bkz. S. Stiassny, 1903, s. 23. Kazığa oturtma yoluyla infaz İkinci Dünya Savaşı sırasında Birmanya'da hâlâ uygulanıyordu. Zina yapan kadının vajinasına, günde birkaç santimetre uzayan bir bambu ucu sokuluyor ve kadın kısa süre sonra ölüyordu. Bkz. G. Devereux, 1981, s. 123.

5) R. His'e göre, 1920, I, s. 492, Baden Aargau'nun 1384 tarihli şehir yasası, bir kadının asılabileceğini söyleyen ilk yasadır ve ortaçağda böyle bir infazı öngören ender yasalardan biridir. 1505 tarihli Groninger yasasına göre, ahlaka aykırı suç işleyen bir kadın asılamıyorduysa da, ne gariptir ki, dörde ayrılmasında bir sakınca görülmüyordu. Bkz. B. Reismann, 1928, s. 55 ve devamı.

216. Brunhilde'nin üçe ayrılması. Fransız minyatürü, 1494.

6) Alıntı: J. Laver, 1972, s. 17. 901 yılında bir kadın ihanet suçundan asıldığında, böyle bir şey daha önce ne görülmüş ne duyulmuştu. Onu daha da aşağılamak için "*inusitato ludibrii genere pedipus suspensa exuviis circumquaque defluentibus nudata atroci fine juxta virum interiit*", yani baş aşağı asmışlar, bu sırada elbisesi başına geçtiğinden edep yeri görünmüştü (K. v. Amira, 1922, s. 181). 1580'de Vitry-le-François'da bir travesti bir kadınla evlendiği için asılmıştı. Bkz. M. de Montaigne, 1777, I, s. 119. Travestinin bir kadın olduğu bilindiği

217. Gustave Doré: "Brunehaut'un ölümü"

halde boynuna düğüm atılmıştı. On bir yıl sonra Bern civarında Wangen'da bir adamın asılmasına karar verildiğinde durum başkaydı. "Cellat tam infazı gerçekleştireceği sırada adamda kadın memeleri olduğunu görünce, mahkûmun kadın olmasının göz önünde bulundurulmaması bakımından yanlış bir hüküm verildiğini fark etti," adam gerçekte erkek kılığına girmiş bir "kadın" idi. Ama infaz kararının değiştirilmesi artık mümkün değildi. Bkz. H.-F. v. Tscharner, 1936, s. 35. Erkek giysileri içindeki bir zanlının kadın olduğundan kuşkulanıldığında, vücut muayenesini cellat değil, ebe yapardı. Bkz. U. Knefelkamp, 1981, s. 133 ve devamı.

7) Örneğin, Hollandalılar 18. yüzyılda Surinam'da firar eden zenci kadın köleleri çarmıha germiş ve diri diri kemiklerini kırmışlardı. Bkz. S. Price / R. Price, 1980, s. 14.

8) J. C. H. Dreyer, 1792, s. 37.

9) Bkz. H. Schreiber, 1962, s. 265; L. Barring, 1967, s. 95.

10) Bkz. S. Stiassny, 1903, s. 55 ve devamı.

11) Bkz. A. Götz, 1898, s. 5, 7. *Corpus Hippocraticus*'a göre, bakire kızların kendilerini asmasına neden olan bir sara türü vardı. Yunanlılar, bu kızların ancak evlenip tensel aşkın hazzını tattıktan sonra iyileşebildiklerine inanırlardı. Bkz. E. Cantarella, 1986, s. 63.

12) A. Goetz, 1898, s. 26.

13) Genellikle, cellat asacağı kişinin giysilerine el koymayı talep ettiği için, idam mahkûmları –İsa'yla çarmıha gerilen iki suçlu gibi– üzerlerinde sadece bir iç gömleği olduğu halde darağacında sallandırılıyorlardı. Bu nedenle, 1429'da Basel belediye reisi, "hırsızların giysileriyle asılmasına ve cellatın bu giysiler üzerinde hak iddia edemeyeceğine" karar vermişti (alıntı: K. Metzger, 1931, s. 61).

14) B. Sastrow, 1824, s. 57

15) L. Steinberg, 1983, s. 86, 90 ve devamı, İsa'nın ereksiyonunu –kumaşın garip bir kıvrımı olarak değil, gerçekten tasvir edilmişse elbette– *signum victoriae*, zafer işareti ve –

218. Cellat ve kurbanı. *Codex statutorum*, 1348.

tıpkı katledilen Osiris'in ereksiyonunun onun dirilişi anlamına geldiği gibi-- ölümü yenen iktidarın dışavurumu şeklinde yorumluyor.

16) Bkz. R. Schmidt, 1904, s. 478 ve devamı.

17) Bkz. P J. Powell, 1969, s. 639; H. P Duerr, 1984, s. 276 ve devamı. Burada söz konusu olan bir Pawnee, yani Çeyenlerin ezeli düşmanı idi. Bkz. G. A. Dorsey, 1905, II, s. 97 ve devamı. Böylece, savaş esirinin sertleşmiş organına, bizon başlığındaki kalkık boynuzlara *is' siwun* (*esevon*) düşen görev düşüyordu. Oglalalarda güneş dansı kulübesinin orta direğinde, ereksiyon halindeki kocaman penisleriyle, bir erkeğin ve bir bizonun tasvirleri asılıydı. Bkz. T H. Lewis, 1972, s. 45; T. E. Mails, 1978, s. 201. Haziran 1981'de Oklahoma Watonga'daki Tsistsistasların 'Güneş dansı' sırasında orta direğe bir kukla asıldığını görmedim. Edward Red Hat –o sırada Okların Koruyucusu–bana Tsistsistasların geleneğinde erkek kukla olmadığını, bu âdetin daha çok Sutaiolarda görüldüğünü söyledi.

18) Bkz. J. Malaurie, 1979, s. 177. Bazı Kutup Eskimoları da, tıpkı "Asılı Tanrı" (*hanga gud*) Odin gibi İkinci Yüze kavuşmuşlardır. Bilindiği gibi Odin, "rüzgârla sallanan ağaçta" asılı kalarak "bağıra bağıra" (*oepandi*) Rünik yazıyı "kaydetmişti" (bkz. O. Höfler, 1974, s. 138).

19) Bu tür ölüm olaylarına bizde de sık sık rastlanır. Bkz. S. Berg, 1963, s. 133 ve devamı.

20) Bkz. G. Bader-Weiss / K. S. Bader, 1935, s. 45 ve devamı, 119.

21) Bkz. M. Hirschfeld, 1930, s. 61.

22) Bkz. G. Duby, 1981, s. 184.

23) D. DuCange, 1840, I, s. 102. Ayrıca bkz. C. Gaignebet / J.-D. Lajoux, 1985, s. 53.

24) DuCange, a.g.e., s. 337.

25) R. Reuter, 1937, s. 66. 1279'da Hapsal için çıkarılan Riga yasasına göre, "iki kişi zina yaparken yakalandığında, zina yapan kadının kocası karısına ne ceza verileceğine karar verme hakkına sahiptir. Konu mahkemeye intikal ederse, tüm suçu zina yapan erkek değil, kadın üstlenmek zorundadır," (J. G. L. Napiersky, 1876, s. 39. Bu yasaya işaret eden Ulrich Kronauer'e teşekkür borçluyum).

26) J. C. H. Dreyer, 1792, s. 139.

27) Bkz. F. Schulenburg, 1933, s. 41, 68. 15. yüzyılda bir hırdavatçının karısıyla suçüstü yakalanan Londralı bir rahip, dizlerine kadar indirilen donuyla şehirde dolaşmak zorunda bırakılmıştı; rahibin cübbesi de ardı sıra taşınıyordu. Bkz. R. Gray, 1978, s. 129.

28) Tacitus, *Germania*, § 19.

29) Bkz. E. Fehrle, 1935, s. 89.

30) Bkz. K. Müllenhoff, 1900, IV, s. 292, 573.

31) Örneğin, J. R. Reinhard, 1941, s. 195 ya da W. Graf, 1982, s. 206.

32) Örneğin, B. W Rudeck, 1905, s. 216.

33) Bkz. H. v. Hentig, 1954, I, s. 122.

34) Bkz. R. Quanter, 1925, s. 71; R. Much, 1967, s. 290; G. Buschan, 1922, IV, s. 326. Gallilerde, zifaf gecesi karısı bakire çıkmayan erkek, düğün konuklarını çağırır, mumlar yakılır ve kadının geceliğinin önü edep yerine, arkası kıçına kadar kesilirdi (bkz. R. B. Holt, 1898, s. 160). Böylece, cinsel organlar sembolik olarak soyulmuş olurdu. Babilliler, kocasını aldatan kadını, belden yukarısı çıplak, önünde yalnızca bir önlük olduğu halde evden kovarlardı (bkz. W A. Müller, 1906, s. 32). Kürtlerde zifaf gecesi bakire olmadığı anlaşılan bir kadın, üzerindeki gecelikle bir eşeğe bindirilir ve köyden kovulurdu. Bkz. H. Berkusky, 1909, s. 728. Daha sonra Campania adını alan eski Yunan kolonisi Kyme'de zina yapan kadına ince bir gömlek giydirilir, bir eşeğe ters bindirilerek teşhir edilirdi. Elis'teki Lepreon'da da zina yapan bir kadın, kemersiz, "içini gösteren" bir giysiyle on bir gün

boyunca teşhir direğine bağlanırdı ve --eğer Lepreonlu kadınlar edep kıllarını alıyorlardıysa– zina âleti teşhir edilmiş olurdu. Bkz. K. Latte, 1931, s. 156; H. Herter, 1960, s. 79.

35) Hoşea, 2, 3.

36) Bkz. L. M. Epstein, 1948, s. 26.

37) Bu, utanç eşiği yüksek diğer etnik gruplar için de geçerlidir. Örneğin, Fernando Poo'da yaşayan Bubilerde, zina yaptığı düşünülen çift çırılçıplak soyulur, bacakları ayrılır ve suçunu itiraf edene kadar halka teşhir edilirdi. Ayrıca, kadının vulvasının altına bir ateş yakılır ve vajinasına biber sürülürdü. Bkz. G. Tessmann, 1923, s. 167. Mongolarda erkek zina yapan karısının giysilerini yırtarak çıkarırdı ve kadın cinsel organını hemen yaprak ya da başka şeylerle örtemezse, cümle âleme rezil olurdu. Bkz. R. P. G. Hulstaert, 1938b, s. 317. Kendini koruyamasın diye kocanın kadını önce bir direğe bağladığı da olurdu. Bkz. a.g.y. 1938a, s. 17. Yeni Gine'nin doğusundaki yaylalarda yaşayan Gahuku Gamalarda, zina yaptığından kuşkulanılan kadınlar çırılçıplak soyulur, vajinalarına sopa sokulurdu. Bkz. K. E. Read, 1954, s. 23; a.g.y., 1955, s. 270.

38) Bkz. R. Quanter, 1901, s. 189.

39) Bkz. R. His, 1920, s. 570. 1378'de Tauber yakınındaki Rothenburg'da yalancı şahitlik yapan biri, "üzerinde sadece bir gömlek" süpürgeyle şehirden kovulmuştu. Bkz. K.-P. Herzog, 1971, s. 111.

40) Bkz. R. Weingand, 1984, s. 166.

41) Bkz. A. McCall, 1979, s. 194.

42) G. Schindler, 1937, s. 287. Eğer anadan doğma soyunulmuşsa, cezalar elbette daha ağırdı. Zil zurna sarhoş vaziyette pantolonlarını indiren birkaç erkek kırbaçlanmış ve şehirden kovulmuştu. Bkz. R. Süss, 1980, s. 106 ve devamı.

43) Bkz. G.-J. Witkowski, 1903, s. 187.

44) Bkz. S. v. Riezler, 1896, s. 78. O dönemden kalma bir metne göre (bkz. P. Lacroix, 1875, s. 310) 1779'da birini zehirlediği için asılan bir adamın dul karısı, suç ortaklığı nedeniyle belden üstü çıplak, boynunda bir ip, Paris sokaklarında dolaştırılmıştı.

45) Bkz. W. A. Christian, 1981, s. 179.

46) Örneğin, 1566'da Nördlingen'deki Eva Barbierer adında bir kadın. Bkz. H. Schuhmann, 1964, s. 319.

47) Bkz. H. Schreiber, 1962, s. 245.

48) Bkz. J. C. Bologne, 1986, s. 135.

49) Bkz. Dr. Lochner, 1856, s. 224.

50) G. Schindler, 1937, s. 67. Tepehuane Kızılderililerinde evlenmemiş bir çiftin çocuğu olduğunda, onlara reva görülen ceza genellikle, kıçlarına kamçıyla iki ya da dört kez vurmaktan ibaretti, ancak yargıçlar utandıkları için bu cezayı uygulamaya yanaşmazlardı. Bkz. C. Lumholtz, 1902, s. 466.

51) Alıntı: S. A. Queen / R. W Habenstein / J. B. Adams, 1961, s. 286.

52) Bkz. G. Hensel, 1979, s. 19. Giotto'nun "Kıyamet Günü" adlı tablosunda, erkekler penislerinden ve dillerinden, kadınlar ise vajinalarına çakılmış çengellerden ve saçlarından asılmışlardır. 14. yüzyılın sonunda Nicolò di Giacomo da Bologna'nın bir minyatüründe, iblisler zevkten kudurarak kadınların vajinasına bir şeyler sokarlar ya da kerpetenle meme uçlarını sıkarlar. S. V. Edgerton'un, 1985, s. 27, iddia ettiği gibi, Giotto'nun en azından Rönesans başındaki İtalya'daki cezai uygulamaları aynen aksettirdiği olası değildir. Ancak cadıların ya da suçlu kadınların meme uçlarının kerpetenle sıkılmasının yaygın olduğu bilinmektedir. Örneğin, 1655'de Frankonya'da cellatın çocuk katili bir kadını öldürmeden önce "memelerini kızgın kerpetenle sıktığı" bildirilmiştir (R. Hambrecht, 1984, s. 369). Ayrıca bkz. W Kohl, 1980, metin-resim 7 Yine Siena'nın 1262 tarihli kanunnamesinde,

219. Cellatın uşakları, Kalabria düşesi Philippotte ve kızının memelerini kerpetenle sıkıyorlar, 14. yüzyıl.

yargılandıktan sonra bir ay içinde 300 liretlik para cezasını ödemeyen oğlancıların şehir meydanında bir gün boyunca cinsel organlarından asılacağı yazar. Bkz. W. M. Bowsky, 1967, s. 5.

18. Bölümün Notları

1) J. van Ussel, 1970, s. 60.

2) Bkz. örneğin, B. R. A. Mentzer, 1987, s. 107 ve devamı.

3) Bkz. S. B. Klose, 1847, s. 85.

4) "*Schupfen*", insanları suya fırlatmakta kullanılan tramplen benzeri bir tahtaydı. Almanca'daki "schubsen" [itmek] sözcüğü buradan kaynaklanır.

5) Bkz. G. Schindler, 1937, s. 286 ve devamı.

6) Bkz. H. G. Wackernagel, 1936, s. 204. Bırakınız kadınları, baldırı çıplak erkekler de insan içine çıkamazdı. Görlitzer'de 1467 tarihli bir şehir meclisi kararnamesi, gelin hamamından düğüne "çıplak bacaklarla" ve başında hamam bonesiyle gitmeyi yasak etmişti: "Orada dans edecek olanlar, yelek ve pantolon giymeliler." Bkz. H. Pleticha, 1971, s. 54.

7) Bkz. W. Mezger, 1981, s. 58.

8) Bkz. Dr. Lochner, 1856, s. 233; J. M. v. Endter, 1801, s. 48

9) Bkz. L. Steinberg, 1983, s. 28 ve devamı.

10) Bkz. S. B. Klose, 1847, s. 236.

11) Bkz. J. Huizinga, 1952, s. 339.

12) Bkz. G. G. Coulton, 1960, s. 319.

220. Bir aşk alegorisi olarak çıplak kadın, 13. yüzyılın ortaları.

13) E. Schoen, 1984, s. 472. Augsburg'da 1563 tarihli bir rapora göre, Litvanya'daki Polozk'un Ruslar tarafından işgalinden sonra "kadınlarla kızların hepsi soyulmuş / yani çıplak halde esir alınıp götürülmüşlerdir." Bkz. A. Kappeler, 1985, s. 163.

14) H. v. Schweinichen, 1878, s. 16.

15) Bkz. M. M. McLaughlin, 1977, s. 197 ve devamı. Tüm masumiyetlerine rağmen *pueri*, erkek çocuklar, sinsi ve kurnazdırlar ve daha eğitilmeleri gerekir.

16) Alıntı: A. Schultz, 1903, s. 199. O dönemde Schweinichen yaşındaki çocuklar ırza tecavüz suçundan cezalandırılıyorlardı. Bkz. M. Winter, 1984, s. 180 ve devamı.

17) Bkz. L. DeMause, 1977, s. 77.

18) Bkz. G. Jung, 1921, s. 38. 10. yüzyılda Liutprando, sınır eyaletinin kontesi Willa'nın üstü başı aranırken, orada bulunan herkesin utanıp başka tarafa baktığını anlatır. Bkz. S. Reiter, 1986, s. 224.

19) F. Beyerle, 1947, s. 303.

20 Bkz. H. H. Munske, 1973, s. 165.

21) Birisi bir erkeğin giysilerini aşırmışsa ve adam çıplak halde görülmüşse, suçlu kadın ya da erkek, aynı şeyi bir kadına yapanın ödediği kadar ceza ödemek zorundaydı. Bkz. B. Sjölin, 1970, s. 335; W. J. Buma / W Ebel, 1972, s. 141, 145.

22) Bkz. T. v. Zerclaere, 1977, s. 75. Erkeğin cinsel organı tasvir edilmemiştir elbette, çünkü bu *fazlasıyla* ayıp olurdu. Ayrıca, *diu minne* [aşk] çıplak bir kadındır (göğüsleri ve edep yeri yoktur) ve *untugent* [erdemsizlik] bedenini kollarıyla örten çıplak bir erkektir. Bkz. a.g.e., s. 81, 119. Ortaçağdaki çıplaklık tasvirleri izleyen ciltlerden birinde ele alınacaktır.

23) Bkz. K. Haefele, 1921, s. 13 ve devamı.

24) J. C. Bologne, 1986, s. 55 ve devamı, utancın genelgeçer evrim kuramına sadakatinden dolayı, bu metnin o dönemde kadınlardan beklenen iffeti yansıttığını düşünmez ve bunun bir kadın cilvesinden ("erkeklerin şehvetini söndürmemek gerek") ibaret olduğunu ileri sürerek yanılgıya düşer.

25) Ulmlü Felix Faber, 1480'de kendisini kutsal ülkeye götüren geminin güvertesine vuran dalgalardan ıslanmak istemeyen kimi hacının helaya çıplak gitmesi yüzünden utanç duygusunun (*verecundia*) ne çok rencide olduğunu anlatıyorsa da, gemide bulunanların hepsi erkektir. Bkz. P Braunstein, 1985, s. 580.

26) Hartmann v. Aue, *Der Arme Heinrich*, 1085 ve devamı, 1193 ve devamı.

27) Bkz. H. B. Wilson, 1973, s. 160.

28) Bkz. G. Eis, 1973, s. 146.

29) A.g.e., s. 142 ve devamı. Ortaçağda kadınların ve bakire kızların erkek ve kadın doktorlar ve ebeler önünde duydukları utanç bunu izleyen ciltte ele alınacaktır.

19. Bölümün Notları

1) Bkz. G. Zappert, 1859, s. 80.

2) Bkz. M. B. Evans, 1920, s. 285; O. Jodogne, 1977, s. 159.

3) Bkz. W Tydeman, 1978, s. 213.

4) Bkz. L. Schuldes, 1974,s. 131.

5) Bkz. J. C. Bologne, 1986, s. 225.

6) Bkz. W. G. Sumner, 1906, s. 444 ve devamı.

7) Bkz. M. B. Evans, 1943, s. 177, 181. Aslına bakılırsa, asırlar boyunca bu kılıkta oynandı. Nitekim F. Gregorovius, 1892, s. 196, 1865'de Tirol'de Thiersee'deki dini temsillerde Âdem'in "çıplak, yani üzerinde pamuklu bir giysiyle ve kalçasına bağladığı yapraklı kalın bir örtüyle" sahneye çıktığını anlatır. Oberufer'da ise Âdem ile Havva ilk günah sahnesinden önce uzun beyaz keten giysiler içindeydiler. Bkz. H. Moser, 1938, s. 111 ve Tablo 4.

8) Bkz. P Meredith / J. E. Tailby, 1983, s. 140. 1452'de Coventry'de Âdem ile Havva'nın üzerinde beyazlatılmış deriden giysiler vardı. Bkz. a.g.e., s. 142. Ayrıca bkz. H. Kindermann, 1980, s. 48; C. Davidson, 1984, s. 35 ve devamı. 1456'da çiçek bozuğu bir Eyüp oyuncusu hakkında şöyle denir: "İki iblis Eyüb'ün yanına gider, onu soyarlar / Sonra Eyüp ayağa kalkar / ve çiçek bozuğu olduğundan / üstünde yumuşak ketenden bir giysi vardır." (M. Herrmann, 1914, s. 469 ve devamı).

9) Bkz. W Tydeman, 1978, s. 213. 1565'de Norwich'de sahnelenen oyun için şu kayıt düşülmüştür: "Havva için bir pantolon, iki ceket, beyazlatılmış, Âdem için bir pantolon, bir ceket, beyazlatılmış." Bkz. a.g.e., s. 213.

10) Bkz. P. Meredith / J. E. Tailby, 1983, s. 112.

11) A.g.e., s. 146.

12) M. B. Evans, 1920, s. 285.

13) Vaftizci Yahya "üstünde hayvan derisinden giysilerle gelir" Bkz. a.g.e., s. 286.

14) Bkz. D. Couty / J.-P Ryngaert, 1980, s. 28.

15) 16. yüzyıl İtalyasında "aşk"ın çıplak bir erkek çocuk tarafından temsil edilmesi gerektiği yolunda direktifler vardı. Ancak uzmanlar, bunlara gerçekten uyulduğunu sanmıyorlar. Bkz. S. M. Newton, 1975, s. 158.

16) Bkz. H. Kindermann, 1969, II, s. 138.

17) Alıntı: J. v. Schlosser, 1893, s. 298. 1437'de Paris'e törenle giren VII. Charles'a buna benzer bir canlı tablo sunulmuştu.

18) Alıntı: J. Huizinga, 1952, s. 340. Ayrıca bkz. L. M. Bryant, 1986, s. 523, 533 ve devamı.

19) Bkz. B. Ritter, 1855, s. 231.

20) Bkz. a.g.e., s. 232; J. E. Wessely, 1884, s. 55. Nürnberg'de "1468'de Troyalı üç çıplak

tanrıçanın oynadığı bir karnaval gösterisi" sunulmuştu. Bkz. W.-E. Peuckert, 1948, s. 93. II. Henri'nin 1550'de Rouen'e girişini tasvir eden bir tabloda, nehirde Poseidon ile birkaç deniz kızı görülmektedir. Kadınların belden aşağısı suyun içindeydi, deniz tanrısı ise giyinikti. Bkz. J.-J. Lévêque, 1984, s. 117

21) Bkz. A. Dürer, 1956, I, s. 157 ve devamı.

22) "*Apud Xenophontem vitio datur voluptati, quod saepius in suam respexerit umbram, et oculos ad varia loca volutarit. Sed illa modestia nihilominus est in nostro Imperatore Carolo V Quod sicut aliis magnis modestiae laudibus afficitur, ita praecipue oculos vagabundos non habebat. Dicam vobis historiam. Cum post electionem Imperator Antwerpiam ingressus esset, senatus urbis,*

221 V. Karl'ın Anvers'e 19. yüzyıl.

ut laetari se adventu Caesaris et ipsi gratificari videretur, ludos et spectacula in plateis, Per quas transeundem erat Imperatori, exhibuit, inter quae pro more ludorum pulcherrimae ac venustissimae erant virgines, toto propemodum corpore nudae, nisi quod tenuissimo tantum et pellucido velamento circumdatae essent. Caesae urbem ingressus et ad eum locum, in quo exhibebantur spectacula, delatus (Cum tamen ab aliis undique magnus fieret concursus) ne quidem respexit ad virgines. Narravit haec mihi optimus et honestissimus vir Durerus pictor, civis Norinbergensis, qui una Cum Caesare urbem est ingressus. Addebat idem, se quam libentissime accessisse, Cum, ut agnosceret, quid ageretur, tum, ut perfectionem pulcherrimarum virginum rectis consideraret, dicens: Ego, quia eram pictor, aliquantulum inverecundius circumspexi," (a.g.e., s. 327). Bu metne işaret ettiği için Fedja Anzelewski'ye teşekkür ederim. Fakat L. Bassermann'ın, 1965, s. 120 ve Tablo 9, Anvers şehrinin imparatoru "ön sıralarda çiçeklerle süslü ya da çıplak bir dizi güzel fahişenin bulunduğu bir resmi geçitle" karşıladığını nasıl yazabildiğini tam olarak anlayabilmiş değilim. Yazar asıl kaynağı değil, bu karşılamayı tasvir eden 19. yüzyıl resimlerini temel almış olsa gerek. Bkz. Resim 221.

23) Bkz. E. Lennartz, 1908, s. 4 ve devamı, 25.

24) Bkz. J. E. Wessely, 1884, s. 55 ve devamı.

25) Bkz. N. Elias, 1939, I, s. 242.

26) Bkz. L. L. Otis, 1985, s. 21. 1266'da Venedik şehir meclisi başkanı, *signori di notte* denen ahlak zabıtasının tüm fahişeleri şehir dışına atmasını emretmişti. Genellikle, şehre dönmeye yeltenen kadınların giysileri zorla çıkartılıyordu. Bkz. E. Pavan, 1980, s. 243, 251. Geç ortaçağda Lyon'da fahişeler yalnızca "*publiques et honnestes*", kamusal ve edepli sokaklardan kovuluyorlardı. Bkz. N. Gonthier, 1984, s. 36. Genelevlerin bir yandan teşvik edilmesinin nedeni, 13. yüzyılda Floransa'da söylendiği gibi "genelevin ehveni şer" olmasıydı (bkz. M. B. Becker, s. 293). "Kötünün kötüsü" İtalya'da sodomi, Almanya'da ise ırza tecavüzdü. 1433'de Münih'de şöyle deniyordu: "Bu sayede kadınlara ve kızlara yapılacak birçok kötülük önlenmiş olacak." Bkz. M. Schattenhofer, 1984, s. 135.

27) Bkz. J. Day, 1985, s. 309. Geç ortaçağda Hannover'de "adı kötüye çıkmış" kadınların "iffetli kadınların yanında dans etmeleri ve onlarla aynı toplulukta bulunmaları" yasaklanmıştı. Bkz. S. Müller, 1983, s. 10.

28) H.-R. Hagemann, 1981, s. 265.

29) Fahişelerle iffetli kadınlar genellikle ayrı hamamlarda yıkanırlardı. Örneğin, ortaçağda Ulm'de "genel kadınların" hamamı Frauenmünster kilisesi yakınlarındaydı. Bkz. C. Jaeger, 1831, s. 499, 553.

30) Bkz. L. L. Otis, 1985, s. 72.

31) Bkz. J. Rossiaud, 1984, s. 99. Ayrıca bkz. G. K. Schmelzeisen, 1935, s. 25. Fahişeler genellikle sarı giysiler giymek ya da en azından –1463'de Leipzig şehir yasalarının öngördüğü gibi– giysilerinin üzerine sarı şeritler dikmek zorundaydılar. 1417'de Basel şehir meclisi şehrin kayıtlı orospularını "sarı yuvarlak bir şapka" takmaya zorlamıştı. Bkz. A. Staehelin, 1968, s. 83. 1400'de Braunschweig cellatı saygın olmadığının nişanesi olarak sarı bir kukuleta takıyordu. Bkz. J. Gernhuber, 1957, s. 122. Sarı renk kadınlar arasında moda olmaya başladığında, özellikle de Regensburglu Berthold çok öfkelenmiş ve bu renkte giysileri yalnızca fahişeler ve Yahudi kadınların giymesini talep etmişti. Trimbergli Hugo "Açık bir ense ve sarı giysi serseri erkekleri çeker," demişti (alıntı: J. Bumke, 1986, s. 210). Ayrıca bkz. B. Rath, 1986, s. 562 ve devamı. 15. yüzyılda Venedik'te *meretrices*, fahişeler, müşteri avına çıktıklarında bazen göğüslerini açarlardı. Bkz. E. Pavan, 1980, s. 264.

32) Bkz. E. Schubert, 1985, s. 118 ve devamı. Kral Sigismond'un 1434'de Sterngasse'daki Ulm genelevine gerçekten de bizzat gidip gitmediği kanıtlanmış değildir elbette. Bkz. E. Rübling, 1907, s. 321.

33) Fakat özellikle de Savoie bölgesi ya da İsviçre'deki şehirlerde kralı karşılamak için şehrin kapısına ya da en yakın köye bir alay çocuk ya da delikanlı gönderilirdi. Örneğin, 1473'de III. Friedrich Trier'e girdiğinde, onu karşılamaya kıvırcık sarı saçlı yüz delikanlı gönderilmişti. Bkz. A. M. Drabek, 1964, s. 30 ve devamı.

34) Bkz. W. Schubart, 1966, s. 61 ve devamı.

35) Bkz. J. Gonda, 1961, s. 91 ve devamı. Doğu Prusya, Bohemya ve diğer bölgelerde tahıl özüne, ne tipiktir ki, "yaşlı fahişe" denirdi.

36) Deccan'da gelinin uğurlu kolyesi (*mangalsutra*) bir fahişe tarafından yapılırdı. Bkz. J. Abbott, 1979, s. 112.

37) Bkz. W. W. Fowler, 1899, s. 93; V. Buchheit, 1961, s. 354. Daha sonraki dönemde Flora –tıpkı çok eskiden doğuda, hükümdarla kutsal cinsel ilişkide bulunan aşk ve bereket tanrıçaları gibi– zaten *meretrix*, fahişe sayıldığı için, Floralia şenliklerinde tanrıçayı fahişelerin temsil ettiklerini varsayabiliriz. Flora sık sık Demeter'le özdeşleştiriliyordu, bilindiği gibi Baubo ona vulvasını göstermişti, fakat bu şekilde soyunanın aslında Demeter'in kendisi olduğu tahmin edilmektedir. Bkz. F. Altheim, 1931, s. 138, 143.

38) Bkz. M. Bauer, 1902, s. 159 ve devamı.

39) Bkz. H. H. Scullard, 1985, s. 172 ve devamı.

40) Bkz. J. H. Zedler, 1740, s. 307.

41) Yarışın biraz farklı bir tasvirini H. Gumbel'de buluyoruz, 1936, Tablo VIII. Mayıs 1454'te Kral Ladislav Viyana'da "serbest kızları" yukarı kıvırdıkları etekten çıplak baldırları görülecek şekilde –bir top pazen için– yarıştırmıştı. Bkz. H. Kühnel, 1984, s. 44.

42) Bkz. J. Jüthner, 1968, II, s. 48.

43) Bkz. H. Herter, 1960, s. 92 ve devamı.

44) Bkz. W. A. Müller, 1906, s. 42; S. Schemel, 1912, s. 34, S. D. Gotein, 1983, s. 153. Japonca *hadaka* da görece bir kavramdır (Wolfgang Schamoni'nin 5 Aralık 1985 tarihli sözlü bildirisi).

45) Bkz. P. Heinisch, 1931, s. 19; W. Baumgartner / J. J. Stamm, 1983, s. 835.

46) Bkz. J. Grimm / W. Grimm, 1889, cilt 7, sütun 247.

47) Bkz. H. Naumann, 1934, s. 117.

48) Alıntı: B. Ritter, 1855, s. 229 ve devamı. 1363 tarihli Colmar belediye yasasında "zırhı olmayan dört çıplak erkek"ten söz edilir. Bkz. P. W. Finsterwalder, 1938, s. 63.

49) Bkz. M. Mollat, 1984, s. 63.

50) Bkz. F. Eckstein, 1935, sütun 827 ve devamı.

51) Bkz. H. Fehr, 1923, Resim 140.

52) Bkz. J. P. Haesaert, 1938, s. 53.

53) Bkz. A. K. Ferdows, 1981, s. 209.

54) Bkz. *Stern* 39, 20 Eylül 1984, s. 182.

55) Bkz. C.Benard / Z. Khalilzad, 1984, s. 96.

56) Bkz. F. Mernissi, 1975, s. 85.

57) Robert D. Bruce, 22 Mart 1986 tarihli mektup.

58) Bkz. C. Kolumbus, 1981, s. 98.

59) Aziz Francesco, "çıplak İsa" olarak daima bir *bruche* giymiş oluyordu. Bkz. A. Holl, 1979, s. 108. Adolf Hollé bana yazdığı 18 Mayıs 1987 tarihli mektupta, Francesco'nun ölümünden birkaç gün önce yakınları önünde çırılçıplak soyunduğunu anlatmıştı. Bkz. ayrıca A. Holl, a.g.e., s. 329. Bu çıplaklık mülksüzlüğün bir ifadesi idi.

60) 1320'de Isabella de Lergny "Renaud Copperel'e leş kokulu ve pezevenk dediği için dini alaya üç kez yalınayak, çıplak, utanılacak bir halde katılma cezasına çarptırılmışsa," (F. Eckstein, 1935, sütun 831), bu onun dini alaya "mantosuz ve elbisesiz" katıldığı anlamına

gelir. İmparatorluk şehri Speyer tüzüğüne göre, taş taşıma cezasına çarptırılan kadının da halkın içine bu halde çıkması gerekiyordu. Bkz. J. C. H. Dreyer, 1792, s. 116. Ayrıca bkz. G.G.Coulton, 1960, s. 189 ve devamı.

61) Bkz. G.-J. Witkowski, 1907, s. 35.

62) Bkz. W Tydeman, 1978, s. 213.

20. Bölümün Notları

1) Bkz. J. Prest, 1981, s. 18, ayrıca bkz F. Gewecke, 1986, s. 67 ve devamı ve P. M. Watts, 1985, s. 77.

2) Bkz. H. W Gabler, 1982, s. 151 ve devamı.

3) Bkz. G. Hamann, 1980, s. 27 ve devamı.

4) Bkz. J. Prest, 1981, s. 29.

5) A.g.e., s. 31 ve devamı.

6) Bkz. G. Hamann, 1980, s. 17.

7) Bkz. U. Bitterli, 1986, s. 83 ve devamı.

8) Alıntı: T. Hahn, 1978, s. 95 ve devamı. Elbette başka görüşler de vardı. Örneğin bir süre sonra 1622'de Francis Bacon şöyle der: "Onların çıplaklığının (çünkü ülkenin çoğu yerinde giysisiz dolaşıyorlardı) yüz kızartıcı bir durum olduğu muhakkaktı: Çünkü çıplaklığın farkına varmak ilk günah duygusuydu; ve Adamitlerin sapkınlığı doğaya meydan okuyan bir hareketti," (F. Bacon, 1879, VII, s. 34). İngiliz Bacon'ın aksine, yüz yıldan önce Rotterdamlı Erasmus (1947, s. 473 ve devamı), yeni keşfedilen ülkelerde insanların çıplak olduğunu, buna rağmen "insan onuruna yaraşır bir yaşam sürdüklerini" duyduğunda, aleni çıplaklığın edebe aykırı görülmesinin nedeninin "bir gelenek ve karşılıklı mutabakat" meselesi olup olmadığını sorma ihtiyacını duymuştu; Erasmus bu soruya "nerdeyse" evet demeye hazırdı.

9) Bkz. L. B. Wright, 1943, s. 115. Buna karşın, 1744'de Lafitau, belli bazı halkların hâlâ cennette yaşıyormuş gibi davranmalarını kınamıştı: "Kuşkusuz Âdem ile Havva da çocuklarına, kendileri gibi bedenlerini örtmeyi telkin ettiler. İşledikleri suçtan sonra gözleri açıldığında duydukları utancı, onlara da öğrettiler. Ama Âdem ile Havva'nın emirleri ve öğütlerine her yerde uyulmadı. Kaba saba milletler, özellikle de sıcak ülkelerde yaşayanlar, ya tamamen ya da kısmen çıplak dolaşmakta inat ediyorlar," (J. F. Lafitau, 1983, s. 194).

10) Bkz. E. Werner, 1959, s. 77.

11) Bkz. G. Koch, 1962, s. 116. Güney Fransalı bazı düalistler, belden altında günah nedir olmadığını, bu nedenle de her kadınla tensel olarak birleşilebileceğini savunuyorlardı. Bkz. a.g.y., 1964, s. 765.

12) Bkz. H. C. Lea, 1901, II, s. 357.

13) "Turlupinler" denilen tarikatın "Adamizm"i ilk kez 1327'de Paris'te ortaya çıkmış, 1423'de Lyon ve civarında yeniden canlanmıştı. *Turelup*, muhtemelen "flüt çalmak" anlamına gelen ve cinsel ilişkiyi anlatan yansıma bir ifadedir.

14) Diogenes Laertios'a göre (*Leben und Meinungen berühmter Philosophen*, VI, 69, [Filozofların Hayatları, Görüşleri ve Hikmetleri Üstüne]) kinik Sinoplu Diyojen "gerek Demeter gerekse Afrodit ile ilgili her şeyi herkesin içinde yapmayı severdi"; Sextus Empiricus (*Pyrrhoniae Hypotyposes*, I, 153; II, 200), Krates'in gözdesi Hipparkhia ile herkesin gözü önünde yattığını anlatır. Ayrıca bkz. Clemens Aleksandrinus, *Stromata*, IV, 523. Buna karşın Augustinus (*De Civitate Dei* XIV, 20 [Tanrı Devleti]), "köpeksi filozofları" bile bu tür aşırılıklardan koruyan şeyin "doğal utanç duygusu" olduğunu söyler: "O nedenle, Diyojen'in ve benzer şeyler yaptıkları söylenen diğer kişilerin, örtünün altında neler olup

222. Çıplak Anabaptistler ve Münster'in alınması. Tezli resim, 17 yüzyıl.

bittiğini bilmeyen seyircilerin önünde sadece bu tür şeyleri çağrıştıran hareketleri yapmış olduklarını düşünmeyi tercih ederim."

15) Bkz. G. Schneider, 1970, s. 75 ve devamı. Tanzanya hükümeti 1968'de Meru dağındaki Arusa şehrine hiçbir Masai'nin geleneksel kılıkta giremeyeceği yönünde karar çıkarınca, Kenya'daki Masailerin ihtiyarlar heyeti şu soruyu sormuştu: "Her şeye kadir Tanrı, Âdem ile Havva'nın anatomisini bütün çıplaklığıyla görmeyi hazmedebiliyor da, Afrikalı bir hükümetin bir Masai'nin çıplak poposunu görünce kriz geçirmesi biraz fazla iffet taslamak olmuyor mu?" Bunun üzerine Doğu Afrika'da çıkan bir gazetenin muhabiri, Masailerin ne ilk günah öncesinde ne de cennette yaşadıklarını hatırlatma gereğini duyduğunu yazmıştı. Bkz. A. Mazrui, 1978, s. 197 ve devamı, 205. Voltaire, Rousseau'ya yazdığı 30 Ağustos 1755 tarihli ünlü mektubunda, kendisine gönderdiği *Discours sur l'origine de l'inégalité parmi les hommes* [İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı] için Rousseau'ya teşekkür ettikten sonra şöyle yazar: "Bizi aptallaştırmak için şimdiye kadar bu denli çaba harcanmamıştır. Sizin kitabınızı okuyunca, insanın içinden dört ayak üstünde emeklemek geliyor. Ama ben emekleme alışkanlığını altmış yıldan beri yitirdiğimden, bunu yeniden edinmem zor ve bu doğal davranışı,

buna sizden ve benden daha fazla layık olanlara bırakıyorum. Gemilere binip Kanada'nın vahşileriyle buluşmaya da gidemem, çünkü, birincisi, üstüme üşüşen hastalıklar beni Avrupa'nın en iyi hekiminin yanında kalmaya mecbur ediyor; aynı tıbbi yardımı Missouri'de bulamam. İkincisi, savaş bu memleketleri de sardı ve bizi örnek alan vahşiler nerdeyse bizden daha beter ve ahlaksız oldular," (Voltaire, 1880, XXXVIII, s. 447).

16) Bkz. E. Werner, 1959, s. 102, 109; H. Grundmann, 1965, s. 544; E. W. McDonnell, 1969, s. 498. Bütün "sapkınlar" bu denli aşırı görüşlere sahip değillerdi. Örneğin, 1381'de Eichstaett'de sorgulanan Konrad Kannler engizisyoncuya, Tanrı'nın bu tür davranışlara izin verdiğini sanmadığını söylemişti. Bkz. a.g.e., s. 545.

17) Bkz. G. G. Coulton, 1960, s. 562.

18) Bkz. E. Werner, 1959, s. 79 ve devamı; ayrıca M. D. Lambert, 1981, s. 468.

19) Üstadın özdeyişlerinden biri şöyleydi: "Saf olan benim. Artık saf olmayan hiçbir davranışta bulunamam. Ben denizim. Bütün pisliğinizi içime alıyorum." Bkz. U. Linse, 1983, s. 172 ve devamı.

20) Bkz. P. Wappler, 1913, s. 191 ve devamı. Dört asır sonra Haeusser grup seksine şöyle diyordu: TANRI'NIN / KUTSAL / AKŞAM / YEMEĞİ.

21) D. Elschenbroich'in (1977, s. 154) bu gravürün, o dönemin hamamlarının "aynı zamanda orjilerin yapıldığı yer" olduğu ve bunlara çocukların da katıldığı yolundaki iddiasını burada bir kenara bırakabiliriz. Bu gravürü E. J. Haeberle, 1983, s. 481 ve K. Jurina da, 1985, s. 121 aynı şekilde yorumlarlar.

22) Bkz. J. Luckhardt, 1985, s. 142.

23) Örneğin, R. Bertuch, 1982, s. 127 ve devamı.

24) Bkz. C.-P. Clasen, 1972, s. 201.

25) A.g.e., s. 467 ve devamı. Anabaptistlerin, yeniden vaftiz edilen kişiye vaftiz banyosu yaptırmaları, alenen soyunmakla ve ahlaksızlıkla suçlanmalarına yol açmıştır. Bkz. A. Fraser, 1984, s. 224. Antikçağda paganlar, çıplak kadın ve erkeklerin vaftiz edilmesini, Hıristiyanların ahlaksızlığının ve utanmazlığının bir kanıtı olarak görüyorlardı. Bkz. G.-J. Witkowski, 1907, s. 50. 8. yüzyılda yeniden gözden geçirilen Nicea [İznik] konsili kararlarında, genç kızların vaftizi sırasında erkeklerin kızlara bakması, genç erkeklerin vaftizi sırasında da kadınların orada bulunması yasaklanmıştı. Zaten bir süre sonra, suya sokup çıkarma âdeti tümden ortadan kalktı. Bkz. J. C. Bologne, 1986, s. 27. Gotik dönemin sonundaki vaftiz tasvirlerinde (örneğin, bkz. B. A. Janssens de Bisthoven, 1981, I, Tablo II, 1), vaftiz edilenler cinsel organlarını elleriyle örter ya da donla vaftiz olurlar.

26) Bkz. C. Krahn, 1968, s. 144.

27) Bkz. J. Luckhardt, 1985, s. 140.

28) H. Fast, 1973, II, s. 414.

29) A.g.e., s. 588.

30) A.g.e., s. 620.

31) Bkz. J. C. Bologne, 1986, s. 146. Ayrıca bkz. M. Smeyers, 1985, s. 154'deki resim; H.-F. Rosenfeld H. Rosenfeld, 1978, s. 293; H.-E. Teitge / E. M. Stelser, 1986, Resim 83; H. Zahrnt, 1983, s. 31; M. Meiss, 1974, s. 462 ve devamı.

32) R. Jansen / H. H. Jansen, 1985, s. 393. Ayrıca bkz. S. Jenks, 1980, s. 90, 98.

33) Bkz. D. S. Lovejoy, 1985, s. 131.

34) A.g.e., s. 125 ve devamı.

35) Bkz. S. Pepys, 1982, s. 152. 1851 baskısında "*privities*", edep yerlerine, bir de "*loins*" [kalçalar] sözcüğünü eklemişti. Bkz. S. Pepys, 1851, IV, s. 137.

36) Bkz. D. J. Hall, 1985, s. 312.

37) D. S. Lovejoy, 1985, s. 130.

38) A.g.e., s. 142. Sonraları, Kanadalı Duchoborzların bir yan grubu olan "Sons of Freedom" [Özgürlüğün Oğulları] da protesto gösterilerinde çırılçıplak yürüyorlar ve buna "İsa'yı arayış" diyorlardı. Bkz. J. Harder, 1984, s. 109. Bunun tam tersine, sofu Mormonlar "Ahir Zaman Azizleri çamaşırı" ya da 'kesintisiz' iç çamaşırı giyerlerdi. Banyo yaparken bile, tek ayaklarını ya da en azından başparmaklarını donlarından çıkarmaz, bu kural sayesinde dini inançlarını çiğnememiş olurlardı." (C. D. Bryant, 1982, s. 132).

39) Bkz. H. P. Duerr, 1984, s. 250 ve devamı.

40) Bkz. M. Eliade, 1978, s. 220.

41) Alıntı: J. F. Sprockhoff, 1976, s. 256.

42) A.g.e. s. 119.

43) Bkz. R.Burghart, 1983, s. 648.

44) Augustinus, *Tanrı Devleti*, XIV, 17. Digambara rahipleri bugün bile tamamen çıplaktırlar. Bkz. J. Jain / E. Fischer, 1978, Tablo XXI ve devamı.

45) Axel Michaels, 21 Ekim 1986 tarihli mektup. Şivacı çileciler çırılçıplak kalacaklan vakit, ölü ateşinden çıkan külleri bedenlerine sürerler ve bu külleri giysileri olarak görürler (a.g.e.).

46) Bkz. J. G. Miller, 1948, s. 333, 337, 340; ayrıca M. Eliade, 1961, s. 210 ve devamı.

21. Bölümün Notları

1) "*Ipsa iurata ostendebat mammillas suas denudates ac manibus suis ad dictam ignem calefactis virgam et testiculos dicti Johannis, palpavit et tenuit ac eundem Johannem amplexabatur et sepius osculabatur ac eundem Johannem ad ostendum virilitatem et potentiam suam in quantum potuit excitavit, precipiendo sibi quod pro pudore tunc ibidem probaret et redderet se virum. Et dicit examinata et diligenter requisita quod toto tempore supradicto predicta virga vix fuit longitudinis trium pollicum, absque incremento vel decremento aliquali permaneus*," (R. H. Helmholz, 1974, s. 89 ve devamı).

2) Bkz. L. L. Otis, 1985, s. 71.

3) Bkz. G. Ruggiero, 1985, s. 146 ve devamı.

4) Bkz. R. H. Helmholz, a.g.e.

5) Bkz. R. Weigand, 1984, s. 182.

6) Bkz. K. Sudhoff, 1915, s. 92. Yüksek ortaçağda genellikle "yedi el yemini" yeterli oluyordu. Bkz. V Pfaff, 1977, s. 110. Augsburg'un 1350 tarihli mahkeme tutanaklarında yer alan on iktidarsızlık davasında, kısmen *inspectio corporalis*, vücut muayenesi yapılmış, erkekler bir doktor, kadınlarsa ebeler tarafından muayene edilmişlerdir. Bkz. R. Weigand, 1981, s. 234. Ortaçağda Macaristan'da da aynı uygulamalar vardı. Bkz. P. Erdö, 1986, s. 266.

7) Bkz. J. C. Bologne, 1986, s. 100. Oysa, 14. yüzyılda Guy de Chauliac'ın ünlü *Grande Chirurgie* [Yüce Cerrahlık] adlı kitabında, odada çifte nasihatlerde bulunacak ve sonra bu nasihatlerin işe yarayıp yaramadığını denetleyecek saygın ve deneyimli bir kadın ("*une matrone acoustumée à cela*") bulunmasını tavsiye eder (a.g.e., s. 101).

8) Bkz. P Diepgen, 1963, s. 174.

9) Bkz. R. Quanter, 1925, s. 86.

10) Bkz. A. Nayyar, 1986, s. 69.

11) Örneğin J. J. Berns, 1982, s. 322.

12) Bkz. E. Friedberg, 1865, s. 22. Genellikle, erkek kendisi gibi giyinik olan karısını kucaklar ve yorgan bir anlığına çiftin üstüne örtülürdü. Bkz. B. Deneke, 1971, s. 125. Ortaçağda Doğu Frizya'da giysileri içindeki yeni evli çiftin üstüne, yedi komşunun

huzurunda çarşaf örtülür ve sonra kılıçla kutsanırdı – 1600 civarında Dithmarschen'de bu âdet hâlâ sürdürülüyordu. Bkz. J. C. Stracke, 1978, s. 12 ve devamı.

13) A.g.e., s. 64.

14) Bkz. L. Steinberg, 1970, s. 274.

15) E. Friedberg, 1865, s. 90; K. Vocelka, 1976, s. 31.

16) Bkz. A. Silvius, 1889, II, s. 95 ve devamı, ayrıca F. Rodeck, 1910, s. 42 ve devamı. Michael Schröter'in 29 Ekim 1986 tarihli bir mektubunda bana yazdığına göre, evlilik gerçekleştirilirken kamusal "tensel" birleşmeden söz edildiğine hiçbir yerde rastlamamış. Ayrıca bkz. A. Macfarlane, 1986, s. 315, R. Hemmer, 1959, s. 300 ve L. Carlsson, 1960, s. 319 ve devamı.

17) Bkz. L. C. McKinney, 1960, s. 230.

18) Bkz. Y. Elam, 1973, s. 61, 106.

19) Augustinus, *Tanrı Devleti*, XIV, 18.

20) Bkz. R. Sablonier, 1984, s. 287. Belli ki, Violante'nin *qualitas staturae*, beden yapısı, kusursuzdu, zira tüm rakibelerini geride bırakmıştı; çok şey vaat eden göğüsleri bu başarısında önemli bir rol oynamıştı.

21) Alıntı: A. Franklin, 1908, II, s. 94. 14. yüzyılın başında İngiltere kralının elçisi hükümdara, ileride III. Edward olacak oğlunun muhtemelen evleneceği kız –Hainault kontunun kızı Philippa– hakkında şunları söylemişti: "Boynu, omuzları ve tüm bedeni sağlam ve kusursuz; *görülebildiği kadarıyla*, hiçbir şeyi eksik değil," (alıntı: W. O. Hassall, 1962, s. 95, italik bana ait).

22) E. Friedberg, 1865, s. 46.

23) A.g.e., s. 23.

24) Bkz. H. H. Hansen, 1961, s. 134.

25) Bkz. W. F. Michael, 1950, s. 178 ve devamı.

Kaynakça

Aaltonen, E.: "On the Sociology of the *sauna* of the Finnish Countryside", *Transactions of the Westermarck Society*, 1953.

Abbott, J.: *Indian Ritual and Belief*, Yeni Delhi, 1979.

Abraham a Sancta Clara: *Centi-Folium Stultorum*, Nürnberg, 1709.

Acton, T. A.: "The Functions of the Avoidance of *moxadi kovels*", *Journal of the Gypsy Lore Society*, 1971.

Aders, H.: "Das Medizinalwesen in der Herrschaft Rheda von der Mitte des 17. Jahrhunderts bis zum Beginn der preußischen Zeit", *Westfälische Zeitschrift*, 1969.

Adorno, A.: *Itinéraire en Terre Sainte 1470-71*, yay. haz. J. Heers / G. de Groer, Paris, 1978,

Ahrem, M.: *Das Weib in der antiken Kunst*, Jena, 1914.

Alexandre-Bidon, D./M. Çlosson: *L'Enfaint à l'ombre des cathédrales*, Lyon, 1985.

Alter, W. R.: *Studien zur Geschichte der Verfassung und Verwaltung der Reichsstadt Pfeddersheim*, Worms, 1951.

Altheim, F.: *Terra Mater*, Gießen, 1931.

Altschuler, M.: "Cayapa Personality and Sexual Motivation", *Human Sexual Behavior*, yay. haz. D. S. Marshall / R. C. Suggs, New York, 1971.

Amelung, F.: *Baltische Culturstudien aus den vier Jahrhunderten der Ordenszeit*, Cilt II, Dorpat, 1885.

Amira, K. v.: *Die germanischen Todesstrafen*, Münih, 1922.

Ammar, H.: *Growing Up in an Egyptian Village*, Londra, 1954.

Amrain, K.: "Buck niggers", *Anthropophyteia*, 1908.

d'Ancona, M. L.: *Miniatura e miniatori a Firenze dal XIV al XVI siecolo*, Firenze, 1962.
Andreànszky, A. S.: "Wittenwilers Ring als Quelle der mittelalterlichen Wirtschafts- und Sozialgeschichte", *Archiv für Kulturgeschichte*, 1978.
Angstmann, E.: *Der Henker in der Volksmeinung*, Bonn, 1928.
Ankorloo, B.: *Trolldomsprocesserna i Sverige*, Stockholm, 1984.
— 25 Eylül 1986 tarihli mektup.
Anzelewski, F.: 22 Mart 1986 tarihli mektup.
Arbus, D.: "Notes on the Nudist Camp", *Magazine Work*, New York, 1984.
Arend, W.: *Die typischen Scenen bei Homer*, Berlin, 1933.
Argyle, M. / M. Cook: *Gaze and Mutual Gaze*, Cambridge, 1976.
Ariès, P.: *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*, Paris, 1973.
— *Geschichte der Kindheit*, Münih 1975.
Arndt, P.: *Gesellschaftliche Verhältnisse der Ngadha*, Mödling, 1954.
Arnold, H.: *Die Zigeuner*, Olten, 1965.
Arnold, K.: *Kind und Gesellschaft in Mittelalter und Renaissance*, Paderborn, 1980.
Aufenanger, H. / G. Höltker: *Die Gende in Zentralneuguinea*, St. Gabriel, 1940.

Baader, J.: "Kulturgeschichtliches aus der baierischen Grafschaft Werdenfels", *Zeitschrift für deutsche Kulturgeschichte*, 1875.
van Baal, J.: "The Dialectics of Sex in Marind-anim culture", *Ritualized Homosexuality in Melanesia*, yay. haz. G. H. Lerdt, Berkeley, 1984.
Baas, K.: "Mittelalterliche Gesundheitspflege im heutigen Baden", *Neujahrsblätter der Badischen Historischen Kommission*, 1909.
— *Gesundheitspflege im mittelalterlichen Basel*, Zürih, 1926.
Bacon, F.: *The Works*, Cilt VII, yay. haz. J. Spedding et al., Londra, 1879.
Bader, J.: "Badordnung in dem Glotterthal", *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins*, 1868.
Bader-Weiß, G. / K. S. Bader: *Der Pranger*, Freiburg, 1935.
Bäumer, E.: *Die Geschichte des Badewesens*, Breslau 1903.
Baier, M.: *Das Adatbußrecht der Ngaju-Dayak*, Tübingen, 1977.
Baldus, H.: "Die Guayaki von Paraguay", *Anthropos*, 1972.
Balikci, A.: "Netsilik", *Handbook of North American Indians*, Cilt 5, yay. haz. D. Damas, Washington, 1984.
Ballestrem, C.-W v.: "Die Regeln und die Statuten des Johanniter-Malteserordens", *Der Johanniter-Orden*, yay. haz. A. Wienand, Köln, 1970.
Balsdon, J. P. V. D.: *Roman Women*, New York, 1963.
Bardon, H.: "Rome et l'impudeur", *Latomus*, 1965.
Barley, N.: *The Innocent Anthropologist*, Harmondsworth, 1986.
Barnes, C. F.: "The Medieval House", *The Secular Spirit*, yay. haz. T. B. Husband / J. Hayward, New York, 1975.
Barring, L.: *Götterspruch und Henkerhand*, Bergisch-Gladbach, 1967.
Barth, F.: *Ritual and Knowledge Among the Baktaman of New Guinea*, Oslo, 1975.
Barth, J.: *Edo*, Tokyo, 1979.
Baskett, J. / D. Snelgrove: *The Drawings of Thomas Rowlandson in the Paul Mellon Collection*, Londra, 1977.
Bassermann, L.: *Das älteste Gewerbe*, Viyana, 1965.
Bastian, H.: *Mummenschanz*, Frankfurt/M., 1983.
Batterberry, M. / A. Batterberry: *Mirror, Mirror*, New York, 1977.
Bauer, M.: *Das Geschlechtsleben in der deutschen Vergangenheit*, Leipzig, 1902.
Baumgartner, W / J. J. Stamm: *Hebräisches und aramäisches Lexikon*, Cilt III, Leiden, 1983.

Bausch, K.-H / H. Probst: *Neckarau*, Mannheim, 1984.
Bazala, V.: "Geschichtliche Entwicklung der Natur-, Heil- und Badeanstalten in Gebieten Kroatiens", *Forschung, Praxis, Fortbildung*, 1967.
Bean, S. S.: "Towards a Semiotics of Purity 'and' Pollution in India", *American Ethnologist*, 1981.
Beardsley, R. K. / J. W. Hall / R. E. Ward: *Village Japan*, Chicago, 1959.
Becher, H.: *Die Surára und Pakidai*, Hamburg, 1960.
Becher, K.: "Badeanstalten und Brunnenkolonnaden", *Festschrift zur 74. Versammlung deutscher Naturforscher und Ärzte*, Karlsbad, 1902.
Beck, F. A. G.: *Greek Education*, Sydney, 1975.
Becker, M. B.: "Changing Patterns of Violence and Justice in Fourteenth and Fifteenth-Century Florence", *Comparative Studies in Society and History*, 1976.
Becker, C. H.: *Islamstudien*, Cilt I, Leipzig, 1924.
Behrens, P.: "Nacktheit", *Lexikon der Ägyptologie*, Cilt IV, yay. haz. W.Helck/ W. Westendorf, Wiesbaden 1982.
Beidelman, T. O.: "The Kaguru House", *Anthropos*, 1972.
Beierwaltes, W.: *Lux intelligibilis*, Münih, 1957.
Belo, J.: "The Balinese Temper", *Traditional Balinese Culture*, yay. haz. J. Belo, New York, 1970.
Benard, C. / Z. Khalilzad: *The Government of God: Iran's Islamic Republic*, New York, 1984.
Benker, G.: *Der Gasthof*, Münih, 1974.
— *Bürgerliches Wohnen*, Münih, 1984.
Bérard, C.: "Das Reich der Frauen", *Die Bilderwelt der Griechen*, yay. haz. C. Bérard et al., Mainz, 1985.
Berg, S.: *Das Sexualverbrechen*, Hamburg, 1963.
Berger, A.: *Das Bad in der byzantinischen Zeit*, Münih, 1982.
Berkusky, H.: "Die sexuelle Moral der Naturvölker", *Zeitschrift für Socialwissenschaft*, 1909.
Bernatzik, H. A.: *Owa Raha*, Viyana, 1936.
— *Akha und Meau*, Innsbruck, 1947.
Berndt, R. M. / C. h. Berndt: "The Eternal Ones of the Dream", *Oceania*, 1946.
— *Sexual Behavior in Western Arnhem Land*, New York, 1951.
Berns, J. J.: "Der nackte Monarch und die nackte Wahrheit", *Daphnis*, 1982.
Bernstein, M.: *Nonnen*, Münih, 1977.
Bertuch, R.: "Der Wiedertäufer Vielweiberei", *Sexualmedizin*, 1982.
Beurdeley, C.: *Beau petit ami*, Fribourg, 1977.
Beutelspacher, M.: *Kultivierung bei lebendigem Leib*, Weingarten, 1986.
Beyerle, F.: *Die Gesetze der Langobarden*, Weimar, 1947.
Bieber, F. J.: "Geschlechtleben in Äthiopien", *Anthropophyteia*, 1908.
— *Kaffa*, Cilt II. 3, Viyana, 1923.
Biersack, A.: "Paiela Women-Men", *American Ethnologist*, 1984.
Billigmeier, J. C. / J. A. Turner: "The Socio-Economic roles of Women in Mycenaean Greece", *Reflections of Women in Antiquity*, yay. haz. H. P. Foley, New York, 1981.
Binford, L. R.: *Die Vorzeit war ganz anders*, Münih, 1984.
Bingham, C.: "Seventeenth-Century Attitudes Toward Deviant Sex", *Journal of Interdisciplinary History*, 1971.
Birket-Smith, K.: *Geschichte der Kultur*, Zürih, 1948.
Bise, G.: "Essai sur la procédure pénale en matière de sorcellerie en Pays de Fribourg en XVIe et XVIIe siècles", *Annales Fribourgeoises*, 1980.
Bitel, L. M.: "Women's Monastic Enclosures in Early Ireland", *Journal of Medieval History*, 1986.
Bitterli, U.: *Die Wilden und die Zivilisierten*, Münih, 1976.

— *Alte Welt - Neue Welt*, Münih, 1986.
Blanck, H.: *Einführung in das Privatleben der Griechen und Römer*, Darmstadt, 1976.
Blaß, F.: *Die Interpolationen in der Odyssee*, Halle, 1904.
Blennerhassett, C.: *Maria Stuart*, Kempten, 1907.
Bloch, I.: *Die Prostitution*, Berlin, 1912.
Blok, A.: "Hinter Kulissen", *Materialien zu Norbert Elias' Zivilisationstheorie*, yay. haz. P. Gleichmann et al., Frankfurt / M., 1977.
Bluche, F.: *La vie quotidienne de la noblesse française au XVIIIe siècle*, Poitiers, 1980.
— *Im Schatten des Sonnenkönigs*, Würzburg, 1986.
Boccaccio, G.: *Das Decameron*, yay. haz. J. v. Guenther, Münih, 1960. [Türkçesi: Boccaccio, *Decameron*, çev. Rekin Teksoy, Oğlak Yayınları, İstanbul, 1998].
Block, G. R. v.: *Bäder, Duft und Seife*, Köln, 1976.
Bodemann, E.: *Die älteren Zunfturkunden der Stadt Lüneburg*, Hannover, 1883.
Bohatec, M.: *Schöne Bücher des Mittelalters aus Böhmen*, Hanau, 1970.
Bologne, J. C.: *Histoire de la pudeur*, Paris, 1986.
Bonfante, L.: *Etruscan Dress*, Baltimore, 1975.
Bookhagen, C. / E. Hemmer / J. Raspe / E. Schultz / M. Stergar: *Kommune 2. Versuch der Revolutionierung des bürgerlichen Individuums*, Berlin, 1969.
Borst, A.: *Lebensformen im Mittelalter*, Frankfurt/M., 1979.
Borst, O.: *Alltagsleben im Mittelalter*, Frankfurt/M., 1983.
Boswell, J.: *Christianity, Social Tolerance, and Homosexuality*, Chicago, 1980.
Boudet, J.: *Histoire de Paris et des Parisiens*, Paris, 1982.
Bouhdiba, A.: *Islam et sexualité*, Lille, 1973.
Bourgeois, R.: *Banyarwanda et Barundi*, Cilt I, Brüksel, 1957.
Bourke, J. G.: *Human Ordure and Human Urine*, Washington, 1888.
Bowsky, W. M.: "The Medieval Commune and Internal Violence: Police Power and Public Safety in Siena, 1287-1355", *American Historical Review*, 1967.
Boyer, L. B.: *Kindheit und Mythos*, Stuttgart, 1982.
— 18 Şubat 1986 tarihli mektup.
Boyer, P. / S. Nissenbaum: *Salem Possessed*, Cambridge, 1974.
Brandes, G.: *Voltaire*, Berlin, 1923.
Brantôme, P. de B. de *Œuvres*, Cilt III, Paris, 1787.
— *Das Leben der galanten Damen*, Frankfurt/M., 1981.
Braudel, F.: *Sozialgeschichte des 15.-18. Jahrhunderts*, Cilt I, Münih, 1985.
Braunfels, W.: *Monasteries of Western Europe*, Princeton, 1980.
Braunstein, P.: "Appoches de l'intimité XIV-XVe siècle", *Histoire de la vie privée*, Cilt II, yay. haz. P. Ariès / G. Duby, Paris, 1985.
Braw, M. / H. Gunnarsson: *Frauen in Japan*, Frankfurt/M., 1982.
Briggs, J. L.: *Never in Anger*, Cambridge, 1970.
— 30 Kasım 1986 tarihli mektup.
Bruce, R. D.: 22 Mart 1986 tarihli mektup.
Bruck, R.: *Die Malereien in den Handschriften des Königreichs Sachsen*, Dresden, 1906.
Brugère-Trélat, V.: *C'était la France*, Paris, 1976.
de Bry, T.: *De ontdekking van de nieuwe wereld*, Amsterdam, 1979.
Bryant, C. D.: *Sexual Deviancy and Social Proscription*, New York, 1982.
Bryant, L. M.: "La cérémonie de l'entrée royale à Paris au Moyen Age", *Annales* 1986.
Bryk, F.: *Neger-Eros*, Berlin, 1928.
Buchheit, V "Catull an Cato von Utica (c. 56)", *Hermes*, 1961
Buchner, E.: *Das Neueste von gestern*, Cilt I, Münih, 1912.

Buck A.: *Dress in Eighteenth-Century England*, Londra, 1979.
Buenaventura-Posso, E. / S. E. Brown: "Forced Transition from Egalitarianism to Male Dominance. The Bari of Colombia", *Women and Colonization*, yay. haz. M. Etienne / E. Leacock, Brooklyn, 1980.
Buffière, F.: *Eros adolescent*, Paris, 1980.
Buma, W. J. / W Ebel: *Das Fivelgoer Recht*, Göttingen, 1972.
Bumke, J.: *Höfische Kultur*, Münih, 1986.
Burgess, A.: *Wiege, Bett und Récamier*, Münih, 1985.
Burghart, R.: "Renunciation in the Religious Traditions of South Asia", *Man*, 1983.
Burkert, W 17 Aralık 1984 tarihli mektup.
— "Die betretene Wiese: Interprentenprobleme im Bereich von Sexualsymbolik", *Die wilde Seele*, yay. haz. H. P. Duerr, Frankfurt/M., 1987.
— 21 Ekim 1987 tarihli mektup.
Burns, R. I.: "Baths and Caravansereis in Crusader Valencia", *Speculum*, 1971.
— *Medieval Colonialism*, Princeton, 1975.
Burrows, E. G. / M. E. Spiro: *An Atoll Culture*, New Haven, 1957.
Buschan, G.: *Die Sitten der Völker*, Cilt IV, Stuttgart, 1922.
Butte, H.: *Geschichte Dresdens bis zur Reformationzseit*, Köln, 1967.
Byloff, F.: *Das Verbrechen der Zauberei*, Graz, 1902.
— *Hexenglaube und Hexenverfolgung in den österreichischen Alpenländern*, Berlin, 1934.
Bynum, C. W.: "The Body of Christ in the Later Middle Ages", *Renaissance Quarterly*, 1986.

Cahn, W.: *Die Bibel in der Romantik*, Münih, 1982.
Camesasca, E.: "Der Begriff Wohnung", *Das Haus*, yay. haz. E. Camesasca, Gütersloh, 1971.
Cancik-Lindemaier, H.: "Der Mythos der Cassia Priscilla", *Faszination des Mythos*, yay. haz. R. Schlesier, Frankurt/M., 1985.
Cantarella, E.: "Dangling Virgins: Myth, Ritual, and the Place of Women in Ancient Greece", *The Female Body in Western Culture*, yay. haz. S. R. Suleiman, Cambridge 1986.
Carcopino, J.: *Das Altagsleben im Alten Rom*, Wiesbaden, 1949.
Carlen, L.: *Kultur des Wallis*: 1500-1800, Brig, 1984.
Carlsson, L.: "Vom Alter und Ursprung des Beilagers im germanischen Recht", *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtgeschichte, Germanist. Abt.*, 1960.
Carstairs, G. M.: *Die Zweimal Geborenen*, Münih, 1963.
Casanova, G.: *Geschichte meines Lebens*, Cilt IV, Münih, 1984, Cilt VI, 1985.
Caudill, W / D. W. Plath: "Who Sleeps By Whom?", *Culture and Personality*, yay. haz. R. A. Le Vine, Chicago, 1974.
Çelebi, E.: *Im Reiche des goldenen Apfels*, yay. haz. R. F. Kreutel et al., Graz, 1987.
Chalumeau, R. P "L'assistance aux malades pauvres au XVIIe siècle", *Dixseptième siècle*, 1971.
Chamberlain, B. H.: *Things Japanese*, Londra, 1905.
Chapman, A.: *Drama and Power in a Hunting Society*, Cambridge, 1982.
Christian, W.A.: *Apparitions in Late Medieval and Renaissance Spain*, Princeton, 1981.
Christoffel, H.: *Trieb und Kultur*, Basel, 1944.
Cipriani, L.: "Altertümlichkeit und Bedeutung der Kultur der Andamaner", *Festschrift Paul Schebesta zum 75. Geburstag*, Mödling, 1963.
— *The Andaman Islanders*, Londra, 1966.
Clark, J.: "Modernity in Japanese Painting", *Art History*, 1986.

Clark, K.: *The Nude*, Princeton, 1956.
Clasen, C.-P *Anabaptism*, Ithaca, 1972.
Clastres, P *Chronique des Indiens Guayaki*, Paris, 1972.
Coldstream, J. N.: *Geometric Greece*, Londra, 1977.
Cole, D. P "The Household, Marriage and Family Life Among the Al Murrah Nomads of Saudi Arabia", *Arab Society*, yay. haz. N. S. Hopkins / S. E. İbrahim, Kahire, 1985.
Condorcet, A. de: "Vie de Voltaire", *Œuvres complètes de Voltaire*, cilt I, Paris, 1883.
Conilleau, R.: *Plombières Les Bains hier et aujourd'hui*, Sarreguemines, 1986.
Contamine, P.: "Les aménagements de l'espace privè, XIVe-XVe siècle", *Histoire de la vie privée*, Cilt II, yay. haz. P. Ariès / G. Duby, Paris, 1985.
Corbin, A.: *Pesthauch und Blütenduft*, Berlin 1984.
— "Les prostituées du XIXe siècle et le 'vaste effort du néant'", *Communications*, 1986.
Costa, G.: "The Garo Code of Law", *Anthropos*, 1954.
Couissin, P.: *Les institutions militaires et navales*, Nogent-le-Rotrou, 1932.
Coulton, G. G.: *Medieval Village, Manor, and Monastery*, New York, 1960.
Counts, D. A.: "Revenge Suicide by Lusi Women", *Rethinking Women's Roles*, yay. haz. D. O'Brien / S. W. Tiffany, Berkeley, 1984.
Couty, D. / J.-P. Ryngaert: "Representation théâtrale et espace social", *Le théâtre*, yay. haz. D. Couty / A. Rey, Paris, 1980.
Covarrubias, M.: *Island of Bali*, New York, 1956.
Crämer, Us: *Die Verfassung und Verwaltung Straßburgs von der Reformationszeit bis zum Fall der Reichsstadt*, Frankfurt/M., 1931.
Crapanzano, V.: "Rite of Return: Circumcision in Morocco", *Psychoanalysis and Society*, 1981.
Crocker, W. H.: "Die Xikrin in Brasilien", *Bild der Völker*, Cilt 5, yay. haz. E. E. Evans-Pritchard, Wiesbaden, 1974.
Crome, P "Von der Lust am Baden", *Merianheft Japan*, Hamburg, 1981.

Dächler, A.: "Zur Geschichte der Heizung im Bauernhause", *Zeitschrift für österreichische Volkskunde*, 1911.
Dahlberg, B. / W Dahlberg: "Die Rückkehr des Adlers", *Wege* 3, 1986.
Dalarun, J.: "Robert d'Arbrissel et les femmes", *Annales*, 1984.
Dalman, G.: *Arbeit und Sitte in Palästina*, Cilt V, Gütersloh, 1937.
Danandjaja, J.: *Pantomim cuci betara berutuk dari Trunyan, Bali*, Jakarta, 1985.
Danckert, W.: *Unerhliche Leute*, Bern, 1963.
Daniel, E. V *Fluid Signs*, Berkeley, 1984.
Daumier, H.: *Mesdames*, yay. haz. C. Strich, Zürih, 1980.
Davenport, W.: "Sexual Patterns and Their Regulation in a Society of the Southwest Pacific", *Sex and Behavior*, yay. haz. F. A. Beach, New York, 1965.
Davidsohn, C.: "Das Nackte bei den Japanern", *Globus*, 1896.
Davidsohn, R.: *Geschichte von Florenz*, Cilt IV, Berlin, 1927.
Davidson, C.: *From Creation to Doom*, New York, 1984.
Davis, N. Z.: *Frauen und Gesellschaft am Beginn der Neuzeit*, Berlin, 1986.
Dawani, T.: *Jemen zwischen Reisebeschreibung und Feldforschung*, Berlin, 1987.
Day, J.: "On the Status of Women in Medieval Sardinia", *Women in the Medieval World*, yay. haz. J. Kirshner / S. F. Wemple, Oxford, 1985.
Deaver, S.: "The Contemporary Saudi Woman" *A World of Women*, yay. haz. E. Bourguignon, New York, 1980.
Decker, R.: "Die Hexenverfolgungen im Hochstift Paderborn", *Westfälische Zeitschrift*, 1978.

— "Die Hexenverfolgungen im Herzogtum Westfalen", *Westfälische Zeitschrift*, 1982.
Dedieu, J. P.: 4 Aralık 1986 tarihli mektup.
Degenhart, B. / A. Schmitt: *Corpus der italienischen Zeichnungen 1300 bis 1450*, Cilt II. 3, Berlin, 1980.
DeMause, L.: "Evolution der Kindheit", *Hört ihr die Kinder weinen*, yay. haz. L. DeMause, Frankfurt/M. 1977.
Demos, J. P.: *Entertaining Satan*, Oxford, 1982.
Deneke, B.: *Hochzeit*, Münih, 1971.
Dericum, C.: 24 Nisan 1986 tarihli mektup.
Deuchler, F.: *Vom schönen Wohnen*, o. O., o. J.
Deurer, W.: *Heidelbergs noch geltende Polizeigesetze*, Heidelberg, 1807.
Devereux, G.: "Education and Discipline in Mohave Society", *Primitive Man*, 1950.
— "Denial of the Anus in Meurosis and Culture", *Bulletin of the Philadelphia Association for Psychoanalysis*, 1954.
— *Baubo, die mythische Vulva*, Frankfurt/M., 1981.
— *Träume in der griechischen Tragödie*, Frankfurt/M., 1982.
Diem, C.: *Weltgeschichte des Sports und der Leibeserziehung*, Stuttgart, 1960.
Diepgen, P.: *Frau und Frauenheilkunde in der Kultur des Mittelalters*, Stuttgart, 1963.
Dillard, H.: *Daughters of the Reconquest*, Cambridge, 1984.
Diringer, D.: *The Illuminated Book*, New York, 1967.
Dirlmeier, U.: "Zu den Lebensbedingungen in der mittelalterlichen Stadt: Trinkwasserversorgung und Abfallbeseitigung", *Mensch und Umwelt im Mittelalter*, yay. haz. B. Herrmann, Stuttgart, 1986.
Dirr, P.: *Denkmäler des Münchner Stadtrechts*, Cilt I, Münih, 1936.
Dodwell, C. R.: *The Great Lambeth Bible*, Londra, 1959.
Dollinger, H. / B. Klawunn: *Bilder zur Kulturgeschichte*, Münih, 1979.
Donner, K.: *Ethnological Notes About the Yenisey-Ostyak*, Helsinki, 1933.
Dorsey, G. A.: *The Cheyenne*, Cilt II, Chicago, 1905.
Doublier, G.: *Maria Stuart*, Graz, 1959.
Douglas, J. D. / P. K. Rasmussen / C. A. Flanagan: *The Nude Beach*, Beverly Hills 1977.
Douglas, M.: *Implicit Meanings*, Londra, 1975.
Dover, K. J.: *Greek Homosexuality*, Londra, 1978.
Drabek, A. M.: *Reisen und Reisezeremoniell der römisch-deutschen Herrscher im Spätmittelalter*, Viyana, 1964.
Dreesen, W. / F. Lindner: *Hundert Tage auf Bali*, Hamburg, 1937.
Dreitzel, H. P.: "Peinliche Situationen", *Soziologie: Entdeckungen im Alltäglichen*, yay. haz. M. Baethge / W. Eßbach, Frankfurt/M., 1983.
Dreyer, J. C. H.: *Antiquarische Anmerkungen über einige in dem mittleren Zeitalter in Teutschland und im Norden üblich gewesene Lebens-, Leibes- und Ehrenstrafen*, Lübeck, 1792.
Droß, A.: *Die erste Walpurgisnacht*, Frankfurt/M., 1978.
Duby, G.: *Medieval Marriage*, Baltimore, 1978.
— *Europa im Mittelalter*, Neuchâtel, 1981.
— "The Aristocratic Woman in France in the 12th Century", *Danish Medieval History*; yay. haz. N. Skyum-Nielson / N. Lund, Kopenhagen, 1981.
"La vie privée dans les maisonnées aristocratiques de la France féodale", *Histoire de la vie privée*, Cilt II, yay. haz. P. Ariès / G. Duby, Paris, 1985.
— "Situation de la solitude XI-XIIIe siècle", *Histoire de la vie privee*, Cilt II, yay. haz. P Ariès / G. Duby, Paris, 1985.
DuCange, D.: *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, Cilt I, Paris, 1840.

Ducrey, P.: *Guerre et guerriers dans la Grèce antique*, Fribourg, 1985.
Dühren, E.: *Das Geschlechtsleben in England mit besonderer Beziehung auf London*, Charlottenburg, 1901.
van Dülmen, R.: "Das Schauspiel des Todes", *Volkskultur*, yay. haz. R. van Dülmen / N. Schindler, Frankfurt/M., 1984.
— *Theater des Schreckens*, Münih, 1985.
Dürer, A.: *Schriftlicher Nachlaß*, Cilt I, yay. haz. H. Rupprich, Berlin, 1956.
Duerr, H. P.: *Traumzeit*, Frankfurt/M., 1978.
— *Sedna oder Die Liebe zum Leben*, Frankfurt/M. 1984.
— "Norbert Elias und das mittelalterliche Badewesen", *Streitbare Philosophie*, yay. haz. I. Staeuble / G. Althaus, Berlin, 1987.
Duff- Cooper, A.: "Notes About Some Balinese Ideas and Practices Connected With Sex from Western Lombok", *Anthropos*, 1985.
Duggan-Cronin, A. M.: *The Bushman Tribes of Southern Africa*, Kimberley, 1942.
Dumesnil, R.: *Histoire illustrée de la médecine*, Paris, 1935.
Dumont, J. P.: "Espacements et déplacements dans l'habitat Panare", *Journal de la Société des Américanistes*, 1972.
Dunn, C. J.: *Everyday Life in Traditional Japan*, Tokyo, 1972.
Dunning, E.: "Comments on Elias's 'Scenes from the Life of a Knight'", *Theory, Culture & Society*, 1987.
Dupont-Bouchat, M.-S.: "La répression de la sorcellerie dans le duché de Luxembourg aux XVIe et XVIIe siècles in *Prophètes et sorciers dans les Pays- Bas*, yay. haz. R. Muchembled, Paris, 1978.
Duval, P. M.: *Gallien*, Stuttgart, 1979.
Dyk, W.: "Notes and Illustrations of Navaho Sex Behavior", *Psychoanalysis and Culture*, yay. haz. G. B. Wilbur / W. Muensterberger, New York, 1951.

Ebner, H.: "Der Bauer in der mittelalterlichen Historiographie", *Bäuerliche Sachkultur des Spätmittelalters*, yay. haz. H. Appelt, Viyana, 1984.
Eckstein, F.: "Nackt und Nacktheit", *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, yay. haz. H. Bächtold-Stäubli, Cilt VI, Berlin, 1935.
Edgerton, S. V.: *Pictures and Punishment: Art and Criminal Prosecution During the Florentine Renaissance*, İthaca, 1985.
Edwardes, A.: *Erotica Judaica*, New York, 1967.
Edwards, M.: *Christiania*, Reinbek, 1980.
Eggebrecht, E.: *Ägypten: Faszination und Abenteuer*, Mainz, 1982.
Ehrenreich, P.: "Stewart Culins Forschungsreise zu den Indianern des fernen Westens", *Globus*, 1902.
Eibl-Eibesfeldt, I.: *Die !Ko-Buschmann-Gesellschaft*, Münih, 1972.
— *Der vorprogrammierte Mensch*, Viyana, 1973.
Eichberg, H.: *Die historische Relativität der Sachen*, Münster, 1984.
Eickelman, C.: *Women and Community in Oman*, New York, 1984.
Eis, G.: "Salernitanisches und unsalernitanisches im 'Armen Heinrich' von Hartmann von Aue", *Hartmann von Aue*, yay. haz. H. Kuhn / C. Cormeau, Darmstadt, 1973.
Elam, Y *The Social and Sexual Roles of Hima Women*, Manchester, 1973.
Elder, L.: *Hot Tubs*, Santa Barbara, 1973.
— *Free Beaches*, Santa Barbara, 1974.
Eliade, M.: "Die Amerikaner in Ozeanien und die eschatologische Nacktheit", *Antaios* 1961.
— *Geschichte der religiösen Ideen*, Cilt I, Freiburg, 1978.

Elias, N.: *Über den Prozeß der Zivilisation*, Basel, 1939.
— "Problems of Involvement and Detachment", *British Journal of Sociology* 1956.
— *Die höfische Gesellcshaft*, Neuwied, 1969.
— 28 Şubat 1980 tarihli bildiri.
— *Engagement und Distanzierung*, Frankfurt/M., 1983.
— "Die Genese des Sports als soziologisches Problem", *Sport im Zivilisationsprozeß*, yay. haz. W Hopf, Münster, 1984.
— *Die Gesellschaft der Individuen*, Frankfurt/M., 1987.
Ell, S. R.: "Blood and Sexuality in Medieval Leprosy", *Janus*, 1984.
Ellis, H.: *Geschlechtstrieb und Schamgefühl*, Leipzig, 1900.
— *Studies in the Psychology of Sex*, Cilt IV, Philadelphia, 1928.
Elschenbroich, D.: "Das im Verborgenen schleichende Laster", J. F. Oest: *Höchstnöthige Belehrung und Warnung für Jünglinge und Knaben*, Münih, 1977.
Embree, J. F.: *Suye Mura: A Japanese Village*, Chicago, 1939.
Endter, J. M. F. v.: *Meister Frantzen Nachrichter allhier in Nürnberg*, Nürnberg, 1801.
Engelbrecht, J. A.: *The Korana*, Cape Town, 1936.
Englisch, P.: *Sittengeschichte des Orients*, Viyana, 1932.
Epstein, a. L.: "*Tambu*: The Shell Money of the Tolai", *Fantasy and Symbol*, yay. haz. r. h. Hook, Londra, 1979.
— *The Experience of Shame in Melanesia*, Londra, 1984.
— 18 Aralık 1986 tarihli mektup.
Epstein, L. M.: *Sex Laws and Customs in Judaism*, New York, 1948.
Epton, N.: *Eros und die Franzosen*, Hamburg, 1962.
Erasmus v. Rotterdam: *De civilitate morum puerilium*, Hamburg, 1673.
— *Vertraute Gespräche*, yay. haz. H. Schiel, Köln, 1947.
Erdö, P.: "Eheprozesse im mittelalterlichen Ungarn", *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonist. Abt.*, 1986.
Erdoes, R.: *Büffeljagd und Sonnentanz*, Zürih, 1980.
Erffa, C. E. v.: *Αἰδως und verwandte Begriffe in ihrer Entwicklung von Homer bis Demokrit*, Leipzig, 1937.
Essenwein, A.: *Mittelalterliches Hausbuch*, Frankfurt/M., 1887.
Evans, M. B.: "The Staging of the Donaueschingen Passion Play", *Modern Language Review*, 1920.
— *The Passion Play of Lucerne*, New York, 1943.
Ewen, C. L'E.: *Witchcraft and Demonism*, Londra, 1933.

Fairchilds, C.: *Domestic Enemies: Servants and Their Masters in Old Regime France*, Baltimore, 1984.
Fajans, J.: "Shame, Social Action, and the Person Among the Baining", *Ethos*, 1983.
Falke, J.: "Die Badstuben im Mittelalter", *Westermann's Jahrbuch der Illustrirten Deutschen Monatshefte*, 1862.
Faral, E.: *La vie quotidienne au temps de Saint Louis*, Paris, 1938.
Fast, H.: *Quellen zur Geschichte der Täufer in der Schweiz*, Cilt II, Zürih, 1973.
Fedders, A. / C. Salvadori: *Maasai*, Londra, 1974.
Fehr, H.: *Die Rechtsstellung der Frau und der Kinder in den Weistümern*, Jena, 1912.
— *Das Recht im Bilde*, Münih, 1923.
— "Gottesurteil und Folter", *Festgabe für Rudolf Stammler zum 70. Geburtstage*, yay. haz. E. Tatarin-Tarnheyden, Berlin, 1926.
Fehrle, E.: *Tacitus' Germania*, Münih, 1935.

Fejos, P.: *Ethnography of the Yagua*, New York, 1943.
Fél, E./T Hofer: *Bäuerliche Denkweise in Wirtschaft und Haushalt*, Göttingen, 1972.
Ferber, C.: *Bilder vom Tage 1842-1982*, Berlin, 1983.
Ferdows, A. K.: "Frauen in der iranischen Revolution", *Religion und Politik im Iran*, yay. haz. K. Greussing, Frankfurt/M., 1981.
Feyerabend, P *Wider den Methodenzwang*, Frankfurt/M., 1983.
Finsterwalder, P. W *Elsässische Stadtrechte*, Cilt III, Heidelberg, 1938.
Firth, R.: *We, the Tikopia*, Londra, 1936.
Fischer, A.: *Bilder zur mittelalterlichen Kulturhygiene im Bodenseegebiet*, Karlsruhe, 1923.
Fischer, J. L.: "Birth on Ponape: Myth and Reality", *Die Geburt aus ethnomedizinischer Sicht*, yay. haz. W. Schiefenhövel/D. Sich, Braunschweig, 1983.
Fischer, J. L. / R. Ward / M. Ward: "Ponapean Conceptions of Incest", *Journal of the Polynesian Society*, 1976.
Fisher, E. A.: "Theodora and Antonina in the Historia Arcana", *Arethusa*, 1978.
Flacelière, R.: *Love in Ancient Greece*, Londra, 1962.
Flandrin, J.-L.: *Familien*, Frankfurt/M., 1978.
— *Le sexe et l'occident*, Paris, 1981.
Flegon, A.: *Eroticism in Russian Art*, Londra, 1976.
Fleischhacker, H.: *Mit Feder und Szepter: Katharina II. als Autorin*, Stuttgart, 1978.
Foerster, R. H.: *Das Leben in der Gotik*, Münih, 1969.
Fontenrose, J.: *Python*, Berkeley, 1959.
Forte, A. D. M.: "Some Aspects of the Law of Marriage in Scotland: 1500-1700", *Marriage and Property*, yay. haz. E. M. Craik, Aberdeen, 1984.
Fortes, M.: *The Web of Kinship Among the Tallensi*, Londra, 1949.
Foster, G. M.: "Euphemisms and Cultural Sensitivity in Tzintzuntzan", *Anthropological Quarterly*, 1966.
Foster, N.: *Die Pilger*, Frankfurt/M., 1982.
Foucault, M.: *Le procès de sorcellerie dans l'Ancienne France*, Paris, 1907.
Fowler, W. W *The Roman Festivals of the Period of the Republic*, Londra, 1899.
Franklin, A.: *La Civilité*, Paris, 1908.
— *La vie privée au temps des premiers Capétiens*, Paris, 1911.
Fraser, A.: *The Weaker Vessel*, Londra, 1984.
French, M.: *Jenseits der Macht*, Reinbek, 1985.
Freud, S.: "Das Unbehagen in der Kultur", *Werkausgabe*, Cilt II, yay. haz. A. Freud/I. Grubrich-Simitis, Frankfurt/M., 1978.
Fricker, B.: *Geschichte der Stadt und Bäder zu Baden*, Aarau, 1880.
Fried, J.: "The Tarahumara", *Handbook of Middle American Indians*, Cilt 8, yay. haz. R Wauchope, Austin, 1969.
Friedberg, E.: *Das Recht der Eheschließung*, Leipzig, 1865.
— *Aus deutschen Bußbüchern*, Halle, 1868.
Friederici, G.: *Wissenschaftliche Ergebnisse einer amtlichen Forschungsreise nach dem Bismarck-Archipel im Jahre 1908*, Cilt II, Berlin, 1912.
Friedrich, P.: *The Meaning of Aphrodite*, Chicago, 1978.
Fritz, H. E.: "Von der Kurtisane zum Kurschatten", *Sexualmedizin*, 1980.
Frobenius, S.: 19 Mart 1987 tarihli mektup.
Frohn, W *Der Aussatz im Rheinland*, Jena, 1933.
Frois, L.: *Kulturgegensätze Europa-Japan* (1585), Tokyo, 1955.
Frühmorgen-Voss, H.: *Text und Illustration im Mittelalter*, Münih, 1975.
Fuchs, E.: *Die galante Zeit*, Münih, 1911.

Gabler, H. W "Reisen und christliches Paradies", *Alternative Welten*, yay. haz. M. Pfister, Münih, 1982.
Gabor, M.: *The Pin-up*, New York, 1972.
Gaignebet, C. / J. D. Lajoux: *Art profane et religion populaire au Moyen Age*, Paris, 1985.
Gail, W.: *Die Rechtsverfassung der öffentlichen Badestuben vom 12. bis 17. Jahrhundert*, Köln, 1940.
Galsterer, H.: "Mens sana in corpore sano: Der Mensch und sein Körper in römischer Zeit", *Der Mensch und sein Körper*, yay. haz. A. E. Imhof, Münih, 1983.
Garvan, J. M.: "A Survey of the Material and Sociological Culture of the Manobo of Eastren Mindanao", *American Anthropologist*, 1927.
— "Pygmy Personality", *Anthopos*, 1955.
Gathorne-Hardy, J.: *The Rise and Fall of the British Manny*, Londra, 1972.
Gay, P.: *Education of the Senses*, Oxford, 1984.
Gebauer, J.: *Geschichte der Stadt Hildesheim*, Cilt I, Hildesheim, 1922.
Geddes, W. R.: *Nine Dayak Nights*, Melbourne, 1957.
Geerken, H.: 7 Aralık 1986 tarihli mektup.
Geier, F.: *Oberrheinische Stadtrechte*, Cilt II, 2, Heidelberg 1908.
Geist, J. F. / K. Kürvers: *Das Berliner Mietshaus 1740-1862*, Münih, 1980.
Gelse, R.: *Über die Nacktheit des Menschen in der mittelhochdeutschen Kultur*, Heidelberg, 1977.
Gengler, H. G.: "Seelbäder", *Zeitschrift für deutsche Kulturgeschichte*, 1873.
Georgieff, A.: "Nackte Körper und die Gloriole des Heiligen", *Das Heilige*, yay. haz. D. Kamper / C. Wulf, Frankfurt/M., 1987.
Gernhuber, J.: "Strafvollzug und Unehrlichkeit", *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanist.* Abt., 1957.
Gewecke, F.: *Wie die neue Welt in die alte kam*, Stuttgart, 1986.
Gibbs, J. L.: "The Kpelle of Liberia", *Peoples of Africa*, yay. haz. J. L. Gibbs, New York, 1965.
Giedion, S.: *Die Herrschaft der Mechanisierung*, Frankfurt/M., 1982.
Ginouves, R.: *Balaneutike*, Paris, 1962.
Ginzburg, C.: *Die Benandanti*, Frankfurt/M., 1980.
Glaser, H. / W. Pützstück: *Ein deutsches Bilderbuch 1870-1918*, Münih, 1982.
Glassberg, A.: *Die Beschneidung*, Berlin, 1896.
Gleichen-Russwurm, A. v.: *Der Ritterspiegel*, Stuttgart, 1918.
Gleichmann, P. R.: "Wandel der Wohnverhältnisse", *Human Figurations*, yay. haz. P. R. Gleichmann et al., Amsterdam, 1977.
Gobert, E. G.: "Le pudendum magique et le problème des cauris", *Revue africaine* 1951.
Göller, L.: "Galgen- und Rabensteingeschichten aus Alt-Mannheim", *Kurpfälzer Jahrbuch*, 1930.
Göpel, M. L.: *Frauenalltag durch die Jahrhunderte*, Ismaning, 1986.
Göres, J.: *"Was ich dort gelebt, genossen..." Goethes Badeaufenthalte 1785 bis 1823*, Königstein, 1982.
Goerke, H.: *Arzt und Heilkunde*, Münih, 1984.
Gössmann, E.: "Die Frau im alten Japan", *Die Frau*, yay. haz. G. Hielscher, Berlin, 1980.
Goethe, J. W.: *Sämtliche Werke*, Cilt 16, yay. haz. K. Richter, Münih, 1985.
Götz, A.: *Über Erektion und Ejakulation bei Erhängten*, Berlin, 1898.
Goetz, H.-W.: *Leben im Mittelalter*, Münih, 1986.
Goffman, E.: *The Presentation of Self in Everyday Life*, Edinburgh, 1958.
— *Verhalten in sozialen Situationen*, Gütersloh, 1971.
Goglin, J.-L.: *Les Misérables dans l'Occident médiéval*, Paris, 1976.
Goldberg, M.: *Das Armen-und Krankenwesen des mittelalterlichen Straßburg*, Strasbourg, 1909.

Goldman, I.: *The Cubeo*, Urbana, 1963.
Goldsmith, A.: *The Nude in Photography*, Chicago, 1975.
Gombrich, E. H.: *Art and Illusion*, New York, 1961.
Gonda, J.: "Ascetics and Courtesans", *Adyar Library Bulletin*, 1961.
Gonthier, N.: "Delinquantes ou victimes: Les femmes dans la société lyonnaise du XVe siècle, *Revue Historique*, 1984.
Goodenough, W. H.: "Personal Names and Modes of Address in Two Oceanic Societies", *Context and Meaning in Cultural Anthropology*, yay. haz. M. E. Spiro, New York, 1965.
Gordon, B. L.: *Medieval and Renaissance Medicine*, New York, 1959.
Gordon, M.: *L'esclavage dans le monde arabe*, Paris, 1987.
Gotein, S. D.: *A Mediterranean Society*, Cilt IV, Berkeley, 1983.
Goudsblom, J.: "Aufnahme und Kritik der Arbeiten von Norbert Elias in England, Deutschland, den Niederlanden und Frankreich", *Materialien zu Norbert Elias' Zivilisationstheorie*, yay. haz. P. Gleichmann et al., Frankfurt/M., 1977.
Graburn, N. H. H. / B. S. Strong: *Circumpolar Peoples*, Pacific Palisades, 1973.
Graf, W.: *Der Ehebruch im fränkischen und deutschen Mittelalter*, Würzburg, 1982.
Graham, V. E. / W. M. Johnson: *The Paris Entries of Charles IX. and Elisabeth of Austria* 1571, Toronto, 1974.
Gramm, W.: *Die Körperpflege der Angelsachsen*, Heidelberg, 1938.
Granlund, J. / A. Nyman: "Kinderwiegen in Skandinavien", *Ethnologia Europaea*, 1975.
Gray, R.: *A History of London*, Londra, 1978.
Green, V. H. H.: *Medieval Civilization in Western Europe*, Londra, 1971.
Gregor, T.: "Exposure and Seclusion: A Study of Institutionalized Isolation Among the Mehinacu Indians", *Ethnology*, 1970.
— "Publicity, Privacy, and Mehinacu Marriage", *Ethnology*, 1974.
— *Mehinaku*, Chicago, 1977.
Gregorovius, F.: "Das deutsche Passionsspiel in Tyrol", *Kleine Schriften zur Geschrichte und Cultur*, Cilt III. Leipzig, 1892.
Greiner, U.: "Der Menschenwissenschaftler", *Die Zeit*, 1 Mayıs 1987.
Grimm, C.: "Kunst und Volk im 17. Jahrhundert", *Literatur und Volk im 17. Jahrhundert*, Cilt I, yay. haz. W. Brückner et al., Wiesbaden, 1985.
Grimm, J. / W. Grimm: *Deutsches Wörterbuch*, Leipzig, 1854.
Grinnell, G. B.: *The Cheyenne Indians*, New Haven, 1923.
Groffy, C.: *Die Edinburgh Review* 1802-1825, Heidelberg, 1981.
Grotzfeld, H.: *Das Bad im arabisch-islamischen Mittelalter*, Wiesbaden, 1970.
Grünberg, G.: "Beiträge zur Ethnographie der Kayabi Zentralbrasiliens", *Archiv für Völkerkunde*, 1970.
Grunauer, S.: "Thermen und öffentlicher Badebetrieb", *Der altsprachliche Unterricht*, 1977.
Grundmann, H.: "Ketzerverhöre das Spätmittelalters als quellenkritisches Problem", *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, 1965.
Grupp, G.: *Kulturgeschichte des Mittelalters*, Cilt II, Paderborn, 1923.
Guarient, F. A. H. v.: *Codicis Austriaci*, Viyana, 1704.
Guarinonius, H.: *Die Grewel der Verwüstung menschlichen Geschlechts*, Ingolstadt, 1610.
Gugel, H.: "Caesars Tod", *Gymnasium*, 1970.
Gumbel, H.: "Deutsche Kultur vom Zeitalter der Mystik bis zur Gegenreformation", *Handbuch der Kulturgeschichte*, yay. haz. H. Kindermann, Potsdam, 1936.
Gupta, B.: *The Andamans*, Kalküta, 1976.
Gusinde, M.: *Urmenschen im Feuerland*, Berlin, 1946.
— *Von gelben und schwarzen Buschmännern*, Graz, 1966.

Guthrie, R. D.: *Body Hot Spots*, New York, 1976.
Gutmann, J.: *Buchmalerei in hebräischen Handschriften*, Münih, 1978.
Guttzeit, J.: *Schamgefühl, Sittlichkeit und Anstand*, Dresden, 1910.
Gwin, H. H.: "Life in the Medieval Leprosary", *Studies in Medieval Culture*, 1974.

Haas, H.: "Hygiene und Prophylaxe in Bayreuth und Oberfranken in Mittelalter und Neuzeit", *Archiv für Geschichte von Oberfranken*, 1981.
Haberland, E.: *Galla Süd-Äthiopiens*, Stuttgart, 1963.
Hach, J. F.: *Das alte Lübische Recht*, Lübeck, 1839.
Haeberle, E. J.: *Die Sexualität des Menschen*, Berlin, 1983.
Häfele, K.: *Die Godivasage und ihre Behandlung in der Literatur*, Heidelberg, 1929.
Haenel, T.: *Zur Geschichte der Psychiatrie*, Basel, 1982.
Haesaert, J. P.: *Etiologie de la répression des outrages publics aux bonnes moeurs*, Paris, 1938.
Haga, H.: *Japanese Folk Festivals*, Tokyo, 1970.
Hagemann, H.-R.: *Basler Rechtsleben im Mittelalter*, Basel, 1981.
Hagen, F. H. v. d.: *Über die Gemälde in den Sammlungen der altdeutschen lyrischen Dichter*, Cilt II, Berlin, 1846.
— *Handschriftengemälde und andere bildliche Denkmäler der deutschen Dichter des 12.-14. Jahrhunderts*, Berlin, 1853.
Hahn, T.: "Indians East and West: Primitivism and Savagery in English Discovery Narratives of the 16th Century", *Journal of Medieval and Renaissance Studies*, 1978.
Haining, P.: *Hexen*, Oldenburg, 1977.
Hall, D. J.: "Plainness of Speech, Behaviour and Apparel in Eighteenth Century English Quakerism", *Monk, Hermits and the Ascetic Tradition*, yay. haz. W. J. Sheils, Oxford, 1985.
Hall, E. T.: *The Hidden Dimension*, Garden City, 1969.
Haller, J. S. / R. M. Haller: *The Physician and Sexuality in Victorian America*, Urbana, 1974.
Hamann, G.: "Cristoph Columbus zwischen Mittelalter und Neuzeit", *Europäisierung der Erde?*, yay. haz. G. Klingenstein et al., Münih, 1980.
Hambrecht, R.: "Das Papier ist mein Acker... Ein Notizbuch des 17. Jahrhunderts von Handwerker-Bauern aus dem nordwestlichen Oberfranken", *Jahrbuch der Coburger Landesstiftung*, 1984.
Hammel, H. T.: "Response to Cold by the Alacaluf Indians", *Current Anthropology* 1960.
Hammond-Tooke, W. D.: *Bhaca Society*, Cape Town, 1962.
Hampe, R. / E. Simon: *Griechisches Leben im Spiegel der Kunst*, Mainz, 1959.
Hane, M.: *Peasants, Rebels and Outcasts*, New York, 1982.
Hanley, S. B.: "Urban Sanitation in Preindustrial Japan", *Journal of Interdisciplinary History*, 1987.
Hansen, H. H.: *The Kurdish Woman's Life*, Kopenhag, 1961.
Hansen, J.: *Quellen und Untersuchungen zur Geschichte des Hexenwahns*, Bonn, 1901.
Hansen, W.: *Kalenderminiaturen der Stundenbücher*, Münih, 1984.
Hanson, G.: *Original Skin*, Londra, 1970.
Hardach-Pinke, I.: *Kinderalltag*, Frankfurt/M., 1981.
Harder, J.: "Das ungeteilte Leben der Duchoborzen", *Alles gehört allen*, yay. haz. H.-J. Goertz, Münih, 1984.
Haring, D. G.: "Aspects of Personal Character in Japan", *Personal Character and Cultural Milieu*, yay. haz. D. G. Haring, Syracuse, 1956.
Harksen, S.: *Die Frau im Mittelalter*, Leipzig, 1974.
Harrer, H.: *Die letzten Fünfhundert*, Berlin, 1977.
Harris, H. A.: *Greek Athletes and Athletics*, Londra, 1964.

Hartmann v. Aue: *Iwein*, yay. haz. T Cramer, Berlin, 1974.
Harvolk, E.: "Haut", *Anziehungskräfte*, yay. haz. M. Widmann et al., Münih, 1986.
Hasenclever, A.: "Die tagebuchartigen Aufzeichnungen des pfälzischen Hofarztes Dr. Johannes Lange über seine Reise nach Granada im Jahre 1526", *Archiv für Kulturgeschichte*, 1907.
Hashagen, J.: "Aus Kölner Prozeßakten. Beiträge zur Geschichte der Sittenzustände in Köln im 15. und 16. Jahrhundert", *Archiv für Kulturgeschichte*, 1905.
Hassall, W O.: *How They Lived*, Oxford, 1962.
Hatt, J.: *Une ville du XVe siècle: Strasbourg*, Strasbourg, 1929.
Hauser-Schäublin, B.: *Frauen in Kararau*, Basel, 1977.
Haviland, L. K. / J. B. Haviland: "Privacy in a Mexican Indian Village", *Public and Private in Social Life*, yay. haz. S. I. Benn / G. F. Gaus, Londra, 1983.
Healey, T.: "Genitalschmuck", *Sexualmedizin*, 1982.
Hecht, I.: *Der Siechen Wandel*, Freiburg, 1982.
Heckendorn, H.: *Wandel des Anstands im famzösischen und deutschen Sprachgebiet*, Bern, 1970.
Hecker, P.: "Ein Hexenproceß", *Zeitschrift für deutsche Kulturgeschichte*, 1874.
Hefele, C. J.: *Conciliengeschichte*, Cilt III, Freiburg, 1858.
Heffner, Dr.: "Über die Baderzunft im Mittel-Alter und später, besonders in Franken", *Archiv des historischen Vereins von Unterfranken und Aschaffenburg*, 1864.
Heinisch, P.: *Die Trauergebräuche bei den Israeliten*, Münster, 1931.
Heinz, H. J.: "Hygienic Attitudes and Practices of the !Ko Bushmen", *Ethnomedizin und Sozialmedizin in Tropisch-Afrika*, yay. haz. S. Paul, Hamburg, 1975.
Heinz, H.-J. / M. Lee: *Namkwa*, Londra, 1978.
Heinz, W. H.: *Römische Bäder in Baden-Württemberg*, Tübingen, 1979.
— *Römische Thermen*, Münih, 1983.
Helbling, F. / M. Bauer: *Die Tortur*, Berlin, 1926.
Helfer, C.: "Henker-Studien", *Archiv für Kulturgeschichte*, 1965.
Heller, G.: "*Propre en ordre. Habitation et vie domestique 1850-1930: l'exemple vaudois*, Lausanne, 1979.
— "Idéologie et rituels de la propreté aux XIXe et XXe siècles", *Leib und Leben in der Geschichte der Neuzeit*, yay. haz. A. E. Imhof, Berlin, 1983.
Helmholz, R. H.: *Marriage Litigation in Medieval England*, Cambridge, 1974.
Hemmer, R.: "Über das Beilager im germanischen Recht", *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtgeschichte, Germanist. Abt.*, 1959.
Henningsen, G.: *The Witches' Advocate*, Reno 1980.
— "The Greatest Witch-Trial of All: Navarre 1609-14", *History Today*, November, 1980.
— 16 Eylül 1986 tarihli mektup.
Henrich, K.: "Die Landauer Scharfrichter und Wasenmeister in ihrem Leben und Wirken", *Mitteilungen des historischen Vereins der Pfalz*, 1980.
Henriques, F.: *Prostitution and Society*, New York, 1963.
Henry, J.: "The Personality of the Kaingang Indians", *Social Structure and Personality*, yay. haz. Y. A. Cohen, New York, 1962.
Hensel, G.: *Geschichte des Grauens*, Altendorf, 1979.
Hentig, H. v.: *Die Strafe*, Cilt I, Berlin, 1954.
Hentschel, H.-D.: "Das Kohlensäurebad im Wandel der Heilkunde", *Die Medizinische Welt*, 16 Aralık 1967.
Herlihy, D.: *Medieval and Renaissance Pistoia*, New Haven, 1967.
Herlihy, D. / C. Klapisch-Zuber: *Les Toscans et leurs familles*, Paris, 1978.
Héoard, J.: *Journal sur l'enfance et la jeunesse de Louis XIII, 1601-1628*, yay. haz. E. Saulié / E. de Barthélémy, Paris, 1868.

Herrad v. Landsberg: *Hortus deliciarum*, yay. haz. A. D. Caratzas, New Rochelle, 1977.
Herrand v. Wildonie: "Der blôze keiser", *Vier Erzählungen*, yay. haz. H. Fischer, Tübingen, 1959.
Herre, P.: *Deutsche Kultur des Mittelalters in Bild und Wort*, Leipzig, 1912.
Herrmann, M.: *Forschungen zur deutschen Theatergeschichte des Mittelalters und der Renaissance*, Berlin, 1914.
Herskovits, M. J.: Dahomey, Cilt I, New York, 1938.
Herter, H.: "Böse Dämonen im frühgriechischen Volksglauben", *Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde*, 1950.
— "Die Soziologie der antiken Prostitution im Lichte des heidnischen und christlichen Schrifttums", *Jahrbuch für Antike und Christentum*, 1960.
— "Genitalien" *Reallexikon für Antike und Christentum*, Cilt X, yay. haz. T. Klauser, Stuttgart, 1976.
Herzog, K.-P.: *Das Strafensystem der Stadt Rothenburg ob der Tauber im Spätmittelalter*, Würzburg, 1971.
Hesse-Wartegg, E. v.: *China und Japan*, Leipzig, 1900.
Heurgon, J.: *La vie quotidienne chez les Étrusques*, Paris, 1961.
Heyne, M.: *Das deutsche Wohnungswesen*, Leipzig, 1899.
— Körperpflege und Kleidung bei den Deutschen, Leipzig, 1903.
Higounet-Nadal, A.: "Haus und Familie in Périgueux im ausgehenden Mittelalter", *Haus und Familie in der spätmittelalterlichen Stadt*, yay. haz. A. Haverkamp, Köln, 1984.
Hilger, I.: *Araucanian Child Life and Its Cultural Background*, Washington 1957.
Hiller, S.: "Homerische Badediener?", *Symmicta Philologica Salisburgensia*, yay. haz. J. Dalfen et al., Roma, 1980.
Himmelheber, H. / U. Himmelheber: *Die Dan*, Stuttgart, 1958.
Hindley, G.: *England in the Age of Caxton*, New York, 1979.
Hinz, B.: *Art in the Third Reich*, Oxford, 1980.
Hirschfeld, M.: *Geschlecht und Verbrechen*, Leipzig, 1930.
His, R.: *Das Strafrecht des deutschen Mittelalters*, Cilt I, Leipzig, 1920.
Höfler, O.: "Zwei Grundkräfte im Wodan-Kult", *Antiquitates Indogermanicae*, yay. haz. M. Mayrhofer et al., Innsbruck, 1974.
Hoenn, K.: *Artemis*, Zürih, 1946.
Hoffmann, C.: "Sitten und Brauchtum der Basotho in Nord-Transvaal", *Afrika und Übersee*, 1956.
Hofmann, H. H. / G. Schuhmann: *Franken in alten Ansichten und Schilderungen*, Konstanz, 1967.
Hofmann, S.: "Protokoll eines Verhörs eines Hexenprozesses von 1629 aus Reichertshofen", *Sammelblatt des Historischen Vereins Ingolstadt*, 1980.
Hofstätter, H. H.: *Spätes Mittelalter*, Baden-Baden, 1967.
Hogbin, H. I.: "Puberty to Marriage: A Study of the Sexual Life of the Natives of Wogeo, New Guinea", *Oceania*, 1946.
Hohmann, J. S: *Schon auf den ersten Blick*, Darmstadt, 1981.
Holl, A.: *Der letzte Christ*, Stuttgart, 1979.
— 18 Mayıs 1987 tarihli mektup.
Holt, R. B.: "Marriage Law and Customs of the Cymri", *Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 1898.
Honselmann, W.: "Von westfälischen Scharfrichtern", *Westfälische Zeitschrift*, 1964.
Hopfner, T.: *Das Sexualleben der Griechen und Römer*, Cilt I, Prag, 1938.
Hose, C.: *Natural Man: A Record from Borneo*, Londra, 1926.
van Houtte, J. A.: "Herbergswesen und Gastlichkeit im mittelalterlichen Brügge", *Gastfreundschaft, Taverne und Gasthaus im Mittelalter*, yay. haz. H. C. Peyer, Münih, 1983.

d'Huart, A. / N. Tazi: *Harems*, Paris, 1980.
Huber, K.: *Theorie der gymnischen Erziehung bei den Römern*, Langensalza, 1934.
Huguet, E.: *Dictionnaire de la langue française du seizième siècle*, Cilt II, Paris, 1932.
Huizinga, J.: *Herbst des Mittelalters*, Stuttgart, 1952.
Hulse, F. S.: "Convention and Reality in Japanese Culture", *Southwestern Journal of Anthropology*, 1948.
Hulstaert, R. P. G.: "Les sanctions coutumières contre l'adultère chez les Nkundó", *Mémoires de l'Institut Royal Colonial Belge*, Brüksel, 1938.
— *Le mariage des Nkundó*, Brüksel, 1938.
Hunger, H.: *Die Heilige Hochzeit*, Wiesbaden, 1984.
Hunger, H.: "Zum Badewesen in byzantinischen Klöstern", *Klösterliche Sachkultur des Spätmittelalters*, Viyana, 1980.
Hunt, D.: *Parents and Children in History*, New York, 1972.
Hurd-Mead, K. C.: *A History of Women in Medicine*, Haddam, 1938.
Hutcinson, H. W.: *Village and Plantation Life in Northeastern Brazil*, Seattle, 1957.
Hutchison, J. C.: "Ex ungue Leonem: Die Geschichte der Hausbuchmeister-Frage", *Vom Leben im späten Mittelalter*, yay. haz. J. P. Filedt Kok, Amsterdam, 1985.

Ibn Munqid, U.: *Kitab al-I'tibar*, Münih, 1985.
Ikeda, S.: "Vom japanischen Badeleben", *Kyklos*, 1930.
Ilfeld, F. / R. Lauer: *Social Nudism in America*, New Haven, 1964.
Iljin, M.: "*Isba*: das heizbare Haus", *Das Haus*, yay. haz. E. Camesasca, Gütersloh, 1971.
Ingram, M.: "Ridings, Rough Music and Mocking Rhymes in Early Modern England", *Popular Culture in 17th-Century England*, yay. haz. B. Reay, Londra, 1985.
Irblich, E. / G. Bise: *La bible de Naples*, Paris, 1979.
Irokawa, D.: "The Impact on Popular Culture", *Meiji Ishin*, yay. haz. M. Nagai/M. Urrutia, Tokyo, 1985.
Irsigler, F. / A. Lassotta: *Bettler und Gaukler, Dirnen und Henker*, Köln, 1984.

Jacob, G.: *Mannheim - so wie es war*, Düsseldorf, 1971.
Jacobius, H.: *Die Erziehung des Edelfräuleins im alten Frankreich*, Halle, 1908.
Jacobson, D. A.: *Hidden Faces*, Ann Arbor, 1980.
Jacopin, P.-Y.: "Habitat et territoire Yukuna", *Journal de la Société des Américanistes*, 1972.
Jäger, C.: *Ulms Verfassungs-, bürgerliches und commercielles Leben im Mittelalter*, Stuttgart, 1831.
Jain, J. / E. Fischer: *Jaina Iconography*, Cilt I, Leiden, 1978.
Jansen, R. / H. H. Jansen: "Die Pest in Heidelberg", *Semper apertus*, Cilt I, yay. haz. W. Doerr, Heidelberg, 1985.
Janssens de Bisthoven, A.: *De Vlaamse Primitieven*, Cilt I, Brüksel, 1981.
Jeanmaire, H.: *Couroi et Courètes*, Lille, 1939.
Jeannel, J.: *Die Prostitution in den großen Städten im 19. Jahrhundert*, Erlangen, 1869.
Jegel, A.: "Bäder, Bader und Badesitten im alten Nürnberg", *Reichsstadt Nürnberg, Altdorf und Hersbruck*, yay. haz. F. Solleder, Nürnberg, 1954.
Jenks, S.: *The Black Death and Würzburg*, Ann Arbor, 1980.
Jetter, D.: *Geschichte des Hospitals*, Cilt IV, Wiesbaden, 1980.
Jodogne, O.: "Le théâtre médiéval", *La Wallonie*, Cilt I, yay. haz. R. Lejeune/J. Stiennon, Brüksel, 1977.
Johansen, P. / H. v. Zur Mühmen: *Deutsch und Undeutsch im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Reval*, Köln, 1973.

Johnston, J. D.: *China and Japan: Narrative of the Steam-frigate 'Powhatan', 1857-60*, New York, 1861.
Jones, P. M.: *Medieval Medical Minatures*, Londra, 1984.
Jordan, I.: *Photographie im Böhmerwald 1880-1940*, Steyr 1983.
Josten, E.-A.: "Wenig Platz fürs Kinderbett!", *Volkskunst*, Kasım 1984.
Jüthner, J.: *Körperkultur im Altertum*, Jena, 1928.
— "Bad", *Reallexikon für Antike und Christentum*, yay. haz. T. Klauser, Cilt I, Stuttgart, 1950.
— *Die athletischen Leibesübungen der Griechen*, Cilt I, Viyana, 1965; Cilt II, 1968.
Jütte, R.: "Disziplinierungsmechanismen in der städtischen Armenfürsorge der Frühneuzeit", *Soziale Sicherheit und soziale Disziplinierung*, yay. haz. C. Sachße / F. Tennstedt, Franfurt / M. 1986.
Jung, G.: *Die Geschlechtsmoral des deutschen Weibes im Mittelalter*, Leipzig, 1921.
Jurina, K.: *Vom Quacksalber zum Doctor Medicinae*, Köln, 1985.

Kaempfer, E.: *Geschichte und Beschreibung von Japan*, Cilt II, Lemgo, 1779.
Kahil, L.: "Mythological Repertoire of Brauron", *Ancient Greek Art and Iconography*, yay. haz. W G. Moon, Madison, 1983.
Kagesato, T.: *Nihon no Inshö-ha*, Tokyo, 1977.
Kaiser, C.: "Les cours souveraines au XVIe siècle", *Annales*, 1982.
Kajima, U.: *Hana Bälz*, Stuttgart, 1978.
Kamen, H.: *Inquisition and Society in Spain*, Bloomington, 1985.
Kames, J. K.: *Die weltliche Gerichtsbarkeit in der Stadt Hildesheim während des Mittelalters*, Celle, 1910.
Kappeler, A.: "Die deutschen Flugschriften über die Moskowiter und Iwan den Schrecklichen", *Russen und Rußland aus deutscher Sicht, 9. - 17. Jahrhundert*, yay. haz. M. Keller, Münih, 1985.
Karant-Nunn, S. C.: "Continuity and Change: Some Effects of the Reformation on the Women of Zwickau", *Sixteenth Century Journal*, 1982.
Karpe, G. / I. Kratzsch / H. Vogt: *Handschriften und alte Drucke*, Jena, 1976.
Katzenberger, J.: "Männer unter Dampf", *Merianheft Türkei*, Hamburg, 1985.
Kauffman, C. M.: *The Baths of Pozzuoli*, Oxford, 1959.
— *Romanesque Manuscripts 1066-1190*, Londra, 1975.
Kawakita, M.: *Modern Currents in Japanese Art*, Tokyo, 1974.
Keen, M.: *Chivalry*, New Haven, 1984.
Keil, E. W.: *Deutsche Sitte und Sittlichkeit im 13. Jahrhundert nach den damaligen deutschen Predigern*, Dresden 1931.
Kellenbenz, H.: "Pilgerspitäler, Albergues und Ventas in Spanien", *Gastfreundschaft, Taverne und Gasthaus im Mittelalter*, yay. haz. H. C. Peyer, Münih, 1983.
Kerényi, K.: *Zeus und Hera*, Leiden, 1972.
Keuls, E. C.: *The Reign of the Phallus*, New York, 1985.
Kimball, L. A.: "Women of Brunai", *A World of Women*, yay. haz. E. Bourguignon, New York, 1980.
Kindermann, H.: *Theatergeschichte Europas*, Cilt II, Salzburg, 1969.
— *Das Theaterpublikum des Mittelalters*, Salzburg, 1980.
Kingdon, R. M.: "The Control of Morals in Calvin's Geneva", *The Social History of the Reformation*, yay. haz. L. P. Buck / J. W Zophy, Columbus, 1972.
Kintz, J.-P *La société strasbourgeoise 1560-1650*, Paris, 1984.
Klaits, J.: *Servants of Satan*, Bloomington, 1985.

Klein, H.: "Die Sauna in Altsalzburg", *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde*, 1973.
Kleinman, R.: *Anne of Austria*, Columbus, 1985.
Klima, J. R. / K. Ranke: "Bad und baden", *Enzyklopädie des Märchens*, yay. haz. K. Ranke, Cilt 1, Berlin, 1977.
Klinger, D. M.: *Erotische Kunst in Europa*, Cilt 1a, Nürnberg, 1983.
Klose, S. B.: *Darstellung der inneren Verhältnisse der Stadt Breslau vom Jahre 1458 bis zum Jahre 1526*, Breslau, 1847.
Kloss, C. B.: *In the Andamans and Nicobars*, Londra, 1903.
Knefelkamp, U.: *Das Gesundheits- und Fürsorgewesen der Stadt Freiburg i. Br. im Mittelalter*, Freiburg, 1981.
Knortz, K.: *Die Nackheit in Sage, Sitte, Kunst und Literatur*, Neukölln, 1920.
Koch G.: "Waldensertum und Frauenfrage im Mittelalter", *Forschungen und Fortschritte*, 1962.
— *Frauenfrage und Ketzertum im Mittelalter*, Berlin, 1962.
— "Die Frau im mittelalterlichen Katharismus", *Studi medievali*, 1964.
Kochendörffer, K.: "Zum mittelalterlichen Badewesen", *Zeitschrift für deutsche Philologie*, 1892.
Koehler, L.: *A Search for Power: The Weaker Sex in 17th -Century New England*, Urbana, 1980.
Köhler, M.: "Lebensreform durch Körperkultur", *Das Aktphoto*, yay. haz. M. Köhler / G. Barche, Münih, 1985.
Koenig, G. K.: "Franko-flämische Tendenzen in deutschen Ländern", *Das Haus*, yay. haz. E. Camesasca, Gütersloh, 1971.
König, R.: "Die Mode in der menschlichen Gesellschaft", *Die Mode*, yay. haz. R. König / P. W. Schuppisser, Zürih, 1958.
Koepping, E. R.: *Too Hot, Too Cold, Just Right: Social Relations in a Kadazan Village of Sabah, Malaysia*, Brisbane, 1981.
Koepping, K.-P "Lachen und Leib, Scham und Schweigen, Sprache und Spiel", *Der Wissenschaftler und das Irrationale*, Cilt 1, yay. haz. H. P. Duerr, Frankfurt/M., 1981.
Kohl, W.: *Das Soester Nequambuch*, Wiesbaden, 1980.
Kohl-Leitges, M.: 22 Ağustos 1987 tarihli bildiri.
Kolumbus, C.: *Bordbuch*, Frankfurt/M., 1981.
Konner, M. J.: "Aspects of the Developmental Ethology of a Foraging People", *Ethological Studies of Child Behaviour*, yay. haz. N. B. Jones, Cambridge, 1972.
Kopecky, L.: 11 Nisan 1987 tarihli bildiri.
Kopytoff, I.: "Revitalization and the Genesis of Cults in Pragmatic Religion", *Explorations in African Systems of Thought*, yay. haz. I. Karp / C. S. Bird, Bloomington, 1980.
Koreny, F.: "Israhel van Meckenem", *The Illustrated Bartsch*, yay. haz. W. L. Strauss, Cilt 9, New York, 1981.
Korsch, H.-P.: *Das materielle Strafrecht der Stadt Köln*, Köln, 1958.
Kossodo, B. L.: *Die Frau in Afrika*, Münih, 1978.
Kotelmann, L.: *Gesundheitspflege im Mittelalter*, Hamburg, 1890.
Kovács, E.: "Die ideale Erzherzogin: Maria Theresias Forderungen an ihre Töchter", *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichsforschung*, 1986.
Krämer, W *Kurtrierische Hexenprozesse im 16. und 17. Jahrhundert*, Münih, 1959.
Krahn, C.: *Dutch Anabaptism*, Den Haag, 1968.
Kramer, F W 10 Ağustos 1987 tarihli mektup.
Kramer, K.-S.: *Volksleben im Fürstentum Ansbach und seinen Nachbargebieten (1500-1800)*, Würzburg, 1961.

— *Volksleben im Hochstift Bamberg und im Fürstentum Coburg (1500 bis 1800)*, Würzburg, 1967.
Krása, J.: *Die Handschriften König Wenzels IV.*, Prag, 1971.
Kraus, H. P.: *Thirty-five Manuscripts*, New York, 1962.
Krause, G.: "Lijkverbranding of Zuid-Bali", *Nederlandsch-Indië*, 1917.
— *Bali*, Münih, 1926.
Krause, J. H.: *Die Gymnastik und Agonistik der Hellenen*, Halle, 1841.
Krauss, F. S. / T Sato: *Japanisches Geschlechtsleben*, yay. haz. G. Prunner, Hanau, 1965.
Krauss, S.: *Talmudische Archäologie*, Cilt I, Leipzig, 1910.
Krebs, S. / P. Krebs: "Landesporträit", *Japan*, yay. haz. H. Colsman-Freyberger et al., Münih, 1982.
Kroll, W "Heilig", *Die Diskussion um das Heilige*, yay. haz. C. Colpe, Darmstadt 1977.
Krüger, M.: *Die Entwicklung und Bedeutung des Nonnenklosters Port-Royal im 17. Jahrhundert*, Halle, 1936.
Kühnel, H.: "Beiträge der Orden zur materiellen Kultur des Mittelalters und weltliche Einflüsse auf die klösterliche Sachkultur", *Klösterliche Sachkultur des Spätmittelalters*, Viyana, 1980.
— "Das Alltagsleben im Hause der mittelalterlichen Stadt", *Haus und Familie in der spätmittelalterlichen Stadt*, yay. haz. A. Haverkamp, Köln, 1984.
— "Normen und Sanktionen", *Alltag im Spätmittelalter*, yay. haz. H. Kühnel, Graz, 1984.
Küster, J.: "Fastnachtsgebote als Quellen", *Jahrbuch für Volkskunde*, 1983.
Kuhn, S. M.: *Middle English Dictionary*, Part P. 7, Ann Arbor, 1983.
Kuhnert, R. P.: *Urbanität auf dem Lande: Badereisen nach Pyrmont im 18. Jahrhundert*, Göttingen, 1984.
Kumorek, M.: *Afghanistan: A Cross Cultural View*, Kabil, 1970.
Kunstmann, H. H.: *Zauberwahn und Hexenprozeß in der Reichsstadt Nürnberg*, Nürnberg, 1970.
Kuntz, A.: "Nacktheit-gibt's die?", *Das Aktphoto*, yay. haz. M. Köhler / G. Barche, Münih, 1985.
Kuper, H.: "Costume and Identity", *Comparative Studies in Society and History*, 1973.
Kuster, H. J. / R. J. Cormier: "Old Views and New Trends: Observations on the Problem of Homosexuality in the Middle Ages", *Studi Medievali*, 1984.

Lacroix, P.: XVIIIe *siècle*, Paris, 1875.
Lafitau, J. F.: *Moeurs des sauvages américains*, Cilt I, yay. haz. E. H. Lemay, Paris, 1983.
de Lafuna, F.: *Under Mount Saint Elias*, Washington, 1972.
Lahnstein, P.: *Das Leben im Barock*, Stuttgart, 1974.
— *Schwäbisches Leben in alter Zeit*, Münih, 1983.
Lambert, M. D.: *Ketzerei im Mittelalter*, Münih, 1981.
Landy, D.: *Tropical Childhood*, New York, 1959.
Lane, E. W *An Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptians*, Cilt II, Londra, 1836.
Langhans, D.: *Von den Lastern*, Bern 1773.
Larivaille, P.: *La vie quotidienne des courtisanes en Italie au temps de la Renaissance*, Paris, 1975.
La Roncière, C. de: "La vie privée des notables toscans au seuil de la Renaissance", *Histoire de la vie privée*, Cilt II, yay. haz. P. Ariès / G. Duby, Paris, 1985.
Laser, S.: *Archaeologia Homerica: Medizin und Körperpflge*, Göttingen 1983.
Latte, K.: "Beiträge zum griechischen Strafrecht", *Hermes*, 1931.
Laufer, C.: "Einige Anstandsregeln der Quanantuna auf Neubritannien", *Anthropos*, 1949.

Laver, J.: *Modesty in Dress*, Londra, 1969.
— *The Age of Illusion*, Londra, 1972.
Lea, H. C.: *A History of the Inquisition of the Middle Ages*, Cilt II, New York, 1901.
Leach, W.: *True Love and Perfect Union*, New York, 1980.
Lebra, T S.: "Shame and Guilt: A Psychocultural View of the Japanese Self", *Ethos*, 1983.
Lechner-Knecht, S.: "Die Kunst im Umgang mit Wohlgerüchen", *Curare*, 1980.
Lecky, W E. H.: *Sittengeschichte Europas von Augustus bis auf Karl den Großen*, Leipzig, 1904.
Leeks, W.: "Ingres Other-Wise", *Oxford Art Journal*, 1986.
Lefranc, A.: *La vie quotidienne au temps de la Renaissance*, Paris, 1938.
Le Goff, J.: *La civilisation de l'occident médival*, Paris, 1972.
Leistikow, D.: "Mittelalterliche Hospitalbauten Norddeutschlands", *Stadt im Wandel*, Cilt IV, yay. haz. C. Meckseper, Bad Cannstatt, 1985.
Lennartz, E.: *Duncan, She, Desmond*, Köln, 1908.
Lerner, C.: *Enemies of God*, Londra, 1981.
Le Roy Ladurie, E.: *Montaillou*, Frankfurt/M., 1980.
Lersch, B. M.: *Geschichte der Balneologie, Hydroposie und Pegologie*, Würzburg, 1863.
Lésoualc'h, T.: *Érotique du Japon*, Paris, 1978.
Lessa, W. A.: *Ulithi*, New York, 1966.
Lesure, F.: *Musik und Gesellschaft im Bild*, Kassel, 1966.
Lévêque, J.-J.: *L'école de Fontainebleau*, Neuchâtel, 1984.
Levine, D. N.: *Wax & Gold*, Chicago, 1965.
LeVine, R. A. / B. B. LeVine: "Nyansongo: A Gusii Community in Kenya", *Six Cultures*, yay. haz. B. B. Whiting, New York, 1963.
Lewis, T. H.: "The Oglala (Teton Dakota) Sun Dance", *Plains Anthropologist*, 1972.
Lexer, M.: *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*, Cilt I, Leipzig, 1872.
Licht, H.: *Beiträge zur antiken Erotik*, Dresden, 1924.
— *Sittengeschichte Griechenlands*, Dresden, 1926.
— *Kulturkuriosa aus Altgriechenland*, Dresden, 1929.
Lichtenberg, G. C.: *Schriften und Briefe*, yay. haz. W. Promies, Cilt III, Münih, 1972.
Liese, W.: "Heilbad - gestern, heute und morgen", *Ärztliche Mitteilungen*, 1961.
Lindhausen, J. E. v.: *Wolfdietrich*, Tübingen, 1906.
Ling Roth, H.: *The Natives of Sarawak and British North Borneo*, Cilt I, Londra, 1896.
Linse, U.: *Barfüßige Propheten*, Berlin, 1983.
Lipp, C.: "Sexualität und Heirat", *Die Arbeiter*, yay. haz. W. Ruppert, Münih, 1986.
Littlejohn, J.: "Temne Right and Left", *Right & Left*, yay. haz. R. Needham, Chicago, 1973.
Lochner, Dr.: "Zur Sittengeschichte von Nürnberg in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts", *Zeitschrift für Kulturgeschichte*, 1856.
Lo Duca, J. M.: *Eros im Bild*, Münih, 1968.
Löffler, K.: *Schwäbische Buchmalerei in romanischer Zeit*, Augsburg, 1928.
Löning, G. A.: "Schandlaken, Schandmantel, Schandkleid", *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanist. Abt.*, 1944.
Loke, M.: *The World as It Was 1865-1921*, New York, 1980.
Longère, J.: *Œuvres oratoires des maîtres Parisiens au XIIe siècle*, Cilt I, Paris, 1975.
Lottin, A.: "Vie et mort du couple: difficultés conjugales et divorces dans le Nord de la France aux XVIIe et XVIIIe siècles", *Dix-septième siècle*, 1974.
Loudon, J. B.: "On Body Products", *The Anthropology of the Body*, yay. haz. J. Blacking, Londra, 1977.
Loukomski, G. K.: *La vie et les moeurs en Russie*, Paris, 1928.
de Lorris, G. / J. de Meun: *Le Roman de la Rose*, yay. haz. F. Lecoy, Paris, 1965.

Loux, F.: *Le corps dans la société traditionnelle*, Paris, 1979.
Lovejoy, D. S.: *Religious Enthusiasm in the New World*, Cambridge, 1985.
Lucas, A. T "Washing and Bathing in Ancient Ireland", *Journal of the Royal Society of Antiquaries of Ireland*, 1965.
Lucie-Smith, E.: *The Body*, Londra, 1981.
Luckhardt, J.: *Heinrich Aldegrever und die Bildnisse der Wiedertäufer*, Münster, 1985.
Ludwig, C.: "Erinnerungen an die Schwimmschule", *Basler Stadtbuch*, 1962.
Lukas, G.: *Der Sport im alten Rom*, Berlin, 1982.
Lukesch, A.: *Mythos und Leben der Kayapo*, Viyana, 1968.
Lumholtz, C.: *Unknown Mexico*, Cilt I, New York, 1902.
Lund, T.: *Das tägliche Leben in Skandinavien während des 16. Jahrhunderts*, Kopenhag, 1881.
Lutz, E. C.: "La vie au village dans le Toggenbourg vers 1400", *Revue Suisse d'Histoire*, 1976.
Lutz, H.: *Beiträge zur Frage der Leibesübungen und zur Erklärung einzelner Stellen in Homers Odyssee*, Erlangen, 1927.
Luz, W. A.: *Das Büchlein vom Bad*, Berlin, 1958.

Macfarlane, A.: *Marriage and Love in England*, Oxford, 1986.
MacKinney, L.: *Medical Illustrations in Medieval Manuscripts*, Berkeley, 1965.
Mähl, E.: *Gymnastik und Athletik im Denken der Römer*, Amsterdam, 1974.
Magne, É.: *La vie quotidienne au temps de Louis XIII*, Paris, 1942.
Mails, T E.: *Sundancing at Rosebud and Pine Ridge*, Sioux Falls, 1978.
Makowski, E. M.: "The Conjugal Debt and Medieval Canon Law", *Journal of Medieval History*, 1977.
Malaurie, J.: *Die letzten Könige von Thule*, Frankfurt/M., 1979.
Malinovski, B.: *Das Geschlechtsleben der Wilden in Nordwest-Melanesien*, Frankfurt/M., 1979. [Türkçesi: B. Malinovski, *Vahşilerin Cinsel Yaşamı*, çev. Saadet Özkal, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1992].
Man, E. H.: "On the Aboriginal Inhabitants of the Andaman Islands", *Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 1883.
— *The Andaman Islanders*, Londra, 1885.
Mandrou, R.: *Magistrats et sorciers en France au XVIIe siècle*, Paris, 1980.
Maraini, F.: *Nippon*, Zürih 1958.
Marcus, A.: "Privacy in Eighteenth-Century Aleppo", *International Journal of Middle East Studies*, 1986.
Marcuse, J.: *Bäder und Badewesen in Vergangenheit und Gegenwart*, Stuttgart, 1903.
Marggraff, H.: *Badewesen und Badetechnik der Vergangenheit*, Berlin, 1881.
Marinatos, S.: *Archaeologia Homerica: Kleidung, Haar-und Barttracht*, Göttingen, 1967.
Marnhac, A. de: *Femmes au bain*, Paris, 1986.
Marno, E.: "Ein Akka-Weib", *Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Viyana*, 1875.
Marquardt, J.: *Das Privatleben der Römer*, Cilt I, Leipzig, 1886.
Marshall, D. S.: "Sexual Behavior on Mangaia", *Human Sexual Behavior*, yay. haz. D. S. Marshall / R. C. Suggs, New York, 1971.
Marshall, L.: "Marriage Among the !Kung Bushmen", *Africa*, 1959.
— "The !Kung Bushmen of the Klahari Desert", *Peoples of Africa*, yay. haz. J. L. Gibbs, New York, 1965.
— *The !Kung of Nyae Nyae*, Cambridge, 1976.
Martin, A.: *Badewesen in vergangenen Tagen*, Jena, 1906.
— "Das Bad in Japan", *Ciba Zeitschrift*, 1936.
Maruyama, m.: "Kaikoku-Öffnung des Landes: Japans Modernisierung", *Saeculum*, 1967

Marvick, E. W "The Character of Louis XIII: The Role of His Physician", *Journal of Interdisciplinary History*, 1974.
Matthew, D.: *The Medieval European Community*, Londra, 1977.
Maybury-Lewis, D.: *Akwe-Shavante Society*, Oxford, 1967.
Maza, S. C.: *Servants and Masters in Eighteenth-Century France*, Princeton, 1983.
Mazrui, A.: "The Robes of Rebellion: Sex, Dress and Politics in Africa" *Social Aspects of the Human Body*, yay. haz. T. Polhemus, Harmondsworth, 1978.
McCall, A.: *The Medieval Underworld*, Londra, 1979.
McDonnell, E. W *The Beguines and Beghards in Medieval Culture*, New York, 1969.
McKinney, L. C.: "Bücher aus der Geburtshilfe im Mittelalter", *Ciba-Symposium*, 1960.
McLaughlin, M. M.: "Überlebende und Stellvertreter: Kinder und Eltern zwischen dem 9. und 13. Jahrhundert", *Hört ihr die Kinder weinen*, yay. haz. L. DeMause, Frankfurt/M., 1977.
McMillan, J. F.: *Housewife of Harlot: The Place of Women in French Society 1870-1940*, New York, 1981.
Mead, M.: "Children and Ritual in Bali", *Traditional Balinese Culture*, yay. haz. J. Belo, New York, 1970.
Mechling, J. E.: "Advice to Historians on Advice to Mothers", *Journal of Socil History*, Fall, 1975.
Mehl, E.: *Antike Schwimmkunst*, Münih, 1927.
Meigs, A. S.: "A Papuan Perspective on Pollution", *Man*, 1978.
Meili, D.: *Hexen in Wasterkingen*, Basel, 1980.
Meiss, M.: *French Painting in the Time of Jean de Berry*, Cilt II, Londra, 1969.
— *The Limbourgs and Their Contemporaries*, Cilt II, Londra, 1974.
Mentzer, R. A.: "The Calvinist Reform of Morals at Nîmes", *Sixteenth Century Journal*, 1987.
Mercier, P. / G. Balandier: *Les pêcheurs Lebou du Sénégal*, Saint-Louis, 1952.
Meredith, P. / J. E. Tailby: *The Staging of Religious Drama in Europe in the Later Middle Ages*, Kalamazoo, 1983.
Mernissi, F.: *Beyond the Veil*, New York, 1975.
Merzbacher, F.: *Die Hexenprozesse in Franken*, Münih, 1957.
Métraux; H.: *Schweizer Jugendleben in fünf Jahrhunderten*, Zürih, 1942.
Mettig, C.: *Geschichte der Stadt Riga*, Riga, 1897.
Metzger, K.: *Die Verbrechen und ihre Straffolgen im Basler Recht des späteren Mittelalters*, Basel, 1931.
Meye, A.: *Das Strafrecht der Stadt Danzig*, Danzig, 1935.
Mezger, W.: *Hofnarren im Mittelalter*, Konstanz, 1981.
Michael, W. F.: "The Staging of the Bozen Passion Play", *Germanic Review*, 1950
Michaels, A.: 21 Ekim 1986 tarihli mektup.
Midelfort, H. C. E.: *Witchhunting in Southwestern Germany 1562-1684*, Stanford 1972.
de Miller.: 20 Şubat 1986 tarihli mektup.
Miller, J.: *Religion in the Popular Prints 1600-1832*, Cambridge, 1986.
Miller, J. G.: "Naked Cult in Central West Santo", *Journal of the Polynesian Society*, 1948.
Miner, H. M. / G. DeVos: *Oasis and Casbah*, Ann Arbor, 1960.
Mintz, S. W "Canamelar: The Subculture of a Rural Sugar plantation proletariat", *The People of Puerto Rico*, yay. haz. J. H. Steward, Urbana 1956.
Mireaux, E.: *So lebten die Griechen zur Zeit Homers*, Stuttgart 1956.
Mischlewski, A.: "Die Frau im Alltag des Spitals, aufgezeigt am Beispiel des Antoniterordens", *Frau und spätmittelalterlicher Alltag*, yay. haz. H. Appelt, Viyana, 1986.
Mitterauer, M.: *Ledige Mütter*, Münih, 1983.

— "Familie und Arbeitsorganisation in städtischen Gesellschaften des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit", *Haus und Familie in der spätmittelalterlichen Stadt*, yay. haz. A. Haverkamp, Köln, 1984.
Miyao, S.: *Nihon no giga*, Tokyo, 1967.
Möhlmann, G.: "Geschichte der Insel und des Seebades Norderney", *Jahrbuch der Gesellschaft für bildende Kunst und vaterländische Altertümer zu Emden*, 1964.
Möller, H.: *Die kleinbürgerliche Familie im 18. Jahrhundert*, Berlin, 1969.
Mollat, M.: *Genèse médiévale de la France moderne*, Paris, 1970.
— *Die Armen im Mittelalter*, Münih, 1984.
Mone, E. J.: "Über Krankenpflege vom 13. bis 16. Jahrhundert in Wirtenberg, Baden, der baierischen Pfalz und Rheinpreißen", *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins*, 1851.
— *Quellensammlung der badischen Landesgeschichte*, Cilt III, Karlsruhe, 1863.
Montaigne, M. de: *Reisen durch die Schweiz, Deutschland und Italien in den Jahren 1580 und 1581*, Halle, 1777.
— *Journal de voyage*, yay. haz. F. Garavini, Paris, 1983.
Monter, E. W.: *Witchcraft in France and Switzerland*, İthaca, 1976.
Moody, E. J.: "Magical Therapy: An Anthropological Investigation of Contemporary Satanism", *Religious Movements in Contemporary America*, yay. haz. I. I. Zaretsky / M. P. Leone, Princeton, 1974.
Moore, B.: *Privacy*, Armonk, 1984.
Moreck, C.: *Kultur-und Sittengeschichte der neuesten Zeit*, Dresden, 1929.
Morgan, N.: *Early Gothic Mss. 1190-1250*, Oxford, 1982.
Mori, O.: *Ogai zenshu*, Cilt 26, Tokyo, 1973.
— *Vita sexualis*, Frankfurt/M., 1983.
Moser, H.: "Volksschauspiel", *Deutsches Volkstum*, Cilt III, yay. haz. J. Meier, Berlin, 1938.
Moser, O.: "Zum Aufkommen der Stube im Bürgerhaus des Spätmittelalters", *Das Leben in der Stadt des Spätmittelalters*, yay. haz. H. Kühnel, Viyana, 1980.
Mosse, G. L.: *Nationalismus und Sexualität*, Münih, 1985.
Much, R.: *Die Germania des Tacitus*, yay. haz. H. Jankuhn / W. Lange, Heidelberg, 1967.
Muchembled, R.: *Kultur des Volks* – Kultur der Eliten, Stuttgart, 1982.
Müllenhoff, K.: *Deutsche Altertumskunde*, Cilt IV, Berlin, 1900.
Müller, A. v.: *Berlin im Mittelalter*, Berlin, 1979.
Müller, G. P / J. v. Westphalen: *In den Tempeln der Badelust*, Münih, 1986.
Müller, H. P "Geschichte der Stadt Oberndorf und seiner Stadtteile von 782 bis 1805", *Geschichte der Stadt Oberndorf* a. N., yay. haz. U. Koerner et al., Oberndorf, 1982.
Müller, I.: "Einführung", J. Dryander: *Vom Eymsser Bade*, Marburg, 1981.
Müller, J. H.: "Zur Geschichte der peinlichen Frage", *Zeitschrift für deutsche Kulturgeschichte*, 1872.
Müller, S.: "Die Sittenaufsicht des hannoverschen Rates über Laien Spätmittelalter und früher Neuzeit", *Hannoversche Geschichtsblätter*, 1983.
Müller, W. A.: *Nacktheit und Entblößung in der altorientalischen und älteren griechischen Kunst*, Borna, 1906.
Mundt, B.: *Metropolen machen Mode*, Berlin, 1977.
Munk, Z.: *Miniatura u jugoslaviji*, Zagreb, 1964.
Munske, H. H.: *Der germanische Rechtswortschatz im Bereich der Missetaten*, Berlin, 1973.
Murphy, R. W *Status und Konformität*, Hamburg, 1977.
Murray, M. A.: *The Witch-Cult in Western Europe*, Londra, 1921.
Musper, H. T *Der Einblattholzschnitt und die Blockbücher des XV. Jahrhunderts*, Stuttgart, 1976.

Nägelsbach, C. F v.: *Homerische Theologie*, Nürnberg, 1861.
Nagel, H.: "Der Zauberer-Jackl-Prozeß", *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde*, 1973.
Napiersky, J. G. L.: *Die Quellen des Rigischen Stadtrechts bis zum Jahr 1673*, Riga, 1876.
Naumann, H.: "Deutsche Kultur im Zeitalter des Rittertums", *Handbuch der Kulturgeschichte*, yay. haz. H. Kindermann, Potsdam, 1934.
Nayyar, A.: *Astor*, Stuttgart, 1986.
Nelli, R.: *Troubadours et trouvères*, Paris, 1979.
Neuman, R. P.: "Masturbation, Madness and the Modern Concepts of Childhood and Adolescence", *Journal of Social History*, Spring 1975.
Neumann, E.: *Die Große Mutter*, Zürih, 1956.
Newton, S. M.: *Renaissance Theatre Costume*, Londra, 1975.
Nicholson, J.: "The Packaging of Rape", *The Pin-Up*, New York, 1972.
Niebuhr, C.: *Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern*, Cilt I, Kopenhag, 1774.
Niel, A.: *Die großen k. und k. Kurbäder und Gesundbrunnen*, Graz, 1984.
Nikulin, N.: *Netherlandish Paintings in Soviet Museums*, Leningrad, 1987.
Nösslböck, I.: *Oberösterreichische Weistümer*, Cilt I, Baden, 1939.
Norbeck, E.: *Takashima: A Japanese Fishing Community*, Salt Lake City, 1954.
— "Changing Japan: Field Research", *Being an Anthropologist*, yay. haz. G. D. Spindler, New York, 1970.
Notestein, W.: *A History of Witchcraft in England from 1558 to 1718*, Washington, 1911.
Nottarp, H.: *Gottesurteile*, Bamberg, 1949.

Ogier, C.: *Fran Sveriges storhetstid*, Stockholm, 1914.
Ohler, N.: *Reisen im Mittelalter*, Münih, 1986.
Olearius, A.: *Moskowitische und persische Reise*, yay. haz. E. Meißner, Berlin, 1959.
Olivova, V.: *Sport und Spiele im Altertum*, Münih, 1985.
Opel, J.: "Zur Kriminalstatistik der beiden Städte Zeiz und Naumburg während der Jahre 1549-1664", *Zeitschrift für deutsche Kulturgeschichte*, 1859.
Oppitz, M.: 5 Ağustos 1987 tarihli mektup.
Ortner, S. B.: "Sherpa Purity", *American Anthropologist*, 1973.
Otis, L. l.: *Prostitution in Medieval Society*, Chicago, 1985.
Owen-Crocker, G. R.: *Dress in Anglo-Saxon England*, Manchester, 1986.

Pächt, O. / J. J. G. Alexander: *Illuminated Manuscripts in the Bodleian Library*, Cilt I, Oxford 1969, Cilt III, Oxford, 1973.
Pächt, O. / D. Thoss: *Die illuminierten Handschriften der Östrreichischen Nationalbibliothek: Französische Schule I*, Viyana, 1974; *Französische Schule II*, Viyana, 1977.
Palaeologos, K.: "Rules of the Competitions", *Athletics in Ancient Greece*, yay. haz. N. Yalouris, Atina, 1976.
Palmer, R.: *Auch das WV hat seine Geschichte*, Münih, 1977.
Pankhurst, R.: "The Thermal Baths of Traditional Ethiopia", *Journal of the History of Medicine*, 1986.
Paoli, U. E.: *Das Leben im alten Rom*, Bern, 1948.
Parin, P.: 21 Ekim 1986 tarihli bildiri.
Parin, P. / F. Morgenthaler / G. Parin-Matthèy: *Die Weißen denken zuviel*, Münih, 1972.
Parisse, M.: Les nonnes au Moyen Age, Le Puy, 1983.
Parry, N. E.: *Lushai Custom*, Shillong, 1928.

Partridge, E.: *The Routledge Dictionary of Historical Slang*, Londra, 1973.
Pastner, C. M.: *Sexual Dichotomization in Society and Culture: The Women of Panjgur, Baluchistan*, Ann Arbor, 1980.
Patai, R.: *The Hebrew Goddess*, New York, 1967.
Patlagean, E.: "Byzance: X^e-XIe siècle", *Histoire de la vie privée*, Cilt I, yay. haz. P. Ariès / G. Duby, Paris, 1985.
Patten, R. L.: *George Cruikshank*, Princeton, 1974.
Pavan, E.: "Police des moeurs, société et politique à Venise à la fin du Moyen Age", *Revue Historique*, 1980.
Pector, D.: "Ethnographie de L'archipel Magellanique", *Internationales Archiv für Ethnographie*, 1892.
Peer, A.: "Beiträge zur Kenntnis des Bauernhauses in Romanisch Bünden", *Jahresberichte der Historisch-Antiquarischen Gesellschaft von Graubünden*, 1961.
Pehrson, R. N.: *The Social Organization of the Marri Baluch*, New York, 1966.
Penning, L. M.: *Kulturgeschichtliche und sozialwissenschaftliche Aspekte des Ekels*, Mainz, 1984.
Pepys, S.: *Diary and Correspondence*, Cilt IV, yay. haz. R. Braybrooke, Londra, 1851.
— *Extracts From the Diary*, yay. haz. R. Latham, Londra, 1982.
Perrot, P.: *Le travail des apparences*, Paris, 1984.
Persoons, E.: "Lebensverhältnisse in den Frauenklöstern der Windesheimer Kongregation in Belgien und in den Niederlanden", *Klösterliche Sachkultur des Spätmittelalters*, Viyana, 1980.
Peters, A.: 25 Haziran 1987 tarihli mektup.
Petersen, A.: *Ehre und Scham*, Berlin, 1985.
Petri, E.: *Eine mittelhochdeutsche Benediktinerregel*, Hildesheim, 1978.
Peuckert, W.-E.: *Die Große Wende*, Hamburg, 1948.
Pfaff, V.: "Das kirchliche Eherecht am Ende des 12. Jahrhunderts", *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonist. Abt.*, 1977.
Pfeiffer, I.: *Bader, Barbiere und Chirurgen in der Reichsstadt Eßlingen*, Erlangen, 1966.
Pfeiffer, W. M.: "Konflikte, psychoreaktive und pyschosomatische Störungen auf Nias", *Sociologus*, 1977.
Pfiffig, A. J.: "Zur Sittengeschichte der Etrusker", *Gymnasium*, 1970.
Pfister, F.: "Nacktheit", *Paulys Real-encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Cilt 16, yay. haz. W. Kroll, Stuttgart, 1935.
Philippe, R.: *Political Graphics*, Oxford 1982.
Pierotti-Cei, I.: *Das Leben in Italien während der Renaissance*, Münih, 1977.
Pillivuyt, G.: *Les Flacons de la Seduction*, Lozan, 1985.
Piper, O.: *Burgenkunde*, Frankfurt/M., 1967.
Piponnier, F.: "Linge de maison et linge de corps au Moyen Age", *Ethnologie française*, 1986.
Pirani, E.: *La miniature gotica*, Milano, 1966.
Platt, G.: *The English Medieval Town*, Londra, 1976.
Pleier: *Meleranz*, yay. haz. K. Bartsch, Stuttgart, 1861.
Pleticha, H.: *Bürger, Bauer, Bettelmann*, Würzburg, 1971.
Plökinger, E. / B. Weinrich: "Die in der Kremser Hauptlade inkorporierten Bader und Wundärzte des Marktes Gföhl", *Mitteilungen des Kremser Stadtarchivs*, 1982.
Ploss, H. / M. Bartels: *Das Weib in der Natur - und Völkerkunde*, Leipzig, 1908.
Plumb, J. H.: *Georgian Delights*, Londra, 1980.
Pöhlmann, H.: *Geschichte des Marktfleckens Küps*, Lichtenfels, 1909.
Poggio Bracciolini: *Lettere*, cilt I, yay. haz. H. Harth, Firenze, 1984.
Pohle, R.: "Historische Entwicklung der Stadtreinigung und Abfallbeseitigung in Nürnberg", *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg*, 1986.

Pollack, H.: *Mittheilungen über den Hexenprozeß in Deutschland*, Berlin, 1886.
Polykrates, G.: *Menschen von gestern*, Viyana, 1984.
Pomeroy, S. B.: *Women in Hellenistic Egypt*, New York, 1984.
Poole, F. J. P "Motherhood Among the Bimin-Kuskusmin of Papua New Guinea", *Social Analysis*, 1984.
Porcher, J.: *Medieval French Miniatures*, New York, 1960.
Postman, N.: *Das Verschwinden der Kindheit*, Frankfurt/M., 1984.
Powell, P. J.: *Sweet Medicine*, Norman, 1969.
Powers, J. F.: "Frontier Municipal Baths and Social Interaction in Thirteenth-Century Spain", *American Historical Review*, 1979.
Praetorius, N.: *Das Liebesleben Ludwigs XIII. von Frankreich*, Bonn, 1920.
Prest, J.: *The Garden of Eden*, New Haven, 1981.
Preuß, J.: *Biblisch-talmudische Medizin*, Berlin, 1923.
Price, S. / R. Price: *Afro-American Arts of the Suriname Rain Forest*, Berkeley, 1980.
Pyle, K. B.: *The New Generation in Meiji Japan*, Stanford, 1969.

Quaife, G. R.: *Wanton Wenches and Wayward Wives*, Londra, 1979.
Quain, B. / R. F. Murphy: *The Trumai Indians of Central Brazil*, Locust Valley, 1955.
Quanter, R.: *Die Schand-und Ehrenstrafen*, Dresden, 1901.
— *Die Sittlichkeitsverbrechen im Laufe der Jahrhunderte*, Berlin, 1925.
— *Das Liebesleben im Orient*, Leipzig o. J.
Queen, S. A. / R. W. Habenstein / J. B. Adams: *The Family in Various Cultures*, Chicago, 1961.
Quennell, M. / C. H. B. Quennell: *A History of Everyday Things in England 1066-1499*, Londra, 1938.

Radermacher, L.: "Hesiod, Erga 727", *Rheinisches Museum für Philologie*, 1938.
Ramming, G.: *Die Dienerschaft in der Odyssee*, Erlangen, 1973.
Randall, L. M. C.: *Images in the Margins of Gothic Manuscripts*, Berkeley, 1966.
Rank, O.: "Die Nacktheit in Sage und Dichtung", *Psychoanalytische Beiträge zur Mythenforschung*, Leipzig, 1919.
Rapp, A.: *Der Jungbrunnen in Literatur und bildender Kunst des Mittelalters*, o. O., 1976.
De Ras, M.: "Die Heilige Insel", *Jahrbuch des Archivs der deutschen Jugendbewegung*, 1985.
Rasmussen, K.: "Das *Hodoeporicon Ruthenicum* von Jacob Ulfeldt – eine Quelle zur russischen oder zur dänischen Geschichte?", *Reiseberichte als Quellen europäischer Kulturgeschichte*, yay. haz. A. Maczak / H. J. Teuteberg, Wolfenbüttel, 1982.
Rath, B.: "Prostitution und spätmittelalterliche Gesellschaft im österreichisch-süddeutschen Raum", *Frau und spätmittelalterlicher Alltag*, yay. haz. H. Appelt, Viyana, 1986.
Rattray, R. S.: *Ashanti Law and Constitution*, Kumasi, 1929.
Raum, O. F.: "Some Aspects of Indigenous Education Among the Chaga", *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 1938.
— *Chaga Childhood*, Londra, 1940.
Ray, P. C.: *The Lodha and Their Spirit-Possessed Men*, Kalküta, 1965.
Read, K. E.: "Cultures of the Central Highlands, New Guinea", *Southwestern Journal of Anthropology*, 1954.
— "Morality and the Concept of the Person Among the Gahuku Gama", *Oceania*, 1955.
Read, M.: *Children of Their Fathers*, Londra, 1959.
Redfield, J. M.: *Nature and Culture in the Iliad*, Chicago, 1975.
Régnier-Bohler, D.: "Fictions", *Histoire de la vie privée*, Cilt II, yay. haz. P. Ariès / G. Duby, Paris, 1985.

Reichel-Dolmatoff, G. / A. Reichel-Dolmatoff: *The People of Aritama*, Londra, 1961.
Reier, H.: *Heilkunde im mittelalterlichen Skandinavien*, Kiel, 1976.
Rein, A.: 12 Ağustos 1986 tarihli bildiri.
Rein, J. J.: *Japan nach Reisen und Studien*, Cilt I, Leipzig, 1905.
Reinhard, J. R.: "Burning at the Stake in Medieval Law and Literature", *Speculum*, 1941.
Reismann, B.: *Das Strafrecht der Stadt Groningen im Mittelalter*, Münster, 1928.
Reiter, S.: "Weltliche Lebensfonnen von Frauen im 10. Jahrhundert", *Frauen in der Geschichte*, Cilt VII, yay. haz. W. Affeldt / A. Kuhn, Düsseldorf, 1986.
Reith, R.: "Badstuben", *Augsburger Stadtlexikon*, yay. haz. W. Baer et al., Augsburg, 1985.
Reser, J. P "A Matter of Control: Aboriginal Housing Circumstances in Remote Communities and Settlements", *A Black Reality*, yay. haz. M. Heppell, Canberra, 1979.
Reuter, R.: *Verbrechen und Strafen nach altem lübischen Recht*, Weimar, 1937.
Ribo, É.-E.-R.: *Nudisme*, Bordeaux, 1931.
Richards, P *The Medieval Leper*, Cambridge, 1977.
Ridington, W R.: *The Minoan-Mycenaean Background of Greek Athletics*, Philadelphia, 1935.
Riesman, P.: *Société et liberté chez les Peul Djelgôbé de Haute-Volta*, Paris, 1974.
Riezler, S. v.: *Geschichte der Hexenprozesse in Bayern*, Stuttgart, 1896.
Rimmel, E.: *Das Buch des Parfums*, Reieich, 1985.
Rinhart, F. / M. Rinhart: *Summertime: Photographs of Americans at Play 1850-1900*, New York, 1978.
Ritter, B.: "Nuditäten im Mittelalter", *Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst*, 1855.
Robers de Blois: "Le Chastiement des Dames", *Fabliaux et contes des poètes françois*, yay. haz. Barbazan, Paris, 1808.
Roberts, J. M. / T. Gregor: "Privacy: A Culturel View", *Privacy*, yay. haz. J. R. Pennock / J. W Chapman, New York, 1971.
Rodeck, F.: *Beiträge zur Geschichte des Eherechts deutscher Fürsten bis zur Durchführung des Tridentinums*, Münster, 1910.
Rodocanachi, E.: *La femme italienne à l'époque de la Renaissance*, Paris, 1907.
Röhrich, L.: *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*, Cilt I, Freiburg, 1973.
Röhrmann, C.: "Unverfälschte Biographien der bekanntesten prosituirten, noch lebenden Frauenzimmer in Berlin", *Schwarze Reportagen*, yay. haz. K. Bergmann, Reinbek, 1984.
Römer, L. S. A. M. v.: "Das Leben eines Kajan", *Internationales Archiv für Ethnographie*, 1913.
Rösener, W.: *Bauern im Mittelalter*, Münih, 1985.
Romanucci-Ross, L.: 21 Şubat 1986 tarihli mektup.
Rosebury, T.: "Toilet Training", *Custom-Made*, yay. haz. C. C. Hughes, Chicago, 1976.
Rosenberg, G.: *Wilhelm Burger*, Viyana, 1984.
Rosenfeld, H. –F. / H. Rosenfeld: *Deutsche Kultur im Spätmittelalter*, Wiesbaden, 1978.
Rosenhan, D. L.: "Gesund in kranker Umgebung", *Die erfundene Wirklichkeit*, yay. haz. P. Watzlawick, Münih, 1981.
Rosenkranz, K.: "Japan und die Japaner", *Neue Studien*, Leipzig, 1875.
Rossiaud, J.: "Prostituion, jeunesse et société dans les villes du sud-Est au XVe siècle", *Annales*, 1976.
— "Crises et consolidations: 1330-1530", *Histoire de la France urbaine*, Cilt II. Yay. haz. G. Duby, Paris, 1980.
— "Prostitution, Sexualität und Gesellschaft in den französischen Städten des 15. Jahrhunderts", *Die Masken des Begehrens und die Metamorphosen der Sinnlichkeit*, yay. haz. P Ariès / A. Béjin, Frankfurt/M., 1984.
Roth, N.: "Deal Gently With the Young Man: Love of Boys in Medieval Hebrew Poetry of Spain", *Speculum*, 1982.

Rotschitz, G. v.: *Processvs ivris*, Bautzen, 1561.
Rouillard, D.: *Le site balnéaire*, Liège, 1984.
Royer, L.-C.: *Au pays des hommes nus*, Paris, 1929.
Ruchat, A.: *Les délices de la Suisse*, Cilt III, Leiden, 1714.
Rudeck, W.: *Geschichte der Öffentlichen Sittlichkeit in Deutschland*, Berlin, 1905.
Rübling, E.: *Die Reichsstadt Ulm am Ausgange des Mittelalters*, Cilt II, Ulm, 1907.
Rüdiger, O.: *Die ältesten Hamburgischen Zunftrollen und Brüderschaftsstatuten*, Hamburg, 1874.
— "Die wiedergefundene Handschrift der Zunft der Bader in Hamburg", *Mittheilungen des Vereins für Hamburgische Geschichte*, 1885.
Rühfel, H.: *Kinderleben im klassischen Athen*, Mainz, 1984.
Ruggiero, G.: *The Boundaries of Eros*, Oxford, 1985.
Ruprecht v. Freysing: *Das Stadt-und Landrechtsbuch*, Stuttgart, 1839.
Russell, J. B.: *A History of Witchcraft*, Londra, 1980.
Ruthven, M.: *Torture*, Londra, 1978.

Sabine, E. L.: "Butchering in Mediaeval London", *Speculum*, 1933.
— "Latrines and Cesspools in Mediaeval London", *Speculum*, 1934.
— "City Cleaning in Mediaeval London", *Speculum*, 1937.
Sablonier, R.: "Die aragonesische Königsfamilie um 1300", *Emotionen und materielle Interessen*, yay. haz. H. Medick / D. Sabean, Göttingen, 1984.
Sachs H.: *Die Frau in der Renaissance*, Viyana, 1971.
de Sade, D. –A. –F.: *Philosophie im Boudoir*, Wiesbaden, 1980.
Salardenne, R.: *Le culte de la nudité*, Paris, 1929.
— *Un mois chez les nudistes*, Paris, 1930.
Salgado, G.: *The Elizabethan Underworld*, Londra, 1977.
Sampei, T.: "Clothing", *Japan: Its Land, People and Culture*; yay. haz. Z. Toki et al., Tokyo, 1958.
Sansom, G. B.: *The Western World and Japan*, New York, 1958.
Sapir, J. D.: "Fecal Animals", *Man*, 1977.
Sastrow, B.: *Herkommen, Geburt und Lauff seines gantzen Lebens*, yay. haz. G. C. F. Mohnike, Greifswald, 1823.
Sbrzesny, H.: *Die Spiele der !Ko-Buschleute*, Münih, 1976.
Schade, O.: *Altdeutsches Wörterbuch*, Cilt I, Halle, 1882.
Schall, S.: *Immer sauber bleiben*, Berlin, 1977.
Schamoni, W.: "Nachwort", Mori Ögai: *Wellenschaum*, Münih", *Oberbayerisches Archiv*, 1984.
Schebesta, P.: *Die Bambuti-Pygmäen vom Ituri*, Cilt II. 2, Brüksel, 1948.
— *Die Negrito Asiens*, Cilt II. 1, Mödling, 1954.
Schemel, S.: *Die Kleidung der Juden im Zeitalter der Mischnah*, Berlin, 1912.
Schiefenhövel, W.: "Kindliche Sexualität, Tabu und Schamgefühl bei primitiven Völkern", *Die Entwicklung der kindlichen Sexualität*, yay. haz. T. Hellbrügge, Münih, 1982.
Schier, K.: "Badewesen", *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, Cilt I, yay. haz. H. Beck et al., Berlin, 1973.
Schild, W.: *Alte Gerichtsbarkeit*, Münih, 1980.
— "Die Gottersurteile", *Justiz in alter Zeit*, yay. haz. C. Hinckeldey, Rothenburg, o. d. T 1984.
Schiller, K. / A. Lübben: *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*, Bremen, 1875.
Schindler, G.: *Verbrechen und Strafen im Recht der Stadt Freiburg im Breisgau*, Freiburg, 1937.
Schipperges, H.: *Der Garten der Gesundheit*, Münih, 1985.
Schlichter, R.: *Das widerspenstige Fleisch*, Berlin, 1932.

Schlosser, J. v.: "Die Bilderhandschriften Königs Wenzel IV ", *Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses*, 1893.
Schlumbohm, J.: "Traditionale Kollektivität und moderne Individualität", *Bürger und Bürgerlichkeit im Zeitalter der Aufklärung*, yay. haz. R. Vierhaus, Heidelberg, 1981.
— *Kinderstuben*, Münih, 1983.
Schmelzeisen, G. K.: *Die Rechtsstellung der Frau in der deutschen Stadtwirtschaft*, Stuttgart, 1935.
Schmidbauer, W.: "Ethnologische Aspekte der Aggression", *Der Mythos vom Aggressionstrieb*, yay. haz. A. Plack, Münih, 1973.
Schmidt, E.: *Die Maximilianschen Halsgerichtsordnungen*, Schloß Bleckede, 1949.
Schmidt, M.: *Die Erklärungen zum Weltbild Homers und zur Kultur der Heroenzeit in den bT-Scholien zur Ilias*, Münih, 1976.
Schmidt, O.: Die Betreuung der Aussätzigen in Amberg", *Verhandlungen des Historichen Vereins für Oberpfalz und Regensburg*, 1977.
Schmidt, R.: *Liebe und Ehe im alten und modernen Indien*, Berlin, 1904.
Schmidt-Linsenhoff, V.: "Körperseele, Freilichtakt und Neue Sinnlichkeit", *Fotogeschichte*, 1981.
Schmitz, G.: "Schuld und Strafe: Eine unbekannte Stellungnahme des Rathramnus von Corbie zur Kinderstötung", *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, 1982.
Schmitz, H. J.: *Die Bussbücher und die Bussdisciplin der Kirche*, Mainz, 1883.
— *Die Bußbücher und die kanonischen Bußverfahren*, Düsseldorf, 1898.
Schmitz, R. / F.-J. Kuhmen: "Anästhesie und Arzneimittelmißbrauch in Peinlichen Gerichtsverfahren des 16. und 17. Jahrhunderts", *Metanoeite*, yay. haz. W. Göpfert / H. –H. Otten, Düsseldorf, 1983.
Schmugge, L.: "Zu den Anfängen des organisierten Pilgerverkehrs", *Gastfreundschaft, Taverne und Gasthaus im Mittelalter*, yay. haz. H. C. Peyer, Münih, 1983.
Schneider, G.: *Der Libertin*, Stuttgart, 1970.
Schneider, R.: "Lebensverhältnisse bei den Zisterziensern im Spätmittelalter", *Klösterliche Sachkultur des Spätmittelalters*, Viyana, 1980.
Schoen, E.: "German Masters of the 16th Century", *the Illustrated Bartsch*, Cilt 13, yay. haz. W. L. Strauss, New York, 1984.
Scholz, F. / V. Scholz- v. Reitzenstein: 21 Nisan 1986 tarihli bildiri.
Schormann, G.: "Strafrechtspflege in Braunschweig-Wolfenbütten 1569 bis 1633", *Braunschweigisches Jahrbuch*, 1974.
Schreiber, H.: *Die Zehn Gebote*, Viyana, 1962.
Schreiber, W.: *Heimatbuch von Steinwiesen*, Kronach, 1977.
Schrittenloher, J.: "Aus der Gutachter- und Urteilstätigkeit der Ingolstädter Juristenfakultät im Zeitalter der Hexenverfolgungen", *Jahrbuch für fränkische Landesforschung*, 1963.
Schröder, B.: *Der Sport im Altertum*, Berlin, 1927.
Schröter, M.: "Staatsbildung und Triebkontrolle", *Macht und Zivilisation*, yay. haz. P. Gelichmann et al., Frankfurt/M., 1984.
— *Wo zwei zusammenkommen in rechter Ehe*, Frankfurt/M., 1985.
— 29 Ekim 1986 tarihli mektup.
— "Wildheit und Zähmung des erotischen Blicks", *Merkur*, 1987.
Schubart, W.: *Religion und Eros*, Münih, 1966.
Schubert, E.: "Gauner, Dirnen und Gelichter in deutschen Städten des Mittelalters", *Mentalität und Alltag im Spätmittelalter*, yay. haz. C. Meckseper/E. Schraut, Göttingen, 1985.

Schuhmann, H.: *Der Scharfrichter*, Kempten, 1964.
Schuldes, L.: *Die Teufelszenen im deutschen geistlichen Drama des Mittelalters*, Göppingen, 1974.
Schulenburg, F.: *Das mittelalterliche Strafrecht der Stadt Riga*, Marburg, 1933.
Schultz, A.: *Das höfische Leben zur Zeit der Minnesänger*, Leipzig, 1889.
— *Alltagsleben einer deutschen Frau zu Anfang des achtzehnten Jahrhunderts*, Leipzig, 1890.
— *Deutsches Leben im XIV. und XV. Jahrhundert*, Viyana, 1892.
— *Das häusliche Leben der europäischen Kulturvölker*, Münih, 1903.
Schultz, J.: *Wandlungen der Seele im Hochmittelalter*, Breslau, 1940.
Schumann, H. –J. v.: "1463 in Gastein: Ime ist geholffen worden", *Deutsches Aerzteblatt*, 11 Aralık 1980.
Schwartz, B.: "The Social Psychology of Privacy", *Sociology for Pleasure*, yay. haz. M. Truzzi, Englewood Cliffs, 1974.
Schwartz, B.: The Social Psychology of Privacy", *Sociology for Pleasure*, yay. haz. M. Truzzi, Englewood Cliffs, 1974.
Schwartz, W.: *Indogermanischer Volksglaube*, Berlin, 1885.
Schwarz, G.: "Sexualerziehung in Japan", *Handbuch der Sexualpädagogik*, Cilt I, Düsseldorf, 1984.
Schwebell, G. C.: *Die Geburt des modernen Japan in Augenzeugenberichten*, Düsseldorf, 1970.
Schweinichen, H. v.: *Denkwürdigkeiten*, yay. haz. H. Oesterley, Breslau, 1878.
Schwerbrock, W. / K. Barthel: *Gesellschaft mit beschränkter Nacktheit*, Frankfurt/M., 1969.
Scott, M.: *Late Gothic Europe, 1400-1500*, Londra, 1980.
Schullard, H. H.: *Römische Feste*, Mainz, 1985.
Sebald, H.: "Die Bewußte Kommune am Heilenden Wasser", *Unter dem Pflaster liegt der Strand 7*, 1980.
— 23 Eylül 1986 tarihli mektup.
— *Hexen damals – und heute?*, Frankfurt/M., 1987.
Seemüller, J.: *Seifried Helbling*, Halle, 1886.
Segal, C.: "Transition and Ritual in Odysseus' Return", *Homer's Odyssey*, yay. haz. A. Cook, New York, 1974.
Seibt, F.: *Glanz und Elend im Mittelalter*, Berlin, 1987.
Seidensticker, E.: *Low City, High City*, Harmondsworth, 1983.
Seidler, E.: *Geschichte der Pflege des kranken Menschen*, Stuttgart, 1970.
Seifart, K.: "Das Bett im Mittelalter", *Zeitschrift für Kulturgeschichte*, 1857.
— "Die peinliche Frage"; *Zeitschrift für deutsche Kulturgeschichte*, 1859.
— "Zur Sittengeschichte des 16. Jahrhunderts", *Zeitschrift für deutsche Kulturgeschichte*, 1859.
Seitz, J. M.: *Die Nacktkultur-Bewegung*, Dresden, 1925.
Sennett, R.: *Verfall und Ende des öffentlichen Lebens*, Frankfurt/M., 1983.
Serjeant, R. B.: "The Ma'n Gypsies of the West Aden Protectorate", *Anthropos*, 1961.
Sharkey, J.: *Celtic Mysteries*, Londra, 1975.
Shirokogoroff, S. M.: *Social Organization of the Northern Tungus*,Şanghay, 1929.
— *Psychomental Complex of the Tungus*, Londra, 1935.
Shorter, E.: *Die Geburt der modernen Familie*, Reinbek, 1977.
— *Der weibliche Körper als Schicksal*, Münih, 1984.
Siegl, K.: *Alt-Eger in seinen Gesetzen und Verordnungen*, Augsburg, 1927.
Sigal, P. A.: *Les marcheurs de Dieu*, Paris, 1974.
Silvius, A.: *Die Geschichte Kaiser Friedrichs III.*, Cilt II, Leipzig, 1889.
Singh, R.: "The Last Andaman Islanders", *National Geographic*, Temmuz 1975.
Sjölin, B.: *Die Fivelgoer Handschrift*, Den Haag, 1970.

Sladeczek, L.: "Leben und Kultur in Alt-Besselich", *Jahrbuch für Geschichte und Kunst des Mittelrheins*, 1962.
Smeyers, M.: "Das Mittelalter: Buchmalerei", *Flämische Kunst*, yay. haz. H. Liebaers et al., Anvers, 1985.
Smith, B.: *Twentieth Century Masters of Erotic Art*, New York, 1980.
Smith, J.: "Robert of Arbrissel: Procurator mulierum", *Medieval Women*, yay. haz. D. Baker, Oxford, 1978.
Smith, J. Z.: "The Garments of Shame", *History of Religions*, 1965.
Smole, W. J.: *The Yanoama Indians*, Austin, 1976.
Sokolowski, E. v.: *Krakau im 14. Jahrhundert*, Marburg, 1910.
Solanki, A. N.: *The Dhodias*, Viyana, 1976.
Sole, J.: *Liebe in der westlichen Kultur*, Frankfurt/M., 1979.
Solleder, F.: *München im Mittelalter*, Münih, 1938.
Somogyi, T.: *Die Schejnen und die Prosten*, Berlin, 1982.
Sonnenberger, F.: "Körperkultur", *Anziehungskräfte*, yay. haz. M. Widmann et al., Münih, 1986.
Sorge, W.: *Geschichte der Prostitution*, Berlin, 1919.
Spahr, G.: *Weingartner Liederhandschrift*, Weißenhorn, 1968.
Spechtler, F. V. / R. Uminsky: *Die Salzburger Stadt- und Polizeiordnung von 1524*, Göppingen, 1978.
Spee, F. V.: *Cautio criminalis*, yay. haz. J.-F. Ritter, Weimar, 1939.
Spiro, M. E.: *Kinship and Marriage im Burma*, Berkeley, 1977.
Sprenger, J. / H. Institoris: *Der Hexenhammer*, yay. haz. J. W. R. Schmidt, Cilt III, Berlin, 1906.
Sprockhoff, J. F.: *Samnyāsa*, Wiesbaden, 1976.
Srinivas, M. N.: *Religion and Society Among the Coorgs of South India*, Bombay, 1952.
Sronkova, O.: *Die Mode der gotischen Frau*, Prag, 1954.
Staal, J.: "The Dusuns of North Borneo", *Anthropos*, 1924.
Staehelin, A.: "Sittenzucht und Sittengerichtbarkeit in Basel", *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtgeschichte, Germanist. Abt.*, 1968.
Staewen, C. / F. Schönberg: *Kulturwandel und Angstentwicklung bei den Yoruba Westafrikas*, Münih, 1970.
Stamm, L. E.: *Die Rüdiger Schopf-Handschriften*, Aarau, 1981.
Stampfer, H.: "Adelige Wohnkultur des Spätmittelalters in Südtirol", *Bäuerliche Sachkultur des Spätmittelalters*, yay. haz. H. Appelt, Viyana, 1984.
Stannus, H. S.: "Notes on Some Tribes of British Central Africa", *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 1910.
Stefaniszyn, B.: *Social and Ritual Life of the Ambo of Northern Rhodesia*, Londra, 1964.
Steiger, R. / M. Taureg: "Körperphantasien auf Reisen", *Das Aktfoto*, yay. haz. M. Köhler / G. Barche, Münih, 1985.
Steinberg, L.: "The Metaphors of Love and Birth in Michelangelo's Pietàs", *Studies in Erotic Art*, yay. haz. T. Bowie / C. V Christenson, New York, 1970.
— *The Sexuality of Christ in Renaissance Art and in Modern Oblivion*, New York, 1983.
Steinhilber, W *Das Gesundheitswesen im alten Heilbronn 1281-1871*, Heilbronn, 1956.
Stengel, W.: *Ein Kapitel von Körperpflege und Kleidung*, Berlin, 1950.
Stephens, W. N.: "A Cross-Cultural Study of Modesty", *Behavior Science Notes*, 1972.
Sterly, J.: *Kumo*, Münih, 1987
Stern, B.: *Geschichte der öffentlichen Sittlichkeit in Rußland*, Berlin, 1907.
Steudel, J.: "Zur Entwicklung der deutschen Heilbäder", *München Medizinische Wochenschrift*, 1958.

Steynitz, J. v.: *Mittelalterliche Hospitäler der Orden und Städte*, Berlin, 1970.
Stiassny, S.: *Die Pfählung*, Viyana, 1903.
Stöckle, F.: *bis er gesteht*, Würzburg, 1984.
Stoll, O.: *Das Geschlechtsleben in der Völkerpsychologie*, Leipzig, 1908.
Stone, L.: *The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800*, Londra, 1977.
Stracke, J. C.: "Verlobung und Trauung", *Jahrbuch der Gesellschaft für bildende Kunst und vaterländische Altertümer zu Emden*, 1978.
Strathern, A.: "Why Is Shame on the Skin?", *Ethnology*, 1975.
Stratz, C. H.: *Die Rassenschönheit des Weibes*, Stuttgart, 1902.
— *Die Körperformen in Kunst und Leben der Japaner*, Stuttgart, 1925.
Strauss, H. / H. Tischner: *Die Mi-Kultur*, Hamburg, 1962.
Strauss, W. L.: *The Complete Engravings and Woodcuts of Hendrik Goltzius*, Cilt II, New York, 1977.
— "German Book Illustration Before 1500", *The Illustrated Bartch*, yay. haz. W. L. Strauss, Cilt 81. 2, New York, 1981, Cilt 82.3, 1981.
— "German Masters of the Sixteenth Century", *The Illustrated Bartsch*, yay. haz. W. L. Strauss, Cilt 13, New York, 1984.
Stricker, W.: "Zur Kulturgeschichte der deutschen Bäder", *Zeitschrift für Kulturgeschichte*, 1856.
Studniczka, F.: *Beiträge zur Geschichte der altgriechischen Tracht*, Viyana, 1886.
Stützer, H. A.: *Die Etrusker und ihre Welt*, Köln, 1980.
Sudhoff, K.: *Aus dem antiken Badewesen*, Berlin, 1910.
— *Aus der Frühgeschichte der Syphilis*, Leipzig, 1912.
— *Beiträge zur Geschichte der Chirurgie im Mittelalter*, Leipzig, 1914.
— "Ein Regulativ zur gerichtsärztlichen Begutachtung männlicher Impotenz bei Ehescheidungsklagen aus der Mitte des 15. Jahrhunderts", *Sudhoffs Archiv*, 1915.
— "Szenen aus der Sprechstunde und bei Krankenbesuchen des Arztes in mittelalterlichen Handschriften", *Sudhoffs Archiv*, 1916.
— "Aus der Geschichte des Krankenhauswesens im frühen Mittelalter in Morgenland und Abendland", *Sudhoffs Archiv*, 1929.
Süß, R.: *Hochgericht und Lasterstein*, Freiburg, 1980.
— "Zur Geschichte der Bäder im Breisgau", *Zeitschrift des Breisgau-Geschichtsvereins*, 1980.
Sullivan, M. C.: *A Middle High German Benedictine Rule*, Hildesheim, 1976.
Sumner, W. G.: *Folkways*, New York, 1906.
Sutherland, A.: "The Body as a Social Symbol Among the Rom", *The Anthropology of the Body*, yay. haz. J. Blacking, Londra, 1977.
Swarzenski, H.: *The Berthold Missal*, New York, 1943.
Syrkin, A. Y.: "On the Behavior of the Fool for Christ's Sake", *History of Religions*, 1982.
Sytz, A.: *Menschlichs lebensart und ursprung*, Basel, 1516.
Szabo, T.: "Xenodochia, Hospitäler und Herbergen", *Gastfreundschaft, Taverne und Gasthaus im Mittelalter*, yay. haz. H. C. Peyer, Münih, 1983.

Techen, F.: *Geschichte der Seestadt Wismar*, Wismar, 1929.
Teitge, H. –E. / E.-M. Stelzer: *Kostbarkeiten der Deutschen Staatsbibliothek*, Wiesbaden, 1986.
Tessmann, G.: *Die Bubi von Fernando Poo*, Hagen, 1923.
Thilo, P.: *Kommunale Verfassung und Verwaltung der Stadt Chemnitz im Mittelalter*, Halle, 1912.
Thoden van Velzen, H. U. E.: "The Djuka Civilization", *Netherlands Journal of Sociology*, 1984.
Thomas, E. M.: *Meine Freunde die Buschmänner*, Berlin, 1962.
Thomas, L. –V *Les Diola*, Cilt II, Dakar, 1959.

Thomasin von Zerclaere: *Der Welsche Gast*, yay. haz. F. Neumann / E. Vetter, Wiesbaden, 1977.
Thorndike, L.: "Sanitation, Baths, and Street-Cleaning in the Middle Ages", *Speculum*, 1928.
Thornton, R. J.: *Space, Time, and Culture Among the Iraqw of Tanzania*, New York 1980.
Thoss, D.: *Französische Gotik und Renaissance in Meisterwerken der Buchmalerei*, Viyana, 1978.
Thuillier, G.: *Pour une histoire du quotidien au XIXe siècle en Nivernais*, Paris, 1977.
Thurneyser zum Thurn, L.: *Der Alchymist und sein Weib*, yay. haz. W.-E. Peuckert, Stuttgart, 1956.
Tobler, A. / E. Lommatzsch: *Altfranzösisches Wörterbuch*, Cilt 7, Wiesbaden, 1969.
Torao, M.: *Modern Japanese Painting*, Tokyo, 1967.
Tozer, J. / S. Levitt: *Fabric of Society*, Carno, 1983.
Trease, G.: *London*, Londra, 1975.
Treichler, A.: *Die staatliche Pestprophylaxe im alten Zürich*, Zürih, 1926.
Treichler, H. P.: *Wonnige Badenfahrt*, Zürih, 1980.
Trexler, B. J.: "Hospital Patients in Florence: San Paolo, 1567-68", *Bulletin of the History of Medicine*, 1974.
Tscharner, H. –F. v.: *Die Todesstrafe im alten Staate Bern*, Bern 1936.
Tschirch, O.: *Geschichte der Chur – und Hauptstadt Brandenburg an der Havel*, Cilt I, Brandenburg 1928.
Turnbull, C. M.: "The Mbuti Pygmies of the Congo", *Peoples of Africa*, yay. haz. J. L. Gibbs, New York, 1965.
Tydeman, W.: *The Theatre in the Middle Ages*, Cambridge, 1978.

Underwood, F. W. / I. Honigmann: "A Comparison of Socialization and Personality in Two Simple Societies", *Personal Character and Cultural Milieu*, yay. haz. D. G. Haring, Siracusa, 1956.
Ungewitter, R.: *Die Nacktheit*, Stuttgart, 1907.
— *Nacktheit und Kultur*, Stuttgart, 1913.
Unverhau, D.: "AkkusationsprozeB – Inquisitionsprozeß", *Hexenprozesse*, yay. haz. C. Degn et al., Neumünster, 1983.

van Ussel, J.: *Sexualunterdrückung*, Reinbek, 1970.
Vahness, Hr.: "Einiges über Sitten und Gebräuche der Eingeborenen Neu Guineas", *Zeitschrift für Ethnologie*, 1900.
Vahros, I.: *Zur Geschichte und Folklore der Großrussischen Sauna*, Helsinki, 1966.
Vakarelski, C.: *Bulgarische Volkskunde*, Berlin, 1969.
— Die Rosenkultur in Bulgarien, *Schweizerisches Archiv für Volkskunde*, 1973.
Valentine, C. A.: "Men of Anger and Men of Shame: Lakalai Ethnopsychology", *Ethnology*, 1963.
Valentová, V.: "Die Verwendung der Räume des karpatischen Bauernhauses zum Schlafen", *Lidová stavebni kultura*, yay. haz. V. Frolec, Brünn, 1981.
Vanoverbergh, M.: *The Isneg*, Washington, 1938.
Varges, W "Die Wohlfahrtspflege in den deutschen Städten des Mittelalters", *Preußische Jahrbücher*, 1895.
Varron, A. C.: "Zur individuellen Hygiene im Mittelalter", *Ciba Zeitschrift*, 1937
Vatter, E.: *Ata kiwan*, Leipzig, 1932.
Vaux de Foletier, F. de: *Le monde des Tsiganes*, Paris, 1983.
Velten, C.: *Sitten und Gebräuche der Suaheli*, Göttingen, 1903.

Vergouwen, J. C.: *The Social Organisation and Customary Law of the Toba-Batak of Northern Sumatra*, Den Haag, 1964.
Vetromile, E.: The Abnakis and Their History, New York, 1866.
Veyne, P.: "L'Empire romain", *Histoire de la vie privée*, Cilt I, yay. haz. P. Ariès/G. Duby, Paris, 1985.
Vicedom, G. F. / H. Tischner: *Die Mbowamb*, Cilt I, Hamburg, 1948.
Viherjuuri, H. J.: *Finnische Sauna*, Stuttgart, 1943.
Villaume, P.: *Von der Bildung des Körpers*, Frankfurt/M., 1969.
Vincze, L.: "Hungarian Peasant Obscenity", *Ethnology*, 1985.
Vocelka, K.: *Habsburgische Hochzeiten 1550-1600*, Viyana, 1976.
Vogel, A. A.: *Papuas und Pygmäen*, Zürih, 1954.
Vogel, S.: *Von der gesunden Lebensweise*, Münih, 1985.
Vogler, W.: "Zur frühen Geschichte des Pfäferser Bades", *Geschichte und Kultur Churrätiens*, yay. haz. U. Brunold / L. Deplazes, Disentis, 1986.
Voigt, J.: *Deutsches Hofleben im Zeitalter der Reformation*, Dresden o. J.
Voltaire: *Œuvres complètes*, Paris, 1880.
Vossen, A.: *Sonnenmenschen*, Großflottbek, 1956.

Wackernagel, H. G.: "Vom Totentanze in Basel", *Schweizerisches Archiv für Volkskunde*, 1936.
Wackernagel, J.: *Sprachliche Untersuchungen zu Homer*, Göttingen, 1916.
Wagner, G.: *The Bantu of North Kavirondo*, Londra, 1949.
Wagner, R.: *Asiwinarong*, Princeton, 1986.
Waldegg, R.: *Sittengeschichte von Wien*, Bad Canstatt, 1957.
Wall, B.: *Les Nya Hön*, Vientiane, 1975.
Walser, E.: *Poggius Florentinus*, Leipzig, 1914.
Wappler, P.: *Die Täuferbewegung in Thüringen von 1526-1584*, Jena, 1913.
Warren, H. C.: "Social Nudism and the Body Taboo", *Psychological Review*, 1933.
Wasserschleben, H.: *Die Bußordnungen der abendländischen Kirche*, Halle, 1851.
Watts, P. M.: "Prophecy and Discovery: On the Spiritual Origins of Christopher Columbus's Enterprise of the Indies", *American Historical Review*, 1985.
Weber, A.: *Immer auf dem Sofa*, Berlin, 1982.
Weber, C. W.: *Panem et circenses*, Düsseldorf, 1983.
Weber-Kellermann, I.: *Die Kindheit*, Frankfurt/M., 1979.
Wechsberg, J.: *The Lost World of the Great Spas*, New York, 1979.
Weeks, J. H.: "Anthropological Notes on the Bangala of the Upper Congo River", *Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 1909.
Wehowsky, A.: "Uns beweglicher machen als wir sind", *Aesthetik und Kommunikation*, 1977.
Wehrli, G. A.: *Die Bader, Barbiere und Wundärzte im alten Zürich*, Zürih, 1927.
— *Die Wundärzte und Bader Zürichs als zünftige Organisation*, Zürih, 1931.
Weigand, R.: "Zur mittelalterlichen kirchlichen Ehegerichtsbarkeit", *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonist. Abt*, 1981.
— "Ehe-und Familienrecht in der mittelalterlichen Stadt", *Haus und Familie in der spätmittelalterlichen Stadt*, yay. haz. A. Haverkamp, Köln, 1984.
Weiler, I.: *Der Sport bei den Völkern der Alten Welt*, Darmstadt, 1981.
Weinberg, M. S.: "Sexual Modesty, Social Meanings, and the Nudist Camp", *Sociology and Everyday Life*, yay. haz. M. Truzzi, Englewood Cliffs, 1968.
Weiner, A. B.: *Women of Value, Men of Renown*, Austin, 1976.
Weinhold, K.: *Altnordisches Leben*, Stuttgart, 1938.

Weiss, F.: *Kinder schildern ihren Alltag*, Basel, 1981.
Weiss, H.: *Kostümkunde*, Cilt II, Stuttgart, 1864.
Weißenberg, S.: *Beiträge zur Frauenbiologie*, Berlin, 1927
Weitzmann, K.: *Age of Spirituality*, New York, 1979.
Welch, S. C.: *Persische Buchmalerei*, Münih, 1978.
Wellhausen, J.: *Reste arabischen Heidentums*, Berlin, 1897.
Wendland, H.: *Deutsche Holzschnitte bis zum Ende des 17. Jahrhunderts*, Königstein, 1980.
Wensky, M.: *Die Stellung der Frau in der stadtkölnischen Wirtschaft im Spätmittelalter*, Köln, 1980.
Werner, E.: "Die Nachrichten über die böhmischen 'Adamiten' in religionshistorischer Sicht", *Circumcellionen und Adamiten*, yay. haz. T Büttner / E. Werner, Berlin, 1959.
Wescher, P *Beschreibendes Verzeichnis der Miniaturen des Kupferstichkabinetts der Staatlichen Museen Berlin*, Leipzig, 1931.
Wessely, J. E.: *Das weibliche Modell in seiner geschichtlichen Entwicklung*, Leipzig, 1884.
Westenrieder, N.: "Deutsche Fruen und Mädchen!", Düsseldorf, 1984.
Westermarck, E.: "Beliefs Relating to Sexual Matters in Morocco", *Verhandlungen des I. Internationalen Kongressen für Sexualforschung*, Cilt V, yay. haz. M. Marcuse, Berlin, 1928.
Westropp, H. M. / C. S. Wake: *Ancient Symbol Worship*, New York, 1875.
Wex, M.: "Weibliche und männliche Körpersprache im Patriarchat", *Feminismus*, yay. haz. L. F. Pusch, Frankfurt/M., 1983.
Whiting, B. B.: *Paiute Sorcery*, New York, 1950.
Whiting, J. W. M.: *Becoming a Kwoma*, New Haven, 1941.
— "The Frustration Complex in Kwoma Society", *Personality in Nature, Society, and Culture*, yay. haz. C. Kluckhohn et al., New York, 1961.
Whiting, J. W. M. / S. W. Reed: "Kwoma Culture", *Oceania*, 1938.
Whitney, C.: Clara's Diary: *An American Girl in Meiji Japan*, Tokyo, 1981.
Wick, J. J.: *Die Wickiana*, yay. haz. M. Senn, Küsnacht, 1975.
Wikman, K. R. V.: *Die Einleitung der Ehe*, Åbo, 1937.
Wilbertz, G.: *Scharfrichter und Abdecker im Hochstift Osnabrück*, Osnabrück, 1979.
Wilhelm, J.: *Augsburger Wandmalerei 1368-1530*, Augsburg, 1983.
Wilhelm v. Rubruk: *Reisen zum Großkhan der Mongolen*, yay. haz. H. D. Leicht, Darmstadt, 1984.
Williams, D.: "Women on Athenian Vases", *Images of Women in Antiquity*, yay. haz. A. Cameron / A. Kuhrt, Londra, 1983.
Williams, J.: *Frühe spanische Buchmalerei*, Münih, 1977.
Williams, T R.: "Culturel Structuring of Tactile Experience in a Borneo Society", *American Anthropologist*, 1966.
Willson, H. B.: "Symbol und Wirklichkeit im 'Armen Heinrich'", *Hartmann von Aue*, yay. haz. H. Kuhn / C. Cormeau, Darmstadt, 1973.
Wilson, L. M.: *The Clothing of the Ancient Romans*, Baltimore, 1938.
Wilterdink, N.: "Die Zivilisationstheorie im Kreuzfeuer der Diskussion", *Macht und Zivilisation*, yay. haz. P Gleichmann et al., Frankfurt/M., 1984.
Wimmer, C. A.: "Vom Waschen des Körpers mittelst des Badens", *Der Bär von Berlin*, 1987.
Winkler, F.: *Die Zeichnungen Hans Süß von Kulmbachs und Hans Leonhard Schäubeleins*, Berlin, 1942.
Winter, M.: *Kindheit und Jugend des Mittelalters*, Freiburg, 1984.
Wirz, P *Dämonen und Wilde in Neuguinea*, Stuttgart, 1928.

Wissemann, M.: "Das Personal des antiken römischen Bades", *Glotta*, 1984.
Witkowski, G.-J.: *Les seins dans l'histoire*, Paris, 1903.
— *Les seins à l'église*, Paris, 1907.
Wölffling, H.: *Die Kunst Albrecht Dürers*, Münih, 1984.
Wolbert, K.: *Die Nackten und die Toten des Dritten Reichs*, Gießen, 1982.
Wolf, H.: *Niederländisch-flämische Buchmalerei des Spätmittelalters*, Berlin, 1978.
Wolf, H.-J.: *Hexenwahn und Exorzismus*, Kriftel, 1980.
Wolfram v. Eschenbach: *Parzival*, yay. haz. W. Mohr, Göppingen, 1977.
Wood, C.: *Victorian Panorama*, Londra, 1976.
Woody, T.: *Life and Education in Early Societies*, New York, 1949.
Wouters, C.: "Informalisierung und der Prozeß der Zivilisation", *Materialien zu Norbert Elias' Zivilisationstheorie*, yay. haz. P. Gleichmann et al., Frankfurt/M., 1977.
Wright, L.: *Clean and Decent*, Londra, 1960.
— *Warm and Snug*, Londra, 1962.
Wright, L. B.: "The Noble Savage of Magadascar in 1640", *Journal of the History of Ideas*, 1943.
Wright, T.: *A History of Domestic Manners and Sentiments in England During the Middle Ages*, Londra, 1862.
— *Womankind in Western Europe From the Earliest Times to the 17th Century*, Londra, 1869.
Wüst, W.: "Inquisitionsprozeß und Hexenverfolgung im Hochstift Augsburg im 17. und 18. Jahrhundert", *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte*, 1987.
Wunder, G.: *Die Bürger von Hall*, Sigmaringen, 1980.
Wuttke-Groneberg, W.: *Medizin im Nationalsozialismus*, Tübingen, 1980.

Yamada, C. F.: *Japon et occident*, Tokyo, 1977.
Yamane, K.: *Das japanische Kino*, Münih, 1985.
Yanagida, K.: *Japanese Manners & Customs in the Meiji Era*, Tokyo, 1957.
Yokoyama, T.: *Japan in the Victorian Mind*, Houndmills, 1987.

Zahrnt, H.: *Martin Luther in seiner Zeit*, Münih, 1983.
Zalasin, P *Witchcraft*, Hempstead, 1979.
Zappert, G.: "Über das Badewesen in mittelalterlicher und späterer Zeit", *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen*, 1859.
Zedler, J. H.: *Großes vollständiges Universal-Lexikon*, Cilt 23, Leipzig, 1740.
Zellinger, J.: *Bad und Bäder in der altchristlichen Kirche*, Münih, 1928.
Zglinicki, F. v.: *Die Wiege*, Regensburg, 1979.
— *Die Uroskopie in der bildenden Kunst*, Darmstadt, 1982.
Zimmermann, G.: *Ordensleben und Lebensstandard*, Münster, 1973.
Zoepfl, F.: *Deutsche Kulturgeschichte*, Cilt II, Freiburg, 1930.
— "Hexenwahn und Hexenverfolgung in Dillingen", *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte*, 1964.
Zotter, H.: *Antike Medizin: Die medizinische Sammel-Handschrift Cod. Vindobonensis* 93, Graz, 1980.

Konu Dizini

Adamitler 265, 269, 274, 368, 372.
Aghoriler 274.
Anabaptistler 231-232, 267-269, 369-370.
anatomi 215, 370.
ara duvarlar 147-148, 332.
arktoi 20.

bakire 14-15, 20, 24-25, 33, 62, 72, 92, 168, 174, 239, 245, 247, 253, 255, 282, 291, 293, 299, 306, 360-361, 364.
banyo lifi 249.
banyo teknesi 25-27, 30-31, 33, 45, 88-89, 96, 102, 294, 301-302.
beden teması 136, 166.
bedensel salgılar 346, 350.
Begardlar 265.
Beginler 308.
berber 168, 213, 228, 351.
bereket 257, 295, 367.
bide 346.
bikini 291-292, 330.
bornoz 59, 98, 302, 314-315.

cadı 56, 206, 216-230, 311, 329-330, 241, 350, 354-356, 362.
canlı tablolar 253-255, 366.
Cargo kült 274.
cellat 70, 99, 213, 215-216, 218, 222, 224-225, 227, 229, 234, 241, 259, 318, 352, 355-356, 359-360, 362, 367.
cezalandırma 13, 39, 53, 58, 65, 120, 127-128, 154, 172-173, 175, 198, 203, 239, 241-242, 256, 259, 268, 298-299, 302, 314, 325, 339, 347, 352, 363.
chemise cagoule 157.
cinler 188, 224, 311.
cinsel iktidarsızlık 275, 277.
cinsel birleşme/ilişki 46, 55, 123, 137, 141, 150, 158, 166-167, 182, 197-198, 224, 239, 263-267, 269, 275-276, 278, 280-281, 283, 289, 292, 296, 310, 320, 328, 344, 354, 367, 369.
cinsiyet ayrımı 55, 57, 106, 130, 338.
cunnilingus 102, 141, 224, 266, 326.
cüzamhane 172, 339.

çıplak resim 111-112, 143.
çileciler 272-274, 371.
çocuklar 30, 35, 59, 72-73, 81, 84-85, 93, 102, 115-116, 122, 128, 148, 154, 167, 173-178, 181-183, 186, 198-199, 204, 213, 228, 245-246, 250, 255, 260, 268, 285-286, 293, 310-311, 314-315, 319, 321, 325-326, 331-332, 337, 339-340, 342, 346-349, 363, 368, 370.

dans etmek 20, 33, 35, 136, 243, 258, 265, 363, 366.
defi hacet 183-185, 188, 190-191, 197, 199.
dekolte 90, 99, 110, 156, 182, 272.
deniz banyosu arabası 90-91.
deodorant 205.
dışkılama 11, 70, 146, 150, 196-201, 289, 343-344, 346-348, 350.
Digambara rahipleri 371.
dini temsil 248-249, 251, 262, 364.

ebe 102, 212-213, 224, 225, 228, 355, 359, 364, 372.
edep kılları 70, 82, 92, 109, 112-113, 124, 137-139, 216, 222-223, 226-227, 313, 327, 352-354, 361.
edepbezi 16, 56, 71, 104, 117, 122, 157, 234, 262, 274, 288, 302, 310, 320, 322.
ejakülasyon/boşalma 166, 233-234, 236, 276, 289, 310.
ensest 177, 295, 323.
ereksiyon 136, 140-141, 181-182, 233, 235-236, 276-277, 330, 355, 360.
eşcinsellik 69, 166, 236, 356.
evlilik 157, 182, 210, 213, 291, 372.
evrim kuramı 13, 300, 364.

fahişe 22, 31, 51, 53, 58-59, 62, 71, 88, 106, 215, 222, 230, 239, 241, 248-249, 256-259, 261, 276, 291, 295, 299, 303-304, 306-309, 319, 366-367.
fallus 111, 327.
fellatio 141, 326.
Flagellanti 270-271, 274.
Floralia şenlikleri 257, 305, 367.
frengi 55, 304.
gecelik 156-159, 161, 168, 170, 172, 175, 210, 315, 334-335, 361.
geğirme 201, 203.
genelev 22, 48, 50-51, 53, 55, 62, 71, 116, 257, 276, 295, 298, 302-304, 315, 366-367.
göbek dansı 81.
göğüs 19-20, 22, 26, 44, 58, 71, 76-77, 90, 92, 96-97, 99, 105, 108, 120, 124-125, 136-137, 139, 142-143, 210, 213, 217, 220, 222, 238, 241, 250, 253, 259, 271, 275, 281, 293, 307, 309-310, 326, 354, 364, 367, 372.
göğüs/meme ucu 94, 97, 99, 124, 138-139, 224, 291, 309, 362.
göz teması 108, 134.
grup seks 64, 370.

hacıevi 160.
hadım etmek 31, 348.
hamam 11, 22, 24, 37-46, 48, 50-53, 55, 57, 62, 66-67, 69-82, 84, 96, 98-99, 102, 104, 106-109, 114-119, 135, 158, 170, 174, 213-214, 249, 267-268, 293, 295-305, 307-315, 318-323, 326, 351, 356, 363, 366, 370.
hamamcı 44, 58, 81-82, 213-215, 224-225, 228, 249-250, 298-299, 302-304, 313, 315, 351, 356.
hamam-genelev 22, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 54-55, 67, 71, 268, 296, 301, 302.
harmani 15, 16, 19, 20, 70, 288, 291, 308.
hastane 169-172, 175, 304, 337-338, 356.
havlu 15, 24-25, 106-107, 321.
hela 150, 183-184, 190-191, 193-195, 198-199, 201, 208, 344, 346, 350, 364.

ılıcalar 62, 106, 300, 305, 307, 331.

idam 227, 229-230, 232, 240, 259, 308, 356, 360.
infaz memuru 224-225, 228-230.

işeme 178, 185-186, 194-197, 199, 201-202, 289, 322, 344, 347.
işkence 213, 215, 216-218, 220, 223, 226, 352-354.

kaplıca 11, 55-59, 61-66, 71, 84, 93, 96-100, 108, 115-116, 138-139, 218, 300, 304-307, 309, 314, 316, 347.
Karşı Reform 55, 84.
kazığa oturtmak 357.
keşiş 72, 257.
kirlenme 73, 206, 310, 350.
klitoris 177, 224.
klozet 184-185, 188, 190-191.
komün 142, 331, 341.
kurtizan 22-23, 291, 294.

mahrem alan 166, 332.
mahremiyet 37, 39, 146, 148-149, 167, 174, 184, 197, 203, 208, 332, 344, 351.
makat 166, 187, 204, 226-227, 241, 299, 337.
mastürbasyon 19, 141, 178, 274, 277, 289, 303, 340.
masumiyet 56, 92, 96, 103, 248, 263-265, 363.
mayo 13, 71, 89-90, 94-99, 110, 130, 140, 314, 322.
melek 186-188, 190-191, 345.
meni 166, 198, 234, 277, 281, 346, 350, 356.
müstehcen 42, 70, 83, 110-111, 116, 146, 190, 216, 228, 251, 257, 271, 299, 331.

nasyonal sosyalist 143.
natır 43-45, 48, 50-52, 70, 77, 214, 249, 295, 301, 303-304, 309.
new age 142, 331.
nüdist 83, 130, 132, 134-138, 141-143, 146, 328-330.
nüdizm 130, 143-144.
Nymphalar 14, 292.

oğlancılık 289, 293, 362.
onursuzluk 213, 215, 228, 352.
ortaçağda banyo 36-37.
oturak 12, 183-184, 190-195, 346, 347.

örtmece 184, 192, 349.
özel alan 146-151, 154-155, 183, 332.

peçe 212, 215, 260, 293.
penis 17-19, 69, 76, 83, 112, 121, 124, 132, 139, 144, 166-167, 177-178, 181-182, 184, 199-200, 202-203, 226, 237, 244-245, 285, 289, 293, 299-300, 303, 311, 323, 346, 364, 370, 372.
plaj 86, 89-96, 99, 130, 140, 144, 314-316, 323, 330-331.

rahibe 92, 142, 168-170, 257, 289, 291, 315, 334, 337.
Ranterlar 271-272.
Reform 55, 84, 94, 201, 304.
röntgencilik 17, 38-41, 89-90, 108-109, 198, 325.

Sabbat 226.
satanist 330.
sauna 118, 311, 321.
soyma 226, 229, 244, 247, 281, 308.
soyunmak 13, 17, 31, 37, 59, 82, 154, 178, 232, 288, 314, 360.
sünnet 19, 76, 289.
sünnet derisi 19, 69, 289, 340, 342, 356.
sütyen 83, 211, 291.

şeytan 53, 76, 86, 178, 188, 190, 203, 206, 216, 224-225, 251, 284, 337, 354-355.
şeytan işareti 222, 224, 226-227.

tabu çizgisi 151, 332.
tecavüz 154, 158, 166, 228, 291, 293, 299, 320, 337, 357, 363, 366.
tekerlek işkencesi 229, 356.
Tekvin 13, 252.
tellak 43-45, 70, 81-82, 302-304, 352.
teşhircilik 84, 243, 331.

tiksinti 182, 305, 349.
tiyatro 108, 182, 249, 252, 284, 307.
toplumsal denetim 12-13.
travesti 358.
Turlupinler 265, 369.
tuvalet 191, 195, 199, 207, 331, 346, 348, 351.
tükürmek 322.

utanç mantosu 238.
uygarlık kuramı 9, 11, 242.

'üstsüz' 83, 108, 206, 323, 331.

vaftiz 117, 265, 267, 270, 370.
vajina 102, 128, 163, 198, 225, 276-277, 319, 342, 346, 350, 357-358, 361-362.
veba 55, 257, 304.
vücut kokuları 11, 204.
vulva 109, 112, 120, 122-124, 128-129, 137, 139, 166, 177, 181, 220, 224-225, 233, 239, 257, 281, 283, 292, 308, 320, 322-323, 327, 340, 342, 353, 361, 367.

yatak 12, 17, 47, 50, 62, 83, 156-163, 166-170, 172-175, 178, 208, 210, 241, 290, 298, 303, 332, 336-337, 339-340, 344, 350, 352.
yellenme 191, 196, 202-204, 289, 349.
Yeryüzü Cenneti 262-263, 265, 274.

zina 58, 65, 70, 74, 127, 154, 159, 236-239, 242, 282, 284, 300, 307, 336, 338, 351, 356-357, 360-361.

Etnik Dizin

Aborijinler 332, 339.
Achéler 348-349.
Akhalar 16, 288.
Akhalar (kabile) 324.
Akkalar 124-125.
Alakaluflar 323.
Ambolar 332.
Amharalılar 332, 348.
Andamanlılar 124.
Anglosaksonlar 309.
Anyanjalar 203, 348, 350.
Apaçiler 339, 348.
Araplar 147, 199, 295, 313.
Araukanlar 167.
Aşantiler 348-349.
Ata Kiwanlar 13, 127, 326, 348.
Avarlar 356.

Babilliler 360.
Bainingler 151, 154.
Baktamanlar 150, 201.
Bali Agalar 326.
Balililer 129-130, 347.
Bangu-animler 120.
Banyaruandalar 349.
Bassariler 348.
Bedeviler 311.
Beluciler 210, 340.
Bhacalar 292.
Biamiler 342.
Bimin Kuskusminler 177.
Birmanlar 348, 356.
Bongolar 125.
Bubiler 349, 361.
Bukitler 325.
Burundiler 349.

Cayapálar 176.
Cermenler 69, 156, 167, 237, 239, 240, 333.
Coorglular 206.
Cubeolar 332.

Çaggalar 198, 203.
Çeyenler 150, 233-234, 363.
Çingeneler 213, 230, 310, 348.

Danlar 197.
Dardiler 277.
Daribiler 342.
Dayaklar 128, 325.
Dhodialar 187.
Djelgobe-Peuller 199, 349.
Djukalar 286.
Dogonlar 339.
Dorlar 15, 17.
Dowayolar 198.
Dusunlar 325, 340.

Eipolar 339.
Eskimolar 199, 203, 321.
Espiritu Santolar 274.
Etrüskler 309.
Eweler 348.

Fellahlar 199.
Filipinliler 125.
Fonlar 177.
Frizler 247, 371.

Gahuku Gamalar 361.
Gallalar 348.
Galliler 360.
Galyalılar 73, 313.
Garolar 325.
Gendeler 348.
Giritliler 288.
Guayakiler 348-349.
Gusiiler 348.

Hagenberg kabileleri 197, 204, 342.
Hareler 331.
Himalar 124, 281.
Hintliler 206, 272.
Hotantolar 318.

İatmullar 339, 347.
İfaluk 347, 349.
İranlılar 80, 311, 348.
İsnegler 339, 350.
İsveçliler 117, 229, 323, 355.
İtaliotlar 288.M

Japonlar 103-104, 106-108, 111, 113-114, 117, 119, 135, 146, 321.
Jarawalar 325.

Kadazanlar 154.
Kaffalar 154.
Kagurular 332.
Kainganglar 154.
Kajanlar 325.
Kanikweler 153.
Kaskalar 339.
Kayabiler 339.
Kayapolar 348.
Keltler 69, 73.
Kenyahlar 325.
Kolar 176, 339, 348-349.
Koranalar 318.
Kpelleler 339.
Kujamaatlar 350.
Kunglar 154, 348.
Kurtaçiler 197, 201, 347.
Kutup Eskimoları 203, 235, 360.
Kürtler 282-283, 360.
Kwomalar 120, 127, 147, 323.

Labrador Eskimoları 200.
Lakalailer 196.
Lakandonlar 259.
Lakedaimonlular 15.
Lametler 150.
Lebular 349.
Leleler 196, 204, 347.
Lodhalar 339.
Lombardlar 246-247.
Lushailer 325.
Lusiler 323.
Lydialılar 18.

Madagaskarlılar 263.
Magarlar 344.
Malezyalılar 325.
Marind-animler 198.
Marri Baluchlar 348.
Masailer 204-205, 369.
Mbowamblar 154, 197, 349.
Mbutiler 153, 348.

Meaular 349.
Mebengokreler 153.
Mehinákular 148-150, 154, 203.
Mescalerolar 348.
Micmaclar 196.
Moğollar 344.
Mohavlar 350.
Mısırlılar 199, 288, 293.

Nandiler 348.
Naskapiler 200.
Navaholar 166.
Negritolar 125, 348.
Netsilikler 199-201.
Ngadhalar 177.
Ngaju-Dayaklar 125, 127.
Ngoniler 348.
Niaslılar 126.
Nubalar 344.
Nya Hönler 176.

Oglalalar 360.
Onalar 323.
Ongeler 124-125.
Ova Rahalılar 348.

Paielalar 332.
Paiuteler 339.
Panareler 332.
Ponapeliler 177.
Puerto Ricolular 181-182, 342.
Punanlar 325.

Qunantunalar 121, 153, 323, 347.

Rajputlar 206.
Romalılar 51, 69, 75, 289, 308, 333.
Ruslar 114, 310, 317, 363.

Saksonlar 42, 238, 239.
Samnitler 288.
Semanglar 348.
Shavanteler 148.
Simbular 349.
Sotholar 348.
Spartalılar 19-21, 288, 321.
Suklar 347.
Suraiolar 234, 360.
Swahililer 342.

Şerpalar 350.

Tallensiler 332.
Tamiller 351.
Tarahumaralar 154, 333.
Temneler 348.
Tepehuaneler 361.
Tierra del Fuegolular 122, 146.
Tiki Tikiler 124.
Tikopyalılar 203.
Tlingitler 348.
Toba-Bataklar 127.
Tolailer 323, 347-348.
Trobriandlılar 203, 333, 347-349.
Trumailer 204, 349.
Tsistsistaslar 360.
Tunguzlar 340.
Türkler 77-78, 82, 244, 311-312, 320, 352.
Tzotziller 151-152.

Umatillalar 123.
Ummanlılar 311.
Usen Baroklar 332.
Utkuhikhalingmiut 199.

Wirular 347.
Wogeolular 204.

Yagualar 147.
Yahganlar 123.
Yahudiler 19, 69, 76, 157, 177, 188, 239, 262, 289, 311, 334.
Yanomamöler 348, 349.
Yemenliler 311.
Yenisey Ostyakları 347.
Yorubalar 177.
Yukunalar 332.
Yunanlılar 15, 18-19, 69, 186, 289, 307-309, 331, 359.

Zhun/twasiler 339.

ÇIPLAKLIK VE UTANÇ

Hans Peter Duerr

Türkçesi: Tarhan Onur

Bugün yaygın olarak kabul gören uygarlık kuramına göre, ortaçağdaki insanlar ve ilkel diye nitelenen kültürler dürtü ve itkilerini çağımız insanına göre daha az gemlerler, bu toplumlarda dürtüler bastırılmaz, duygular ve bunların ifadesi kontrol altına alınmaz. Oysa günümüzde artan işbölümü nedeniyle toplumsal bağlar sıkılaşmış, karşılıklı bağımlılık artmış, yoğun duygular toplumsal yaşamın sahne arkasına atılmıştır. Kurallar ve düzenlemelerden oluşan sağlam bir zırh kuşatmıştır etrafımızı ve bunu pek hissetmememizin nedeni, önceki dönemlerde hüküm süren dış baskıları artık içselleştirmiş olmamızdır.

Hans Peter Duerr, bu uygarlık kuramının yanlış olduğunu, bizim ve yabancı halkların geçmişiyle örtüşmediğini ortaya koyuyor; uygarlık sürecinin mitinin uygarlaşamamış insanları uygar ve yetişkin insanlar haline getirmeye çalıştığını iddia eden sömürgeciliği haklı çıkarmakta kullanılan ideolojiye bir dayanak olduğunu gözler önüne seriyor.

Ancak Duerr bizim toplumumuzun giderek uygarlaşması diye bir şeyin söz konusu olmadığını, mevcut uygarlık kuramının dayandığı kaynakları yeniden değerlendirerek belgeliyor. Yazar, hâkim uygarlık kuramının eleştirisinden yola çıkarak, cinsel utancın ve edebin kültür tarihini yeniden kuruyor: "Hepimizin gözleri çoktan açılmıştır ve çıplaklık tarihsel olarak nasıl tanımlanmış olursa olsun, kendi çıplaklığından utanmak insanın özünde vardır; yaşam ağacından tüm toplumların üyeleri uzaklaştırılmıştır."

Çıplaklık ve Utanç, Uygarlık Sürecinin Miti'nin birinci cildi. Diğer ciltler: **Mahremiyet**, **Müstehcenlik ve Şiddet**, **Erotik Beden**.

Kapak resmi: Bir ortaçağ banyo odası, 1470'ler. Bildarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin.
Kapak tasarımı: Hermann Michels. Kitabın Suhrkamp Verlag 1992 IV. baskısındaki tasarım Türkçe baskı için yeniden uyarlanmıştır.

kültür tarihi

antropoloji

ISBN 975-7501-66-2

9 757501 662008